

2024 Mart

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ALANINDA

**Araştırmalar ve
Değerlendirmeler**

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Derya İLİÇ

Doç. Dr. İlknur AYDOĞDU KARAASLAN

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni • Eda Altunel
Yayına Hazırlayan • Gece Kitaplığı
Editörler • Doç. Dr. Derya İLİC
Doç. Dr. İlknur AYDOĞDU KARAASLAN

Birinci Basım • Mart 2024 / ANKARA

ISBN • 978-625-425-564-9

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Adres: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt
No: 22/A Çankaya/ANKARA Tel: 0312 384 80 40

www.gecekitapligi.com
gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt
Bizim Buro
Sertifika No: 42488

Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Araştırmalar ve Değerlendirmeler

Mart 2024

Editörler:

Doç. Dr. Derya İLİC

Doç. Dr. İlknur AYDOĞDU KARAASLAN

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

TEKSTİL SEKTÖRÜNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİ ÇALIŞMALARI

Aydın ŞIK, Sema TAĞI.....1

BÖLÜM 2

KÂĞIT VE KİTAP SANATLARI MÜZESİNDEKİ KİTAP BİÇİMLERİ

Sevda EMLAK.....23

BÖLÜM 3

EKONOMİK BÜYÜME - TURİZM İLİŞKİSİ: BİR İÇERİK ANALİZİ

Selim KIROVA, Taner TAŞ41

BÖLÜM 4

ORD. PROF. ALİ TANOĞLU'NUN "LA MÉCANISATION DE L'AGRICULTURE EN TURQUIE" ÇALIŞMASI IŞIĞINDA TÜRKİYE ZİRAATINDA MAKİNALAŞMA

Erol KAPLUHAN65

BÖLÜM 5

MOTORLU ARAÇ İŞLETEN OLARAK İŞVERENİN SORUMLULUĞU

Ertuğrul YUVALI93

BÖLÜM 6

SANAL GERÇEKLİKTE KARAKTER TASARIMI

Serkan VURAL, Şadi KARAŞAHİNOĞLU 109

BÖLÜM 7

BİREYLERİN RAFİNE ŞEKER İLAVE EDİLMİŞ ÜRÜNLERİ
TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI MAİNE, MASSACHUSETTS VE
NEW HAMPSHIRE ÖRNEĞİ

Sinem TALAN, Fulya SARPER..... 133

BÖLÜM 8

ULUSLARARASI İLETİŞİM MODELİ:
CABLE NEWS NETWORK, AGENCE
FRANCE-PRESS VE ANADOLU AJANSI ÖRNEĞİ

Bengü KAYIARSLAN..... 189

BÖLÜM 9

SAHA (YAKUT) DEYİMLERİNDE BENZETMELİ ANLATIM
KALİPLERİ

M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU..... 207

BÖLÜM 10

1909-1919, SİVAS KENT YAŞAMINDA DİKKAT ÇEKEN ÜÇ YAYIN:
VİCDAN, KIZILIRMAK, İRADE-İ MİLLİYE GAZETELERİ

Güney NAİR..... 217

BÖLÜM 1

TEKSTİL SEKTÖRÜNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİ ÇALIŞMALARI

Aydın ŞİK¹

Sema TAĞI²

1 Prof. Dr. Aydın ŞİK Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Endüstriyel Tasarım Bölümü Ankara/Türkiye ORCID:0000-0002-8977-9094 aydins@gazi.edu.tr

2 Prof. Dr. Sema TAĞI Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Tekstil Tasarımı Bölümü Ankara/Türkiye ORCID:0000-0002-2845-8262 sema.tagi@hbv.edu.tr

GİRİŞ

İş sağlığı ve güvenliği (İSG), yaralanmaların, işle ilgili hastalıkların önlenmesi, çalışanların sağlığının korunması ve geliştirilmesiyle ilgilenen bir disiplindir. Amacı çalışma koşullarını ve ortamını iyileştirmektir. ILO Yönetim Kurulu'nun 2021 yılı Mart ayında gerçekleşen 341. oturumunda aldığı karar uyarınca, Tekstil, Giyim, Deri ve Ayakkabı Sektöründe İSG Uzmanları Toplantısı, tekstil, giyim, deri ve ayakkabı sektöründe İSG Uygulama Kodu'nu görüşmek ve kabul etmek üzere 4-8 Ekim 2021 tarihlerinde Cenevre'de yapılmıştır. Toplantıya, hükümetler ile yapılan danışmanın ardından atanmış sekiz uzman, Yönetim Kurulunun İşverenler grubuyla yapılan danışmanın ardından atanmış sekiz uzman ve danışmanları ve işçiler grubu ile yapılan danışmanın ardından atanmış sekiz uzman katılmıştır. Bu uzmanlar toplantısında tekstil, giyim, deri ve ayakkabı endüstrilerinde güvenlik ve sağlığa ilişkin ilk ILO uygulama kuralları kabul edilmiştir. Uluslararası çalışma standartlarına ve diğer sektörel yönergelere ve araçlara dayanan bu kurallar, hükümetlerin, işverenlerin, işçilerin ve temsilcilerinin tüm büyük tehlikeleri ve riskleri ortadan kaldırmak, azaltmak ve kontrol altına almak için birlikte nasıl çalışması gerektiği konusunda kapsamlı ve pratik tavsiyeler sağlamaya yöneliktir. Biyolojik tehlikeleri, kimyasal tehlikeli maddeleri, ergonomik ve fiziksel tehlikeleri, alet, makine ve ekipmanların yanı sıra bina ve yangın güvenliğini içermektedir. Kurallar, güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamı hakkına her düzeyde saygı duyulan, hükümetin, işverenlerin ve işçilerin tanımlanmış haklar, sorumluluklar ve görevlerden oluşan bir sistem aracılığıyla güvenlik ve sağlığın iyileştirilmesine aktif olarak katıldığı önleyici bir güvenlik ve sağlık kültürünü teşvik etmekte ve önleme ilkesine öncelik vermektedir. Ayrıca İSG yönetim sistemlerinin yanı sıra işverenler, işçiler ve onların temsilcileri arasındaki işbirliğini de teşvik etmektedir.

Şirketler, riskleri azaltmak, iletişimi geliştirmek ve kazalara neden olan hataları azaltmak için iş sağlığı ve güvenliğini, bütünleşmiş yönetim sistemlerinin uygulanmasını giderek daha fazla artırmaktadır. Bu sistemler, şirketlerdeki tüm süreçlerin faaliyetleriyle ilgili kaza ve hastalık riskini en aza indirmeyi amaçlayan bir takım araçların resmileştirilmesi olarak düşünülebilir. Araçlar, kılavuzlar, prosedürler ve sistemler halinde sunulmaktadır. Kuruluşlar, tüm çalışanların hedeflerine ulaşmalarını ve İSG sonuçlarında sürekli iyileştirme arayışında olmalarını sağlamaya çalışmaktadır (Szaryszov ve Kleinová, 2014).

Tekstil sektörünün ürettiği ürünler, yüksek teknoloji sentetik ipliklerden yünlü kumaşlara, pamuklu nevresimlerden endüstriyel filtrelere, bebek bezlerinden lüks moda kadar çeşitlilik göstermektedir. Tekstil prosesinde iş sağlığı ve güvenliği önemli bir yer almaktadır. Tekstil endüstrisi diğer mühendislik alanlarına göre riski en yüksek grubu oluşturmaktadır.

Türkiye'deki tekstil sektörü ülke ekonomisinde önemli bir rol oynamakta ve hem kentsel hem de kırsal alanda istihdam sağlamaktadır. Çalışanların eğitimsiz olması, tekstil endüstrisinde iş sağlığı ve güvenliğine önem verilmemesi nedeniyle insanlar sağlık ve güvenlik konusunda bilgi sahibi değillerdir. Tekstil sektöründe çalışanların sağlık konusunda olumsuzluklara sebebiyet veren sorunlarının önlenmesi için çalışanların sektördeki çeşitli mesleki tehlikeler konusunda bilinçli olmaları önemlidir. Yönetim, çalışanları tehlikeli koşullardan korumak için gerekli adımları atmalıdır. Organizasyon süreçlerindeki değişim ve makinelerdeki diğer bazı teknolojik gelişmelere rağmen sektördeki sağlık ve güvenlik riskleri aynı kalmaktadır. Tekstil endüstrisinde elyaftan bitmiş ürün haline kadar, eğirme, boya, baskı, terbiye gibi pek çok süreç yer almaktadır. Tekstil endüstrisi ile ilgili pek çok sağlık ve güvenlik sorunu bulunmaktadır (Subash ve Subrata, 2019; Herbert ve Plattus, 2011).

Tekstil sektörü, özellikle uluslararası markaların büyümesiyle birlikte Türkiye'nin büyüme ve dönüşüm stratejilerinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle otomasyon ve makineleşmenin yanı sıra enerji ve iş gücü verimliliği de sektörde önemli değişkenleri sağlamıştır (Koçak, Kısakürek ve Babacan, 2023).

Tekstil endüstrisi, işitme kaybı, işyeri koşullarından kaynaklanan kas-iskelet sistemi bozuklukları ve yüksek endüstriyel gürültü seviyeleri gibi sağlık riskleri de dahil olmak üzere çeşitli tehlikeler oluşturmaktadır. Bu tehlikeler; duruş bozuklukları, tekrarlayan hareketler, statik çalışma, ağır yük taşıma ve çekme, yetersiz çalışma alanları, omuz yüksekliğinin üzerinde çalışma gibi ergonomik riskleri içermektedir (Akyol, 2022).

ILO, her yıl yayınladığı "İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları" raporunda, üye ülkelerin iş kazaları ve meslek hastalıkları verilerini yayınlamaktadır. Şekil 1'de 12. Temmuz 2023 tarihinde güncellenen ILO verilerine göre Türkiye, ölümcül olmayan mesleki yaralanmalar bakımından 11. sırada, ölümlü iş kazası sayısı bakımından ise 15. sırada yer almaktadır.

► Occupational safety and health indicators

Search in table

Country	Non-fatal occupational injuries per 100 000 workers	Occupational fatalities per 100 000 workers	Inspectors per 10 000 employed persons
Costa Rica	3 427	9.7	0.11
Nicaragua	4 400	11	
Finland	6 020	1.7	0.1
Argentina	6 300	1.2	0.17
Chile	6 310	1.1	0.2
France	2 811	1.8	0.8
Pakistan	2 811		
Uruguay	2 854	1.7	0.1
Denmark	2 988	1.8	
Mexico	3 520	2.2	0.1
Turkey	3 520	4.2	0.9
Spain	3 520	1.9	0.8
Belgium	3 520	1.8	0.9
Portugal	3 520	1.7	0.7
Switzerland	2 108	1.1	0.14
Réunion	1 981	1.3	
Macao, China	1 981	0.9	0.1
Slovenia	1 981	1.8	0.1
Israel	1 800	1.4	0.1
Germany	1 301	1.7	0.7
Luxembourg	1 411	1.8	

Şekil 1. 12. Temmuz 2023 ILO iş kazası verileri (ILO, 2024)

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün küresel tahminleri, dünya ekonomisinin her yıl GSYİH'nın yaklaşık %4'ünü meslek hastalıkları ve kazalardan kaybettiğini, bunun insan kayıplarının yanı sıra güvensiz veya sağlıklı ortamlar nedeniyle üretkenlik kaybına da yol açtığını göstermektedir (Pereira, Forno ve Kipper vd, 2024).

TEKSTİL SEKTÖRÜNDEKİ TEHLİKELER VE RİSKLER

Tekstil sektörü, işçiler için gürültüye ve tehlikeli maddelere maruz kalmaktan, elle taşıma ve tehlikeli makinelerle çalışmaya kadar birçok tehlike ve risk içermektedir. Malzemelerin üretiminden imalata, bitirmeye, renklendirmeye ve işlemeye kadar her işlem aşaması paketleme işçiler için risk oluşturur ve bunlardan bazıları özellikle kadın işçilerin sağlığı açısından tehlikelidir (OSHA, 2024).

Tekstil endüstrisi iş sağlığı ve güvenliği açısından tehlikeli endüstrilerden biridir. Risk veya tehlikenin kontrolü, çalışanların eğitilmesini, riskin kontrol edilmesini, çalışanların motive edilmesini, olası nedenin belirlenmesini, bu risklerin azaltılmasını, tüm tavsiyelerin sağlanmasını, önleyici ve düzeltici faaliyetlerin alınmasını içermektedir. İnsan sağlığı için tehlike arz eden boyalar, yangın geciktiriciler, formaldehit, dioksinler, biyositler ve önemli metaller gibi tehlikeli sentetik maddelerin karıştığı atık suların serbest bırakılması doğal kirlenmeye sebep olmaktadır. Güvenli veya tehlikeli sentetik karışımlar, üretim prosedürünün çeşitli adımları sırasında tekstil fabrikasından çevreye salınmaktadır (Deepak Kumar, Muthukumar, 2018; Bansal ve Yadhav, 2016). Güvenlik önlemlerine uyma konusundaki duyarsız **tutum, işçilerde fiziksel sağlık tehlikelerine neden olmaktadır.** Tekstil endüstrisi emek odaklı bir endüstri olduğundan, güvenli olmayan uygulamalar çalışanların ve ailelerinin refahını etkilemektedir.

Tekstil Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği Tehlikeleri

Tekstil sektörü birçok ülkede lider sektör olmakla birlikte aynı zamanda çok sayıda iş sağlığı ve güvenliği tehlikesi içeren tehlikeli bir sektördür. Kumaş işletmesindeki en yaygın tehlikelerden bazıları şunlardır:

Kimyasallara maruz kalma: Tekstil çalışanları boyalar, solventler ve pestisitler gibi çok sayıda kimyasal bileşiğe maruz kalmaktadır. Bu kimyasal maddelerin solunması solunum yolunda, cilt ile teması ciltte çeşitli sorunlara neden olmakta ve kanser gibi birçok sağlık sorununa sebebiyet vermektedir. Boyama, boya ile kumaşın elyafı arasındaki fiziksel bir yakınlıktır. Proseslerde yanıcı solventlerin kullanılması yangın tehlikesine yol açmakta. İşçilerin her gün tehlikeli seviyelerde klorla karşı karşıya kalmaları akciğer ödemine, organik çözücülerin kullanımı **dermatit** gibi deri hastalıklarına sebep olmaktadır. İşyerinde bu tür kimyasallara uzun süre maruz kalmak kalp hastalığı, felç ve yüksek tansiyon riskini de artırmaktadır (Sözer, 2007).

Toza maruz kalma: Tekstil çalışanları, pamuk, yün ve diğer elyaf-lardan kaynaklanan tozlara maruz kalabilirler. Bu toz, alerji ve bronşit de dâhil olmak üzere solunum sorunlarına neden olabilir. Pamuğun işlenmesi ve eğirilmesi ile uğraşan işçiler önemli miktarda pamuk tozuna pestisit ve toprak parçacıklarına da maruz kalmaktadırlar. Pamuk tozuna ve diğer partiküllere maruz kalmak tekstil işçileri arasında solunum yolu rahatsızlıklarına yol açmaktadır. Genellikle kahverengi akciğer olarak bilinen ölümcül byssinosis hastalığı, pamuk tozuna aşırı maruz kalma nedeniyle tekstil endüstrisinde çalışan kişilerde ortaya çıkmaktadır.

OSHA, işçilerin pamuk tozuna maruziyetini azaltmak ve onları bisinosis riskinden korumak amacıyla bir Pamuk Tozu Standardı belirlemiştir. Tekstil endüstrisindeki farklı operasyonlar için pamuk tozuna yönelik “İzin Verilebilir Maruz Kalma Sınırları” belirlemiştir. Bu standart, bisinosis hastalığının görülme oranının önemli ölçüde azalmasına yardımcı olmuştur.

Gürültüye maruz kalma: Tekstil ekipmanları çok gürültülü çalışması işitme kaybı ve gürültüyle ilişkili diğer sağlık sorunlarına neden olabilmektedir.

Ergonomik açıdan tehlikeler: Tekstil çalışanlarının uzun süreler boyunca uygun olmayan pozisyonlarda çalışmak zorunda kalmaları kas-iskelet sistemi yaralanmalarına neden olabilir.

Biyolojik tehlikeler: Biyolojik tehlike, temasla veya temassız olarak zarara yol açabilecek bir etken veya durumdur. Çalışanların ve diğer canlı organizmaların sağlığını tehdit eden fiziksel bir maddedir. Bunlar arasında mantarlar, biyoaktif maddeler, patojenik mikroorganizmalar, virüsler, toksinler (doğal kaynaklardan), sporlar vb. yer alır.

Fiziksel tehlikeler: Fiziksel tehlikeler, çeşitli endüstrilerde yaralanmalara ve hastalıklara neden olmaktadır. Gürültüye maruz kalma, strese bağlı bozukluklara, solunum bozukluklarına ve uyku bozukluklarıyla sonuçlanan davranış değişikliklerine neden olabilir. Çalışma ortamındaki düşük ve yüksek sıcaklıklara maruz kalmak fiziksel kaza olasılığını artıran **bir diğer faktördür**. Hareketli makineler, ağır nesnelere kaldırmalarının gerekmesi tekstil çalışanlarında, kritik kazalara ve kas-iskelet sistemi yaralanmalarına neden olabilecek risklerdir.

Psikolojik tehlikeler: Psikolojik tehlike, çalışanların ruh sağlığını etkileyen bir mesleki tehlikedir. Aynı zamanda diğer meslektaşların çalışma ortamına katılım becerilerini de etkileyen bir risk faktörüdür. Psikososyal tehlikeler işin sosyal ve ekonomik bağlamıyla ilgilidir. İşyerinde şiddet ve mesleki stres psikososyal tehlikelerin örnekleridir.

Tekstil endüstrisindeki çeşitli üretim birimlerine göre olası iş sağlığı ve güvenliği tehlikeleri şunlardır:

- **Üretim ve çırçırılama ünitesi:** Parmak, sırt ve gözdeki fiziksel yaralanmalar, kol/omuz, bacak ve kafa yaralanmaları, doğrudan (tıbbi tazminat) ve dolaylı maliyetleri (duruş süresi ve üretkenlik kaybı) içermektedir.
- **İplik üretim ünitesi:** İmalat ünitesi, daha yüksek dönme ve ilerleme hızlarına sahip makineleri içerir. Bu hızlar gürültü kirliliğine neden olarak baş ağrısına ve baş dönmesine neden olabilir. Ayrıca işçiler ve amirler düzenli olarak bu makinelerle pamuğun işlenmesi ve eğirme işleriyle meşgul olmaktadır. Pamuk tozunun sürekli solunması göğüste sıkışma, öksürük ve nefes darlığı gibi akciğer hastalıklarına neden olmaktadır.
- **Sentetik elyaf üretim ünitesi:** Filamentler eğirme yoluyla düzelerden çıktığında büyük miktarda solvent buharı açığa çıkar. Bu gibi durumlarda kanser ve kalp hastalıklarının ortaya çıkma olasılığı yüksek olup, ölümlerle sonuçlanabilmektedir. Baskı, toprak ve yeraltı suyu kirliliği ile çevresel sorunlara yol açabilecek çamur oluşumuna neden olmaktadır.

TEKSTİL SEKTÖRÜNDE MESLEK HASTALIKLARI

Giyim ve diğer bitmiş tekstil ürünlerinin üretiminde yer alan süreçler, endüstrinin başlangıcından bu yana çok az değişmiştir. Üretim sürecinin organizasyonu değişmiş ve değişmeye devam ediyor olsa da ve bazı teknolojik ilerlemeler makineleri geliştirmiş olsa da, sektördeki güvenlik ve sağlık tehlikelerinin çoğu aynı kalmaya devam etmektedir. Tekstil sektörünün eğirme, boyama, baskı vb. çeşitli bölümlerindeki pek çok tehlike ve

risk, profesyonellerin fiziksel ve zihinsel sağlığını etkilemektedir. Tekstil endüstrisinden kaynaklanan hastalıklar; gürültüye bağlı işitme kaybı, kalp ve görme ile ilgili hastalıklar, nörotoksisite ve diğer cilt hastalıklarıdır. Son araştırmalar, pamuğun tarladan makine kullanılarak toplanmasıyla oluşan toz ve döküntü miktarının, pamuğun elle toplanmasından daha önemli olduğunu göstermiştir. İşçiler pamuk, yün, keten, kenevir vb. çeşitli malzemelerden kaynaklanan toza maruz kalmaktadır. Bu toz parçacıkları solunduğunda solunum yolu yoluyla akciğerlere girerek işçilerde çeşitli solunum bozukluklarına yol açmaktadır.

Tekstil sektöründe bu genel riskler kapsamında çalışan personelin en çok karşılaştığı mesleki rahatsızlıklar ise şu şekilde sıralanmaktadır;

- Mide ülseri,
- Uyku bozuklukları,
- Hormon düzensizlikleri,
- Egzama,
- Astım,
- Alerjik rinit,
- Kas-iskelet sistemi hastalıkları,
- İşitme kayıpları,
- Pamuk tozuna bağlı akciğer hastalıkları. (Mallick, 2024).

Bisinozis

Pamuk tozuna uzun süre maruz kalmak, genellikle kahverengi akciğer olarak bilinen, “byssinosis” adı verilen bir hastalığa neden olabilir. Bisinozis bronşitten çok farklıdır. Hastalık başlangıçta nefes almada zorluk yaratır, daha sonra ciddi ve bazen ömür boyu sürececek bir sakatlığa dönüşebilmektedir. 1938’de Amerika Birleşik Devletleri’nde OSHA (Mesleki Güvenlik ve Sağlık İdaresi), 30.000’den fazla kişinin bisinozis ile enfekte olduğunu ve yaklaşık 100.000 kişinin hastalığa yakalanma riskinin yüksek olduğunu bildirmiştir. Harman hallaç daireleri ve tarakhanelerdeki erkeklerin muayenesi, bisinozis en çok 50-60 yaş altı erkeklerin etkilendiğini göstermiştir. Toplam 190 katılımcı solunum fonksiyonu açısından değerlendirilmiş ve bunların 115’i (%60,52) bisinozisten etkilendiği tespit edilmiştir (Singh, 2016).

İnterstisyel akciğer hastalığı

Mesleki veya çevresel etkenlere uzun süre maruz kalmak akciğerler üzerinde toksik etki yaratabilir. Yaygın ajanlar mineral tozu, organik toz

ve zehirli gazlardır (Luckhardt, Müller-Quernheim ve Thannickal, 2012; Antoine ve Mlika, 2024). Pek çok farklı mineral tozu korelasyonları vardır, ancak hastalıkla sıklıkla anılanlar silika, asbest, kömür madeni tozu, berilyum ve sert metaldir. Organik toz, küf sporlarını ve aerosol haline getirilmiş kuş pisliklerini içermektedir. Solunan zehirli gazlar (metan, siyanür) solunum yollarını ya doğrudan hasarla ya da reaktif oksijen molekülleri yoluyla etkiler. Epidemiyolojik olarak maruziyete bağlı yaralanmaların büyüklüğünü ölçmek zordur. Hastalığın görülme sıklığı tahmin edilenden daha fazladır (Luckhardt, Müller-Quernheim ve Thannickal, 2012; Babel ve Tiwari, 2014). Bu tip hastalık, akciğerler ve alveoller arasındaki interstisyel bağ dokusunun dejenerasyonu ile karakterize edilmektedir. Bağ dokuları, nefes alma sırasında uyum sağlamak için alveollere stabilite sağlar. Amerika Birleşik Devletleri'nde interstisyel akciğer hastalığı insidans oranlarını belirlemek zor olmuştur. Hastalığın yaygınlığının daha önce açıklanandan çok daha fazla olduğunu düşünmektedir. Bildirilen yaygınlık oranının bu kadar düşük olmasının nedeni hastalığın tanınmamasından kaynaklanmaktadır. İnterstisyel akciğer hastalığı tanısı kapsamlı araştırma gerektiren bir rahatsızlıktır (Raghu, Nyberg ve Morgan, 2004). Yeni yönergeler ve sınıflandırmalar bunu kolaylaştırmıştır. Tahmini görülme sıklığı yılda 100.000'de 30'dur. Genel oran erkeklerde yılda 100.000'de 80,9, kadınlarda ise 100.000'de 67,2'dir (Coultas, Zumwalt, Black ve Sobonya, 1994). Bu istatistikler New Mexico'nun Bernalillo İlçesinde gerçekleştirilen en önemli epidemiyolojik araştırmalardan birinden elde edilmiştir. Yapılan bir araştırmada, yaklaşık 50 yıl pamuk tozuna maruz kalan 66 yaşındaki bir adamın herhangi bir bisinozis belirtisi göstermemesine rağmen ciddi bir inceleme sonrasında akciğerlerinde organik selüloz lifleri tespit edilmiş olduğu ve bu duruma pamuk tozu pnömokonyozu denildiği bildirilmiştir (Babel, Tiwari 2014).

Kuru öksürük

Pamuk tozuna maruz kalan işçiler kronik öksürükten etkilenmektedir. Kronik öksürük, genellikle 3 aydan uzun süren kalıcı öksürük ile karakterize edilen normal astımdan farklıdır. Alerjik pamuk tozunun solunması boğazı tahriş ederek kuru öksürüğe neden olur. Nafees'in Karaçi ve Pakistan'daki tekstil işçileri üzerinde 15 tekstil fabrikasında çalışan yaklaşık 372 yetişkin erkeği kapsayan araştırması, deneklerin yaklaşık %7,5'inin kronik öksürükten muzdarip olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, işçilerin her birinin en az 24 ay boyunca yılda en az 90 gün üst üste öksürük yaşadığını belirtmektedir (Iqbal, Fatmi, Khan, vd., 2020).

Nefes almada rahatsızlık ve göğüs darlığı

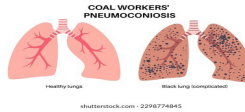
Pamuk tozuna maruz kalan ve maruz kalmayan işçiler arasında nefes alma yeteneği açısından önemli bir fark vardır. A.V. Hinson tarafından yürütülen bir çalışma, pamuk tozuna maruz kalan 656 kişiyi ve pamuk tozuna maruz kalmayan 113 kişiyi kapsamıştır. Bu çalışma, göğüs daralmasının % 7,2'sinde ve toplamın % 9,9'unda solunum sıkıntısı yaşandığını göstermektedir ve çalışma aynı zamanda maruz kalan ve maruz kalmayanlar arasında bazı önemli farklar olduğunu da tespit etmiştir (Hinson, Lokosou, Schlünssen, vd. 2016). C. H. Laraqui tarafından gerçekleştirilen toza maruz kalan toplam 224 kişi ve maruz kalmayan 80 kişi üzerinde yapılan bir çalışmada, toza maruz kalan işçilerin nefes darlığının %16,5 oranında daha yaygın olduğu tespit edilmiştir (Laraqui, Rahhali, Tripodi, vd., 2002).

Toksik karaciğer hastalığı:

Aramid elyaflarda kullanılan dimetilformamid, askeri kumaşların büyük bir yüzdesine katkıda bulunan mükemmel özelliklere sahip bir çözücüdür. N, N-Dimetil amid, kediler, tavşanlar ve sıçanlar gibi çeşitli hayvanlar için toksiktir. Dimetilformamid, kanser ve toksik karaciğer hastalığından sorumlu kanserojen bir kimyasaldır. Ayrıca kadın üreme sistemini de etkileyerek doğum kusurlarına yol açmaktadır. Çalışanlar toksik kimyasallarla sık sık temas halinde olmaktadır.

Pnömonkonyoz:

Pnömonkonyozlar, akciğerin belirli tozları solumasına verdiği tepkinin neden olduğu bir grup akciğer hastalığıdır. Pnömonkonyozların ana nedeni iş yerindeki maruziyettir. Çevresel maruziyetler nadiren bu hastalıklarla ilişkilendirilmiştir. Bissinöz (veya kahverengi akciğer hastalığı)-keten, kelevir veya pamuk gibi bitkisel liflerden kaynaklanan tozlar neden olmaktadır.

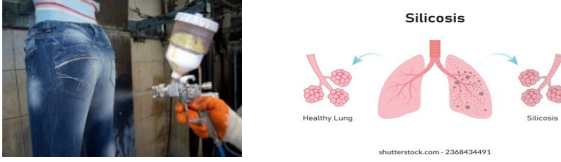
Şekil 2. Pnömonkonyoz hastalığında sağlıklı ve sağlıklı olmayan akciğer

Pnömonkonyoz dünyada, özellikle gelişmekte olan ülkelerde en sık görülen meslek hastalıkları arasında yer almaktadır. Pnömonkonyoz, havadaki organik veya organik olmayan toz ve liflerin solunmasından kaynaklanan bir akciğer hastalığıdır (Şekil 2). Hastaların genellikle bu rahatsızlıklara işyeri ortamında karşılaşmalarından dolayı meslek hastalığı olarak bilinmektedir. Bu parçacıklar akciğerde iltihaplanma ve fibroze neden

olarak geri dönüşü olmayan akciğer hastalığına neden olur (Farzaneh, Jamshidiha ve Kowsarian, 2010; David, 2012).

Slikozis

Slikozis, silika tozunun solunması nedeniyle oluşan uzun süreli bir akciğer hastalığıdır. Silika toprakta, kumda ve birçok doğal kayada bulunan bir mineraldir. Silika ayrıca yapay (mühendislik ürünü veya üretilmiş) taş ve diğer inşaat malzemelerinde de kullanılmaktadır. Yapay taş, doğal taştan daha fazla silika içerir. Yapılan çalışmalarda silika tozuna maruz kalan neredeyse çalışan her işçinin “silika” içeren kumdan etkilendiği, akciğerlerinde geri dönüşümsüz ve ilerleyici bir hasara yol açtığı, çok kısa sürede oksijen tüpüne bağımlı hale getirdiği ve hızlı bir şekilde ölümle sonuçlandığı gösterilmiştir. Çoğu zaman işten ayrılmak da çözüm olmamakta, önceden akciğere giren tozlar, hastalık gelişinceye kadar akciğerde hasar yapmaya devam etmektedir (Toraks, 2024).

Şekil 3. Kot taşlamada kullanılan silika tozları

Silika tozu parçacıkları ciğerlere girdikten sonra ciğerlere zarar verebilir ve yaralayabilir (Şekil 3). Bu yara izi ciğerleri daha az esnek hale getirerek nefes almayı zorlaştırır. Silikozisin tedavisi yoktur ve ölümle sonuçlanabilir (Öztürk, Çımrın, Tür ve Güven, 2012). Dünya genelinde en yaygın görülen mesleki akciğer hastalığı silikozistir (Moitra, Puri, Paul, ve Huang, 2015). Silikozis; nefes darlığı, göğüs ağrısı, iştah kaybı, solunum yetmezliği ve ateş gibi semptomlarla kendini göstermektedir. Fibrozis ve artan nefes darlığı nedeniyle mortaliteye neden olabilmektedir. Silikozisin ortaya çıkmasında düşük konsantrasyonlara (kronik) maruziyetlerde 15-20 yıl, yüksek konsantrasyonlara (akut) maruziyetlerde ise 5-10 yıl yeterlidir. Bilinen etkili bir tedavisi yoktur. (Barber, Fishwick, Carder, ve Tongeren vd, 2019; Yang, Yang ve Zhang vd. 2006).

Gürültüye bağlı işitme kaybı

Tekstil endüstrisinde gürültü, istenmeyen herhangi bir sinyali ifade etmektedir. İşleme bölümündeki yüksek gürültü seviyeleri ömür boyu işitme kaybına neden olabilir. Sürekli gürültü, darbe gürültüsü ve süreksiz gürültü gibi farklı gürültü sınıflandırmaları mevcuttur. İSG düzenlemeleri, 8 saatlik maruz kalma durumunda, sabit gürültü için 90 dBA ve günde 100 darbe-yi aşmayan darbe gürültüsü için 140 dB olduğunu göstermektedir. Tekstil

endüstrisinin çeşitli bölümlerinde gürültü 40 dBA ila 100 dBA arasında değişmektedir. Tablo 1’de bir tekstil şirketinin farklı çalışma alanlarında kaydedilen gürültü seviyeleri görülmektedir.

Tablo 1. Tekstilde gürültü seviyeleri

Bölüm	Gürültü Seviye Sınırlılıkları(dBA)	Ortalama
Dokuma	94-100	97
Eğirme	94-96	95
Üfleme	85-89	87
Taraklama	85-87	86
Mühendislik ve bakım	85-89	87
Koni Sarma	85-91	90
Yıkama ve ağartma	83-85	84
Boyama ve baskı	80-85	83
Paketleme ve depolama	64-75	68
Yönetim	40-60	56

Karpal tünel hastalığı: Karpal tünel sendromu el ve önkolda uyuşma, karıncalanma ve ağrıya neden olan yaygın bir durumdur (Şekil 4). Bu durum, elin ana sinirlerinden biri olan medyan sinirin bilekten geçerken sıkışması sonucu ortaya çıkar. Karpal tünel sendromu en sık görülen el rahatsızlıklarından biridir. Karpal tünel, elin avuç içi tarafında kemikler ve bağlarla çevrili dar bir geçittir. Medyan sinir sıkıştığında semptomlar başparmak ve parmaklarda uyuşukluk, karıncalanma ve güçsüzlük içerebilir.

Şekil 4. Karpal tüneli hastalığı (Subash ve Subrata, 2019; mterapi, 2024)

Çoğu hastada karpal tünel sendromu zamanla kötüleşir. Çok uzun süre tedavi edilmezse, parmaklarda his kaybı ve güçsüzlük dahil olmak üzere elde kalıcı fonksiyon bozukluklarına yol açabilir. Bu nedenle karpal tünel sendromunun hızlı bir şekilde teşhis edilmesi ve tedavi edilmesi önemlidir. Ayrıca, aynı el ve bilek hareketlerini veya aktivitelerini uzun süre tekrarlamak, bilekteki tendonları ağırlaştırabilir ve sinir üzerinde baskı oluşturan şişmeye neden olabilir. Titreşimli aletlerle veya bileği esneten tekrarlanan hareketler gerektiren bir montaj hattında çalışmak, medyan sinir üzerinde baskı oluşturabilir. Bu tür çalışmalar aynı zamanda mevcut sinir hasarını da kötüleştirebilir. Eğer iş soğuk bir ortamda yapılırsa sinir üzerindeki baskı daha da kötü olabilir.

TÜRKİYE'DE TEKSTİL ALANINDA KAZA İSTATİSTİKLERİ

Tekstil sektöründeki faaliyetlerin çoğu emek yoğunudur. Bu durum pek çok riski de beraberinde getirmektedir. Özellikle el emeği gerektiren işlerde kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarına bağlı sorunlar yaşanmaktadır. Ayrıca iş sağlığı ve güvenliğini dikkate almayan bir anlayışla fason üretim yapılmaktadır (Özbakır, 2023).

Türkiye tekstil imalat sektöründe 2008-2021 yılları arasında toplam 172.445 iş kazası meydana gelmiştir (Şekil 5). Sektörde kadın işçi sayısının fazla olması nedeniyle bu kazalardan etkilenen çalışanların %25'i kadındır ve bu oran diğer sektörlerde göre oldukça yüksektir. Bu yıllar arasında tüm sektörlerdeki iş kazalarının %5'i tekstil ürünleri imalatı sektöründe meydana gelmiştir Ayrıca aynı dönemde toplam 222 meslek hastalığı kaydedilmiştir (Sekmen ve Zengin, 2023).

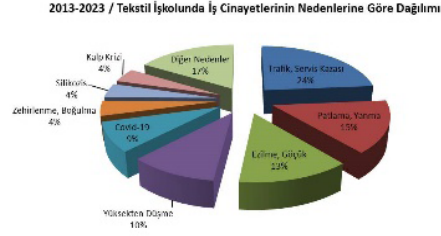
Şekil 5'te yüzde 77'sini ulusal basından; yüzde 23'ünü ise işçilerin mesai arkadaşları, aileleri, sendikalar ve yerel basından öğrenilen bilgilere dayanarak tespit edilen, Türkiye'de 2013 yılında 37 işçi, 2014 yılında 35 işçi, 2015 yılında 12 işçi, 2016 yılında 44 işçi, 2017 yılında 27 işçi, 2018 yılında 28 işçi, 2019 yılında 35 işçi, 2020 yılında 54 işçi, 2021 yılında 33 işçi, 2022 yılında 32 işçi ve 2023 yılının ilk on bir ayında 27 işçi olmak üzere; 2013 yılından bugüne “en az” 364 tekstil işçisi “iş cinayetleri”nde hayatını kaybetmiştir (Şekil 6). En çok ölüm nedeni olarak servis kazaları görülmektedir (Şekil 7). (İSG Meclisi; 2024).

Şekil 5. Türkiye'de 2013-2023 yılları arası tekstil işkolunda ölümlü iş kazaları (İSG Meclisi; 2024)

Şekil 6. Türkiye'de 2013-2023 yılları arası tekstil işkolunda ölümlü iş kazalarının ölüm sebepleri (İSG Meclisi; 2024)

Şekil 7. Türkiye’de 2013-2023 yılları arası tekstil işkolunda ölümlü iş kazaların nedenlerine göre dağılımı (İSG Meclisi; 2024)

Tablo 2-5 arasında 2022 yılın Türkiye’de tekstil alanında meydana gelen iş kazaları ve meslek hastalıkları istatistikleri görülmektedir. Avrupa İş Kazaları İstatistikleri (ESAW) metodolojisine göre iş kazası, işin seyri sırasında fiziksel veya zihinsel zarara yol açan münferit bir olay olarak tanımlanmaktadır. Ölümcül iş kazaları, kazanın meydana gelmesinden itibaren bir yıl içinde mağdurun ölümüyle sonuçlanan kazalardır. Ölümcül olmayan iş kazaları, en az dört tam takvim günü işten uzaklığa neden olan kazalar olarak tanımlanır (buna bazen ‘ciddi iş kazası’ da denir). Ölümcül olmayan iş kazaları, önemli sayıda iş gününün kaybedilmesine neden olabilir ve sıklıkla ilgili işçilere ve ailelerine ciddi zararlar verebilir.

Tablo 2. 5510 Sayılı Kanununun 4-1/a Maddesi Kapsamındaki Sigortalılardan Yıl İçinde İş Kazası veya Meslek Hastalığı Sonucu Ölenlerin Ekonomik Faaliyet ve Cinsiyete Göre Dağılımı, 2022 Verileri (SGK, 2024)

Tablo 3. Tablo 3.1.3 - 5510 Sayılı Kanununun 4-1/a Maddesi Kapsamındaki Sigortalılardan Yıl İçinde İş Kazası veya Meslek Hastalığı Sonucu Ölenlerin Ekonomik Faaliyet ve Cinsiyete Göre Dağılımı (Gözetim, 2022)

Ekonomik Faaliyet Sınıflarına Göre (Revizyon 2022)	İş kazası sonucu ölen sigortalı sayısı			Meslek hastalığı sonucu ölen sigortalı sayısı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1.3. Üçümlü emeklilerin emekliliği	20	4	24	0	0	0
1.4. Çiğdem emeklilerinin emekliliği	0	2	2	0	0	0
1.5. Diğer ve diğer benzerleri emekliliği	0	0	0	0	0	0

Note: İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sonucu Ölen Sigortalı verileri yıl içinde iş kazası geçirip zımnen aynı yıl içinde ölenler ile yıl içinde meslek hastalığına bağlı olarak ölen sigortalı sayısını içermektedir.

Tablo 4. Tablo 3.1.3 - 5510 Sayılı Kanununun 4-1/a Maddesi Kapsamındaki Sigortalılardan İş Kazası Geçirenlerin Gözetim İş Görevzemlik Sıralarının Ekonomik Faaliyet ve Cinsiyete Göre Dağılımı (Gözetim, 2022)

Ekonomik Faaliyet Sınıflarına Göre (Revizyon 2022)	Gözetim İş Görevzemlik Sırası (Gözetim)						Gözetim İş Görevzemlik Sırası (Gözetim)						Toplam Gözetim İş Görevzemlik Sırası (Ayrıntılı Yorumlar)										
	Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın		Toplam						
	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6					
1.3. Üçümlü emeklilerin emekliliği	678	2.204	6.052	2.332	187.573	250	752	1.962	658	44.502	1	8	5	4	3.813	0	26	0	2	365	302.670	48.517	251.187
1.4. Çiğdem emeklilerinin emekliliği	159	478	1.105	378	27.453	267	710	1.251	492	29.334	0	0	2	1	564	1	2	0	0	430	30.137	32.496	62.633
1.5. Diğer ve diğer benzerleri emeklilerinin emekliliği	40	142	297	84	11.280	14	38	96	20	2.341	0	0	0	0	354	0	0	0	0	49	12.497	2.538	15.035

Tablo 3. 5510 Sayılı Kanununun 4-1/a Maddesi Kapsamındaki Sigortalılardan İş Kazası Geçirenlerin Geçici İş Göremezlik Sürelerinin Ekonomik Faaliyet ve Cinsiyete Göre Dağılımı (Gün), 2022 Verileri (SGK, 2024)

Tablo 3 Tablo 3.1.3 - 5510 Sayılı Kanununun 4-1/a Maddesi Kapsamındaki Sigortalılardan Yıl İçinde İş Kazası veya Meslek Hastalığı Sonucu Olanların Ekonomik Faaliyet ve Cinsiyete Göre Dağılımı, 2022

Ekonomik Faaliyet ve Cinsiyet (NAACE Rev. 2)	İş kazası sonucu olan sigortalı sayısı			Meslek hastalığı sonucu olan sigortalı sayısı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1.5-Ekonomik faaliyetten arındırılmış	20	4	24	0	0	0
1.2-Çalışan sigortalıların toplamı	29	4	34	0	0	0
1.2.1-İş Kazası ve Meslek Hastalığından arındırılmış	0	0	0	0	0	0
1.2.2-İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sonucu Olan Sigortalıların Toplamı	29	4	34	0	0	0

Tablo 4 Tablo 4.1.3 - 5510 Sayılı Kanununun 4-1/a Maddesi Kapsamındaki Sigortalılardan İş Kazası Geçirenlerin Geçici İş Göremezlik Sürelerinin Ekonomik Faaliyet ve Cinsiyete Göre Dağılımı, 2022

Ekonomik Faaliyet ve Cinsiyet	Geçici İş Göremezlik Süresi (Gün) (AzaKat)								Geçici İş Göremezlik Süresi (Gün) (OrtaKat)								Toplam Geçici İş Göremezlik Süresi (Gün) (YanKat)			
	1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8	Erkek	Kadın	Toplam	
1.5-Ekonomik faaliyetten arındırılmış	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1.2-Çalışan sigortalıların toplamı	150	478	1.405	375	27.453	267	710	1.251	492	29.334	0	0	2	1	564	1	2	0	439	30.137
1.2.1-İş Kazası ve Meslek Hastalığından arındırılmış	40	142	297	84	11.580	14	38	90	20	2.341	0	0	0	0	354	0	0	0	49	12.497
1.2.2-İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sonucu Olan Sigortalıların Toplamı	110	336	1.108	291	16.873	253	672	1.161	472	27.993	0	0	2	1	210	1	2	0	390	17.640

Tablo 4. 5510 Sayılı Kanununun 4-1/a Maddesi Kapsamındaki Sigortalılardan Yıl İçinde Sürekli İş Göremezlik Geliri Bağlananların Ekonomik Faaliyet ve Cinsiyete Göre Dağılımı, 2022 Verileri (SGK, 2024)

Tablo 4 Tablo 4.1.31 - 5510 Sayılı Kanununun 4-1/a Maddesi Kapsamındaki Sigortalılardan Yıl İçinde Sürekli İş Göremezlik Geliri Bağlananların Ekonomik Faaliyet ve Cinsiyete Göre Dağılımı, 2022

Ekonomik Faaliyet ve Cinsiyet (NAACE Rev. 2)	2022 yılı içinde geçici iş göremezlik sonucu olan sigortalıların toplamı			Geçici iş göremezlik sonucu olan sigortalıların toplamı			Toplam		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1.5-Ekonomik faaliyetten arındırılmış	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1.2-Çalışan sigortalıların toplamı	0	1	7	0	0	0	128	42	137
1.2.1-İş Kazası ve Meslek Hastalığından arındırılmış	0	1	1	0	0	0	17	7	24
1.2.2-İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sonucu Olan Sigortalıların Toplamı	0	0	0	0	0	0	11	3	17

Tablo 4 Tablo 4.1.36 - İş Kazası Sıklık ve Ağırlık Oranları, 2022

2022 Yılı (Ekonomik)	İş Kazası Sıklık ve Ağırlık Oranları		2022 Yılında İş Kazası Sıklık ve Ağırlık Oranları		2022 Yılında İş Kazası Sıklık ve Ağırlık Oranları		2022 Yılında İş Kazası Sıklık ve Ağırlık Oranları	
	İş Kazası Sıklık Oranı	İş Kazası Ağırlık Oranı	İş Kazası Sıklık Oranı	İş Kazası Ağırlık Oranı	İş Kazası Sıklık Oranı	İş Kazası Ağırlık Oranı	İş Kazası Sıklık Oranı	İş Kazası Ağırlık Oranı
Çalışan Sigortalı	172,767	1.016,631,383	1,000,000	5,824	4,808,499	117,783	1,017	8,29
Araştırma-Geliştirme	306,470	1,037,561,328	13,32	3,003	-	-	-	-
Sanayi ve Enerji	266,961	2,002,134,018	12,710	2,401	-	-	-	-
Toplam	266,961	2,014,346,728	12,44	3,003	-	-	-	-

Tablo 5'te görüldüğü gibi her 1,000,000 çalışma saatinde meydana gelen iş kazası sayısı, “iş kazası sıklık hızı” olarak ifade edilmektedir. 2021 yılında 12,27 olan iş kazası sıklık hızı 2022 yılında 12,44 olarak gerçekleşmiştir. İş kazası sıklık hızının hesaplanmasında başka bir yöntem de her 100 çalışana karşılık gelen iş kazası sayısıdır. Bu hesaplama göre 2021 yılında 2,76 olan iş kazası sıklık hızı 2022 yılında 2,80 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5. İş kazası sıklık ve ağırlık hızları 2022 verileri (SGK, 2024)**Tablo 6 Tablo 3.1.30- İş Kazası Sıklık ve Ağırlık Hızları, 2022**

2022 Yılı (Dönemler)	İş kazası geçiren sigortalı sayısı	2022 yılında toplam prim tahakkuk eden gün sayısı	İş kazası sıklık hızı (*)		2022 yılsonu itibarıyla geçici iş göremezlik süresi (gün)	2022 yılsonu itibarıyla toplam sürekli iş göremezlik derece toplamı	2022 yılsonu itibarıyla ölüm vaka sayısı	İş kazası ağırlık hızı (**)	
			1.000.000 iş saati	100 kişide				Gün	Saat
Ocak-Nisan	172.787	1.916.631.382	11,27	2,54					
Mayıs-Ağustos	206.470	1.937.561.358	13,32	3,00	4.808.409	117.733	1.517	529	0,423
Eylül-Aralık	209.566	2.062.154.018	12,70	2,86					
Toplam	588.823	5.916.346.758	12,44	2,80					
(*) İŞ KAZASI SIKLIK HIZI									
LYONTEM: Bir takvim yılında çalışan 1.000.000 iş saatinde kaç sigortalının iş kazası geçirdiğini gösterir.									
H. YÖNTEM: Tam gün çalışan her 100 kişide kaç sigortalının iş kazası geçirdiğini gösterir. Formülü aşağıdaki gibidir.									
İş kazası sıklık hızı					= İKS / (PTEGS*8)*1.000.000				
veya					= İKS / (PTEGS*8)*225.000				
İKS = İş kazası geçiren sigortalı sayısı									
PTEGS = Toplam prim tahakkuk eden gün sayısı.									
PTEGS, her gün için 8 saatlik tam çalışma ile çarpılarak tüm sigortalıların bir yıl içinde toplam çalışma saati bulunur.									
1.000.000 = Çalışan her milyon iş saatinde iş kazası geçiren sigortalı sayısını bulmak için kullanılır.									
225.000 = İl yönteminde, tam gün çalışan 100 sigortalının haftada 45 saat, yılda 50 hafta çalıştığı kabul edilerek yapılan hesap sonucu bulunan bir değerdir.									
(**) İŞ KAZASI AĞIRLIK HIZI:									
LYONTEM: Bir takvim yılında çalışan 1.000.000 saatte kaç iş gününün iş kazası nedeniyle kaybedildiğini gösterir.									
H. YÖNTEM: Çalışan her 100 saatte kaç saatin kaybedildiğini gösterir. Formülü aşağıdaki gibidir.									
İş kazası ağırlık hızı					= TKG / (PTEGS*8)*1.000.000				
veya					= TKG / (TKG*8) / (PTEGS*8)*100				
TKG = İş kazası sonucu toplam ağır kayıp									
= (Geçici iş göremezlik süreleri) + (sürekli iş göremezlik dereceleri toplamı *75) + (ölüm vaka sayısı *75000)									
PTEGS = Toplam prim tahakkuk eden gün sayısı.									
PTEGS, her gün için 8 saatlik tam çalışma ile çarpılarak tüm sigortalıların bir yıl içinde toplam çalışma saati bulunur.									
1.000.000 = Çalışan 1.000.000 iş saatinde iş kazası nedeniyle kaybolan iş saatinin bulmak için kullanılır.									
100 = İl yönteminde, çalışan 100 iş saatinde iş kazası nedeniyle kaybolan iş saatinin bulmak için kullanılır.									

TEKSTİL SEKTÖRÜNDE ÇALIŞANLAR İÇİN ALINMASI GEREKEN GÜVENLİK ÖNLEMLERİ

İşveren, çalışanların güvenliğinin ve sağlığının korunması konusunda genel sorumluluğa sahip olmalı ve kuruluştaki İSG faaliyetlerine liderlik etmelidir. İşveren ve üst düzey yönetim, İSG yönetim sisteminin geliştirilmesi, uygulanması ve performansı ile ilgili İSG hedeflerine ulaşılması için sorumluluk, hesap verebilirlik ve yetki tahsis etmelidir. Gerekli İSG yeterliliği (eğitim, iş deneyimi ve öğretimi) veya bunların bir birleşimini içerir) gereklilikleri işveren tarafından tanımlanmalı ve tüm kişilerin, özellikle de yeni ve genç çalışanların eğitilmesini ve yetkin olmasını sağlayacak düzenlemeler oluşturulmalı ve sürdürülmelidir.

Olası tehlikelerin önlenmesi için her fabrikanın prosedürlere titizlikle uyması gerekmektedir. Düzenli olarak kimyasallarla çalışan personel, fiziksel veriler (karışma veya kaynama noktaları), toksisite, reaktivite, tek kullanımlık yöntemler, saklama koşulları ve koruyucu ekipman ve dökülme gibi bilgiler sağladığından “Malzeme Güvenlik Veri Sayfalarına” (MSDS) kolayca erişebilmelidir. Eğitimin yanı sıra MSDS’nin yerel dilde de bulunması, çalışanların içerikleri sorunsuz bir şekilde okuyabilmelerini sağlayacaktır (Samiya ve Kelvin, 2024).

Boyalarda ve diğer kimyasalların depolanacağı alan serin ve kuru alanlar olmalıdır. Acil durumlarda yardımın sağlanması için personelin her vardiyasındaki bir üye ilk yardım konusunda eğitilmelidir.

Diğer önlemler:

- Toz yayılmasını azaltmak için zeminlerin elektrikli süpürgeyle düzenli olarak temizlenmesi,
- Toz kontrol ekipmanlarının ve havalandırma sistemlerinin izlenmesi ve onarılması,
- Çalışanlara yönelik sağlık tehlikeleri konusunda farkındalık yaratmaya yönelik yıllık eğitim programları,
- Güvenli çalışma uygulamaları için Kişisel Koruyucu Donanım (KKD) bulundurulması,
- Kas-iskelet sistemi zorlanmasını önlemek için uygun ergonomik altyapılar,
- Gürültü kirliliğini azaltmak için bakımlı makineler,
- Kişisel hijyeni teşvik etmek amacıyla çalışanlara yönelik sıhhi olanaklar sağlanmalıdır.

Bu sektörde kumaş çeşitliliğinin ve üretiminin artırılmasına yönelik teknolojik gelişmelerde bir artış söz konusudur. Aynı zamanda, ilerlemenin işyerinde güvenliği teşvik edecek sıkı güvenlik politikalarıyla desteklenmesi gerekmektedir.

Tablo 6.'da OSHA tarafından yapılmış örnek bir tekstil kontrol listesi risk değerlendirmesi görülmektedir.

Tablo 6. *Tekstil sektöründe oluşan tehlikelerin kontrol listesi risk analizi (OSHA, 2024)*

Tekstildeki Tehlikelerin Kontrol Listesi
İş ekipmanı ve makinelerin düzgün çalıştığından ve korumaların diğer koruyucu önlemlerin iyi durumda olduğundan ve doğru çalıştığından emin olmak için düzenli olarak kontrol ediliyor mu?
Korumasız veya korumasız hareketli parçalara sahip makine var mı?
İş ekipmanı ve makinelerdeki acil durdurma noktaları ulaşılabilir ve çalışır durumda mı?
Korumasız veya istemsiz başlatmanın mümkün olduğu makineler var mı?
Gürültü ve titreşim 0.5-1 metre uzakta duran bir kişiyle iletişim kurmak için bağırarak zorunda kalacak kadar yüksek gürültüye maruz kalan işçiler var mı?
Sönümlenmeyen, etkili bir şekilde kapatılmayan veya ayrı bir odaya yerleştirilmeyen gürültü kaynakları var mı?
Gürültü kaynakları ile çalışma alanları arasında gürültü perdesi önleyici sistem eksikliği var mı?
Gürültü seviyesi yüksek olsa dahi kulak koruyucu kullanmaya çalışanlar var mı?

İşçiler kendilerini, elleri ve kollarını ya da tüm vücutlarını titreşime maruz bırakacak işler mi yapıyorlar?
Hamile kadınlar titreşimli alet veya makine kullanıyor mu? Örneğin kesme veya dikiş sırasında.
İşveren mevcut en düşük gürültülü makineleri satın alıyor mu?
İşveren mevcut en düşük titreşimli makineyi satın alıyor mu?
İşçiler tehlikeli kimyasallar kullanıyor mu?
Örneğin toksik, aşındırıcı, tahriş edici, hassaslaştırıcı, kanserojen, mutajenik veya üreme açısından toksik olarak sınıflandırılanlar?
Malzeme güvenlik bilgi formları sağlanmadığı takdirde çalışanlar tehlikeli kimyasallar kullanıyor mu?
İşçiler, bir alanda kullanım güvenlik talimatı düzenlenmemiş olsa bile tehlikeli kimyasallarla çalışıyor mu?
Tehlikeli kimyasallar daha az tehlikeli olanlarla değiştirilebilir mi?
Yeni işçilere işyerindeki tehlikeli maddelerin riskleri anlatılıyor mu?
İşçiler kullandıkları kimyasalların oluşturduğu tehlikelerin farkında mı?
Çalışanlar kanserojen veya mutajenik maddelerle çalışıyor mu? Hamile veya emziren kadınlar kanserojen veya mutajen maddelerle çalışıyor mu?
İşçiler organik tozlara maruz kalıyor mu? Örneğin yün mü? pamuk mu yoksa iplik mi?
Yerel egzoz havalandırması gibi uygun koruyucu ekipmanın bulunmadığı iş istasyonları var mı?
İşçiler, eldiven, gözlük, yüz maskesi, solunum cihazı gibi kişisel koruyucu ekipmanı kullanmayan çalışanlar var mı?
Tehlikeli kimyasalları kullanan ve bu konuda eğitim almamış işçiler var mı?
Yangın önlemleri yerinde, çalışır durumda ve erişilebilir durumda mı?
İşçiler boya, yapıştırıcı ve solventlerde bulunan oksitleyici veya yanıcı malzemeleri kullanıyor mu?
Oksitleyici veya yanıcı maddeler veya aparatlar havalandırılmayan odalarda mı saklanıyor?
Herhangi bir tutuşma kaynağı var mı? Örneğin açık ateş, elektrikli ekipman, elektrostatik yükler veya yüksek sıcaklık?
İş süreçlerinde patlayıcı karışımlar ortaya çıkıyor mu? Örneğin hidrojen, metan, benzen veya asetonun gibi
Patlama riski olan alanlar var mı? Örneğin boyaların veya solventlerin, yanıcı sıvıların veya gazların depolandığı odalar
Depolanan yanıcı maddeler, artan depolama sıcaklıkları veya aşırı miktarda ürün nedeniyle kirlenme sonucu patlama riski olan alanlar var mı?
Patlayıcı alanlarda herhangi bir yangın/yüksek sıcaklık/elektrostatik alan kaynağı var mı?

Yükler uygunsuz çalışma pozisyonlarında kaldırılıyor mu? Örneğin vücuttan uzak mı, omuz hizasının üstünde mi yoksa diz hizasının altında mı?
Ağır nesnelere veya yükler elle kaldırılıyor mu? Örneğin iplik makaraları, rulolar veya kumaş içeren kutular.
Yükleri taşımak için kullanılan arabalar veya diğer ekipmanlar uygun durumda tutuluyor mu?
İşçiler tekrarlanan görevleri yerine getirmek zorunda mı kalıyor ve çalışma hızlarını belirleyemiyor mu?
İşçiler uzun süre ayakta mı duruyor yoksa yürüyor mu?
Arabalar gibi ekipmanları itmek veya çekmek için önemli miktarda kuvvet kullanılması gerekiyor mu?
Zemin düz mü, eğimli mi veya başka nedenlerle malların hareketini zorlaştırıyor mu?
Sıkışık koşullarda yüklerin itilmesi veya çekilmesinin yapılması gereken alanlar var mı?
İnsanlar rahatsız edici veya garip duruş ve pozisyonlarda mı çalışıyor?
İşçilerin tekrarlayan hareketler yapması gerekiyor mu?
Psikososyal ve diğer konular iş yerinde işle ilgili stresin mevcut olduğunu düşündürebilecek yüksek düzeyde devamsızlık ve personel değişimi var mı?
Çalışanların fazla mesai yapması sıklıkla gerekli midir?
Çalışanlar uyuşturucu ve alkol kullanımı, konsantre olamama, sinirlilik, depresyon ve stresle ilgili bir soruna işaret edebilecek anormal davranışlar mı gösteriyor?
Kadınlar cinsiyetlerine göre ayrımcılığa maruz kalıyor mu?
Kadınlar fiziksel şiddet tehdidi altında mı çalışıyor?

İş sağlığı ve güvenliğinin üretimdeki verimliliğe etkisi

1. Sanayide bir kaza olduğunda üretim yavaşlar ve bu da üretim kaybına neden olur.
2. Personelin tehlikeli maddelere maruz kalması yaralanmalara neden olabilir. Sonuç olarak yaralanan çalışanlar üretim verimliliğine anlamlı bir katkı sağlayamayabilir, bu da sektörün daha az kar ve mali kayıp yaşamasına neden olabilir.
3. Mesleki tehlikeler, zaman ve üretim kaybına yol açan malzeme ve makineleri tahrip olmasını sağlar.
4. Mesleki tehlikeler yeterince yönetilmezse eğitim verilmezse vasıflı çalışanların yaralanmasına ve bunun sonucunda maddi kayıplara yol açabilir.

5. Mesleki tehlikeler aynı zamanda çalışanların işten ayrılmasına da yol açarak bir kuruluşteki vasıflı insan gücünün kalitesini etkileyebilir.
6. Mesleki tehlikeler uygun ve etkili bir şekilde kontrol edilmezse, kuruluşun kötü tanıtımına yol açabilir.

Verimliliği arttırmak için işverenler, mesleki uygunluk ve güvenlik tehlikelerinden koruyacak adımlar atarak, çalışanları için güvenli ve sağlıklı bir iş yeri yaratabilmelidirler (Ask-ehs, 2024).

SONUÇ

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında önemli rol oynayan tekstil sektörü, iş sağlığı ve güvenliği konularında daha fazla dikkat ve çaba gerektirmektedir. Çalışanların fiziksel sağlığının korunması ve işle ilgili yaralanmaların en aza indirilmesi sektörün sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Bu amaçla sektör paydaşlarının iş sağlığı ve güvenliği konularına daha fazla odaklanmaları ve gerekli önlemleri almaları büyük önem taşımaktadır.

Tekstil sektöründeki işverenlerin, iş sağlığı ve güvenliği tehlikelerinden kurtaracak adımları atması büyük önem taşımaktadır. Bu, çalışanlara koruma eğitimi verilmesini, güvenli ekipman kullanımını ve tehlikeli maddelere maruz kalmanın kontrol edilmesini içermektedir.

İş kazalarının önlenmesi için yapılacak ilk şey, kuruluşun işyerlerini tüm elektrikli ekipmanlar, elektrik kabloları ve makineler gibi potansiyel tehlikelere karşı kapsamlı bir şekilde kontrol etmektir. Ayrıca kuruluştaki herhangi bir ekipmanın tamire ihtiyacı varsa, en kısa sürede tamir edilmesi, gerekiyorsa değiştirilmelidir. Fabrikalarda makinelerin ürettiği yüksek desibel gürültüye maruz kalan işçiler işitme kaybına neden olabilir. Bu nedenle, kişinin işyerindeki gürültü içeriğini azaltmak çok önemlidir. Bu tür sorunlarla başa çıkabilmek için işçilere koruyucu donanım sağlanmalı ve tüm çalışanlara koruyucu donanımların etkin kullanımı konusunda eğitim verilmelidir. Herhangi bir endüstride, işgücünün genel üretkenliği çalışma ortamında hayati bir rol oynamaktadır. Sektörde işin niteliği, çalışanın işyerinin sıcaklığı, zehirli kimyasallara maruz kalma riski vb. ile ilgilidir. Ayrıca işçilerin ağır çalışma koşullarına maruz kalması durumunda fiziksel ve fizyolojik sağlıkları da olumsuz etkilenir. Bu nedenle çalışanların güvenliği için uygun koruyucu önlemler alınmalı ve eğitimler verilmelidir. İş yerinde güvenliği sağlamak ve mesleki tehlikeleri önlemek için sürekli düzenli kontroller ve deneme tatbikatları yapılmalıdır. Bakımlı ekipmanlar herhangi bir işyerinin en önemli parçasıdır. Öte yandan, tatbikatlar çalışanların acil durumlarla sakin ve soğukkanlı bir şekilde başa çıkmalarına yardımcı olacaktır. Bu nedenle işyerinde yangın tatbikatı yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akyol, Ş. D., (2022). Bir Tekstil İşletmesinde Ergonomik Risk Değerlendirme Uygulaması. *Ergonomi*, 5(2), 72-83.
- Antoine M. H., Mlika, M., (2024). Interstitial Lung Disease <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK541084/>
- Babel S. and Tiwari M., (2014). “Occupational health hazards in textile industry”, *Asian journal of home science*, Vol. 9, pp. 267-271.
- Bansal, M., Yadhav R. K., (2016) “Occupational health hazards and awareness of occupational safety among workers of textile dyeing industries in Jaipur”, *International journal of Environment, Science and Technology*, Vol. 2, pp. 30-38
- Barber C. M., Fishwick D., Carder M., van Tongeren M., vd, (2019). “Epidemiology of Silicosis: Reports From the SWORD Scheme in The UK From 1996 to 2017”. *Occup Environ Med* 76, 17- 21.
- Coultas D. B, Zumwalt R. E, Black WC, Sobonya R. E., (1994). The epidemiology of interstitial lung diseases. *Am J Respir Crit Care Med*. 150(4):967-72
- David, A., (2012). “Pneumoconiosis”. In: Stellman JM, ed. *Encyclopaedia of Occupational Health and Safety*, Online ed. Geneva: International Labor Office
- Farzaneh MR, Jamshidiha F, Kowsarian S. (2010) İnhalasyon yoluyla akciğer hastalığı. *Int J Occup Environ Med*. Ocak; 1 (1):11-20.
- Golam Kibria M. D, (2014) “Identifying and eliminating industrial hazards in RMG industries”, *International journal of scientific research engineering and technology*, Vol. 3, pp. 159-166,
- Herbert, R, Plattus, B. (2011) *Clothing and Finished Textile Products*. *Encyclopedia of Occupational Health and Safety*, Jeanne Mager Stellman, Editor. Uluslararası Çalışma Örgütü, Cenevre. <http://www.ilo.org/iloenc/part-xiv/clothing-and-finished-textile-products>
- Hinson, A.V., Lokossou, V.K., Schlünssen, V., Agodokpessi, G., Sigsgaard, T. and Fayomi, B. (2016). Cotton Dust Exposure and Respiratory Disorders among Textile Workers at a Textile Company in the Southern Part of Benin. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 13, Article No. 895. <https://doi.org/10.3390/ijerph13090895>
- <http://osha.europa.eu> Avrupa İş Sağlığı ve Güvenliği Ajansı, Erişim Tarihi: 30.02.2024
- <https://ilostat.ilo.org/resources/concepts-and-definitions/description-occupational-safety-and-health-statistics/> Erişim Tarihi: 30.02.2024
- <https://mterapi.com/karpal-tunel-sendromu-nedir-belirtileri-tedavisi/> Erişim Tarihi: 30.02.2024
- <https://toraks.org.tr/site/news/3375> Erişim Tarihi: 30.02.2024

- <https://www.ask-ehs.com/blog/occupational-health-safety-in-textile/> Erişim Tarihi: 30.02.2024
- https://www.ilo.org/moscow/areas-of-work/occupational-safety-and-health/WCMS_249278/lang--en/index.htm Erişim Tarihi: 30.02.2024
- <https://www.isguvenligi.net/iskollari-ve-is-guvenligi/tekstil-iskolunda-is-sagligi-guvenligi/> Erişim Tarihi: 30.02.2024
- <https://www.isigmeclisi.org/20949-ozak-tekstil-iscileri-yalniz-degildir-isciyiz-hakliyiz-kazanaca> Erişim Tarihi: 30.02.2024
- Iqbal, M., Fatmi, Z., Khan, K., Jumani, Y., Amjad N., and Nafees, A., (2020). Malnutrition and food insecurity in child labourers in Sindh, Pakistan: a cross-sectional study, *EMHJ*-Vol. 26 No. 9
- Jagatheesan P, Satheesh Kumar P, Prabu R, Sirajudeen I and Anbalagan M, (2014). "Occupational health and safety in manmade spinning industry", *International journal of innovation research in science, engineering and technology*, Vol. 6, pp. 154-158
- Jimky L. L, (2008). "Occupational hazards and illnesses of Filipino women workers in export processing zone", *International journal of occupational safety and ergonomics*, Vol. 14, pp. 333-342
- Kabakulak, T., (2019). *Karaelmas İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi Karaelmas Journal of Occupational Health and Safety* e-ISSN: 2636-7602 Özgün Araştırma/Original Article 3(2), 97-111, <https://doi.org/10.33720/kisgd.581677>
- Kane, C. D., (2001). "Environmental and health hazards in spinning industry and their control", *Indian journal of fiber and textile research*, Vol. 26, pp. 39-43
- Koçak, H., Kısakürek, M., & Babacan, A. (2023). Ekonomik Kriz Dönemlerinde İşletmelerin Performans Etkinlik İnclemesi: Bist'te Bir Araştırma. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 40-60.
- Deepak, K., P, Muthukumar. K., (2018). Industrial Health Hazards in Textile Industry, *Journal of Automation and Automobile Engineering* Volume 3 Issue 3
- Lail, D. S., Bilga, P., Singh and Kumar, M., (2015). "Qualitative study of occupational health hazards in dyeing industries", *International journal engineering technology, management and applied sciences*, Vol. 4, pp. 138-142
- Laraqui C. H., Rahhali A., Tripodi D., Curtes J.P., Verger C., Caubet C., (2002). Byssinose et asthma professionnels chez les ouvriers exposés aux poussières de coton. *Rev. Fr. Allergol. Immunol. Clin.* 42, 133-141
- Luckhardt TR, Müller-Quernheim J, Thannickal VJ. (2012). Update in diffuse parenchymal lung disease (2011). *Am J Respir Crit Care Med.* 01 186 (1):24-9. Doi:10.1164/rccm.201203-0509UP

- Mallick, S., <https://www.textileschool.com/6881/occupational-health-diseases-in-the-textile-industry/> Erişim Tarihi: 30.02.2024
- Ghasemkhani, M. Kumashiro M. and Mansour R. (2006). “Prevalence of Respiratory symptoms among workers in Industries”, *Industrial Health*, Vol. 3, pp. 218-224,
- Moitra, S, Puri, R, Paul, D, and Huang, Y.C. (2015). “Global Perspectives of Emerging Occupational and Environmental Lung Diseases”. *Curr Opin Pulm Med*, 21 (2), 114-200.
- Özbakır O., (2023). Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Araştırma Makalesi Iğdır University Journal of Economics and Administrative Sciences Research Article 2023 Sayı:10 Sayfa 47-58–
- Öztürk A, Çımrın AH, Tür M. ve Güven R. (2012). “Kuartz ve Feldspat Değirmenlerinde Çalışanlarda Silikoz Sıklığı ve Silikoz ile İlişkili Faktörler”. *Tüberküloz ve Toraks Dergisi*, 60 (3), 224-229.
- Pereira, J. F., Forno, A. J. D., Kipper. L. M., Granato, M. A. Aragão, F. V. Aguiar, C. R. L. (2024). Diagnosis About Work Accidents in Textile Industry Insights to Implement Occupational Health and Safety Systems *International Journal of Professional Business Review: Int. J. Prof.Bus. Rev.*, Vol. 9, No. 1,
- Samiya A., Kelvin T., (2024). Health and Safety in the Textile Dyeing Industry (Text book) Stockholm Environment Institute <http://www.sei.se/water/beel>.
- Sekmen, M., ve Zengin, M. A., (2023). Türkiye Tekstil Sektörü İş Kazalarının Eğilim ve Gelecek Perspektifleri, 2011-2020. *Tekstil ve Mühendis*, 30(129), 61-70.
- Singh, N., (2016). “Safety and health issues in workers in clothing and textile industries”, *International journal of home science*, Vol. 3, pp. 38-40
- Sözer, N. (2007). Tekstil Ürünlerinde Kimyasal Gereklilikler ve Riskler. *Tekstil ve Mühendis*. Sayı: 68.
- Subash K, Subrata, D., (2019). Occupational Health And Safety In Textile Industries *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET)* Cilt: 06 Sayı: 10 Ekim 2019 www.irjet.net
- Babel, S. Rajvanshi and Sharma, (2014). “Occupational hazards faced by spinning mill workers”, *Asian journal of home science*, Vol. 9, pp. 572-575,
- Szaryszov, P., & Kleinová, R. (2014). The New Health and Safety Standard Iso 45001: 2016 and Its Planned Changes. *International Journal of Interdisciplinarity in Theory and Practice*, 43-47. <http://itpb.eu/pdf/2014-1/9-%20klejnova,%20szaryszova.pdf>
- Yang H, Yang L, Zhang J, Chen J. (2006). “Natural Course of Silicosis in Dust-Exposed Workers”. *Journal of Huazhong University of Science and Technology Medical Sciences*, 26 (2), 257-60

BÖLÜM 2

KÂĞIT VE KİTAP SANATLARI MÜZESİNDEKİ KİTAP BİÇİMLERİ

Sevda EMLAK¹

¹ Doçent, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, İzmir/Türkiye,
Sevda.emlak@idu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5311-6726>

GİRİŞ

Kitap, antik çağlardan bu yana tarihi kültürel bir öneme sahip olmuş ve tarih içerisinde kil tablet levhaların, hayvan derilerinin, ağaç yaprak ve kabuklarının kullanımı ile yazılı bir kültürün başlangıcı olmuştur. Zaman içerisinde papirüs, parşömen, ipek ve eski paçavra liflerinden elde edilen el yapımı kağıtlar ile gelişim sürdürülmüştür. Kil tablet ve rulo formları ile karşımıza çıkan eski kitap biçimleri yerini daha sonraki yüzyıllarda ciltli kitaplara (codex) ve matbaanın icadıyla birlikte matbu kitaplara bırakmıştır.

Semboller, resimler, ideogramlar, sözcükler ve piktogramlar ile uzun bir süre içerisinde meydana gelen ve yazının gelişimiyle birlikte Mezopotamya’da son şeklini alan kitabın oluşumu önemli bir adım olmuştur. Bu gelişim ilk olarak kil ve taş parçalarının üzerine yazı yazılması ile başlamıştır (Yıldız, 2014: 3-4).

Tarihte ilk kitaplar, Ön Asya medeniyetlerine ait çivi yazılı tabletlerdir (Bozkurt, 2002: 120-121). Kitabın eski dayacağı olan kil; ilk olarak, çağımızdan önceki üç bin yılda kullanılmıştır. Nemli ve yumuşak kil tabletlerin üstüne harfler yazılmıştır. Sümerler ve Asurluların yazılarının çivi şeklini andırmasının sebebi budur. Üzerine çivilerle yazı yazılan tabletler, daha sonra sertleşmeleri için pişirilmiştir. Bugün o dönemlerden kalmış, tahadan çok, kil nesnelere mevcuttur (Lalonde, t.y, s.8). Bu kil tabletlerin biçimleri ise ekseriyetle Ön Asya ve Anadolu’da dikdörtgen prizma şeklinde kullanılmıştır (Yıldız, 2014: 227, Yılmaz, 2004: 186-187). Kilin bu dikdörtgen prizma şekli, papirüs ve parşömen kitap şekli rulo ve kodekslerin, Antik çağ boyunca temel kitap biçimi olmuştur (Yıldız, 2014: 227).

Yazının buluşu ile taş, kurşun, tunç, fildişi, kalay, pirinç ve kemikten levhaların kullanıldığı bilinir (Ersoy, 2001: 163-166). Yazının ana malzemesi olan ve en çok kullanılan kil tabletin yanı sıra diorit, gre, steatit, pembe breş, mavi taş, şistin, alçıtaşı, albatr, kalker ve bazalt gibi taşlar kullanılmıştır (Yıldız, 2014: 17-18). Ancak zamanla bu yüzeylere yazı yazmanın ve bunları taşımının zorluğu insanlarda yeni arayışlar bulmasına sebep olmuştur. Bu arayışların neticesinde Mısırlılar, M.Ö.4000’de Nil nehri etrafında yetişen papirüs bitkisi ile kâğıt yüzeyi elde etmiş (Ersoy, 2001: 163-166) ve papirüs yapraklarından rulo şeklinde kitaplar yapmışlardır (Öcal, 1971: 68). Bu papirüs ruloları için byblos sözcüğü kullanılmış ve zamanla Yunanca “kitap” anlamını almıştır (Blank, 2000: 65).

Papirüs kağıtlar art arda birbirine yapıştırılarak tomar şeklinde kitap biçimine getirilmiştir. Papirüs tomarlarının sayısı çoğu zaman 20 yapraktan oluşturulmuştur. Ortalama olarak bir tomarın uzunluğu 6 ila 10 metre olarak biçimlendirilmiş ancak bu ölçüleri geçen tomarlarda bulunmaktadır. Bizans literatüründe yüz metreden oluşan papirüslerden söz edilmektedir.

Bu dönemde, kitap biçimleri yatay olarak açılan tomarlar şeklindeydi. Tomarlar dikey sütunlara bölünerek yalnızca papirüsün yatay lifli yüzüne yazılar yazılmıştır (Laberre, t.y. 10). Bu kitaplar uzun boyutlarda yazılmış ve daha uzun ömürlü olması için genel olarak papirüs rulusunun bir ucuna kemik ya da bir çubuk sabitlenmiştir. Rulonun sonundan başlanarak bu çubuğun üzerine papirüsler sarılmıştır. Sonraları papirüs kitapları rulo şeklinde sarılarak saklanmış ve açılarak okunmuştur (Öcal, 1971: 68). Papirüs tomarları başta Romalılar ve çeşitli milletler tarafından kullanılmış daha sonra Orta çağ Yahudilerinin dini kitapları ile papirüs devrini tamamlamıştır (Bozkurt, 2002: 120-121).

Papirüs kâğıdı, yazı için kullanılan temel malzemeyken Çin’de ortaya çıkan kitap sanatlarıyla birlikte ağaçtan ve ipekten kitap biçimleri üretilmeye başlanmıştır. Çin’de ilk zamanlar yazı aktarıcısı olarak kemik, kabuk ve bambu kamışı kullanılmıştır (Dahl, 1999: 7) Hatta bu malzemelerden Bambu ile yapılmış ilginç kitap örnekleri bulunmaktadır. Bunlardan biri de iperle birbirine bağlanmış ve okunmak üzere açıldığı zaman bambularının katlanabilir levhalar şekli aldığı ilginç kitap biçimi örneğidir (Jean, 2006: 67). Sonraki zamanlar ağaç ve bambu yerini ağaç plakalara bırakmıştır. Yazılar ağaç plakalar üzerine bir tür iğne ile hafif bir şekilde çizgi çizilerek yazılmıştır. Daha sonra ağaç plakaların yetersiz kalmasından dolayı ipek ön plana çıkmıştır (Dahl, 1999: 7). Uzak doğuda ahşap ve tahtadan yapılan kitapların yerini sonraki zamanlarda ise daha hafif ve dayanıklı olan ipek almıştır. Bu ipekler bir değneğe sarılarak şerit şeklinde kullanılmıştır. Belli bir süre kullanılan ipek maliyetli bir malzeme olduğu için yerine başka bir yazı aktarıcısı aranmaya başlanmıştır. İpek yerine paçavralar, dut ağacı kabukları, kenevir ve diğer bitkisel maddelerin ezilip parçalanıp, kurutulmasından sonra kullanışlı yazı yüzeyi hamuru elde edilmiştir. Böylelikle ipeğin yerini yavaş yavaş kâğıt almıştır. İpek ise yalnızca önemli kitaplarda kullanılan bir malzeme olmuştur (Laberre, t.y.:39).

Mezopotamya, Mısır ve Anadolu’da başlangıçta yaprak ve ağaç kabukları kullanılmış daha sonra ağacın gövdesinden ve kerestesinden levhalar yapılmıştır. Bu nedenle ağaç yetiştiği her yerde, insanların kolay ulaşabileceği bir malzeme olmuştur. Papirüsün kullanımından önce ağaç yaprakları ve daha sonra ağaç kabuklarının kullanıldığı görülür. Plinius ağaç yapraklarından sonra ağaç kabuklarına yazılar yazıldığı bilinir. Özellikle Roma’da kayın ağacı kabuğu yazı aktarıcısı olarak kullanılmıştır. Bir diğer ağaç ise İhlamur ağacıdır. Bu ağacın kabuk ve gövdesi arasında bulunan lifli kısımlardan kâğıt tabakası elde edilmiş ve bu ağaç kabukları uzun süre bozulmadan kalabilmiştir (Yıldız, 2014: 87-88).

Mezopotamya’da ağaç ve tahta gibi malzemelerin kullanıldığı ancak ağacın ve tahtanın lüks malzeme olduğu bilinmektedir. Nimrud’da yapılan bazı kazılarda elde edilen bulgulardan ağaç üzerine konulmuş balmumu

levhalar bulunmaktadır. Bunlar bir delikten geçirilen deri şeritlerin ya da metal menteşelerin birbirine bağlandığı, bazen de ağaç ya da metalden oluşan ve ortasında yer alan bir boruya tutturulan levhalar olduğu görülür. Levhaların bir araya getirilerek bağlanma biçimi günümüzde kitap biçimlerinden olan polypitik'lerin ortaya çıkmasına örnek olmuştur (Yıldız, 2014: 19). Bu levhalar Ön Asya, Mısır ve Anadolu'da bilinmektedir (Yılmaz, 2004: 186-187).

Antikçağın en önemli kitap şekli olan rulonun, bir yandan devamlılığı sürerken, diğer yandan da çok benimsenen ağaç, balmumu kaplı ağaç levhalar ve çeşitli malzemelerden yapılmış levhaların ip ve halkalarla birbirine tutturulması ile oluşturulan kitap biçimleri yavaş yavaş günümüz kitap şekline geçişte ara basamak olmuştur (Yıldız, 2014: 229).

Kitap için kullanılan ve papirüsün en büyük "rakibi" diğer bir malzeme ise hayvan derisi ve parşömandır. Deri, tüyleri alınarak hayvan postunun mazı asidi içeren bitkisel maddelerle tabaklanmasıyla elde edilen Parşömen, bazı işlemlerden geçirildikten sonra kurutulmaktadır. Daha sonra çok ince kazınarak düz hale getirilmektedir (Blank, 2000: 72). Temizlenen ve kurutulan deri, yuvarlak ağaç üzerinde rulo haline getirilerek bir ip ile çerçeveye çekilmektedir (Küçükali, Taşgın, 2017: 138).

Orta çağda, "defter"lerden birleştirilerek, bir araya getirilen parşömen yaprakları ile oluşturulmuş kitap biçimleri bulunmaktadır (Laberre, t.y.: 56). Parşömen tabakaları katlanarak, kenarları kesilip bir forma şekle getirilirdi. Bu parşömen kağıtlar bir araya getirilerek dikilmesi ile parşömen kodeks kitap biçimi meydana gelmiştir (Öcal, 1971: 70). Parşömenin çok fazla yaygınlaşması ile balmumu kaplı tahta levhalar örnek alınarak Roma imparatorluğunda kullanılan rulolarından günümüz kitap biçimi kodekse geçilmiştir. Değerli eserler için rulo kullanılmaya devam edilse de yaygınlar için ucuz olması bakımından kodeksin kullanıldığı anlaşılmaktadır (Gönlügür, 2007: 41-42).

Bugünkü kitap şekli olan kodeks sözcüğünün anlamı ağaç kabuğu anlamına gelmektedir (Öcal, 1971: 70). Kodeks Latince ağaç gövdesi anlamında gelen caudex dayanmaktadır. Ciltlenmiş yazmalar için kullanılmaktadır (Bozkurt, 2002: 120-121). Kodeks kitap biçimi yapılırken sayfaların ön ve arka yüzleri karşılıklı olacak biçimde hazırlanmaktadır (Gönlügür, 2007: 41-42).

1450 yılında matbaanın buluşuna kadar el yazması kitaplardan başka kitaplara rastlanmamaktadır. El yazmaları, taş, maden ve tahta üzerine yazılmış kitapların yanı sıra son derece önemli eserlerdir. Batı'da el yazma eserlerin pek azı rulo şeklinde kullanılırken çoğu kodeks şeklinde yapılmıştır (Öcal, 1971: 81-82). Orta Çağ'ın sonlarına doğru yazı malzemesi olan parşömenin pahalılaşması ile el yazması kitaplarda parşömenin yanı

sıra kâğıt kullanılmaya başlanmıştır. Türklerde ise el yazması kitaplar tomar ve kodeks şeklinde kullanılmıştır (Öcal, 1971: 89-93).

Çin’de kâğıt üzerine yapılan ilk baskı örneklerinin oluşması ile blok kitap basımı ortaya çıkmıştır. Bu önce Çin’de sonra Japonya’da ve takiben Kore’de uygulanmıştır. Doğu’dan Batı’ya kâğıt imalinin yayılması ile Avrupa’da ağaç kalıplarıyla baskı teknikleri özümsemiş ve sonucunda tek tek basılı sayfalar ile blok halinde kitaplar türemiştir. 1440 yılında Almanya’nın Mainz şehrinde Johann Gutenberg tarafından ilk defa Mütéharrık basımın gerçekleştiği kabul edilmiş ve 1454-1455 yıllarında Mainz’de, madeni harfler ile baskı yapan matbaada günümüze ulaşan ilk kitap örnekleri basılmıştır. XV. yüzyılda Avrupa’da matbaa ortaya çıkmış ve yüzyılın sonlarına doğru da Osmanlı Devleti’ne iltica eden İspanyol Yahudiler tarafından İstanbul’a getirilmiştir. Bunu takiben Rum ve Ermeniler kendi matbaalarını kurmuş ve 1727’de ilk Türk matbaası açılmıştır (Beydilli, 2003: 111-113). El yazması eserler yerini yıldan yıla matbu kitaplara bırakmıştır.

Yüzyıllarca farklı malzemeler ile yapılan ve büyük bir değere haiz olan kitabın gelişim sürecindeki örnekleri İzmir Ege Üniversitesi Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesinde bulunan kitap biçimleri özelinde aşağıdaki bölümde ele alınmıştır.

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi

İzmir Ege Üniversitesi Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, Türkiye’nin ilk kâğıt ve kitap sanatları müzesi olarak eski Levanten köşklerinden olan XIX. yüzyıl Ballian köşkünde 12 Aralık 2012 yılında açılmıştır (Ağırbaş, 2022: 116-121). Ege Üniversitesi himayesinde hizmet veren müze iki katlı bir yapıdır. Müze binası içerisinde farklı eserlerin yer aldığı odalar bulunmaktadır. Bu odalar kâğıt tarihi, el yapımı kâğıt üretimi, kitap biçimleri, kitap sanatları, kâğıt sanatı, minyatür kitaplar, renkli kağıtlar, matbaa, baskı teknikleri, tipografi, modern exlibris, sanatçı kitapları, günümüz renkli kâğıt sanatçıları, kitaplardaki ustalar ve yönetime ait odalar olarak isimlendirilmiştir.

Kâğıt ve Kitap Sanatları müzesine 2016 yılında Lavente köşkünün içinde yapılan restorasyon ile “Çocuk Dünyasının Ressamları” isimli yeni bir bölüm eklenmiştir (Boztaş, 2018: 93).

Kitap Biçimleri Bölümü

Görsel 1. İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, Kil Tablet

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan eser 820 envanter numara ile kayıtlı bir kil tablettir. 2011 tarihli olan eserin boyutları 4x5 cm'dir. Küçük ebatlarda dikey dikdörtgen prizma şeklinde yapılan eser; eski kil tablet yazı, form ve biçim özellikleri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Kitabın en eski dayanağı olan kilden yapılan eser, 2012 yılında Türkiye/Ankara'dan müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Görsel 2. İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, Vergil- Aenais Papirüs Rulosu

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan 365 envanter numaralı eser Vergil- Aenais Papirüs yazı rulosudur. 2012 yılında papirüs üzerine basılan rulo kitap Romalı Vergilius'un Aeneis eseri, Roma imparatorluğuna ait bir destandır. Yatay şekilde yazılan papirüsün boyutları 20x110 cm'dir. Papirüs, bir ağaç çubuğuna sarılmış ve rulo kitap şeklinde sergilenmektedir. Papirüs rulosu kitap biçimlerine örnek olan eser, 2012 yılında Almanya'dan müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Görsel 3. *İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, Etiyopya Parşömen Büyü Rulosu*

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan, 366 envanter numara ile kayıtlı eser bir Etiyopya büyü rulosudur. Parşömen üzerine siyah ve kırmızı renk ile dikey formda yazılan büyü rulosu resimler içermektedir. Yaklaşık olarak 1880 yılına tarihlendirilen eserin boyutları 120x8 cm'dir. Parşömen rulosu kitap biçimlerine örnek olan eser, 2012 yılında Etiyopya'dan müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Eser biçiminin yanı sıra Etiyopya büyü rulolarına örnek bir kitaptır. Bu büyü ruloları eski zamanlarda din adamları tarafından hazırlanmaktaydı. Kötü ruhlara, hastalıklara, korku ve felaketlere, muska olarak kullanılırdı. Bu rulolar ip ile bağlanarak boyunda ya da belde taşınırdı (Sönmez, Ağırbaş, 2012: 69).

Görsel 4. *İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, İkili Mumlu Yazı Tahtası ve Kalemi*

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan, 367 envanter numara ile kayıtlı olan eser iki parçadan oluşan bir tablet kitap örneğidir. Tahtadan oluşan eserin çukurda kalan mumlu kısmına yazı yazılmıştır. 2012 tarihli olan ve dikey dikdörtgen formda, iki parçadan

oluşan mumlu yazı tahtasının boyutları 14x9 cm'dir. Ayrıca kitabın 12 cm. uzunluğunda metal bir kalemi bulunmaktadır. Tahtadan yapılmış kitap biçimlerine örnek olan eser, 2012 yılında Almanya'dan müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Görsel 5. İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, Pustaka Ağaç Kabuğu Büyü Kitabı

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan, 368 envanter numara ile kayıtlı olan eser ağaç kabuğundan yapılmış bir kitaptır. Pustaka ağaç kabuğu büyü kitabı akordeon biçiminde yapılmıştır. Kare formda, çift tarafına yazı yazılan eserin boyutları 8,5x8,5 cm'dir. Eser yaklaşık olarak XIX. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Kayın ağaç kabuğundan yapılmış kitap biçimlerine örnek olan eser, 2012 yılında Endonezya'dan müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Kayın ağacı, yaklaşık 4 bin yıldan beri uzak doğuda yazı malzemesi olarak kullanılmıştır. Pustaka, Orta Sumatra'da bulunan Batak yerlilerinin Sanskritçe kökenli yazı ile yazdığı büyü ve tıbbi bilgilerin yer aldığı gizemli kitaplardır. Bu kitapları ancak din adamları yazabilir ve bu yazıyı yazmaya tek yetkili kişi ise datu adını verdikleri din adamlarıdır. Kitabın içindeki gizemi ise yalnız datu ve öğrencileri bilirlerdi (Sönmez, Ağırbaş, 2012, 70).

Görsel 6. İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, Lontar, Palmiye Yaprağı

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan eser 369 envanter numara ile kayıtlı olan Lontar (Palmiye Yaprağı) kitabıdır. İki tarafına yazı yazılan eserin boyutları 5,5x13 cm'dir. Eser

yaklaşık olarak 1920'lere tarihlendirilmektedir. Kitap, yatay dikdörtgen formda, tahta tabletler arasına palmiye yapraklarının bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Kitabın açılıp kapanması içindeki iple sağlanmaktadır. Palmiye yaprağı ve tahtadan yapılmış kitap biçimlerine örnek eser, 2012 yılında Birmanya'dan müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Görsel 7. İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, Lontar, Palmiye Yaprağı

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan eser 370 envanter numara ile kayıtlı bir Lontar (Palmiye Yaprağı) kitabıdır. Uzun ince, yatay dikdörtgen formda yapılan eser yaklaşık olarak XX. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Eserin boyutları 5x60 cm'dir. Kitap biçimi, ağaç kapaklar arasında palmiye yapraklarından oluşturulmuştur. Palmiye yaprağı ve ağaç ile yapılmış kitap biçimlerine örnek eser, 2012 yılında Kamboçya'dan müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Görsel 8. İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, Çin Bambu Kitabı

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan eser 371 envanter numara ile kayıtlı bir bambu kitabıdır. Çin bambu kitabı yaklaşık olarak XX. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bambuların bir araya getirilerek birbirine iple bağlanması ile oluşturulan bir kitap biçimidir. Bu kitaplarda yazı, bambu çubuklarının üzerine yazılmaktadır. Dikey dikdörtgen formda hazırlanan kitabın ölçüleri 15x230 cm'dir. Bambudan yapılmış kitap biçimlerine örnek eser, 2012 yılında Çin'den müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Görsel 9. *İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, Akordeon Dövme Kitabı*

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan eser 372 envanter numara ile kayıtlı gümüş kabartma ciltli karton bir dövme kitabıdır. Yaklaşık olarak 1950'lere tarihlendirilen eserin boyutları 15.5x10 cm'dir. Dikey dikdörtgen formda hazırlanan akordeon şeklindeki kitabın içerisinde yazılar ve resimler yer almaktadır. Dövmeler kitabı; kabartma gümüş ciltli, karton üzerine pirinç kâğıdı kaplanarak hazırlanmış bir kitap biçimidir. Kitap 2012 yılında Birmanya'dan müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Görsel 10. *İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, Japon Blok Kitap*

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan eser 376 envanter numara ile kayıtlı bir Japon blok kitaptır. 1960 tarihli olan eserin boyutları 30x21 cm'dir. Dikey dikdörtgen formda hazırlanan kitap, sırt kısmından dikilerek blok şekline getirilmiş bir kitap biçimidir. Kitap 2012 yılında Japonya'dan müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Görsel 11. İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, John and Constance Masefield
“Essays Moral and Polite 1660-1714”

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan eser 378 envanter numara ile kayıtlı, John and Constance Masefield “Essays Moral and Polite 1660-1714” adlı Parşömen ciltli bir kitaptır. 1906 tarihli olan kitabın boyutları 13x9 cm’dir. Dikey dikdörtgen formda yapılan parşömen kitap deri bağcıklarla bağlanmıştır. Eser 2012 yılında Londra’da müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Görsel 12. İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, Karton kaplı Kapuziner-Predigt Kitabı

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan eser 387 envanter numara ile kayıtlı Kapuziner-Predigt kitabıdır. 1899 tarihli olan Otto Peters’in “Kapuziner-Predigt” kitabı karton ciltli bir kitaptır. Eserin boyutları 45x21 cm’dir. Dikey dikdörtgen formda yapılan kitabın karton kapaklarının arasına yapraklar yerleştirilerek sırt kısmından iplerle birleştirilmiştir. Eser 2012 yılında Heidelberg’den (Verlag von Otto Peters, Heidelberg) müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Görsel 13. İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, *Album Amicorum (Dostlar Defteri)*

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi kitap biçimleri bölümünde yer alan eser, 397 envanter numara ile kayıtlı *Album Amicorum* eseri albümlere örnek bir kitaptır. 1865 tarihli olan eserin boyutları 17x26 cm'dir. Kitap taş baskı, krom taş baskı gravür ve sulu boya ile yapılmış resimlerle düzenlenmiş dikdörtgen formda bir eserdir. Kitap taş baskı kitap biçimlerine örnek dekoratif süslemeler içeren bir hatıra albümüdür. Eser 2012 yılında Wiesbaden'dan müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

XVI. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan albümler ilk zamanlar renkli kağıtlarla yapılmıştır. Bunun yanı sıra resimler ve desenler içermektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra yeni baskı teknikleri ile hazırlanan albümler özellikle renkli litografiyle basılmış kabartma resimler ile süslenmiştir (Sönmez, Ağırbaş, 2012, 75).

Görsel 14. İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, *Die Erzählungen und Märchen von Oscar Wilde*

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan eser 401 envanter numara ile kayıtlı Oscar Wilde "Die Erzählungen und Märchen von Oscar Wilde" kitabıdır. Yaklaşık olarak 1911 yılına tarihlendirilen eserin boyutları 23x15x3 cm'dir. Deri ciltli, dikey dikdörtgen formdaki kitap, Art Nouveau döneminin ünlü Alman sanatçısı Heinrich Vogeler tarafından yapılmıştır. Tipografik yazı unsurları ve Art Nouve-

au süsleme özellikleri içeren eser 2012 yılında Leipzig'den müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Görsel 15. İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, Paul RENNEN “*Typografie als Kunst*”

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan eser 405 envanter numara ile kayıtlıdır. 1922 tarihli, Paul Renner'in “Typografie als Kunst” isimli eseri, yarısı parşömen, el yapımı renkli kola kağıdı ile kaplanmış cilde sahiptir. Dikey dikdörtgen formdaki kitabın boyutları 21x13 cm'dir. Eser 2012 yılında Münih'ten (Georg Müller Verlag) müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Görsel 16. İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, Salvador DALI, *Verborgene Gesichter*

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan eser 409 envanter numara ile kayıtlı Salvador DALI'nin “Verborgene Gesichter” kitabıdır. Dikey dikdörtgen formda yapılan eserin boyutları 21.5x13x5 cm'dir. 1973 tarihli orijinal Salvador Dali imzalı olan eser özel baskı bir kitaptır. Mantar bir kitap kutusu olan eserin cildi çuval bez ile kaplanmış ve keten ipe sarılmıştır. Kitap ve kitap kutusu malzeme ve tasarım açısından farklıdır. Eser 2012 yılında Fischer Verlag Hermstein'den müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Görsel 18. *İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, Alter Wein in neuen Schlauchen, Torba Kitap*

İzmir Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan eser 391 envanter numara ile kayıtlı “Alter Wein in neuen Schlauchen” isimli torba kitaptır. Yaklaşık olarak 1975 yılına tarihlendirilen kitabın boyutları 31x8 cm’dir. Dikey dikdörtgen formda yapılan kitabın cild kısmında kullanılan derinin alt kısmında uzun bir şekilde bırakılması ve ucunun düğümlemesiyle ile oluşturulan torba şeklinde bir kitaptır. Eser 2012 yılında Leipzig’den (Faber&Faber) müzeye bağış yolu ile kazandırılmıştır.

Torba kitap biçimleri XIV. yüzyıldan sonra dini konulu kitapların ciltlerinde görülmektedir. Bu kitapların cild kabında tahta, kitabın içinde ise parşömen kullanılmaktadır. XVI. yüzyıldan sonra artık üretilmeyen bu kitapların uzun deri kısımları kitap raflarında kolay bir şekilde saklanamadığından ve kitap bakımını zorlaştırması sebebi ile sonraki zamanlarda kesilmiştir. Orijinal örneği çok az olan bu torba kitap biçiminin Avrupa müze ve kütüphanelerinde 23 adet bulunduğu bilinmektedir (Sönmez, Ağırbaş, 2012, 72).

SONUÇ

Kültürel birikimleri aktarmasında kitaplar önemlidir. Bu sebeptendir ki tarih boyunca toplumlar, yazı yazmak, yazının aktarımını sağlamak ve kalıcı olmak için dayanıklı malzemelerle kitap yapma çabalarını her zaman sürdürmüşlerdir. Kitaplar farklı medeniyetlerde çeşitli malzemeler ile yapılsa da her zaman uygarlıklar kendi coğrafyasında var olan malzemeleri değerlendirmiş, kimliklerine özgü kitaplar ortaya koymuştur. Kitap, yüz-

yıllarca farklı kültürlerin birbirleri ile etkileşimi içerisinde gelişerek günümüzdeki haline dönüşmüştür.

Yazının icadıyla birlikte yazı yüzeyi olarak kilden, papirüs ve parşömeden, ağaç yaprağı ve kabuklarından, ipek ve hayvan derilerinden yararlanılmıştır. Kil tablettten, kodeks kitap biçimine kadar form olarak büyük değişikliklere uğramadan günümüzdeki biçimini almıştır. İlk kitap örnekleri günümüz kitap biçimine adım adım örnek olmuştur.

Çalışmada Ege Üniversitesi Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, kitap biçimleri bölümünde yer alan 18 adet eser ele alınarak kitapların bilgileri, biçimleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında en eski 1865 tarihli taş baskı Album Amicorum eseri daha sonra yılları takiben 1880 tarihli Parşömen Etiyopya büyü rulosu, 1899 tarihli karton ciltli Otto Peters'in Kapuziner-Predigt eseri, XIX. yüzyıla tarihlendirilen ağaç kabuğundan yapılan Pustaka büyü kitabı, 1906 tarihli John and Constance Masefield Essays Moral and Polite 1660-1714" isimli Parşömen kitap, 1911 tarihli Oscar Wilde ait "Die Erzählungen und Märchen von Oscar Wilde" adlı deri ciltli eser, 1920'lere tarihlendirilen Lontar (palmiye yaprağı) kitabı, 1922 tarihli, Paul Renner'in Typografie als Kunst parşömen ciltli kitap, 1950'lere tarihlendirilen gümüş kabartma ciltli karton dövme kitap, 1960 tarihli Japon blok kitabı, 1973 tarihli çuval bez kaplı orijinal Salvador Dalı'nın eseri, 1975 tarihli Alter Wein in neuen Schlauchen isimli torba kitap XX. yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilen "Lontar" (palmiye yaprağı) kitabı, yine tarihi tam olarak belli olmayan ancak XX. yüzyıla tarihlendirilen Çin bambu ve lontar palmiye kitapları, 2011 tarihli bir kil tablet, 2012 tarihli İkili mumlu yazı tahtası ve 2012 tarihli Vergil'in Aenais papirüs yazı rulo kitapları ele alınmıştır.

Çalışmanın sonucunda ele alınan kitaplar farklı ülkelerden, Ege Üniversitesi Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi'ne bağış yolu ile bir araya getirildiği görülmektedir. Kitaplarda kil, papirüs, parşömen, bez torba, renkli el yapımı kâğıt, keten, karton, deri, bambu, ağaç, tahta, palmiye yaprağı, pirinç kâğıdı, iplik ve çuval gibi malzemelerin kullanıldığı belirlenmiştir. Kitaplar form olarak yatay ya da dikey dikdörtgen şeklinde hazırlanmıştır. Yalnızca görsel 5'te yer alan Pustaka ağaç kabuğu büyü kitabının kare formda yapıldığı görülmektedir. Eserlerin ölçüleri kitap biçimine göre değişiklik göstermektedir. Kitaplardan bambu, papirüs ve parşömen rulo kitaplarının uzun olduğu, Palmiye yapraklarından yapılan ağaç kaplı kitapların ise küçük boyutlarda yapıldığı görülmektedir. En küçük kitabın ise kil tablet olduğu anlaşılmaktadır. Orijinal örneği az olan ve her müzede rastlamayacağımız Alter Wein in neuen Schlauchen isimli kitap (torba kitap) ve Salvador Dalı'nın orijinal imzalı eseri farklı kitap biçimine sahip önemli iki kitaptır. Farklı kitap tasarımı ile meydana getirilen eserler, kitap biçimlerine birer örnektir. Kitap biçimleri bölümünden ele aldığımız eser-

ler, tarihte yazı yüzeyi olarak kullanılan ve çeşitli malzemelerden yapılan kitap biçimlerine örnek eserlerden oluşmaktadır.

Tarih boyunca yazı aktarıcısı olan kitap yüzeyini elde etmek için çok uzun bir yol alınmıştır. Her toplum kitabın oluşumunda kendinden bir şeyler katmıştır. Toplumsal belleğin hafızası ve kültür aktarıcısı olan kitaplar, geçmişin geleceğe taşınmasında somut değerler olmasının yanı sıra gerçek bir hazinedir. Bu sebeptendir ki kitabın değerini anlamak için önce tanımak gerekir.

Bu çalışmada kitabın aldığı değişimler tarihi bilgiler ışığında aktarılmış, Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesinde bulunan kitap biçim örnekleri üzerinden değerlendirmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın yanı sıra İzmir Ege Üniversitesi Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesinde farklı sanat disiplinlerine yönelik araştırmalar yapılabilir. Baskı ve tipografi, sanatçı kitapları ve müzenin sahip olduğu değerler üzerine çalışmalar genişletilebilir. Ayrıca müzeye kâğıt ve kitaba yönelik değerli eserlerin bağışlanması da müzenin zenginleşmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağırbaş, S. (2022). Ege Üniversitesi Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi, *Lale Dergisi*, (5), 116-121.
- Beydilli, K. (2003). Matbaa. TDV İslâm Ansiklopedisi (Cilt 28, ss.105-110). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.
- Blank, H. (2000). *Antikçağda Kitap*. Ankara: Dost Kitabevi
- Bozkurt, N. (2002). Kitap. TDV İslâm Ansiklopedisi, (Cilt 26, ss. 120-121). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.
- Boztaş, E., (2018). Ege Üniversitesi Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi Örneğinde Sanat Eğitimi Etkinlikleri Önerisi, *İdil Dergisi*, 7(41), 91-97. DOI: 10.7816/İdil-07-41-12.
- Dahl, S. (1999). *Antikçağdan Günümüze Her Yönüyle Kitabın Tarihi*. (Çev. M. Dünder) Ankara:T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ersoy, O. (2001). Kâğıt. TDV İslâm Ansiklopedisi. (Cilt 24, ss.163-166) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Gönlügür, M. (2007). *Son Parşömen*. İzmir: Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları.
- Jean, G. (2006). *Yazı: İnsanlığın Belleği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Küçükali, R.- Taşgın, Z. (2017). Bilim Tarihine Katkısı Yönüyle Parşömen Kâğıdı. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Social Science*, (58),131-140.
- Laberre, A. (t. y.). *Kitabın Tarihi*. (Çev. G. Üstün). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öcal, O. (1971). *Kitabın Evrimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Sönmez, N., Ağırbaş, S. (2012). *Ege Üniversitesi Kâğıt ve Kitap Sanatları Müzesi*, Ege Üniversitesi Yayınları: İzmir.
- Yıldız, N. (2014). *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, A. (2004). *Türk Kitap Sanatları Tabir ve İstihlaları*. İstanbul: Damla Yayınevi.

BÖLÜM 3

EKONOMİK BÜYÜME - TURİZM İLİŞKİSİ: BİR İÇERİK ANALİZİ

Selim KIROVA¹

Taner TAŞ²

1 Araştırma Görevlisi Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-9025-6725

2 Doçent Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme fakültesi, ORCID ID: : 0000-0002-2861-5467

GİRİŞ

Turizm endüstrisi, 7,7 trilyon dolarlık hacmiyle dünya gayrisafi milli hasılasında % 7,6'lık bir paya sahip olan dev bir fabrika gibi çalışmaktadır (Statista, 2022). Ayrıca, büyük istihdam olanakları ve kendisiyle ilişkili sektörlerle sağladığı katkıyla ortaya çıkan rakamların çok ötesinde bir katma değere sahip olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, küresel ekonomide turizm hareketlerinin etkisi, incelemeye değer bir konu olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, iki farklı disiplin olmasına karşın ekonomi ve turizmi bir alada ele alan pek çok çalışma bulunmaktadır. Özellikle, uluslararası turizm hareketlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi uzun yıllardır dikkat çeken bir konu olmuş ve gerek turizm gerekse ekonomi araştırmacıları bu iki değişkeni ele alan pek çok çalışma kaleme almıştır. Türkiye özelinde ise, bu iki değişkenin araştırmacılar için çok daha çekici bir konu olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır.

Türkiye'nin olağanüstü turistik çekiciliklere sahip olması, pek çok turizm mahreci için ulaşım kolaylığı sağlayan bir konumda olması ve ekonomik açıdan erişilebilirliğinin yüksek olması gibi kriterler, uluslararası turizm hareketinde son derece önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır (UNWTO, 2023). Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkeler içinde yer alan Türkiye için, “bacasız fabrika” olarak tanımlanan turizm sektörü, GSYİH içinde de çok önemli bir paya sahiptir. 2022 rakamları incelendiğinde, 34,5 milyar dolarlık bir gelire turizm sektörünün Türkiye GSYİH'sı içindeki payı % 4,6'ya çıkmış ve bu rakamlar tarihteki en yüksek değer olarak kayda geçmiştir (Karakaş ve Türkseven, 2022).

Yukarıda bahsi geçen yapı ulusal literatürde de karşılığını bulmuş ve ekonomik büyüme-turizm ilişkisini inceleyen pek çok çalışma kaleme alınmıştır. Özellikle, 2000'li yıllarda, iki alanın araştırmacıları, multidisipliner bir yapı olmasına karşın konuya ilişkin ilgisini arttırmış ve önemli bir alan yazın ortaya çıkmıştır. Bu yayınların büyük kısmının, ekonomik büyüme-turizm gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisiyle ilgilendiği ve belli dönem aralıklarındaki (örneğin 1995-2015 yılları arasında) GSYİH, GSMH ve benzeri ekonomik veriler ile turizm gelirleri ve yabancı ziyaretçi sayısı gibi turizm istatistiklerini kullandığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan, ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makalelerin çok önemli bir kısmının Türkiye örneği üzerinden hareket ettiği görülmüştür. Ayrıca, anahtar kelimeler kullanılarak yapılan taramalar sonucunda başlıkları birbirine çok benzeyen onlarca çalışma gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bu veriler, alanda yapılan çalışmaların tekrara düşüp düşmediği sorusunu akla getirmektedir.

Yukarıda bahsi geçen tespitlerden yola çıkarak, bu çalışmanın amacı, ulusal literatürde ekonomik büyüme ve turizm ilişkisi üzerine ortaya konan

araştırmaları çeşitli kriterler çerçevesinde içerik analizine tabi tutarak değerlendirilmiştir. Bu amaçla, 2000 yılı sonrası ulusal literatürde ve hakemli dergilerde, iki alanın ilişkisini ele alan çalışmalar taranmış ve başlık, özet, yayınlandığı yıl, örneklem, yöntem ve uygulanan analiz teknikleri gibi değişkenler açısından analiz edilmiştir.

Literatür Taraması

Bu çalışmanın amacına uygun olarak gerçekleştirilen incelemelerde, ulusal literatürde ekonomik büyüme ile turizm arasındaki ilişkiyi inceleyen yüzlerce yayın bulunduğu tespit edilmiştir. İlgili yayınların çok büyük bir kısmının temel amacının, ekonomik büyüme ve turizm gelirleri ya da turizm sektörünün sağladığı katma değer arasında bir ilişki olup olmadığını, bu iki değişkenin birbirini etkileyip etkilemediğini ve bir ilişki varsa bu ilişkinin yönünü belirlemek olduğu görülmüştür.

Ulusal literatürde ve hakemli dergilerde yayınlanan makalelerin çok önemli bir kısmında Türkiye örneğinin incelendiği tespit edilirken, ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi ölçmek için genellikle ekonometrik yöntemler kullanılmıştır. Diğer taraftan, kavramsal çerçeveyi ele alan ya da iki alanın birbirine etkisi üzerine teorik çerçeveyi inceleyen çalışmalar da mevcut olmakla birlikte bunların sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Türkiye örneği dışındaki incelemelerde, ülke veya bölge seçimlerinin genellikle belirli kriterlerle hareket edilerek (örneğin Akdeniz çanağındaki Avrupa ülkeleri gibi) gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen ve bu çalışmada içerik analizine tabi tutulan bazı araştırmalar, temel amaçları ve elde ettikleri bulgular açısından incelenerek Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: *Ekonomik Büyüme-Turizm İlişkisi Üzerine Ulusal Dergilerde Yayınlanan Bazı Makaleler*

YAZAR-YAZARLAR	ÇALIŞMANIN AMACI	BULGULAR
Uysal, Erdoğan ve Mucuk (2004)	Türkiye'nin turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak.	Turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Değer (2006)	İhracat ve turizm gelirlerinin Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerine etkilerini araştırmak.	Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkisi bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Kızılgöl ve Erbaykal (2008)	Türkiye'deki turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek.	Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akan ve Işık (2009)	Türkiye’de yabancı ziyaretçi harcamalarının ekonomik büyümedeki rolünü araştırmak.	Türkiye’deki yabancı ziyaretçi harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde tek yönlü olumlu bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.
Bahar ve Bozkurt (2010)	Gelişmekte olan ülkelerde turizm sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak.	Turizm ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
Yamak, Tanrıöver ve Güneysu (2012)	Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek.	İki değişken arasında herhangi bir ilişki bulunmamıştır.
Bozkurt ve Topçuoğlu (2013)	Türkiye ekonomisinde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmak.	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensel ilişkiler tespit edilmiştir.
Samırkaş ve Samırkaş (2014)	Turizm geliri ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığını test etmek.	Turizm gelirinden ekonomik büyümeye, ekonomik büyümeden turizm gelirinə doğru çift yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır.
Turan Koyuncu (2015)	Türkiye’de turizm gelirinin çeşitli makroekonomik değişkenlerle ilişkisini ölçmek.	Büyüme ile turizm geliri arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Durgun Kaygısız (2015)	Net turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek.	Net turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Kızılkaya, Sofuoğlu ve Karaçor (2016)	Turizm gelirleri, uluslararası turist sayısı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak.	Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Recepoğlu (2017)	Turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye için bölgesel düzeyde (DOKAP illeri) analiz etmek.	DOKAP illerinde turizmin ekonomik büyüme üzerinde istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif etkileri olduğu saptanmıştır.
Zortuk ve Yıldız (2018)	E-7 ülkelerinde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini ölçmek.	Turizm gelirlerinde meydana gelebilecek pozitif bir şokun ekonomik büyümeye neden olduğu tespit edilmiştir.

Ilgaz Yıldırım ve Şahin (2018)	Geçiş ekonomilerinde turizm gelirleri, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek.	Turizme dayalı büyüme hipotezinin “Ermenistan, Kazakistan, Rusya, Arnavutluk ve Macaristan’da geçerli olduğu tespit edilmiştir.
Boyacıoğlu (2019)	Turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye ve ihracat düzeyine etkilerini belirlemek.	Balkan ülkelerinde turizm gelirlerindeki artışların uzun dönemde GSYH ve ihracat düzeyine pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki ettiği tespit edilmiştir.
Manga ve Ballı (2019)	Ekonomik büyüme, ticari açıklık, turist sayısı ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi araştırmak.	Ekonomik büyümenin turist sayısından pozitif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.
Sarıdoğan (2020)	Türkiye’nin uluslararası turizm gelirleri ile ekonomik performansı arasındaki ilişkiyi incelemek.	Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Özçalık (2020)	BRICS ülkeleri ile Türkiye’nin ekonomik büyüme ve turizm sektörleri arasındaki ilişkiyi incelemek.	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik bulunduğu sonucuna varılmıştır.
Köse ve Meral (2021)	En fazla turizm geliri elde eden ilk 15 ülkede GSYH ile turizm geliri ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemek.	Turizm gelirlerinin GSYH’yi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Berk, Nazlıoğlu ve Karul (2022)	Turizm odaklı büyüme hipotezi kapsamında Türkiye’de ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasındaki ilişkinin araştırılması.	Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme için önemli bir faktör olduğu ve turizme yapılacak yatırımların Türkiye’nin ekonomik büyüme performansını olumlu etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır.
Demirtaş, Şeker, Bardakçı ve Bitirgiç (2023)	Türkiye’nin ekonomik büyüme ve turizm gelirleri ilişkisini incelemek.	Ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Yılmaz (2023)	Türkiye’de turizmin ekonomik büyümeye etkisini araştırmak.	Turist sayısının büyümeye katkı sağladığı tespit edilmiştir.

YÖNTEM

İçerik analizinin nitel araştırma yöntemleri içinde ayrı bir yere sahip olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Bu konuyu açmak gerekirse; nitel araştırmalar sayısallaştırmaya hiç de uygun olmayan bir kuramsal çerçeveye sahiptir. Ancak, gerçekleştirilen araştırmanın amacına bağlı olarak nitel verilerin de sayısal bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekebilmektedir. İçerik analizinin bu noktada bir pencere açtığını belirtmek gerekir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Özellikle doküman analizinde, nitel verilerin yanı sıra tekrar eden kelimeler ve dokümanın konusuna bağlı olarak içerikte yer verilen veya verilmeyen bazı değişkenleri sıklık ve yüzdesel değerlerle ortaya koyabilmek önemli çıkarımlar yapmak için gerekli olabilmektedir. Özellikle incelenen örneklem büyüklüğü nitel araştırmalarının genel yapısına göre büyük kalıyorsa bu yöntemi tercih etmek daha mantıklı hale gelmektedir. Öyle ki; nitel araştırma prensipleriyle yola çıkılan bazı doküman incelemeleri tek bir materyal üzerinden bile gerçekleştirilmekteyken bazen de bu çalışmada olduğu gibi onlar hatta yüzlerce dokümanı incelemek de gerekebilmektedir. Örneklem sayısı bu büyüklüklere eriştiğinde nitel verileri sayısallaştırmak sadece mantıklı değil gerekli hale gelmektedir (Kıral, 2020).

Yukarıdaki açıklamalar ışığında bu çalışmaya konu olan dokümanların incelenmesi içerik analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçimi için belirlenen kriterler; çalışmaların makale statüsünde olması, Türkiye’deki ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde 2000 yılı ve sonrasında yayınlanmış olması ve turizm ile ekonomik büyüme ilişkisini inceliyor olması şeklinde sıralanmıştır. Makalelerin taranmasında, Google Akademik veri tabanından yararlanılmış, arama yapılırken; “turizm ve ekonomik büyüme”, “turizm gelirleri ve ekonomik büyüme”, “turizm ve büyüme”, turizm sektörü ve ekonomik büyüme”, “turizm gelirleri ve iktisadi büyüme”, “turizm yanlı büyüme” ve “turizme dayalı büyüme” gibi anahtar kelimeler kullanılmış ve bu yolla ulaşılan 109 makalede toplam 1685 sayfalık doküman incelemesi çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

Gerçekleştirilen içerik analizinde; çalışmaların başlığı, özeti, incelediği dönem ve ülke-bölgeler, yazar sayısı ve yazarların dağılımı, kullanılan değişkenler ve uygulanan analizler ele alınmıştır. Bahsi geçen veriler sıklık ve yüzdesel dağılımlar şeklinde yansıtılmıştır. Ayrıca, incelediği dönem ve ülkesi aynı olan çalışmaların; “yayın yılı, ortak yazar olup olmadığı, analiz uyumu ve bulgu uyumu” gibi değişkenler açısından da incelemesi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular çalışmanın sonuç kısmında tartışılmıştır.

BULGULAR

Makale Başlıklarının Analizi

Çalışmanın bulgularında ele alınan ilk konu incelenen makalelerin başlıklarıdır. Yapılan içerik analizinin sonuçlarına göre; başlıklarında uyguladıkları analiz veya yöntemden bahseden makale sayısı 55 iken 54’ünde bu bilgilere rastlanmamıştır. 22 makalede araştırmanın incelediği yıl aralığı ve dönemden (Örneğin; 1992-2003) bahsedildiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan, 94 makale başlığında çalışmanın inceleme alanını oluşturan ülke, bölge veya alana dair bilgi paylaşıldığı görülmüştür. Makale başlıklarında en sık kullanılan kelime, 68 tekrarla “Türkiye” olurken bu kelimeyi 55 tekrarla “arasındaki ilişki-ilişkisi” takip etmiştir.

Makale başlıklarının birlikte kullanılan kelimeler açısından incelenmesinde; “turizm (gelirleri)-ekonomik büyüme” ikilisinin toplam 76 tekrarla en çok birlikte kullanılan kelime olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, “turizm geliri-gelirleri” tek başına 11, “ekonomik büyüme” ise tek başına 6 defa kullanılmıştır. “Turizm-büyüme” ikilisi ise 5 tekrarla “turizm (gelirleri)-ekonomik büyüme” ikilisini takip etmiştir.

Tablo 2, makale başlıklarında iki tekrar ve üzerinde kullanılan kelimelerin (makalelerin incelediği yıllar hariç) sıklığını ve toplam makale başlıkları içindeki yüzde değerlerini göstermektedir.

Tablo 2: Makale Başlıklarının Analizi

KELİME	SIKLIK	YÜZDE
Turizm-gelirleri-ekonomik büyüme (bir arada)	76	% 69,7
Türkiye	68	% 62,3
Arasındaki İlişki-ilişkisi	55	% 50,4
Uygulama-yaklaşım-inceleme-analiz-değerlendirme-araştırma	34	% 31,1
Üzerindeki etki- etkisi	30	% 27,5
...nedensellik analizi	28	% 25,6
Turizm sektörü	15	% 13,7
...örneği	15	% 13,7
...zaman serisi analizi	13	% 11,9
Turizm geliri-gelirleri	11	% 10,1
ARDL (sınır) testi	10	% 9,1
Turizm yanlı-odaklı-dayalı büyüme hipotezi-modeli	9	% 8,2
Ampirik	8	% 7,3
Ekonomik büyüme	6	% 5,5
Ekonometrik bakış- inceleme-analiz-çözümleme	6	% 5,5

Finansal gelişme	5	% 4,5
Ticari açıklık	5	% 4,5
Büyüme	5	% 4,5
Makro değişkenler- makro ekonomik göstergeler	5	% 4,5
Katkı	5	% 4,5
Turizm-büyüme (bir arada)	5	% 4,5
İktisadi büyüme	4	% 3,6
Turizm harcamaları	4	% 3,6
Eşbütünlüşme analizi	4	% 3,6
Akdeniz-e- Havzası-kıyısı olan ülkeler-i	4	% 3,6
Doğrudan yabancı –sermaye- yatırımlar-ı	4	% 3,6
Ekonomi-k	3	% 2,7
Gelişmekte olan ülkeler-de	3	% 2,7
İhracat	3	% 2,7
Sağlık turizmi	3	% 2,7
Turizm	2	% 1,8
Ekonomik kalkınma	2	% 1,8
BRICS ülkeleri	2	% 1,8
KKTC	2	% 1,8
OECD ülkeleri	2	% 1,8
Enerji	2	% 1,8
Sektörel	2	% 1,8
Geçiş ekonomileri	2	% 1,8
Politika önerisi–aracı	2	% 1,8

Makalelerin Yazarları ve Yayınlandıkları Yıllar Açısından Analizi

Makalelerin yazarlarının incelenmesinde; “toplam yazar sayısı”, “makalelerin kaç yazarlı olduğunun kategorisi”, “aynı soy isme sahip yazarların birlikte yaptığı çalışma sayısı” ve “birden çok çalışmada yer alan yazarların sayısı” gibi kıstaslar göz önüne alınmıştır. Buna göre, 109 makalenin toplam yazar sayısının 194 olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, makale başına düşen ortalama yazar sayısı 1,77’dir. Diğer taraftan, birden çok çalışmada yer alan yazarlar çıkarıldığında toplam yazar sayısı 174 olarak tespit edilmiştir. Bir başka deyişle, bu çalışmada incelenen 109 makale 174 farklı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Makalelerin 47’sinin (% 43,1) tek yazarlı, 43’ünün (% 39,4) iki yazarlı, 16’sının (% 14,6) üç yazarlı, 2’sinin (% 1,8) dört yazarlı ve 1’ininse (%

0,9) 5 yazarlı olduğu tespit edilmiştir. 5'in üzerinde yazarla gerçekleştirilmiş çalışma ise bulunmamaktadır.

Makalelerin “birden çok çalışmada yer alan yazarlar” açısından incelenmesinde; bir yazarın 6, bir yazarın 4, üç yazarın 3, dokuz yazarınsa 2 çalışmada birden araştırmacı olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, bir çalışma aynı soy isme sahip iki yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çalışmaya konu olan 109 makale yayınlandıkları yıllar açısından da incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Makalelerin Yayınlandığı Yıllar

YIL	SIKLIK	YÜZDE
2018	16	% 14,7
2021	15	% 13,8
2020	12	% 11
2022	11	% 10
2023	10	% 9,1
2019	9	% 8,3
2015	9	% 8,3
2016	5	% 4,7
2017	4	% 3,7
2012	4	% 3,7
2006	4	% 3,7
2010	3	% 2,7
2013	2	% 1,8
2009	2	% 1,8
2014	1	% 0,9
2008	1	% 0,9
2004	1	% 0,9
Toplam	109	% 100

Makalelerin yayın yılları incelendiğinde, en eski makalenin 2004, en yeni makaleninse 2023 yılında yayınlandığı görülmektedir. Diğer taraftan, 2005, 2007 ve 2011 yıllarında ilgili alanda ve bu çalışmanın belirlediği kriterlerde her hangi bir makale yayınlanmadığı ve alanda yayınlanan makalelerin 2015 yılı ve sonrasında yoğunlaştığı belirtilmelidir. Konuyla ilgili en çok makale yayınlanan yıl ise 2018 olmuştur.

Makale Özetlerinin Analizi

Çalışmaya konu 109 makalenin özetlerinin incelenmesinde dikkate alınan kriterler; örneklem seçimi, araştırmada kullanılan değişkenler, ana-

liz ve bulgulara dair verilerin paylaşılıp paylaşılmadığı olmuştur. Konuyla ilgili bulgular incelendiğinde; örneklem seçiminde çalışmanın yapılacağı ülke veya bölgeyi belirten çalışmaların sayısı 96 (% 88) iken hangi yıllar arasındaki verilerden yararlanacağını belirtenlerin sayısı 105 (% 96,3) olarak tespit edilmiştir. Araştırmada kullanılan değişkenlerden en az birini belirten çalışma sayısı ise 87'dir (% 79,8). Makalelerde gerçekleştirilen analiz yönteminden bahseden çalışma sayısının 107 (% 98,1) bulgulardan bahseden çalışma sayısı ise 106 (% 97,2) olarak tespit edilmiştir.

Makalelerin Örneklem Seçimi, Yöntem ve Uygulanan Analizler Açısından İncelenmesi

Çalışmada ele alınan 109 makalenin örneklem seçimi ve seçilen yöntem ile uygulanan analizler açısından incelemesi yapılmıştır. Bununla ilgili değinilecek ilk husus çalışma alanı olarak hangi ülke veya bölgelerin seçildiğidir. Sonuçlar, 109 çalışmanın 78'inin çalışma alanı olarak Türkiye'yi belirlediğini göstermektedir. 109 çalışma içinden ilgili ülke veya bölgeyi hangi gerekçeyle incelediğini açıklayanların sayısı ise 74 (% 67,8) olarak tespit edilmiştir. Diğer taraftan, incelenen makaleler içinde seçtiği ülke veya bölgeyi kesin olarak belirtmeyen dört (% 3,7) makale tespit edilmiştir. Makalelerin örneklem olarak ele aldığı ülke veya bölgelere ilişkin bilgiler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Makalelerin Örneklemini Teşkil Eden Ülke ve Bölgeler

ÜLKE VEYA BÖLGE	SIKLIK	YÜZDE
Türkiye	78	% 71,5
BRICS ülkeleri (Brezilya, Rusya Federasyonu, Hindistan, Çin Halk Cumhuriyeti ve Güney Afrika) ve Türkiye	3	% 2,7
OECD ülkeleri (Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Kanada, Kore, Avustralya, Yeni Zelanda, Macaristan, Slovakya, Lüksemburg, Slovenya, Litvanya, Letonya, Estonya, İzlanda)	2	% 1,8
KKTC	2	% 1,8
APEC'e üye 21 ülkeden 11'i (Japonya, Malezya, Singapur, Tayland, Kore, Meksika, Avusturya, Çin, Endonezya, Filipinler, Şili) ve Türkiye	1	% 0,9
Asya-Pasifik Bölgesinin en çok turist çeken 4 ülkesi (Çin Halk Cumhuriyeti, Yeni Zelanda, Singapur ve Tayland)	1	% 0,9
12 Akdeniz ülkesi (Fransa, İtalya, İspanya, Portekiz, Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, Slovenya, Hırvatistan, Fas, Cezayir, Mısır)	1	% 0,9
21 Gelişmekte olan ülke (Arjantin, Brezilya, Şili, Çekya, Haiti, Hong Kong, Hindistan, Endonezya, Jamaika, Malezya, Meksika, Fas, Panama, Paraguay, Polonya, Singapur, Güney Afrika, Tayland, Tunus, Türkiye, Uruguay)	1	% 0,9

E7 ülkeleri (Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, Brezilya, Rusya Federasyonu, Endonezya, Türkiye, Meksika)	1	% 0,9
En yüksek turizm gelirin sahip 10 ülke (Amerika Birleşik Devletleri, İspanya Fransa, Tayland, Birleşik Krallık, İtalya, Avustralya, Almanya, Japonya, Hindistan)	1	% 0,9
2004'te Avrupa Birliğine üye olan 8 ülke (Çekya, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovakya, Slovenya)	1	% 0,9
Geçiş ekonomisi ülkesi olarak tanımlanan ülkelerden 15'i (Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Ukrayna, Rusya Federasyonu, Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya)	1	% 0,9
14 gelişmekte olan ülke (Brezilya, Bulgaristan, Arjantin, Ermenistan, Kolombiya, Ürdün, Malezya, Meksika, Fas, Panama, Filipinler, Romanya, Güney Afrika, Tayland)	1	% 0,9
Dünyada en çok turist ağırlayan 10 ülke (Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İspanya, Çin Halk Cumhuriyeti, Birleşik Krallık, İtalya, Almanya, Türkiye, Meksika ve Tayland)	1	% 0,9
OECD'e üye 7 Avrupa ülkesi (Almanya, Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda, İrlanda, Birleşik Krallık)	1	% 0,9
En fazla turizm geliri elde eden 15 ülke ve bölge (Amerika Birleşik Devletleri, İspanya, Fransa, Tayland, İngiltere, İtalya, Avustralya, Almanya, Japonya, Makao Özerk Bölgesi, Çin Halk Cumhuriyeti, Hong Kong, Hindistan, Kanada ve Türkiye)	1	% 0,9
Balkan ülkeleri (Türkiye, Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Karadağ, Kosova, Makedonya, Sırbistan, Slovenya)	1	% 0,9
Akdeniz havzasında bulunan 34 ülke ve bölge içinden Dünya Bankası istatistiklerinde net verilerine ulaşılabilen 14 egemen ülke (Arnavutluk, Bosna Hersek, Cezayir, Mısır, Fransa, Hırvatistan, Yunanistan, Ürdün, Lübnan, Fas, Kuzey Makedonya, Slovenya, Tunus, Türkiye)	1	% 0,9
OECD üyesi olan yedi Akdeniz ülkesi (Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Slovenya, İspanya ve Türkiye)	1	% 0,9
Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Birleşik Krallık, Çin Halk Cumhuriyeti, Euro Bölgesi ülkeleri, Japonya, Tayland ve Türkiye	1	% 0,9
Yeni sanayileşen 10 ülke (Brezilya, Meksika, Arjantin, Çin Halk Cumhuriyeti, Tayland, Filipinler, Türkiye, Malezya, Güney Afrika ve Hindistan)	1	% 0,9
11 Akdeniz ülkesi (Cezayir, Fas, Fransa, Hırvatistan, İspanya, İtalya, Mısır, Portekiz, Slovenya, Türkiye, Yunanistan)	1	% 0,9

Yedi Akdeniz ülkesi (İspanya, Fransa, İtalya, Türkiye, Portekiz Yunanistan, Hırvatistan)	1	% 0,9
Dünya genelinde 214 ülke (belirtilmemiştir)	1	% 0,9
Dünya genelinde 124 ülke (belirtilmemiştir)	1	% 0,9
Dünya genelinde 72 ülke (belirtilmemiştir)	1	% 0,9
Avrupa'da en fazla uluslararası turist akımına uğrayan 11 ülke (belirtilmemiştir)	1	% 0,9
Bayburt hariç DOKAP illeri (Tokat, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Rize ve Artvin)	1	% 0,9

Makalelerin örneklem seçiminde öne çıkan konulardan bir diğeri hangi yıllar arasındaki verileri örnekleme dâhil ettikleri olmuştur. Turizm geliri-ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen makalelerin büyük bir kısmı dönemsel verilerden yararlanmışır. Bulgular, örnekleme konu olan dönemlerin en erken başlangıç yılının 1963, en geç bitiş yılının ise 2022 olduğunu göstermektedir. En uzun dönemi inceleyen çalışma 1963-2022 yılları aralığını ele almıştır. En kısa dönemi inceleyen çalışma ise 2014-2018 yılları verileriyle çalışmıştır. İncelenen tüm makaleler eğer bir dönemi ele aldıysa bunu belirtmiştir. İncelediği dönemi hangi gerekçelerle belirlediğini açıklayan makale sayısı ise 48'dir (% 44). Tablo 5, makalelerin hangi dönem ve yılları incelediğini ayrıntılı olarak göstermektedir.

Tablo 5: Makalelerin İncelediği Dönem ve Yıllar

İNCELENEN YILLAR	SIKLIK	YÜZDE
1963-2003, 2004, 2011, 2015, 2017, 2020, 2022	7	% 6,4
1992-2003, 2004, 2006, 2007, 2010, 2011, 2020	7	% 6,4
1980-2005, 2013, 2016, 2020, 2021, 2022	6	% 5,5
2000-2015, 2016, 2017, 2020	4	% 3,7
2003-2014, 2017, 2019, 2020	4	% 3,7
1995-2016	4	% 3,7
1995-2017	4	% 3,7
1964-2014, 2017, 2018	3	% 2,7
1970-2007, 2011, 2016	3	% 2,7
1990-2015, 2017, 2019	3	% 2,7
2005-2017, 2020, 2021	3	% 2,7
2012-2019, 2021, 2022	3	% 2,7
1963-2016	3	% 2,7
1995-2018	3	% 2,7
1995-2019	3	% 2,7
1995-2020	3	% 2,7
2003-2018	3	% 2,7

2005-2019	3	% 2,7
1965-2016, 2017	2	% 1,8
1969-2009, 2018	2	% 1,8
1985-2014, 2019	2	% 1,8
1986-2006, 2019	2	% 1,8
1998-2005, 2009	2	% 1,8
2002-2016, 2020	2	% 1,8
1963-2010	2	% 1,8
1980-2014	2	% 1,8
1995-2014	2	% 1,8
1998-2018	2	% 1,8
1998-2019	2	% 1,8
2003-2013	2	% 1,8
2003-2015	2	% 1,8
YOK (Literatür taramasıdır)	2	% 1,8
1968-2006	1	% 0,9
1977-2008	1	% 0,9
1987-2018	1	% 0,9
1988-2015	1	% 0,9
1995-2011	1	% 0,9
1996-2017	1	% 0,9
2001-2014	1	% 0,9
2004-2014	1	% 0,9
2009-2017	1	% 0,9
2010-2020	1	% 0,9
2014-2018	1	% 0,9
1965-2016 ve 1980-2016 (Tek çalışmada iki dönem aralığı)	1	% 0,9
Toplam	109	% 100

Tablo 5 incelendiğinde dikkat çeken hususlardan ilki, bir çalışmanın iki ayrı dönemi karşılaştırdığı (1965-2016 ve 1980-2016), iki çalışmanın ise literatür taraması olması sebebiyle dönemsel çalışmadığıdır. Seçilen dönemlerin başlangıç ve bitiş yılı açısından değerlendirmesinde; başlangıç yılı olarak en çok 1995 (20 çalışmada) yılının ele alındığı görülürken bitiş yılı olarak ise 2016'nın (14 çalışmada) seçildiği tespit edilmiştir.

Tablo 5'te en dikkat çeken noktalardan biri ise, 40 çalışmanın en az iki en çok 4 tekrar olmak üzere aynı dönemleri incelediğidir (Örneğin; 1995-2016 yılları arasındaki verileri inceleyen 4 çalışma bulunmaktadır).

Bu sebeple ilgili çalışmaların; çalışılan bölge veya ülke, ortak yazar, analiz ve bulgu uyumu olup olmadığı gibi konularda da incelenmesine karar verilmiştir. Yapılan inceleme sonucu, ilgili eşleşmelerden bir kısmı (1995-2016 yıllarının veri setini kullanan dört çalışma, 1995-2017 yıllarının veri setini kullanan dört çalışma, 1995-2018 yıllarının veri setini kullanan üç çalışma, 1995-2019 yıllarının veri setini kullanan üç çalışma, 1995-2020 yıllarının veri setini kullanan üç çalışma, 2003-2018 yıllarının veri setini kullanan bir çalışma, 2005-2019 yıllarının veri setini kullanan üç çalışma, 1995-2014 yıllarının veri setini kullanan iki çalışma ve 1998-2018 yıllarının veri setini kullanan iki çalışma) inceledikleri ülke veya bölge farklı olduğu için kapsam dışı bırakılmıştır. Ülke veya bölgesi de uyuşan çalışmalar ise; yayın yılı, ortak yazar olup olmadığı, analiz uyumu ve bulgu uyumu açısından incelenmiş ve Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: *İncelediği Dönem ile Ülke veya Bölgesi Uyuşan Makalelere Dair Değişkenler*

İnceleme Yılı	Çalışmaların İncelediği Ülke		Yayın Yılı		Ortak Yazar	Analiz Uyumu	Bulgu uyumu
	Çalışma 1	Çalışma 2	Çalışma 1	Çalışma 2			
1963-2016	Türkiye	Türkiye	2017	2020	YOK	VAR	YOK
1963-2016	Türkiye	Türkiye	2017	2019	YOK	YOK	YOK
1963-2016	Türkiye	Türkiye	2020	2019	VAR	YOK	YOK
2003-2018	Türkiye	Türkiye	2021	2018	YOK	YOK	VAR
1963-2010	Türkiye	Türkiye	2013	2015	VAR	VAR	KİSMİ
1980-2014	Türkiye	Türkiye	2015	2016	YOK	YOK	KİSMİ
1998-2020	Türkiye	Türkiye	2020	2021	YOK	KİSMİ	YOK
2003-2013	Türkiye	Türkiye	2014	2015	YOK	VAR	YOK
2003-2015	Türkiye	Türkiye	2016	2017	YOK	VAR	YOK

Tablo 6 incelendiğinde, Aynı dönem aralığındaki verilerle çalışan, aynı ülke (Türkiye) verilerini inceleyen ve benzer analizler gerçekleştiren çalışmaların önemli bir kısmının bulgularının uyumsuz olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, Aynı dönemi inceleyen ve en az bir yazarı aynı olan bir karşılaştırmanın analizleri de benzer olmasına rağmen bulgularında farklılaşma olduğu görülmektedir (1963-2010 örneği). İlgili bulgular sonuç kısmında tartışılacaktır.

Bu bölümde ele alınan bir diğer inceleme çalışmada kullanılan değişkenler üzerine olmuştur. Pek çok makalede bazı ana değişkenler dışında yan değişkenlerden de yararlandığı görülmüştür. Buna göre; makalelerde en çok kullanılan iki değişkenin “turizm geliri” (72) ve “GSYİH” (53) olduğu tespit edilmiştir. 43 makalede ise her iki değişken birlikte kulla-

nılmıştır. Tablo 7, incelenen makalelerde kullanılan değişkenlere ilişkin bilgileri içermektedir.

Tablo 7: Makalelerde Kullanılan Değişkenler

DEĞİŞKEN	SIKLIK	YÜZDE
Turizm geliri (uluslararası)	72	% 66
GSYİH	53	% 48,6
Turizm geliri-GSYİH birlikte	43	% 39,5
Turist sayısı	24	% 22
Reel döviz kuru	18	% 16,5
Kişi başına düşen GSYİH	17	% 15,6
Büyüme-ekonomik büyüme	11	% 10
İhracat verileri	9	% 8,2
GSMH	8	% 7,3
Kukla değişken	6	% 5,5
Enflasyon oranı	6	% 5,5
M3/GSYİH (finansal gelişme için)	5	% 4,7
Kişi başına düşen GSYİH büyüme oranı	5	% 4,7
İşgücü-işgücü artış hızı-katılım oranı	5	% 4,7
Sabit sermaye-sermaye-yatırımları-birikimi	4	% 3,7
CO2 emisyonu	3	% 2,7
Turizm harcamaları	3	% 2,7
Ticari açıklık	3	% 2,7
Turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı	3	% 2,7
Sanayi üretim endeksi	3	% 2,7
Cari açık	3	% 2,7
İhracatın %'si olarak turizm gelirleri	3	% 2,7
Enerji tüketimi	2	% 1,8
Tarım, sanayi ve hizmet sektöründe yaratılan katma değer	2	% 1,8
Doğrudan yabancı sermaye yatırımları	2	% 1,8
Toplam sermaye miktarının gayri safi milli hâsılaya oranı	2	% 1,8

Düzeltilmiş net tasarruflar, yatırımlarda turizm sektörünün payı, toplam yurt içi tasarrufların gayri safi milli hâsılaya oranı, turizme sağlanan doğrudan yabancı sermaye yatırımı, sermaye birikimi, dış ticaret dengesi, kişi başına düşen enerji tüketimi (kg petrol eşdeğer), hizmet güven endeksi, tüketici güven endeksi, hizmet ihracatı, gayrisafi sermaye stoku, hane halkı yurt içi turizm harcamaları büyüme oranı, ithalat verileri, piyasa getirisini ölçmek amacıyla Bist 100 endeksinin getirisi, Türk turizm sektörünü temsilen ise Bist turizm sektör endeksi, ekonomik özgürlük endeksi, kişi başına düşen turizmden gelen gerçek gelirler, kişi başına düşen uluslararası turist sayısı, sağlık turizmi gelirleri, sağlık turizmi gelirleri büyüme oranı, Türkiye’den çıkış yapan ziyaretçi sayısı, turist başına düşen turizm geliri, Gini endeksi, cari sağlık harcamaları, nüfus, sabit sermaye oluşumu, dışa açıklık oranı, doğumda yaşam beklentisi, turizm sektörü istihdam sayısı, cari işlemler dengesi (GSYİH’nın yüzdesi), reel üretim endeksi, milli gelir verileri, kişi başına düşen turizm seyahat harcamaları, turist sayısı büyüme oranı, uluslararası tanıtım harcamaları, gayri safi sabit sermaye oluşumu, jeopolitik risk düzeyi, GSYH’nin %’si olarak sabit sermaye miktarları, turizme yapılan iç yatırımlar, özel sektöre kullanılan yurtiçi kredilerin GSYH’ye oranı, ticaretin GSYH’ye oranı, ticaret uzmanlaşma endeksi, Türkiye’nin turizm endüstrisinde uzmanlaşma değerleri, net ticaret, politik istikrar endeksi, insani gelişmişlik endeksi, hukuk üstünlüğü endeksi, ihracat-ithalat oranı endeksi, yolcu gelirleri, istihdam oranı, gayri safi sermaye oluşumu (%GSYİH), yurtiçi yatırımlarının GSMH içindeki payı, GSMH’daki değişim oranı	1	% 0,9
---	---	-------

Bu bölümde değinilecek son konu, makalelerin yöntemi ve uygulanan analizler üzerine olacaktır. Buna göre, 109 çalışmanın 104’ü nicel araştırma yöntemlerinden faydalanırken dört çalışma literatür taraması, bir çalışma ise örnek olay incelemesi yöntemini benimsemiştir. Nicel yöntemleri kullanan 104 makalenin hangi analizleri gerçekleştirdiği incelenmiş ve Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Makalelerde Kullanılan Analiz ve Testler

TEST	SIKLIK	YÜZDE
Birim Kök Testleri		
ADF ve PP (Birlikte)	38	% 34,9
ADF	24	% 22
CADF	9	% 8,2
Zivot-Andrews Birim Kök Testi	6	% 5,5
DF-GLS Birim Kök Testi	4	% 3,7
LLC-IPS	4	% 3,7

PP	3	% 2,7
Lumsdaine-Papell Birim Kök Testi	2	% 1,8
Ng perron birim kök testi	2	% 1,8
FKPSS Birim Kök Testi	2	% 1,8
Peseran Birim Kök Testi	2	% 1,8
PADF, Lee-Strazicich, Hadri, Breitung, Ranjbar, Chang, Elmi ve Lee, Vogelsang ve Perron (1998) Birim Kök Testi, NP-MZ α , NP-MZt, NP-MSB, NP-MPT, FADF Birim Kök Testi, Caner Hansen Birim Kök Testleri, FGLS Birim Kök Testi, Za, PANICCA	1	% 0,9
Nedensellik Testleri		
Granger Nedensellik	37	% 34
Toda Yamamoto Nedensellik	14	% 12,8
VECM'e Dayalı Granger Nedensellik	6	% 5,5
Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik	6	% 5,5
Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi	4	% 3,7
Hacker ve Hatemi-J (2012) Bootstrap Nedensellik Testi	4	% 3,7
Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) Panel Nedensellik Testi	4	% 3,7
Konya (2006) Nedensellik Testi	3	% 2,7
Granger Nedensellik ve Toda Yamamoto Nedensellik (birlikte)	2	% 1,8
Eşbütünleşme (ko-entegrasyon) Testleri		
Johansen Eşbütünleşme	35	% 32,1
Westerlund Eşbütünleşme	9	% 8,2
Gregory hansen Eşbütünleşme	5	% 4,7
Engle-Granger Eşbütünleşme	5	% 4,7
Belirsiz	4	% 3,7
Hausman Eşbütünleşme	3	% 2,7
Pedroni ve Westerlund Eşbütünleşme	2	% 1,8
Pedroni ve Koa Eşbütünleşme	2	% 1,8
Westerlund ve Edgerton (2007) Panel Bootstrap Eşbütünleşme	2	% 1,8
Bayer ve Hanck (2013) Eşbütünleşme	2	% 1,8
RALS Eşbütünleşme	1	% 0,9
Hatemi J- Irandoust (2012) Saklı Eşbütünleşme	1	% 0,9
Philips ve Perron Eşbütünleşme	1	% 0,9
LM Eşbütünleşme	1	% 0,9
ARDL Testi	25	% 22,9

Analiz ve Test Yok (Literatür Taraması ve Olay Çalışması)	5	% 4,7
FMOLS VE DOLS Testleri	5	% 4,7
GMM-Sistem Testleri	4	% 3,7
NARDL	1	% 0,9
Panel Tobit Ekonometrik Tahmin Modeli	1	% 0,9
T-VAR Modeli Testleri	1	% 0,9

Tablo 8’de görüldüğü üzere çalışmaların yaklaşık % 73’ü nedensellik testi yaparken % 67’si ise eşbütünleşme testleri gerçekleştirmiştir. Hem nedensellik hem eşbütünleşme testi yapan çalışma sayısı ise 52 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, çalışmada hangi testi ne tür gerekçelerle seçtiğini açıklayanların sayısı ise 91 olarak tespit edilmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Ekonomik büyüme-turizm gelirleri ilişkisinin hem turizm hem de ekonomi alanlarına mensup araştırmacılarının yoğun ilgisini çektiği tespitiyle yola çıkılan bu çalışmada, 2000 yılı sonrası Türkiye’deki ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayınlanan ve bahsi geçen iki değişkeni inceleyen 109 makale tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler, bu çalışmaların önemli bir kısmının Türkiye örneği üzerinde çalıştığını göstermektedir. Bu tür bir kümelenmenin, benzer amaçla yola çıkarak benzer sonuçlara ulaşan çok sayıda yayın yapılmış olma ihtimalini akla getirdiğini belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda, ilgili araştırmaların verileri, nitel araştırmalarda sıkça kullanılan ve sayısallaştırma yeteneğiyle sağladığı objektif sonuçlar sebebiyle oldukça güvenilir bir yöntem olarak yorumlanan içerik analizine tabi tutulmuştur.

Gerçekleştirilen içerik analizinde, çalışmaya konu olan makaleler; başlıkları, özetleri, yayın yılları, yazarları, örneklemeleri (kapsadığı dönem-ülke-kullanılan değişkenler) ve gerçekleştirdikleri testler açısından incelenmiştir.

Bulgularda ele alınan ilk değişken makalelerin başlıkları olmuştur. İçerik analizi sonucu dikkat çeken ilk bulgu ise, 76 makalenin (% 69,7) başlığında turizm-gelirleri-ekonomik büyüme kelimelerini birlikte kullanmış olmasıdır. Bir diğer tespit ise, 68 makalenin başlığında “Türkiye” kelimesinin geçtiğidir. Bu tekrarlar, çalışmaların içeriğine göz atmadan önce benzer yapı ve içeriklere sahip olabileceklerine dair ilk yüzeysel belirtiler olarak dikkat çekmektedir. Makalelerin başlıklarının incelenmesinde dikkat çeken son nokta ise, çalışmaların yaklaşık yarısının başlıklarında gerçekleştirdikleri analiz yönteminden bahsetmiş olmasıdır. Bunların yarısından fazlası aynı tür analiz teknikleridir.

Bulgulara gerçekleştirilen bir diğer analiz makalelerin özetleri üzerine olmuştur. İncelemelerde en çok dikkat çeken husus ise, makalelerin çok önemli bir kısmının analiz yöntemi ve bulgulardan bahsetmiş olmasıdır. Akademik araştırmaların raporlanmasında, özet kısmında analiz ve bulgulardan bahsetmek önemli bir beklenti olarak gösterilmektedir (Tiryaki, 2014). Dolayısıyla, bu konunun, incelenen makaleler için olumlu bir sonuç olduğu belirtilmelidir.

Gerçekleştirilen içerik analizlerinden bir diğeri, makale yazarları ve makalelerin yayınlandığı yıllar üzerine olmuştur. Bu konuda dikkat çeken ilk bulgu, tek ve iki yazarlı çalışmaların toplam çalışmalar içindeki oranının yüksekliğidir (% 82,5) (West vd, 2013). İncelenen değişkenlerin ve gerçekleştirilen veri toplama yöntemlerinin yapısı, sosyal bilimlerdeki diğer pek çok alana nazaran az yazarlı çalışma sayısı oranının yüksek olmasının bir nedeni olarak düşünülebilir. Çalışmaların yayınlandıkları yıllar incelendiğiye, konuya ilginin özellikle 2015 yılıyla birlikte arttığı ve 2018 yılından itibaren 2019 yılı hariç her yıl çift haneli sayılara ulaşıldığıdır. Bu durum, turizm sektörünün ekonomilere sağladığı katma değere yönelik alan araştırmacılarının ilgisinin arttığına bir kanıtı olarak da gösterilebilir.

İçerik analizine tabi tutulan bir diğer konu örneklem seçimi olmuştur. Makalelerin örneklem seçiminde dikkat çeken ilk nokta, 109 çalışmanın 78'inin Türkiye örneği üzerine çalıştığı olmuştur. Bu sayı, ilgili çalışmaların benzer veri setleriyle çalışmış olma ihtimalini arttırmaktadır. Diğer bir dikkat çeken bulgu, ilgili ülke veya bölgeyi hangi gerekçeyle seçtiğini açıklamayan 35 çalışma bulunmasıdır. Araştırmaların geçerlik ve güvenilirliğinde, örneklem seçimini gerekçelendirmek önemli bir kriter olarak ön plana çıkmaktadır (Creswell, 2013). Ayrıca, seçtiği ülke veya bölgeyi hiç belirtmeyen çalışmaların da bulunduğu belirtilmelidir.

Örneklem seçimiyle ilgili son derece önemli olan bir diğer bulgu ise, hem aynı ülke ve bölge hem de aynı dönem aralığını seçen toplam 15 çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu durumu incelemek adına, ilgili çalışmaların ortak yazar, analiz ve bulgu uyumuyla ilgili verileri incelenmiş ve aynı dönem aralığındaki verilerle çalışan, aynı ülke (Türkiye) verilerini inceleyen ve benzer analizler gerçekleştiren çalışmaların önemli bir kısmının bulgularının uyumsuz olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan, aynı dönemi inceleyen ve en az bir yazarı aynı olan bir karşılaştırmanın analizleri de benzer olmasına rağmen bulgularında farklılaşma olduğu görülmüştür. Bu örnekler, alanda gerçekleştirilen bazı çalışmaların birbiri tekrar etme hatasına düşmüş olabileceğini, bazı çalışmaların ise, yanlış sonuçlara ulaşmış olabileceğini düşündürmektedir.

Makalelerde kullanılan değişkenlere yönelik gerçekleştirilen içerik analizi sonuçları, turizm geliri ve GSYİH değişkenlerinin yoğun bir

şekilde kullanıldığını göstermiştir. Diğer taraftan, çalışmaların % 22'sinde turist sayısı verisinden yararlanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, turist sayısı verisinden yararlanan 24 çalışmanın 20'sinin Türkiye örneğini incelediği saptanmıştır. Konuyla ilgili belirtilmesi gereken en önemli nokta, Türkiye'nin uluslararası yabancı ziyaretçi sayısında önemli artışlar yaşandığı dönemlerde bile toplam turizm gelirinde ve kişi başı turist harcamalarında düşüşler görüldüğüdür. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ekonomik büyüme turizm ilişkisinde, turizm geliri yerine turist sayısı verisinin kullanılması, sonuçlar açısından yanıltıcı değerler ortaya çıkarmış olabilir.

İçerik analizinde incelenen son konu makalelerin yöntem ve analizleridir. İncelenen makalelerin büyük kısmının nicel araştırma yöntemlerinden yararlandığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan, nicel çalışmaların büyük kısmı, nedensellik testleri gerçekleştirirken 52 çalışmanın ise hem nedensellik hem eşbütünlük testi gerçekleştirdiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, ekonomik büyüme-turizm ilişkisi, hem küresel hem de ulusal ölçekte turizmin ekonomilere sağladığı katma değerini arttırmaya devam etmesiyle ciddi bir inceleme konusu olan ve alan araştırmacılarının dikkatini çekmeye devam eden bir başlık olarak görülmektedir. Özellikle Türkiye örneğinde çok sayıda çalışmanın benzer veri setleri, benzer değişkenler, benzer örneklem seçimi ve benzer analizlerle konuya eğilmeye devam ettiği görülmektedir. Bu durum, iki alanın araştırılmasında önemli bir bilgi birikimi sağlamaktaysa da birbirine çok benzeyen bazı çalışmaların da varlığına sebep olmuştur. Bu bağlamda, yöntem, dönem ve analiz açısından çeşitlendirmeye gitmenin bu tür sorunların üstesinden gelmek için gerekli olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akan, Y. ve Işık, C. (2010). Yabancı Ziyaretçi Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi (1970–2007). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, Bahar: 197-203.
- Bahar, O. ve Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte olan ülkelerde turizm-ekonomik büyüme ilişkisi: dinamik panel veri analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Berk, E., Nazlıoğlu, E. H. ve Karul, Ç. (2022). “Turizm Odaklı Büyüme Hipotezinin Yapısal Kırılmalar ile Sınanması: Türkiye Örneği”. *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 53, 37-52.
- Boyacıoğlu, E. Z. (2019). Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye ve İhracat Düzeyine Etkilerinin Analizi: Balkan Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*, 6 (2), 1-13.
- Creswell, J. W. (2013). Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni. (M. Bütün & S. B. Demir, Trans. Eds.). Ankara: Siyasal Yayıncılık.
- Değer, M. K. (2006). Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 67-86.
- Demirtaş, F. Şeker, Ö., Bardakçı, E. ve Bitirgiç, M. (2023). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm Gelirleri İlişkisine Dair Bir Araştırma: Bir Zaman Serisi Analizi (1963-2020). *Econharran Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(11), 23-33.
- Durgun Kaygısız, A. (2015). Net Turizm Gelirleri ve Büyüme İlişkisi: VAR Model-Granger Nedensellik Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 155-164.
- İlgaz Yıldırım, B. ve Şahin, D. (2018). Geçiş Ekonomilerinde Turizme ve Enerjiye Dayalı Büyüme Hipotezinin Analizi: Panel Nedensellik Testi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 437-457.
- Karakaş, A. ve Türkseven, Y. Ç. (2022). Turizm Gelirlerinin Milli Gelir Üzerindeki Etkisi: Akdeniz Havzası Ülkeleri için Bir Panel Veri Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11 (1): 341-356.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 170-189.
- Kızılgöl, Ö. ve Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi: Bir nedensellik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351-360.
- Kızılkaya, O., Sofuğlu, E., ve Karaçor, Z. (2016). Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(1), 203-215.
- Köse, Z. ve Meral, G. T. (2021), Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçili Ülkeler Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 429-444.

- Manga, M. ve Ballı, E. (2019). Turizm, Ekonomik Büyüme, Ticari Açıklık ve Finansal Gelişme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Journal of Financial Politic & Economic Reviews/Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 56(647).
- Özçalık, M. (2020). Turizm Sektörü ve Ekonomik Büyüme: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Analizi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(02), 361-369.
- Recepoğlu, M. (2022). Turizm ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: DOKAP İlleri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*, 3(9), 1173-1182.
- Samırkaş M. ve Samırkaş M. C. (2014). Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 15(1), 63-76.
- Sarıdoğan, H. Ö. (2020). Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye için Yapısal Kırılmalı Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(3), 829-848.
- Statista, (2022) Global Tourism Industry - Statistics & Facts. <https://www.statista.com/topics/962/global-tourism/#topicOverview>. Erişim Tarihi: 11.02.2024.
- Tiryaki, O. (2014). Bilimsel Yayın Hazırlama Teknikleri. *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 143-155.
- Topçuoğlu, Ö. ve Bozkurt, E. (2013). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7).
- Turan Koyuncu, F. (2015). Turizm Gelirinin Türkiye’nin Makroekonomik Performansına Katkısı: Ekonometrik Bir Çözümleme. *Journal of International Social Research*, 8(38).
- UNWTO, (2023). World Tourism Barometer. *World Tourism Organization*, 21(2), 1-8.
- Uysal, D., Erdoğan, S. ve Mucuk, M. (2004). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992-2003). *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 162-170.
- West, J. D., Jensen, M. C., Dandrea, R. J., Gordon, G. J. ve Bergstrom, C. T. (2013). Author-Level Eigenfactor Metrics: Evaluating the Influence of Authors, Institutions, and Countries within the Social Science Research Network Community. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 64(4), 787-801.
- Yamak, N., Tanrıöver, B. ve Güneysu, F. (2012). Turizm–Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 205-220.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Yıldız, A. ve Zortuk, M. (2018). E-7 Ülkelerinde Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asimetrik Panel Nedensellik Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (58), 130-142.
- Yılmaz, H. (2023). Türkiye’de Turizmin Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Alanya Akademik Bakış*, 7(1), 257-276.

BÖLÜM 4

ORD. PROF. ALİ TANOĞLU'NUN "LA MÉCANISATION DE L'AGRICULTURE EN TURQUIE" ÇALIŞMASI IŞIĞINDA TÜRKİYE ZİRAATINDA MAKİNİLAŞMA¹

Erol KAPLUHAN²

1 Tanoğlu, A., "La Mécanisation de l'Agriculture en Turquie" isimli çalışmasının Fransızcadan Türkçeye çevirisi **Doç. Dr. Ebru AKKÖPRÜ** tarafından yapılmış ve çalışma bu çeviri kullanılarak hazırlanmıştır.

2 Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Türkiye Coğrafyası Anabilim Dalı, ekapluhan@mehmetakif.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2500-1259.

Giriş

Bu çalışmada Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu'nun ziraat coğrafyasıyla ilgili çalışmalarından “La Mécanisation de l'Agriculture en Turquie” ele alınmış, bir nebze de olsa coğrafi bakış açısı aktarılmaya çalışılmıştır. Akabinde aynı konu günümüze kadar incelenmeye çalışılmıştır.

La Mécanisation de l'Agriculture en Turquie

Tanoğlu bu çalışmasını Ocak 1955 yılında yapmış olmasına karşın 1962 yılında yayınlamıştır. Bu durumu çalışmanın başında şu ifadelerle açıklamıştır:

“Ocak 1955'te Review dergisi için yazılan, ancak burada açıklamanın ve tartışmanın yararsız olacağı bazı nedenlerden dolayı o tarihte yayınlanmayan bu makalenin belgesel bir değeri olabilir ve o zamandan beri konunun evrimi benim görüşlerimi de tamamen doğrulamıştır. “Güncelliğini yitirmiş” olmasına rağmen, şimdi yayınlanması biraz ilgi çekici olacaktır. Bu yüzden 1955'te yazıldığı gibi, herhangi bir değişiklik veya düzenleme yapmadan şimdi yayınlamaya karar verdim” (Tanoğlu, 1963: 33).

Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu bu çalışmasında, 1950 sonrası ülkemizde yapılan ziraat faaliyetleriyle ilgili olarak özellikle traktörün ve diğer makinelerle birlikte araç ve gereçlerin kullanılması hakkında bilgi vermiştir. 1948 yılında 1.750 olan traktör sayısının 1949'da 5180'e ve yaklaşık 10 yıl içinde de 1960'ta 42.000'e yükseldiğini ifade etmiştir. Bunun yanında 1948'de 140 olan traktör römork sayısının da 1952'de 12.982'ye yine aynı dönemde kullanılan pullukların da 1.119'dan 22.828'e yükseldiğini belirtmiştir. Bu yükselişi çok cesur ve cüretkâr olarak tanımlamıştır. İthal edilen bu makinelerle birlikte yedek parçaların ve yakıtın dışarıdan alınmasını da bir sorun olarak çalışmasında ele almıştır. Çalışmasında:

“...Üreticilerimizin ve köylülerimizin elindeki traktör sayısı, 1948'de yaklaşık 1.750 iken, 1949'da 5.180'e, 1950'de 15.181'e yükselmiştir, 1951'de 25.095, 1952'de 31.415, 1953'te 37.048, Temmuz 1954'te 37.862; traktör römorklarının sayısı 1948'de 140'tan 1952'de 12.982'ye yükselmiştir; aynı dönemde, pulluklu traktör pullukları 1.119'dan 22.828'e yükselmiştir; 333 ila 7.938 arasında diskli traktör pullukları; döner kulaklı pulluklar, 14.170 ila 33.936 arasında; traktör kültivatörleri, 401'den 4.028'e; ekme makineleri, 162'den 4.406'ya; biçme makineleri, 14.384'ten 21.128'e, 335'ten 911'e kadar; 268'den 3222'ye kadar çıkmıştır; harmanlayıcılar 433'ten 959'a; biçerdöverler, 33.080'den 51.371'e; motorlu

pompalar, 255 ila 4.071; ve saire” (Tanoğlu, 1963: 33-34).

Ayrıca çalışmasında ülkemizde ziraat faaliyetlerde motorizasyon ve mekanizasyonun başlanmasında Marshall Planının başlangıç noktası olduğunu belirtirken, sürecin bu yardımları yeterli görmeyen hükümetin, Ziraat Bankası aracılığıyla verdiği çiftçi kredileriyle adeta traktör ve tarım makinelerini ithal etmek ve satın almak için bir yarışa dönüştüğünü belirtmektedir. Bunu çalışmasında şu ifadelerle vurgulamaktadır:

“Ziraatımızın motorizasyonu ve mekanizasyonu için başlangıç noktası, Marshall Planı'nın tarihi yardımıydı. Ancak Ziraat Bankamız, hükümetin önerisiyle, söz konusu plan çerçevesinin getirilmesini mümkün kıldığı traktörlerin ve tarım makinelerinin, ziraatın toparlanmasına verilmek istenen hız için yeterli olmadığına karar vererek, bir kısmını ithal etmeyi taahhüt etti. Bu amaçla, ithal edilen teçhizatın değerinin %80'ine kadar kredi vererek ithalatçı firmalara, makine ve makinelerin değerinin yalnızca beşte birini nakit olarak ödedikten sonra çiftçilere çok büyük olanaklar ayırmıştır. Satın aldıkları enstrümanlardan, borçlarının geri kalanını %3'lük küçük bir faizle kademeli transferler yoluyla ödeme seçeneğinden yararlandılar. Bu durum, traktör ve tarım makinelerini ithal etmek ve satın almak için bir yarıştan başka bir şey değildi” (Tanoğlu, 1963: 43).

Diğer yandan ziraatta makineleşme sürecinde ekonomik performans açısından; dünyanın her yerinden her türlü (200'den fazla marka) makine, araç ve gereç ithal edildiğini özellikle de Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya, Belçika, İsveç ve İsviçre gibi ülkelerin bu bakımdan öne çıktığı bu çalışmada belirtilmiştir.

Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu bu makalesinde, 1950 sonrası ülkemizde yapılan ziraat faaliyetlerle ilgili olarak özellikle de traktörün ve diğer makinelerle birlikte araç ve gereçlerin kullanılması hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca çok kısa bir süre içinde çok büyük miktarda traktörün ve her türden diğer ziraat makinelerinin piyasaya sürülmesiyle, ziraatta makineleşmenin çok hızlı bir şekilde gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Bu hususu Tanoğlu çalışmasında şu şekilde açıklamaktadır:

“Çok kısa bir süre içinde çok büyük miktarda traktörün ve her türden diğer ziraat makinelerinin piyasaya sürülmesiyle, ziraatın motorizasyonu ve mekanizasyonu, Türkiye'de, rahatsız edici bir hızla gelişmiştir. Aşağıdaki rakamlar bu duruma kanıt niteliğindedir: Üreticilerimizin ve köylülerimizin elindeki traktör sayısı, 1948'de yaklaşık 1.750 iken, 1949'da 5.180'e,

1950'de 15.181'e yükselmiştir, 1951'de 25.095, 1952'de 31.415, 1953'te 37.048, Temmuz 1954'te 37.862; traktör römorklarının sayısı 1948'de 140'tan 1952'de 12.982'ye yükselmiştir; aynı dönemde, pulluklu traktör pullukları 1.119'dan 22.828'e yükselmiştir; 333 ila 7.938 arasında diskli traktör pullukları; döner kulaklı pulluklar, 14.170 ila 33.936 arasında; traktör kültüratörleri, 401'den 4.028'e; ekme makineleri, 162'den 4.406'ya; biçme makineleri, 14.384'ten 21.128'e, 335'ten 911'e kadar; 268'den 3222'ye kadar çıkmıştır; harmanlayıcılar 433'ten 959'a; biçerdöverler, 33.080'den 51.371'e; motorlu pompalar, 255 ila 4.071; ve saire" (Tanoğlu, 1963: 33-34).

Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu çalışmasında başta traktör olmak üzere, ithal edilen ziraat makineleri sayısının ülkemiz için çok fazla olduğunu belirtmekte, bu durumun tarım makineleri ve yakıt üreten sanayimiz olmaması nedeniyle; başta yedek parça ve yakıt olmak üzere ithal edilen tüm ürünlerin dış ülke kaynaklı olduğunu belirtmekte ve bununda ülkemiz açısından döviz sıkıntısına yol açacağını ifade etmektedir.

Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu bu çalışmasında ülkemiz ziraatında gerçekleşen hızlı makineleşmenin yol açtığı diğer temel sorunlara da değinmiştir. Bu sorunlardan ilki o tarihlerde ziraat sahalarımızda zaten fazla olan çalışan sayısından dolayı yaşadığı sıkıntıların daha da artmasıdır. Diğer bir temel sorun ise; ziraat faaliyetlerde makineleşmenin artmasıyla fazlalaşan işsiz ordusunun toplumsal huzuru bozması olarak tanımlamıştır. Çalışmasında bu sorunları şu şekilde ifade etmektedir:

"Bu engellerden biri, Türkiye'nin, uyarılara rağmen, farkında olmadan, görece aşırı kalabalıktan, yani kırsal nüfusun fazlalığından, diğer bir deyişle, ulusal sanayinin yetersiz gelişmesi nedeniyle ülkenin ziraat nedeniyle özümseyemeyeceği kadar fazla zirai emekten muzdarip olmasıdır. Bu koşullar altında, ziraatımızın aceleci ve abartılı bir şekilde makineleşmesinin, zaten ciddi olan bu durumun kötüleşmesinden başka bir doğrudan sonucu olamaz" (Tanoğlu, 1963: 34-35).

"Ne yazık ki, son yıllarda makinelerin geniş çapta kullanılmaya başlanması ve arazi işlerine acımasızca müdahale edilmesinden sonra kırsal kesimde ne olduğu ve şu anda durumun ne olduğu hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Ama her şeyden önce, Anadolu merkezinin yüksek yaylalarından Gediz ve (Büyük ve Küçük) Menderes ovalarına ve büyük mülkiyetin hüküm sürdüğü ve makinelerin büyük bir kısmının bulunduğu Adana'ya doğru her yıl

binlerce kişi inen mevsimlik işçileri tasfiye ederek yoğunlaştı: Bu müdahale, işsiz sayısını bu şekilde artırarak, kuşkusuz büyük bir huzursuzluk yaratmış olmalı” (Tanoğlu, 1963: 35).

Ayrıca çalışmasında Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu ziraattaki bu hızlı makineleşmenin devam etmesi halinde toplumsal infial olacağını ve toplumsal açıdan en büyük sorunun bu olduğunu ancak başta yöneticiler olmak üzere herkesin bu sorunu hafife alarak görmezden geldiğini şu ifadelerle belirtmektedir:

“...tarımın abartılı mekanizasyonu devam ederse, bu durum aşırı ısınmış bir kazandaki buhar basıncı gibi bir gün patlamaya neden olabilir. Bu durum henüz yaşanmadıysa bunun nedeni, bu ünlü Amerikan yaşam standardının kendileri için bir mutluluk ölçüsü olmadığını bilen köylülerimizin, düşük bir yaşam standardına boyuna eğip ve eleştiri olmaksızın kabul etmelerindedir” (Tanoğlu, 1963: 36).

“... Bana öyle geliyor ki, ülkemizin en hayati sorunu olan büyük rahatsızlığımız, hafife alınan, hatta belki de liderlerimiz dahil hepimizin görmezden geldiği bir mesele de burada yatıyor” (Tanoğlu, 1963: 36).

Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu çalışmasında ziraatta makinelerinin kullanımındaki artışın tarlalardaki insan emeğinde bir azalmaya neden olacağını savunmaktadır. Bunun yanı sıra yaşanacak en önemli sorunun güçlü tarım makineleriyle o ana kadar ekim yapılamayan mera sahalarının tarıma açılması ve toprak kalitesinin bozulması olarak belirtmektedir. Çalışmasında da bu düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir:

“...Şu anda bulunduğumuz yer tam olarak burasıdır. Makineleşme veya daha doğrusu ziraatımızın Amerikalaştırılması bahanesiyle, kıyaslanamayacak kadar güçlü aygıtlarla, yaşamımızın kaynağı olan rezervlere zarar vermeye yönlendiriliyoruz: ormanlara, meralara ve dolayısıyla yoksullaşan, yok olan ormanların ve meraların zararına, yeni genişletilmiş ekimin her zaman mümkün olduğu bir düşüş durumunda daha da çabuk yok olan toprak. Böylece sürekli ve hızla azalan doğal kaynaklarımız pahasına yaşıyoruz ve bu şekilde ülkenin geleceğini sorunlu hale getiriyoruz” (Tanoğlu, 1963: 37).

Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu, çalışmasında makineleşmeyle birlikte Türkiye’de ziraat işlerinde miras yoluyla arazi parçalanması nedeniyle çok küçük topraklarda yapılmasına da değinmiştir. Bunun yanında arazinin dağınık olması, kurak sahaların fazlalığı, derin toprakların azlığı, engebeli ve yüksek arazi, kapalı ekonomiye sahip küçük çiftçilerin arkaik bir ziraat

geleneğine sahip olması, makineleşme olsa da halen gerekli üretim ve verimin alınmamasına neden olmaktadır şeklinde; konuya açıklık getirmiştir.

Mekanizasyonun ziraat hayatımıza; sağladığı katkılar yanında büyük sermayeye de ihtiyaç duyulduğunu ifade eden Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu; makine, araç ve gereçleri alabilen çiftçilerimizin de ödedikleri fazla para nedeniyle çok kısa süre içinde kazancı hissetmediklerini de yazmıştır. Bu tespitlerini çalışmasında şu şekilde ifade etmektedir:

“...Her şeyden önce, ziraatımızın makineleşmesi, köylülerimizin büyük çoğunluğunun olanaklarıyla ve ayrıca kullanımı genellikle yılda birkaç gün değilse de birkaç haftayla sınırlı olan cihazların karlılığıyla orantılı olmayan sermaye yatırımları gerektiriyor. Bu yüzden makineleşme ekonomik olarak yalnızca büyük çiftlikleri kucaklamalı ve kapsamalıdır. Ancak bu durumda bile, krediyle desteklenen bir monokültür ve seri üretimin bazı tehlikeleri yok değildir. Kötü bir hasat, yeni meydana gelen bu durum, bir durgunluk krizi, olası uzantıları bir yana, borçlu üretici ve köylüler ve tüm ülke ekonomisi üzerinde farklı ve çok daha şiddetli hissedilecektir”
(Tanoğlu, 1963: 40).

Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu bu çalışmasında ayrıca ziraatta makineleşme konusunda avantaj ve dezavantajlardan bahsederken, ziraat sahalarında fazla ekim olmasına rağmen başta kuraklık ve döviz sıkıntısı olmak üzere çok çeşitli nedenlerle istenilen hasadın alınmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca hükümetin kredi politikaları nedeniyle Türk parasının değer kaybının da bunda etkili olduğunu belirtmiştir. Çalışmada bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Kesin olan şey, son dört yılda çok, hatta belki de çok fazla ektiğimiz ve hâlâ çok az hasat yaptığımızdır. Traktörlere ve makinelere rağmen kuraklığın yol açtığı kötü hasatlı 1954 senesi bir yana, ülkenin başına gelen kriz aynı zamanda döviz sıkıntısının da bir sonucudur; diğer yandan, hükümetin ekonomiyi canlandırmak için özel inisiyatifi ve tüm sermayeyi harekete geçirmeye çalıştığı bu geniş kredi genişletme politikasının sonucu olan para biriminin değer kaybetmesinin etkisi vardır”
(Tanoğlu, 1963: 42-43).

Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu çalışmasında, Türkiye'nin olabilecek en hızlı şekilde kalkınması, genel yoksulluk ve durgunluğun bertaraf edilmesi gerektiğini ve Türkiye'nin, esasen ziraata dayalı ekonomik yapısı itibarıyla, öncelikli olarak zirai kalkınması gerçekleşmeden kalkınamayacağını kabul ederken, ziraatta plansız ve programsız bir şekilde makineleşmenin ilk sıraya konması ve toplumsal ve ekonomik bir yapının öngördüğü sınır-

ların ötesine itilmesi asla kabul etmemektedir. Bu düşüncelerini çalışmasında şöyle belirtmiştir:

“Türkiye'nin olabilecek en hızlı şekilde kalkınması gerektiğini, genel yoksulluk ve durgunluğun bertaraf edilmesi gerektiğini kabul ediyorum; Türkiye'nin, esasen ziraata dayalı ekonomik yapısı itibariyle, öncelikli olarak zirai kalkınması gerçekleşmeden kalkınamayacağını kabul ediyorum;Ama kabul edilemeyecek olan ve benim asla kabul etmeyeceğim şey, ziraatımızın makineleşmesinin ilk sıraya konması, koşulsuz, plansız ve programsız toplumsal ve ekonomik bir yapının öngördüğü sınırların ötesine itilmesi ve sonucun yıkıcı bir ekonomi olmasıdır” (Tanoğlu, 1963: 45).

Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu çalışmasının son bölümünde ülke ziraatının ve dolayısıyla ekonomisinin canlanması için önerilerde bulunmuştur. Çalışmasında ziraatımızın en büyük düşmanının kuraklık olduğu göz önüne alınarak ziraatı rehabilite etmek, yoğunlaştırmak, üretimini artırmak, daha fazla denge sağlamak gerektiğini ifade etmiştir. Bu amaçla kuru tarım sistemini bilimsel anlamda tanıtılmasını ve yaygınlaştırılmasını önermektedir. Ayrıca mümkün oldukça ziraatta sulamayı geliştirmek gerektiğini belirtmiştir. Yeni bitkileri (ilerlemenin öncüsü olarak pancar ziraatımızda önemli bir rol oynamaya başlamıştır), özellikle de yem bitkilerini tanıtarak ve yaygınlaştırarak tarlaların ve meralarımızı güçlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Son olarak ziraatı makineleşmenin ancak ölçülü bir makineleşmeyle, ülkemizin çeşitli bölgelerine uyum sağlama olasılıkları düşünülerek mekanik niteliklerini ve sağlamlıklarını kanıtlamak için test edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra tüm bu değişim ve dönüşümün, iyi ölçülmüş ve dengeli bir zirai krediyle desteklenmesine ve teşvik gerektiğini, bu kredinin dağıtım arazi kullanım durumuna göre yapılmasının yanı sıra, ülkenin ziraat profili göz önüne alınırken iklim özellikleri, yetiştirme biçimleri, köylülerin eğitim durumu ve zihniyeti, kısacası ziraat faaliyetlerinin tüm yönleri ve sorunları göz önüne alınması gerektiğini üzerinde durmuştur. Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu görüşlerini çalışmasında şu şekilde belirtmiştir:

“Birkaç kelimeyle, basitçe şunu yapmalıyız: Ziraatımızın en büyük düşmanının kuraklık (yetersiz ve düzensiz yağış) olduğu göz önüne alınmalı, ziraatı rehabilite etmek, yoğunlaştırmak, üretimini artırmak, daha fazla denge sağlamak gerekmektedir. Türk ziraatına, bu amaçla kuru tarım sistemini bilimsel anlamda tanıtmalı ve yaygınlaştırmalıyız; her şeyden önce sulamayı mümkün olduğunca geliştirerek ziraat geleneğimizi canlandırmalıyız. Yeni bitkileri (ilerlemenin öncüsü olarak pancar ziraatımızda önemli bir rol oynamaya başlamıştır), özellikle de yem bitkilerini tanıtarak ve

yayarak tarlalarımızı ve meralarımızı güçlendirmeliyiz. Pulluk ve ahşap da dahil olmak üzere ilkel aletler, yavaş yavaş daha sofistike, daha hafif ve ekonomik aletlerle değiştirilmelidir. Son olarak ziraatı mekanize ve motorize etmek: ancak ölçülü ve mütevazı bir mekanizasyon, hasat edilen ürünlerin kalitesini artırması muhtemel, emeği ortadan kaldırmadan; ek olarak başka şartlar altında icat edilen, üretilen ve geliştirilenler bu modern cihazlar, ülkemizin çeşitli bölgelerine uyum sağlama olasılıkları düşünülerek mekanik niteliklerini ve sağlamlıklarını kanıtlamak için test edilmelidir. Tüm bu dönüşüm veya evrim, iyi ölçülmüş ve dengeli bir ziraat kredi ile desteklenmeli ve teşvik edilmelidir. Bu kredinin dağıtımı arazi kullanım durumuna göre yapılmalıdır. İklim özellikleri, yetiştirme biçimleri, köylülerin eğitim durumu ve zihniyeti, kısacası ziraat profilimizin tüm yönleri ve sorunları göz önüne alınmalıdır”
(Tanoğlu, 1963: 45-46).

Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu'nun bu makalesi; Türkiye'nin ziraatta makineleşme sürecinde yaşananları ve olacakları bildirmesi bakımından, çok önemli ve fevkalade değerlidir.

1950'DE GÜNÜMÜZE TÜRKİYE ZİRAATINDA MAKİNELEŞME

Cumhuriyetin ilk yıllarında da Türkiye'nin genel itibarıyla bir tarım ülkesi karakteristiği taşıdığı görülmektedir. Şöyle ki, GSMH'nin yaklaşık yarısı tarımdan elde edilip, çalışanların yüzde 70'inden çoğu çiftçilikle geçimini sağlamakta ve nüfusun yüzde 80'i kırsalda yaşamaktaydı (Aruoba, 1982: 79).

İzmir iktisat kongresinin bir sonucu olarak aşar vergisinin kaldırılması Türk tarımı açısından çok önemli olaydır. Bu verginin kaldırılmasına karar verilmesinde en başat etkenlerden birisi tarım kesimi için ağır bir yük oluşturmasıydı. 25 Şubat 1925 tarihinde bu verginin kaldırılması Türk tarımının gelişimi üzerinde önemli bir etkiye yol açmakla birlikte yaşanan vergi kaybının hayvan (ağnam) vergisinin nispeti yüksek tutularak telafi edilmeye çalışılması ve de büyük baş hayvanlardan vergi alınmaya başlanması hayvancılığın gelişimi üzerinde kısıtlayıcı bir etki yaratmıştır (İnci, 2009: 113).

Aşar vergisinin kaldırılmasından sonra tarım sektöründeki gelişmeleri tarım sektöründe çalışan topraksız köylüye toprak dağıtılması izlemiştir. 1927 ve 1929'da çıkarılan kanunlarla 1923-1934 yılları arasında 711.000 hektar arazi dağıtılmıştır (Durmuş, 2016: 159-160). Bu rakam 1938 yılında geldiğinde toplamda 3,7 milyon hektarı bulmuştur (Dernek, 2006: 3).

Türkiye’de öküz ve sabanla yapılan ziraattan, modern ziraat alet ve makineleriyle yapılan tarıma geçişin ilk izleri 1875’lere kadar gitmektedir. Edirne ve Aydın vilayetlerinde Müslüman olmayan Osmanlılara ait büyük çiftliklerde Fransızların Bajak ve Braban tipi pullukları kullanılmaya başlanmıştı. Ayrıca, Balıkesir ve Adana’ya gelen Tatar ve Çerkez göçmenleri atla çekilen pulluk kullanımını beraberlerinde bu yörelere getirmişlerdi. Hafif demir pulluklar 1902’de İzmir ve 1908 yılında Akşehir’de üretilmeye başlanmıştı (Tekeli & İlkin, 1988: 82). Pulluğun girdiği bu yıllarda saban olduğu gibi kalmamış, muhtemelen pulluğun kullanıma girişinin etkisiyle değişikliğe uğramış ve gelişmiştir (Gökğöl, 1935: 216).

Lokomobillerle¹¹ çekilen buharlı pulluklar ilk kez 1885 yılında Adana ve Silifke’de kullanıma girmiştir. I. Dünya Savaşı’nın başladığı yıllarda Türkiye’nin sınırları içinde 35 tek 25 çift buharlı pulluk bulunmaktaydı (Faik, 1934: 241). Türkiye’de ilk orak makinesi Silivri ve Çorlu arasındaki çiftliklerde kullanılmıştır. Aydın, Trakya, Bursa, Balıkesir, Konya ve Adana’da bulunan orak makinelerinin sayısı I. Dünya Savaşı arifesinde 11000’e ulaşmıştı (Faik, Eylül 1934, s. 268). Harman makinesi olan batöz, ülkeye ilk olarak Trakya’daki bir Türk çiftçisi tarafından 1879’da getirilmişti. 1914’te geldiğinde Türkiye sınırları içinde batöz sayısı 367’ye çıkmıştır. Bunların daha çok Trakya, Ege ve Adana’da yoğunlaştığı anlaşılmaktadır (Tekeli & İlkin, 1988: 83).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında hükümetler tarafından, üretimin artırılması için özellikle vergi, kredi, toprak mülkiyeti, makineli tarımın teşviki konularında önemli tedbirler alındı. Toprak üzerinde özel mülkiyeti yaygınlaştırmak için hukuki düzenlemelere gidildi. Bazı zirai ürünlerin üretimi özendirildi, bu kesiminde eğitim ve araştırma faaliyetleri geliştirildi. Sulama, gübre kullanımı tohumluk sağlama ve teknik eğitim verilmesi vb. konularında kamu yatırımı uygulandı (Kayıran, 1988: 58-130).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ziraat sektörünün kalkınması yönünde gelişmeler yaşanmıştır. 1927 yılında Ziraat Vekâletince yapılan ziraat sayımına göre bu tarihte mevcut ziraat makinelerinin sayısı 15.711 olarak gösterilmektedir. Bu makineler traktör, biçer-bağlar ve harman makineleri, çayır makineleri, tırmıklar, tınaz makineleri, mibzerler ve triyörlerden oluşmaktadır. 1931 yılında Ankara’da toplanan 1. Ziraat Kongresi’nin encümeni Türkiye’de o yıllarda yaklaşık 2 bin kadar traktör bulunduğunu bildirmektedir (Aktan, 1954: 39).

Ziraat kesimi hakkında ilk resmi bilgiler, 1927 yılında gerçekleştirilen nüfus, ziraat ve sanayi sayımı sonuçlarına dayanmaktadır. 1927 yılı ziraat sayımının verilerine dayanılarak yapılan tahminlere göre ülke toprakları-

1 ¹¹ **Lokomobil:** Sanayi ve tarımda kullanılan, tekerlekler üzerine kurulmuş istenilen yere çekilebilen patlamalı motor ya da buhar makinesi (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 1314).

nın %32'si ziraat yapılabilmesine karşın, ekilmiş alan oranı %5 civarındadır. Yapılan ekimin %89,5'ini tahıl, %6,6'sını sanayi bitkileri ve %3,9'unu da bakliyat temsil etmektedir. Tahılda ortalama verim hektar başına 668 kg'dır. Toprakların ortalama bir çift çeki hayvanı ile işlendiği bu dönemde; ülkenin toplam ziraat makineleri sayısı, tırmık dahil 15.700 civarındadır. Traktör çok az sayıda ve sadece birkaç büyük çiftliklerde kullanılmaktadır. 1940 yılına gelindiğinde traktör sayısı 1065'e ulaşmıştır. 1923-1938 döneminde tarıma elverişli toprakların kullanım oranının düşük kalması dolayısıyla, toplam üretimdeki artış da sınırlı olmuştur. Ziraatta daha ziyade geçim tipi içe dönük aile işletmeciliğinin yaygın olması, iç ve dış pazarlara açılmayı önlemiştir. Bitkisel üretime göre hayvancılık hem daha yaygın hem de pazarı daha geniş bir uğraştır. Çünkü ülkede geniş çayır ve meraların olması hayvancılığı ucuz ve kolay hale getirmiştir. Savaş yıllarında azalan hayvan varlığı, barış döneminde hızla artmıştır (Tokgöz, 2004: 86).

Cumhuriyetin ilk yıllarında gayri safi milli hâsılanın önemli bir bölümü (1923 yılında %39,1, 1930 yılında %45,2) tarım sektöründe meydana getirilmiştir. Ziraat sektörü ülke ekonomisinde nüfusun besin kaynağı olma niteliği yanında, aynı zamanda büyük bir kitlenin istihdam ve geçim kaynağı olmuştur. 1923 yılı itibarıyla dönemin GSYİH açısından tarım sektörünün durumu ise şöyledir: 1948 yılı üretici fiyatları ile 1923 yılı Cumhuriyet Türkiye'sinde GSYİH değerinin 2 milyar 959,1 milyon TL olduğunu, bunun 1 milyar 263,5 milyon TL' sinin tarım, 309,2 milyon TL' sinin sanayi ve 1 milyar 386,4 milyon TL' sinin de hizmetler sektöründe meydana getirilmiştir. Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı %42,7 ile hizmetler sektörünün hemen arkasından gelir (Topuz, 2007: 382).

Cumhuriyetin ilk döneminde tarım sektöründe kullanılan makineleşme oranında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1924 yılında ilk kez Tarım Bakanlığı tarafından 221 tane traktör ithal edilerek üreticilere dağıtılmıştır. Böylece Cumhuriyet dönemi ile birlikte başlayan tarımsal mekanizasyon çabaları gelişerek günümüzdeki düzeyine ulaşmıştır (DPT; 2001: 6). 1926 yılında ise 600 civarında olduğu tahmin edilen traktör sayısı 1929'un sonunda 2000'e çıkmıştır. Ancak makineleşme alanında yaşanan bu gelişmeler ilerleyen yıllarda sürdürülememiştir. 1930'lu yılların sonuna doğru aktif traktör sayısı binin altına düşmüştür (Aruoba, 1982: 83). Bu sayının düşme nedenleri arasında en önemlisi şüphesiz ki tarım sektöründe kullanılan traktörlerin yurtdışından ithal edilmesiydi. Çünkü bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, tarım makineleri imalatı yapan bir sanayi bulunmamaktadır (Çankaya, 2013: 143-144). Dolayısıyla bu araçların alımını izleyen yıllarda bakım, tamir ve yedek parça temininde yaşanan zorluklara bağlı olarak aktif traktör sayısında önemli bir düşüş yaşanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında makineleşmeyi teşvik politikasında üç önemli uygulama göze çarpmaktadır. Bunlar; büyük çiftçiler ile makine kullanan yardımcılarının askerlikten muaf tutulması, makinelerde kullanılan akaryakıt ve kimyasal girdilere gümrük muafiyeti uygulanması ve devlet malı traktörlerinin büyük çiftçilere elverişli şartlarla kiralanmasıydı (Silier, 1981: 18-19). Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra Ziraat Bankası 70 traktör almış ve bunların 40 tanesini çiftçilere dağıtmış; 30 adedini de banka kendisi işletmeye koymuştur. 1923-1924 yıllarında 486'sı devlet malı olmak üzere 501 traktörün bulunduğu belirtilmektedir (Silier, 1981: 20). 1927 Ziraat Sayımına göre ise, Türkiye’de bulunan bütün tarım makineleri 15 711 olarak tespit edilmiştir. Bu ziraat makinesi tanımı içine traktör, çayır makinesi, tırmık, mibzer, biçer-bağlar, harman makinesi ve triyörler girmektedir (DİE 1927 Tarım Sayımı, 1970: 101).

1929 yılı sonunda yoğunlaşan Dünya ekonomik bunalımı olmuştur. Bunalım yılları içinde tarımsal ürün fiyatlarının hızla düşmesi, petrol yakan traktörlerle ziraat yapılmasını ekonomik olmaktan çıkarmıştı. Genellikle büyük çiftçi olan traktör sahipleri, ucuza sağladıkları benzini piyasaya intikal ettirmeyi, tarımda kullanmaktan daha karlı bulmaktaydılar. Bu yüzden hükümet, yeni önlemler almak zorunda kalmıştır (İnci, 2022: 145). 1930 tarihinden sonra ülkedeki makineler, daha çok traktörler, bir tarafa atılmış ve ülkenin birçok yöresinde “makine maşatlığı” (mezarlığı) ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde 1923-1930 yılları arasında yaşanan birinci makineleşme hareketi denilen bu ziraatta makineleşme çabası böylece son bulmuştur (Hatipoğlu, 1939: 88-90; Dinler, 1996: 190).

Türk ziraat sektörünün mekanizasyon olarak donatılmasını sağlamak, makine üretimi ve ithalini yapmak ve bakım işleriyle ilgili hizmet vermek için Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK), 1944’te Bakanlar Kurulu kararıyla kurulmuştur (Zincirli, 1994: 20-21). TZDK, kuruluşundan hemen sonra Türkiye’nin birçok ilinde ve büyük ilçelerde teşkilatlanarak ülkenin mekanizasyon seviyesinin yükselmesinde önemli çalışmalar yapmıştır.

Marshall Yardım Planı çerçevesinde Ziraat Bankası aracılığıyla bu sektörde kullanılan krediler, daha çok ülkenin makineli ziraata geçmesi amacına yönelik olarak kullanılmıştır (T.C. DAB, No: 30-1, Yer: 125-801-5; T.C. DAB, No: 30-1, Yer: 80-507-5; Marshall Planı ve Türkiye’deki Tatbikatı Hakkında Muhtıra, 1951: 16-18). Türkiye’de bu dönemde üretimin artırılması, ekilen toprakların genişletilmesiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu II. Dünya Savaşı yıllarında görülen tahıl kıtlığı ile hububat fiyatlarındaki artışların tekrar yaşanmaması için de büyük önem taşımaktaydı (Kılınççeker & Gök, 2021: 79). 1952 yılında 31415 olan traktör sayısına karşın 3222 biçerdöver varken bu sayı 1957 yılına kadar artmaya devam etmiş 1957 yılında incelenen dönem itibariyle en yüksek traktör sayısına 44.144’e ulaşmıştır. Türkiye’deki traktör sayısı bu tarihten sonra

traktör sayısında kısmi bir azalma görülmüştür. 1960 yılında traktör sayısı 42.136'ya düşmüştür (Tablo 1).

Tablo 1: Yıllara Göre Traktör ve Biçerdöver Sayısı

Yıl	Traktör	Biçerdöver	Yıl	Traktör	Biçerdöver
1952	31.415	3.222	1987	637.449	11.794
1953	35.670	4.458	1988	654.636	11.479
1954	37.743	4.706	1989	672.845	11.551
1955	40.282	5.618	1990	692.454	11.741
1956	43.727	6.025	1991	704.373	10.946
1957	44.144	6.523	1992	725.933	11.114
1958	42.527	6.592	1993	746.283	11.463
1959	41.896	6.281	1994	757.505	11.649
1960	42.136	5.554	1995	776.863	12.706
1961	42.505	5.846	1996	807.303	11.993
1962	43.747	6.072	1997	874.995	12.385
1963	50.844	5.931	1998	902.513	12.564
1964	51.781	6.790	1999	924.471	12.563
1965	54.668	6.540	2000	941.835	12.578
1966	65.103	7.200	2001	948.416	12.053
1967	74.982	7.840	2002	970083	11.539
1968	85.475	8.200	2003	997620	11.721
1969	96.407	8.300	2004	1009065	11.519
1970	105.865	8.568	2005	1022365	11.811
1971	118.825	8.662	2006	1037383	12.359
1972	135.726	9.029	2007	1056128	12.775
1973	156.139	10.023	2008	1070746	13.084
1974	200.466	10.796	2009	1073538	13.360
1975	243.066	11.245	2010	1096683	13.799
1976	281.802	12.586	2011	1125001	14.313
1977	320.578	19.875	2012	1178253	14.813
1978	370.259	11.771	2013	1213560	15.486
1979	440.502	12.583	2014	1243300	15.899
1980	436.369	13.667	2015	1260358	15.998
1981	458.714	13.100	2016	1273531	16.247
1982	491.001	13.477	2017	1306736	17199

1983	513.516	13.615	2018	1332139	17.266
1984	556.781	13.497	2019	1354912	17.190
1985	583.974	13.615	2020	1442909	17.793
1986	612.731	11.457	2021	1481461	19.274

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2022, 2022: 251.

Tarımda makineleşme büyük ölçüde ABD tarafından sağlanan Marshall yardımlarıyla gerçekleşmiştir. 1948 yılında 1800'ün altında olan traktör sayısı 1950'de 16 bin, 1955'te 40 bin adete ulaşmış ve bunun sonucunda hem tarımsal üretime açılan araziler genişlemiş hem de tarımsal üretim artmıştır.

Türkiye'deki traktör sayısı 1957 yılında incelenen dönem itibarıyla en yüksek sayıya, 44.144'e ulaşmıştır. Bu tarihten sonra traktör sayısında kısmi bir azalma görülmüştür. 1960 yılında traktör sayısı 42.136'ya düşmüştür (Tablo 1). Traktör sayısındaki bu azalma, muhtemelen ömrünü tamamlayan ve kullanım dışı kalan traktörlerin istatistiklere yansımamasından kaynaklanmaktaydı. Demek ki, 1957 yılından sonra eskien ve işlevselliğini yitiren traktörlerin yeri doldurulamamıştır. Bu durum, ele alınan dönem sonlarında tarım sektöründe kârların veya gelirlerin düştüğünü göstermektedir. Traktör satın almayı kârlı bulmayan çiftçi 1957 tarihinden sonra traktör satın almaya karşı olan ilgisini önemli ölçüde kaybetmiştir. Bu durumun 1963 yılına kadar devam ettiği söylenebilir.

Tarımda kullanılan arazilere baktığımızda 1950 yılında yaklaşık 14 milyon hektar olan ekim alanları 1960'ta yaklaşık 23 milyon hektara yükselmiştir. Nüfus artışı dikkate alındığında kişi başına ekilen tarım arazisi bu dönemde %25 civarında artmıştır. Meraların bitkisel tarım sektörü üretimine açılmasıyla 1950'de yaklaşık 37,8 milyon hektar olan mera alanı 1960'ta 28,6 milyon hektara kadar düşmüştür. Yine bu dönemde kredi olanakları genişlemiş ve tarım ürünleri fiyatlarına önceki yıllara göre daha fazla destekleme yapılmıştır. Tarımda makineleşmeyle birlikte üretim tekniği de niteliksel olarak değişime uğramış ve özellikle şeker pancarı, pamuk, çay, gibi sanayi ürünlerin üretiminde artışlar yaşanmıştır (Karakaya, 2013: 55-56; Alp, 2013: 63).

Marshall Planı kapsamında 1948-1952 yılları arasında, Türkiye'ye 352,3 milyon \$ yardım yapılmıştır. Bu yardımın 194,9 milyon \$'ı hibe olarak, 140 milyon \$'ı ise kredi olarak verilmiştir. Bu plan, 1952 yılı itibarıyla resmi olarak son bulmuştur. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye olan ekonomik yardıma devam etmiş ve farklı başlıklar altında 1952-1955 yılları arasında 218,7 milyon \$ yardım yapmıştır. Bu dönemde yapılan yardımın 121,1 milyon \$'ı hibe olarak verilmiştir. Geriye kalan di-

ğer yardımlar da askeri amaçlı olmuştur. Türkiye, 1948-1955 yılları arasında toplam 571 milyon \$ yardım almıştır. Bu dönemden sonraki yardımlar Karşılıklı Yardım ve İş birliği Teşkilatı ve Dış İlişkiler Yönetimi aracılığıyla sağlanmıştır (H.V.M.A.İ.İ.T., 1955: 6).

Marshall Planı kapsamında Türkiye ziraat sektörüne yaklaşık 76,5 milyon dolarlık bir yardım yapılmıştır. Bu yardımların dağılımına baktığımızda yüzde 39'unun tarım alet ve ekipmanlarına, yüzde 23'ünün tarım makinelerine ve kalan kısmının bu makine, alet ve ekipmanın bakımı için kullanıldığı görülür. Tarımda makineleşme ve kimyasal girdi kullanımıyla işlenen arazi miktarı da %60 oranında genişlemiştir. Bu doğrultuda tarımsal GSYH 'da 1952 senesinde yaklaşık yüzde 25, 1956'da ise yaklaşık yüzde 35 artış sağlanmıştır (Karaman & Yavuz, 2016: 8-10).

Marshall Planı ile tarımsal makine, alet ve ekipman sayısındaki değişimi değerlendirmek amacıyla sabit temel yılın 1948 olarak kabul edildiği sabit temel dönemli endeks kullanılmıştır. Bu endekse göre; traktör sayısı 1952 yılında 17,95 kat, 1956 yılında ise 24,99 kat artmıştır. Söz konusu yardım planı döneminde (1948-1952) toprak işlemede traktörlerle birlikte kullanılan aletler içerisinde en yüksek artış (9,24 kat) pulluklarda görülmektedir. Traktörden güç alarak çalışan makineler içerisinde ise en yüksek artış (2,48 kat) çayır makinelerinde iken tohum eken makineler (mibzerler) 2,04 kat, orak makineleri ise 1,35 kat artış göstermiştir. Buğday ve pamuk hasatında kullanılan biçerdöver makineleri 1952 yılında ise 1948 yılına göre 3,24 kat artış göstermiştir (Tablo 2).

Tablo 2: *Tarımsal Makine, Alet ve Ekipman Sayısındaki Gelişmeler (adet/yıl)*

Alet ve Makineler	1940	1948	1952	1956
Her türlü pulluklar	432.424	711.258	853.846	1.032.620
Traktöre mahsus pulluklar	1.304	3.329	30.766	45.437
Çapa makineleri, kültivatör vs	2744	16770	12990	18066
Tohum eken makineler	7 496	14 796	30 203	37 456
Orak makineleri	1 657	16 248	22 033	23 344
Biçerdöver makineleri	57	994	3222	6025
Harman makineleri	552	1391	959	1375
Çayır makineleri	2 923	1 846	4 583	11 907
Mısır taneleme ve kırma makineleri	2 066	3 457	3 162	4 196
Balya makineleri	105	735	435	626
Tınaz makinesi, triyör ve selektör	2 278	13 829	16 420	25 488
Traktörler	1066	1750	31415	43727

Kaynak: TÜİK, 1953; 2001.

Marshall Planı yardımıyla Türkiye'ye verilen traktörlerin belirlenen bazı vilâyetlere göre dağılımı Tablo 3'de verilmektedir. Ele alınan 22 vilâyette traktör sayısı 1948 yılında 1701 adet iken yardımın son bulunduğu 1951 yılında 5,6 kat artışla 9434 adete yükselmiştir. Marshall Planı sonrasında mekânlara göre yardımla gelen traktör sayısında ilk sırayı 1550 adet traktör ile Adana vilâyeti alırken bunu sırasıyla Aydın (814 adet), Manisa (627 adet), İzmir (614 adet), Ankara (488 adet) ve Tekirdağ (427 adet) vilâyetleri izlemektedir (H.V.M.A.İ.İ.T., 1951:17). Bu durum, Marshall Planı yardımıyla gelen traktörlerin daha önceki dönemde traktör sayısı yüksek olan vilâyetlere dağıldığını göstermektedir. Diğer yünden, bu vilâyetlerin pamuk ve buğday üretimi açısından da uygun alanlar olduğu söylenebilir.

Marshall Planı sonrasında bazı vilâyetlerin traktör sayısı açısından sıralamasındaki değişikliğin en önemli nedeni Amerika Birleşik Devletleri tarafından traktör ve diğer tarımsal makine, alet ve ekipmanların hangi bitkisel üretimde kullanılacağına önceden belirlenmesidir. Amerika Birleşik Devletleri, traktörlerin tütün üretimi yapılan vilâyetlerde kullanılmamasını talep etmiştir. Böylece ilerleyen zaman içerisinde tütün üretiminin yerini pamuk üretimi almıştır. Ayrıca, Türkiye'ye, Marshall Planı'na dahil olan diğer Batı Avrupa ülkelerinin hububat ihtiyacını karşılama zorunluluğu da getirilmiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 1948:282). Bu ön koşullar doğrultusunda yardımla gelen 7733 adet traktörün %56,5'i Doğu Akdeniz Bölgesi ve Ege Bölgesi vilâyetlerinde pamuk üretimi veya İç Anadolu Bölgesi'nin kuru tarım arazilerinin buğday üretimi için elverişli hale dönüştürülmesinde kullanılmak üzere verilmiştir.

Tablo 3: Marshall Planı ile Türkiye'ye Gelen Traktörlerin Mekânsal Dağılımı

İller	Traktör Sayısı			
	01.01.1948		01.01.1951	
	Sıra	Adet	Sıra	Adet
Adana	1	650	1	2200
Aydın	2	134	2	948
Manisa	6,5	75	3	702
İzmir	6,5	75	4	689
Ankara	11	53	5	541
Tekirdağ	8	62	6	489
Konya	10	54	7	475
Eskişehir	5	87	8	471
Antalya	16	23	9	418
İçel	3	125	10	340

Denizli	16	23	11	305
Hatay	16	23	12	290
Edirne	12,5	42	13	255
Urfa	19,5	10	14	194
Samsun	0	56	15	173
Kırklareli	12,5	42	16	170
Bursa	14	30	17	165
İstanbul	4	96	18	158
Diyarbakır	21	6	19	123
Amasya	19,5	10	20	121
Kırşehir	22	5	21	106
Maraş	18	20	22	101
Toplam		1.701		9.434

Kaynak: H.V.M.A.İ.İ.T., 1951.

Marshall Planı ile ziraat sektörünün makineleşmesi, tarla bitkileri ekiliş alanlarını da değiştirmiştir. Bu dönemde, hükümet Marshall Planı çerçevesinde diğer ülkelerin gıda ihtiyaçlarını karşılamak için tarla bitkileri üretimi artırmak istemiştir. Bunun için arazisi olmayan tarım işçilerine ve küçük çiftçilere hazine arazileri ve ortak mera alanları dağıtmıştır. Bu çerçevede kırsalda yaşayan 14.2000 aileye arazi dağıtımı yapılmıştır. Traktör ithalatının 1956 yılında kısılması ile tarla bitkileri üretim alanların artışının da durduğu görülmektedir. Ayrıca bu dönemde, tarla bitkileri ekiliş alanlarının genişlemesine karşın, verimlilik çok fazla değişim göstermemiştir. Bunun nedeni tarımda gübrenin yeterince kullanılmaması ve yeşil devrimle ilgili teknolojilerin bilinmemesidir. Ziraatta sulama öncelikler arasında bulunmamakla birlikte hibe veren kurumlar küçük ölçekli sulama projelerinin yapılmasını önermekte ve büyük ölçekli sulama projelerinin yapılmasına da muhalif olmaktadır (Hansen, 1991:341).

Marshall Planı sonrası dönemde tarla bitkileri üretim alanı, sabit temel yıl alınan 1948 yılına göre; sanayi bitkilerinde %99, hububatlarda %23 ve baklagillerde %1'lik artış göstermiştir. Başlıca tarla bitkilerinin ekiliş alanının değişim oranı ise pamukta 1,26 kat, pirinçte %92 ve patatesten %55 olarak seyretmiştir. Tarla bitkileri üretim miktarında Marshall Planı sonrasında oluşan değişim, ürün bazında değerlendirildiğinde ise en fazla artış pamuk üretiminde gerçekleşmiştir. Marshall Planı'nın başlangıç yılına göre pamuk üretimi 1,93 kat artmıştır. Diğer ürünlerden, fiğ üretim miktarı %96, patates üretim miktarı %90, mercimek üretim miktarı %75, pancar üretim miktarı %51, buğday üretim miktarı %34 ve mısır üretim miktarı %19 oranında artmıştır (TÜİK, 2001).

Sonuç olarak ABD ile ilişkilerin geliştiği bu dönemde, Türkiye'nin ekonomi politikalarında ciddi değişikliklerin olduğu görülmektedir. Burada göze çarpan en önemli değişiklik ise Cumhuriyet'in kuruluşundan beri ilk kez bir hükümet ekonomi politikalarına dış müdahaleyi kabul etmiştir (Alpay & Alkin, 2017: 94). Birçok düşünürün göre, Lozan Antlaşmasıyla, Batı'nın yüzyıllar boyu Osmanlı üzerinde kurduğu mali egemenliğin sebebi olan kapitülasyonlardan kurtulan Türkiye, Marshall Planı ile yeniden Batının mali egemenliği altına girmiştir (Eğilmez, 2018: 142). Plan kapsamında Türkiye'den talep edilen, tarım sektörüne öncelik vermesi ve Avrupa'nın ihtiyacı olan gıda ve hammaddeyi temin etmesidir. Bakıldığında, Türkiye'nin bu görevi kabul ettiği görülür (Avcıoğlu, 2015: 270). Plan dâhilinde sanayi üretimden vazgeçilmesi bu zamana kadar üzerinde titizlikle durulan sanayi sektörünün gelişimini engellemiştir. Ayrıca tarımsal makine ve ekipman temin edilse de bunların bakımı ve yedek parça ihtiyaçları için ABD'ye bağımlı hale gelinmiştir (Karaman & Yavuz, 2016: 8).

Türkiye'de meydana gelen ilk kitlesel göç hareketini analiz edenler, süreçte daha çok 'itici' unsurların hâkim olduğunu belirtmektedirler. Bu dönemde Marshall Yardımlarının etkisiyle tarım sektöründe yoğun bir makineleşme süreci başlamıştır. Traktör ve diğer tarım araçlarının çoğalması ile tarım sektöründe bir işgücü fazlası meydana gelmiştir (Keyder & Yenal, 2018: 146). Bu işgücü fazlasının kentlere yöneldiği ilk dönem olan 1945-1950 yılları arasında iç göç 214.000 iken, bu sayı 1950-1955 yılları arasında 904.000'e yükselmiştir. Sonraki iki beş yıllık periyotta da bu sayının devam ettiği görülmektedir (Akşit, 1998: 26).

1960'lara gelindiğinde planlı kalkınma dönemiyle birlikte tarımı destekleme uygulamaları kalkınma planları çerçevesinde ele alınmaya başlamıştır (Yalçınkaya vd., 2006: 103). Ülkemizde 1963 yılında uygulamaya konulan kalkınma planları beşer yıllık dönemleri kapsayacak şekilde hazırlanmış ve dönemlerin ekonomik ve sosyal koşullarını dikkate almıştır (Habalı, 2010: 98). Planlı kalkınma dönemine geçilmesiyle birlikte tarımsal destekleme politikalarında da köklü değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Öyle ki, tarım politikalarının amaçlarının ve hedeflerinin somut bir şekilde belirlenmesi kalkınma planları uygulamasıyla gerçekleşmiştir. Öte yandan 1960 sonrası dönemde sosyoekonomik gerçekler ve politik kaygılarla destekleme alımlarının kapsamı yıldan yıla artarak devam etmiştir. Planlı dönemin başlamasından sonraki süreç genel olarak ele alındığında destekleme politikaları açısından en önemli gelişme, destekleme alımlarının yanı sıra maliyetleri oluşturan girdi unsurları yoluyla desteklemenin de kabul görmesi ve günümüze kadar devam etmesi olmuştur. Bu dönemden başlayarak destekleme politikaları ağırlıklarında ve kapsamlarında yıldan yıla değişiklik olmakla birlikte, genelde destekleme alımları ve girdi sübvansiyonları şeklinde uygulanmıştır (İnce, 2007: 61-62).

1960'lara gelindiğinde ise özellikle Marshall Yardımları kapsamında tarım sektöründe yaşanan yoğun makineleşme dönemi ve gelişen sanayi sektörü, Türkiye'nin petrol tüketiminin ve dolayısıyla petrol ihtiyacının artmasına neden olmuştur (Demir, 2009: 210). Bu bağlamda söz konusu dönemde makineleşmenin temel göstergesi olan traktör, hem tarımsal ürünün işlenmesi sırasında tarlada kullanılırken, hem de üretilen tarımsal ürünün pazara ulaştırılmasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla makineli tarımın temel girdisi olan mazot fiyatlarında meydana gelen artış, maliyetlerin de önemli oranda yükselmesine neden olmuştur. 1975 ve 1980 arasındaki dönemde mazot fiyatlarında meydana gelen artış, buğday fiyatlarına kıyasla çok daha fazla olmuştur. Şöyle ki 1975 yılında 1 kg buğday karşılığında 1,07 litre mazot alınabilirken, bu oran 1980 yılında 0,40 litreye gerilemiştir (Aktaş vd, 2010: 20).

1963 yılından itibaren yürürlüğe giren kalkınma planlarında yer alan tarım politikasının temel amaçları; tarım işletmelerinin yapısının iyileştirilmesi, yeni teknolojilerin etkin şekilde kullanılması, tarımsal örgütlenme yoluyla tarım üretimi ve verimliliğinin artırılması, halkın beslenme seviyesinin iyileştirilmesi, tarımsal ürünlerin arzında ve fiyatlarında istikrar sağlanması, tarıma dayalı sanayilerin girdi ihtiyaçlarının yurt içinden karşılanması, tarım sektöründe çalışanların gelirlerinin artırılması ve işsizliğin önlenmesi, tarımsal ürün işleme ve pazarlamada etkinliğin artırılması, verimli tarım arazilerinin ekilip biçilmesinin devamının sağlanması şeklinde özetlenebilmektedir (Karluk, 2005: 194).

1960'ların sonlarına kadar tarım makineleri ihtiyaçlarının neredeyse tamamı ithal edilmek suretiyle karşılanmıştır. Türkiye'nin teknolojik ve bilimsel koşullarının istenilen seviyelere ulaşamamış olması, yan sanayi ürünlerinin yeterli olmaması, çiftçilerin maddi gücünün zayıf olması, talebe bağlı üretim ve sermaye eksikliği gibi birçok sebepten dolayı ileri teknolojiye ihtiyaç duymayan, insanların üzerindeki ağır iş yükünü azaltabilecek, dar kapsamlı işleri yapmaya imkân sağlayacak basit, aynı zamanda ucuz tarım makineleri imalatına başlanması ancak 1970'lerde mümkün olmuştur.

Tablo 1'de görüldüğü gibi her 5 yılda mekanizasyon düzeyi bir öncekine kıyasla önemli artışlara sahiptir. Bu artışlar 1970-1975 yılları arasında % 170'lik değerleri ile bir maksimum düzeye ulaşmış, 1980'den sonra ise bu değerler hızla azalmıştır. Bu nedenle bu sektörle ilgili tüm iş kollarında büyük sıkıntılar yaşanmış ve yaşanmaktadır.

Tarımsal işletme yapısının ıslah edilmesi, tarıma dayalı yapılan sanayi üretim girdisinin yurt içinden temin edilmesi, tarımsal üretim ve fiyatta dengenin sağlanması, tarımda teknolojinin etkin kullanımının sağlanması, çiftçi gelirlerinin artırılması ve işsizliğin azaltılması, tüketicinin beslen-

me düzeyinin iyileştirilmesi, verimli olan tarım arazilerinde üretime devam edilmesi amaçlanan tarım politikaları arasında yer almıştır (Şanlı & Gülbahar, 2008: 137). Ancak 1968-1978 yılları arasında sanayi gelişimine daha fazla önem verilmesi, tarımda planlanan amaçlara kısmen ulaşılmasına neden olmuştur. 1970'lerden itibaren, yaşanan petrol krizi, Kıbrıs savaşı, siyasi istikrarsızlık, döviz darboğazı ekonomide durgunluğa yol açmış ve bunun üstesinden gelebilmek için, 24 Ocak 1980'de alınan ekonomik kararlar uygulanmaya başlanmıştır. Bu durum, Türkiye için bir dönüm noktası olmuş ve liberalleşmeye yönelik alınan kararlardan tarım sektörü de payına düşeni almıştır (Dernek, 2006: 5).

1980'li yıllara kadar tarım sektörünün gelişimini desteklemeye yönelik çabalar genelde, taban fiyat ve destekleme alımları, girdi sübvansiyonları, teşvik primi ödemeleri ve çiftçiye düşük faizli krediler vermek şeklinde gerçekleşmiştir (Kesbiç vd., 2005: 6).

1985-1989 yıllarını kapsayan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise, tarıma dayalı sanayilerin geliştirilmesi, sulama yatırımlarına ağırlık verilmesi, verimliliğin yükseltilmesi, tarımsal ürün ihracatını arttırmaya yönelik destekleme politikalarıyla tarım ürünleri fiyat ve gelirlerinde istikrarın sağlanması, tarımda teknolojik yeniliklerin takip edilmesi, kamu kesiminin tarım yatırımlarında altyapıya ağırlık vermesi, tarımda makineleşme ve modernizasyona gidilmesi ve üreticiye eğitim verilmesi ön plana çıkan hedefler arasında yer almaktadır (DPT, 1985: 37 54).

1990-1994 yılları için hazırlanan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın tarım sektörüne yönelik amacı da diğer planlarda belirtildiği gibi, sektördeki üretim metotlarının modernleştirilmesi, ürün kalitesinin yükseltilmesi, artan nüfusun gıda ihtiyaçlarının karşılanması, tarımsal mal üretimi ve ihracatının artırılması, tarım reformunun gerçekleştirilmesinin yanı sıra, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) çerçevesinde bölgenin üretim kapasitesinin değerlendirilmesi ve AT'ye uyum sürecinde mevzuat ve yapısal uyum için gerekli düzenlemelere gidilmesi (DPT, 1989: 37-48) şeklinde belirlenmiştir.

Bahsedildiği gibi 24 Ocak Kararları ile başlayan ve 2000'lerdeki yapısal uyum politikaları ile giderek derinleşen tarım politikalarının serbestleşmesi süreci, özelleştirme uygulamaları ile daha da pekiştirilmiştir (Özalp, 2019: 69). Bu doğrultuda özelleştirme kapsamına alınan kuruluşlardan bir diğeri de TEKEL olmuştur. IMF'ye verilen 2 Ocak 2001 tarihli ek niyet mektubunda "tütün destekleme alımlarının kademeli olarak kaldırılacağını düzenleyen kanunun yürürlüğe konacağı" taahhüt edilmiştir. Nitekim yapılan çalışmalar neticesine TEKEL, 2001 yılında Özelleştirme İdaresine devredilmiştir² (Aysu, 2002: 191-192).

2 Temel faaliyet alanı tütün, alkollü içkiler, tuz ve kibrit ürün-

Cumhuriyet ilan edildiği yıllardan itibaren önemli ölçüde hayvanlardan yararlanan Türk çiftçileri, özellikle 2000’li yıllarda üretim alanında iyice yaygınlaşan traktör ve öteki tarımsal mekanizasyondan büyük ölçüde faydalanmaktadır. Türkiye tarımsal mekanizasyon bakımından batının çok gerisinde yer alsa da çağımızda Türkiye’nin arazilerinde bir milyondan fazla traktör çalışmaktadır. Tarımsal faaliyetlerin hemen her kademesinde gereksinim duyulan araçların önemli bir kısmının yurt içinden sağlanması bir taraftan teknolojik gelişmeyi gösterirken diğer taraftan bu gelişme gelir düzeyinin artması şeklinde ekonomiye yansımış ve hayat seviyesinin yükselmesine sebep olmuştur (Erbay, 2013: 13).

Türkiye Coğrafi Bölgeleri traktör sahipliği açısından değerlendirildiğinde Marmara ve Ege Bölgelerinin en yüksek, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerinin ise, en düşük oranlara sahip oldukları görülmektedir. Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgeleri, traktör kullanımının az olduğu bölgelerdir. 2021 verilerinde göre ise Türkiye’de traktör sayısı bir önceki yıla göre %2,67 oranında, 38 bin 552 adet artarak 1.442.909 adetten 1.481.461’e yükselmiştir (Tablo 1).

Türkiye’de tarımda makineleşme, havaların da iyi gitmesi sonucu, 1950’lerin ilk yıllarında hububat ve pamuk rekoltesinin önemli ölçüde artmasına yardım etmiştir. Bu üretim artışı sayesinde hububat darlığı çeken Türkiye sözü edilen yıllarda hububat fazlasına sahip olmuştur. Makineleşme sayesinde toprak daha iyi işlenmiş, tohumlar en uygun zamanda ekilmiş ve hasat zamanları azaltılmış ve randıman hissedilir derecede yüksek olmuştur. Ekilen toprakların sahası artmıştır. Başlıca tarım ürünleri çeşitlerinin ekim sahaları çoğalmış ve uzmanlaşmaya doğru bir eğilim görülmüştür (Anker, 1956: 37).

SONUÇ

Tanoğlu “*La Mécanisation de l’Agriculture en Turquie*”, çalışmasında, 1950 sonrası ülkemizde yapılan ziraat faaliyetlerle ilgili olarak özellikle de traktörün ve diğer makinelerle birlikte araç ve gereçlerin kullanılması hakkında bilgi vermiştir. 1948 yılında 1.750 olan traktör sayısının 1949’da 5180’e ve yaklaşık 10 yıl içinde de 1960’ta 42.000’e yükseldiğini ifade etmiştir. Bunun yanında 1948’de 140 olan traktör römork sayısının da 1952’de 12.982’ye yine aynı dönemde kullanılan pullukların da 1.119’dan

lerinin üretimi ve pazarlanması olan *TEKEL*, 1941 yılında tesis edilmiş ve 1983 yılında da *Kamu İktisadi Kuruluşu* niteliğine bürünmüştür. Devlet adına tütün üreticilerinden sigara sanayinin ihtiyaç duyduğu alımları yaparak piyasada düzenleyici bir rol üstlenmiştir (Oral, 2006: 182).

22.828'e yükseldiğini belirtmiştir. Bu yükselişi çok cesur ve cüretkâr olarak tanımlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarında (1923-1929) halkın büyük bölümünün kırsalda yaşamasının etkisiyle, ülkenin ekonomik kalkınmasının zirai kalkınmayla mümkün olabileceğini öngörmekteydi. Bu doğrultuda çiftçi kesimini kalkındırmaya yönelik politikalara öncelik vermiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan biraz önce yapılan *İzmir İktisat Kongresinde* çiftçilerin rahatsızlıklarını dile getirdikleri *Aşar Vergisi*'nin 1924 yılında kaldırılması bu yönde atılan en önemli adımdır. Aşar'ın kaldırılması çiftçi üzerinden büyük bir yükü alırken, tarımsal üretime önemli katkıda bulunmuştur. Yine bu dönemde çıkarılan *Köy Kanunu* ile kırsal alanda yaşayanların hayat standardını yükseltmek amaçlanmıştır.

Tanoğlu ayrıca çalışmasında ithal edilen bu makinelerle birlikte yedek parçaların ve yakıtın dışarıdan alınmasını da bir sorun olarak çalışmasında ele almıştır. Ülkemizde ziraat faaliyetlerde motorizasyon ve mekanizasyonun başlanmasına ve ülke üretimine yansıtılmasına Marshall planının neden olduğunu belirtmiştir, bunu da hükümetin desteğiyle Ziraat Bankası aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Diğer ifadeyle söz konusu plan çerçevesinde ülkeye getirilmesine izin verilen tarım traktörleri ve makinelerin tüm işlemleri belirtilen bankaca yürütülecekti.

1946-1960 dönemi Türkiye ziraatında kapitalistleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bunun ilk adımı, 1947 yılında alınan Marshall Yardımlarıdır. Marshall Yardımlarıyla birlikte Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir dış ülkenin ekonomi politikalarına müdahalesi kabul edilmiştir. Yardımlar neticesinde ABD'den alınan traktörler ile başlangıçta yoğun bir üretim artışı yaşanmıştır. Ancak bu makinelerin temini aynı zamanda yedek parça ve yakıt gibi ihtiyaçlarda da ABD'ye bağımlı olma zorunluluğu doğurmuştur. Diğer yandan makineleşme süreci, zirai iş gücünün açığa çıkmasına ve kentlere yoğun bir göçün başlamasına sebep olmuştur. Söz konusu dönemde ABD'nin tavsiyeleri doğrultusunda ulaşım politikası da değişikliğe uğramıştır. Bu zamana kadar demiryolu yapımına ağırlık veren ülke, bu tarihten itibaren karayolu yatırımlarına öncelik vermiştir.

Tanoğlu çalışmasında ayrıca artan makineleşmeyle birlikte kır yatımızda ve özellikle de İç Anadolu yaylalarında, Gediz, Küçük, Büyük Menderes ovalarında ve Adana'ya doğru olan sahalarda hem mevsimlik işçi sayısı düşmüş hem de işsiz sayısı da arttığını belirtmiş, bunun yanı sıra Türkiye'nin neredeyse tüm kırsal bölgelerinde aşırı kalabalıklaşma ve fazla nüfusun makineleşme nedeniyle sorun haline geldiği ve bunun kısa süre içinde de göç olayına dönüştüğü ifade etmiştir.

Ziraat sektöründe çeşitli faktörlerin etkisiyle oluşan işgücü fazlası, iş imkânlarının bulunduğu başka kırsal bölgelere veya kentlere, sürekli ya-

hut geçici işçi olarak yönelmektedir. Bu yönelme bir noktada devamlılık kazanmakta ve iç göç halini almaktadır. Klasik yaklaşım iç göç olgusunu ‘köyün iticiliği’ ve ‘kentten çekiciliği’ kavramlarıyla açıklamaktadır. Köylüyü ziraatı bırakmaya ve toprağından ayrılmaya zorlayan şartlar itici güçler olarak tanımlanır. Sebep olarak ise, ziraat faaliyetinin verimsizliği, elde edilen gelirin düşüklüğü, arazi mülkiyetinin dengesiz oluşu, toprakların bölünmüş veya parçalanmış olması, ziraatta makineleşme ve iklim koşulları sayılabilir.

Türkiye’de meydana gelen ilk kitlesel göç hareketini analiz edenler, süreçte daha çok ‘itici’ unsurların hâkim olduğunu belirtmektedirler. Bu dönemde Marshall Yardımlarının etkisiyle ziraat sektöründe yoğun bir makineleşme süreci başlamıştır. Traktör ve diğer ziraat araçlarının çoğalması ile ziraat sektöründe bir işgücü fazlası meydana gelmiştir. Bu işgücü fazlasının kentlere yöneldiği ilk dönem olan 1945-1950 yılları arasında iç göç 214.000 iken, bu sayı 1950- 1955 yılları arasında 904.000’e yükselmiştir. Sonraki iki beş yıllık periyotta da bu sayının devam ettiği görülmektedir.

1950’lerde başlayan makineleşme sürecine bağlı olarak zirai üretim sırasında ithal enerji kaynaklarına olan bağımlılık artmıştır. Dolayısıyla petrol fiyatlarının yükselmesi zirai maliyetleri artırmış ve bazı durumlarda zirai üretimin azalmasına sebep olmuştur. Yine bu dönemde Tarım ve Toprak Reformu Kanunu çıkarılsa da istenilen sonuç bir kez daha elde edilememiştir. Dönem sonunda zirai üretim yüzde 10 azalırken, GSYH içindeki payı da yüzde 27’ye gerilemiştir.

Yine aynı çalışmasında Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu, gittikçe artan bir nüfusa sahip bizim gibi ziraat toplumlarının, gıda ve beslenme sorunlarının olacağını, artan tahıl fiyatlarının karşısında üretimi çoğaltmak için devletin tarım makinelerini bu ekonomik faaliyete sokmasını da zorunlu bir ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu, makineleşmeyle birlikte Türkiye’de ziraat işlerinin parçalı araziler nedeniyle çok küçük topraklarda yapılmasına da değinmiştir. Bunun yanında makineleşme olsa da halen gerekli üretim ve verimin alınmamasının nedenlerini arazinin dağınık olması, kurak sahaların fazlalığı, derin toprakların azlığı, engebeli ve yüksek arazi, kapalı ekonomiye sahip küçük çiftçilerin arkaik bir ziraat geleneğine sahip olması olarak belirtmiştir.

1950’lere gelindiğinde ise özellikle Marshall Yardımları kapsamında ziraat sektöründe yaşanan yoğun makineleşme dönemi ve gelişen sanayi sektörü, Türkiye’nin petrol tüketiminin ve dolayısıyla petrol ihtiyacının artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda söz konusu dönemde makineleşmenin temel göstergesi olan traktör, hem zirai ürünün işlenmesi sırasında tarlada kullanılırken, hem de üretilen mahsulün pazara ulaştırılmasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla makineli ziraatın temel girdisi olan mazot

fiyatlarında meydana gelen artış, maliyetlerin de önemli oranda yükselmesine neden olmuştur. 1975 ve 1980 arasındaki dönemde mazot fiyatlarında meydana gelen artış, buğday fiyatlarına kıyasla çok daha fazla olmuştur. Şöyle ki, 1975 yılında 1 kg buğday karşılığında 1,07 litre mazot alınabilirken, bu oran 1980 yılında 0,40 litreye gerilemiştir.

Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu aynı çalışmasında mekanizasyonun ziraatımıza sağladığı katkılar yanında büyük sermayeye de ihtiyaç duyulduğunu makine, araç ve gereçleri alabilen çiftçilerimizin de ödedikleri fazla para nedeniyle çok kısa süre içinde kazancı hissetmediklerini belirtirken, tarımda makineleşme konusunda avantaj ve dezavantajlardan bahsetmiş, ziraatın en büyük düşmanının kuraklık olduğunu ve buna neden olan yağmurların yetersizliği ve azlığına değinirken, verimi yükseltmek için su sorununu çözmek gerektiğini de vurgulamıştır. Bunların hepsi çok yerinde tespitlerdir ve kabul etmemek mümkün değildir.

Ancak burada 50'li yıllar başında memleketimiz ziraat hayatında; mesela 1960 senesinde traktör sayısının 42000 olduğu ve 1948 senesinde 1750 traktör bulunduğu dikkate alınır ve 2021 senesinde bu sayının 1.481.461'e yükseldiği düşünülür ise bu muazzam bir değişiktir. Batı tarzı ziraatta makineleşme ile Asya tarzı insan gücüne dayanan ziraat arasında bir tercih yaparak Batı tarzını benimsemiştir. Hemen belirtilmelidir ki gerek Batı tarzı gerekse Asya (Doğu) tarzı üretim modelleri, entansif ziraat usulleridir ve yüksek verim elde etmeye yöneliktir. Buna rağmen birincisinde kırsal sahalarında nüfus yoğunluğu az, ama diğerinde çok yüksektir.

Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu'nun bu değerli makalesinde üzerinde ehemmiyetle durulması gereken husus, ziraatta makineleşmeyi mümkün olduğunca kısıtlayarak kırsal sahalarında daha entansif ziraat yapabilmeyi sağlama ve bu surette koruyabilme düşüncesi ve endişesidir. Maalesef bu gerçekleştirilmemiş, ziraatta makineleşme hızla artmış, bu sebeple ziraat sahalarında nüfus azalmış, kırdan şehire göç dolayısıyla, şehirlerin aşırı nüfuslanmış ve gecekondulaşmıştır. Bunun sonuçları elbette ayrı ve çok önemli hadiseler zemini hazırlamış farklı bir konudur. Ancak bugün Türkiye ziraat hayatında gittikçe artan bir eğilim, yavaş yavaş nüfusun şehirlerden kırsala yönelmesidir. Kuşkusuz şehirlerden kırsala doğru nüfus akışı daha entansif verimi yüksek ve ihracata yönelik ziraat kabiliyetini daha da artacak ve hızlanacaktır. Keşke nüfusumuzu kırsal alanda tutabilsek ve bu eğilime daha erken başlayabilseydik.

KAYNAKÇA

- AKŞİT, B. (1998), İç Göçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış, *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları*, Sayfa: 22-37., İstanbul.
- AKTAN, R. (1954), Zirai İstihsalde Makine Kullanılması Hadisesinin Ekonomik Analizi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, Sayfa: 11-44, Ankara.
- AKTAŞ, E. & İPEK, S. & IŞIK, S. (2010), Türkiye’de Tarım Sektöründe Kullanılan Mazota Yönelik Vergi ve Destekler, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı:1, Sayfa: 19-24, Aydın.
- ALP, E. (2013), *Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Tarımı Destekleme Politikaları (Fındık Örneği)*, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- ALPAY, Y. & ALKİN, E. (2017), *Olaylarla Türkiye Ekonomisi*, Hümanist Kitap, İstanbul.
- ANKER, D.L.W. (1956), Ziraatın Makineleşmesinin Neticeleri, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 11 (1), Sayfa:20-40, Ankara.
- ARUOBA, Ç. (1982), *Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 513, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Sayfa: 79-87, Ankara.
- AVCIOĞLU, D. (2015), *Türkiye’nin Düzeni*, Kırmızı Kedi Kitapevi, İstanbul.
- AYSU, A. (2002), *Tarladan Sofraya Tarım*, Su Yayınları, İstanbul.
- ÇANKAYA, M. (2013), Cumhuriyet Dönemi’nde Tarım Alet Ve Makineleri Teknolojileri, Demir Çelik Üretim Teknolojileri Ve Demir Yolu Teknolojilerine Kısa Bir Bakış, Dört Öge, Nisan, 3, Sayfa: 139-164.
- DERNEK, Z. (2006), Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler, *Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Sayfa: 1 – 12, Isparta.
- DEMİR, Y. (2009), 1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt No:8, Sayı No: 18-19, Sayfa: 209-227, İzmir.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (1963), *Zirai İstatistik Özetleri: 1941-1962*. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (1970), *1927 Tarım Sayımı (1.Baskı)*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT) (1985), *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, DPT Yayın No: 1974, Ankara.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT) (1989), *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*, DPT Yayın No: 2174, Ankara.

- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT) (2001), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tarım Alet ve Makineleri Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayın No: 2546, ÖİK Yayın No: 562, Ankara, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Sekizinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-Tarim-Alet-ve-Makineleri-Sanayii-OIK-Raporu.pdf>, (E.T: 12. 02.2024).
- DİNLER, Z. (1996), *Tarım Ekonomisi (1. Baskı)*, Ekin Kitabevi Yayınları.
- DURMUŞ, S. (2016), Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938), Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 12, Sayfa: 155-167 Kars.
- EĞİLMEZ, M. (2018), *Değişim Sürecinde Türkiye: Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyoekonomik Bir Değerlendirme*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- ERBAY, R. (2013), Ekonomik Kalkınmada Tarımın Rolü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, Tekirdağ, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/667878>, (E.T: 24.03.2023).
- FAİK (AĞUSTOS, 1934), *Türkiye'de Ziraat Makineciliğinin Tarihçesi*, Ziraat Gazetesi, Cilt: 5, Sayfa: 231-241.
- GÖKGÖL, M. (1935), *Türkiye Buğdayları*, Cilt: I. (1. Baskı), Tarım Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- HABALI, E. (2010), *Türkiye'de Planlı Dönemde Uygulanan Tarımı Destekleme Politikaları; Dünü, Bugünü ve Geleceği*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- HANSEN, B. (1991), *The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth: Egypt and Turkey*, Oxford, England: Published for the World Bank Oxford University Press.
- HARİCİYE VEKALETİ MİLLETLER ARASI İKTİSADİ İŞ BİRLİĞİ İDARESİ TEŞKİLATI (H.V.M.A.İ.İ.T.) (1951), *Türkiye'de Marshall Planı*, Cilt: 8, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara.
- HARİCİYE VEKALETİ MİLLETLER ARASI İKTİSADİ İŞ BİRLİĞİ İDARESİ TEŞKİLATI (H.V.M.A.İ.İ.T.) (1956), *Türkiye'de Marshall Planı*, Cilt: 29, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara.
- HATİPOĞLU, R. (1939), *Ziraat Aleminden Vaktalar ve Düşünceler*, (1.Baskı), Dönüm Neşriyatı, İstatistik Göstergeler 1923-2012, Sayfa: 190, Ankara.
- İNCE, A. T. (2007), *Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikalarının Analizi: Manisa Örneği*, Cemal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- İNÇİ, İ. (2009), 1923-1960 Döneminde Türkiye Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alman Vergiler, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, Sayfa: 109-130, Sakarya.
- İNÇİ, İ. (2022), Tarihsel Süreç İçinde Türkiye'de Tarımsal Makine ve Ekipmanların Modernizasyonu 1948-1960, *MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 13, Adıyaman.

- KARAKAYA, S. (2013), *Türkiye’de Tarım Desteklemede Doğrudan Gelir Desteği Uygulamasını Etkinliği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- KARAMAN, S. & YAVUZ, C. F. (2016), Marshall Planı Türkiye Tarımının Gelişiminde Nasıl Rol Oynamıştır? *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt No: 35, Sayı No: 1, Sayfa: 1-14, Bursa.
- KARLUK, R. (2005), *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, 10.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- KAYIRAN, M. (1988). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tarımı (1923-1929)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KESBİÇ, Y. & BALDEMİR, E. & DOĞAN, S. (2005), Rekabet Gücü Ölçümü ve Önemi: Türk Tarım Sektörü İçin Bir Analiz, *İstanbul Üniversitesi, VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, Sayfa: 1-20, İstanbul,
- KESBİÇ, C. Y & BALDEMİR, E. & DOĞAN, S. (2005), *Rekabet Gücü Ölçümü ve Önemi: Türk Tarım Sektörü için Bir Analiz*, <http://docplayer.biz.tr/2576445-Rekabet-gucu-olcumu-ve-onemi-turk-tarimsektoru-icin-bir-analiz.html>, (E.T: 29.01.2024).
- KEYDER, Ç. & YENAL, Z. (2018), *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KILINÇÇEKER, Ö. & GÖK, S. (2021), Doğu ve Güneydoğu Anadolu İllerinden Türk Ordusuna Yapılan Yardımlarda Türk Kızılay’ının Rolü (1940-1943), *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 11, Sayfa: 274-294, <https://doi.org/10.32579/mecmua.849277>, (E.T: 15.02.2024).
- ORAL, N. (2006), *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi, Ankara.
- ÖZALP, B. (2019), Bir Serbest Dönüşüm Hikayesi: Türkiye Tarımı, *Madde, Diyalektik ve Toplum Dergisi*, Cilt No: 2, Sayı No: 1, Sayfa: 65-73, Ankara.
- SİLİER, O. (1981), *Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi: 1923-1938*, (1. Baskı), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ŞANLI, B. & GÜLBAHAR, O. (2008), 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Tarımın Geleceği ve Uygulanan Tarım Politikaları, *Journal of Qafqaz University*, Sayı: 22, Sayfa: 134-152, file:///C:/Users/EKapl/Downloads/1980_Sonrasi_Donemde_Turkiyede_Tarimin_G.pdf, (E.T: 10.03.2023).
- TANOĞLU, A. (1962), La Mécanisation de l’Agriculture en Turquie, *Istanbul University Geography Institute Review*, Sayı: 8, Sayfa: 33-46, İstanbul.
- TEKELİ, İ. & İLKİN, S. (1988), “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: Modernleşme Çabaları” (Ş. Pamuk ve Z. Toprak, Der.), *Türkiye’de Tarımsal Yapılar: 1923-2000. (1. Baskı)*, Kitap İçinde Sayfa: 37-89, Yurt Yayınları.
- TOKGÖZ, E. (2004). “Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)”, İmaj Yayınevi, Ankara.

- TOPUZ, H. (2007), “Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, Cilt.12, Sayı:3, Sayfa: 380-381, Isparta.
- TÜRK DİL KURUMU (TDK) (2005), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları No. 549, 10. Baskı, Ankara.
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (T.B.M.M) *Tutanak Dergisi (1948)*, Dönem: VIII, Cilt:14, Toplantı 3, 23. Birleşim, 24.12.1948.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK) (1953), *Tarım İstatistikleri Özetleri 1949-1952*, Yayın No:9, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK) (2001), *Tarımsal Göstergeler 1923-1998*, Yayın No: 2407, Ankara.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI (DAB), Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-1-0-0, Kutu No: 125, Dosya No:801-5, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfa-lar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=275586&Hash=F6A0747A48B-D655077FE6D99DD749684930CD5A54B20EA10D424E3E5D8F-F3449&Mi=0>, (E.T. 14.03.2023).
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI (DAB), Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-1-0-0, Kutu No: 80, Dosya No: 507-5. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfa-lar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=275586&Hash=F6A0747A48B-D655077FE6D99DD749684930CD5A54B20EA10D424E3E5D8F-F3449&Mi=0>, (E. T: 14.03.2023).
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK) (Aralık 2022), *İstatistik Göstergeler 1923-2022*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayın No: 4677, Ankara.
- YALÇINKAYA, N. & YALÇINKAYA, M. H. & ÇILBANT, C. (2006), Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 97–118, Manisa, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/145926>, (E. T: 14.03.2023).
- ZİNCİRLİ, Ö. (1994), *Türkiye’de Tarım Teşkilatının Tarihçesi*, Ankara, https://kutuphane.tarimorman.gov.tr/pdf_goster?file=633ee107ab7bd79c200b-3bea8ff7b1bf#book/5, (E.T: 28.03.2023).
- <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Tarim-111>, (E.T: 15.03.2023).

BÖLÜM 5

MOTORLU ARAÇ İŞLETEN OLARAK İŞVERENİN SORUMLULUĞU

Ertuğrul YUVALI¹

1 Doç. Dr Ertuğrul Yuvalı

Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Orcid no: 0000-0002-7272-0872

e-mail: eyuvali@erciyes.edu.tr

GİRİŞ

Ülkemizde motorlu kara taşıtlarının kullanımı her geçen yıl yükselmektedir. Öyle ki; Türkiye İstatistik Kurumunun son verilerine göre ülkemizde yaşayan vatandaşların dörtte birinin motorlu kara aracı bulunmaktadır. Motorlu kara taşıtlarının kullanımının artmasıyla birlikte doğal olarak karayollarında meydana gelen trafik kazalarında da artış yaşanmaktadır. Söz konusu trafik kazalarının bir kısmı aynı zamanda iş kazası mahiyetindedir. Bu durumda “trafik-iş kazası” kavramını ortaya çıkarmaktadır.

Sosyal güvenlik hukuku anlamındaki iş kazası ile bireysel iş hukukundaki iş kazasının tam olarak aynı anlamda kullanılamayacağını belirtelim. Nitekim bireysel iş hukuku anlamında iş kazasını oluşturan nitelikteki kazalar 5510 S. Kanun anlamındaki iş kazalarına oranla daha dar kapsamlıdır.

Bu çalışmada biz temel olarak motorlu araç işleten olarak işverenin sorumluluğu üzerinde duracağımız için K.T.K.’nunda öngörülen tehlike sorumluluğu esası, K.T.K.’na tanımlanan “işleten” kavramı ve bireysel iş hukukundaki “işveren” kavramı ve nihayet bu iki kavramının hangi hallerde kesiştiği hususlarını inceleyeceğiz. Nihayet en son kısımda iş kazası mahiyetinde olan ve olmayan trafik kazalarını inceleyeceğiz.

I. araç işleten olarak işveren kavramı

A) İşleten Kavramı

2918 sayılı K.T.K.’nin 3. maddesinde, söz konusu kanunda yer alan kavramların tanımı yapılmıştır. Bu kavramların içerisinde “işleten” kavramı da yer almaktadır. Söz konusu kanun hükmüne göre işleten; “Araç sahibi olan veya mülkiyeti muhafaza kaydıyla satışta alıcı sıfatıyla sicilde kayıtlı görülen veya aracın uzun süreli kiralama, ariyet veya rehni gibi hallerde kiracı, ariyet veya rehin alan kişidir. Ancak ilgili tarafından başka bir kişinin aracı kendi hesabına ve tehlikesi kendisine ait olmak üzere işlettiği ve araç üzerinde fiili tasarrufu bulunduğu ispat edilirse, bu kimse” işleten olarak sayılmıştır. Karayolları Trafik Yönetmeliğinin 3/a-8 hükmünde de benzeri bir şekilde “Araç sahibi olan veya mülkiyeti muhafaza kaydıyla satışta alıcı sıfatıyla sicilde kayıtlı görülen veya aracın uzun süreli kiralama, ariyet veya rehni gibi hallerde kiracı, ariyet veya rehin alan kişidir. Ancak, ilgili tarafından başka bir kişinin aracı kendi hesabına ve tehlikesi kendisine ait olmak üzere işlettiği ve araç üzerinde fiili tasarrufu bulunduğu ispat edilirse, bu kimse, işleten sayılır” hükmü öngörülmüştür.

2918 K.T.K.’da yapılan işleten tanımında, işleten sıfatının tespit edilmesinde iki ayrı ölçüt nazara doktrinde ele alınmıştır (Eren, 2015: 679). Bunlar, “şekli ölçüt” ve “maddi ölçüt”tür (Kılıçoğlu, 2007: 63.). İçtihat ve

öğreti; işleten sıfatının belirlenmesinde şekli ve maddi ölçütler söz konusu olduğu görüşündedir. Yargıtay'a göre; şekli ölçüt; satışa esas olan tescil belgesinde, trafik belgesinde, sigorta poliçesi ve vergi kaydında yazılı olmayı, maddi ölçüt ise; araçtan yararlanmayı ve araç üzerindeki eylemli egemenliği ifade etmektedir. 2918 Sayılı Karayolları Trafik Yasasında işleten kavramı ve kimlerin işleten olabileceği belirtilmiştir. Kural olarak aracın trafik tescilinde adına kayıtlı olduğu kişi yani, araç sahibi, aracı kendi hesabına ve kendisine ait olmak üzere kullanıyor, üzerinde çıkar sağlıyorsa, aynı zamanda işleten olup hem şekli hem de maddi anlamda işleten sıfatını alacaktır (Yarg. 10. HD 2015/24117 E., 2016/458 K.)

“Şekli ölçüte” göre yapılan ayırma göre; resmi kayıtlar üzerinde yani trafik sicili, trafik belgesi veya sigorta poliçesinde ismi yazılan, diğer bir deyişle “malik” gözüken kişi o aracın işleteni kabul edilir (Tekinay, 1993: 529). “Maddi ölçüte” göre ayırım ise; resmi kayıtlar üzerinde gözüken malik açısından değil de o araç üzerindeki fiili hakimiyete göre belirlenen işleten kavramında kullanılan ölçütü ifade etmektedir. Başka bir anlatımla şekli ölçüte göre ayırmada, araç üzerinde hukuki hâkimiyete göre değil, fakat araç üzerinde fiili hâkimiyetin bulunması, söz konusu araç üzerinden ekonomik fayda elde edilmesi ya da araçta oluşan masraflara ve araca ait rizikolara katlanması hususları değerlendirilerek işletenin kim olduğu belirlenir (Alkan, 2021: 47).

Yüksek Mahkeme'nin uygulamasında esas olarak “maddi ölçütün” esas alındığı görülmektedir. Nitekim Yüksek Mahkeme'ye göre; “İşleten tanımı 2918 Sayılı Karayolları Trafik Kanunu'nun 3. maddesinde “Araç sahibi olan veya mülkiyeti muhafaza kaydıyla satışta alıcı sıfatıyla sicilde kayıtlı görülen veya aracın uzun süreli kiralama, ariyet veya rehni gibi hallerde kiracı, ariyet veya rehin alan kişidir. Ancak ilgili tarafından başka bir kişinin aracı kendi hesabına ve tehlikesi kendisine ait olmak üzere işlettiği ve araç üzerinde fiili tasarrufu bulunduğu ispat edilirse, bu kimse işleten sayılır” şeklinde yapılmıştır. 2918 Sayılı K.T.K.'nin 3. maddesinde işleten sıfatını belirlenmesinde şekli ve maddi ölçüt olmak üzere iki ayrı ölçütten yararlanılmıştır. Şekli ölçüte göre trafik sicilinde malik görülen kişi işletendir. Maddi ölçüte göre ise, trafik sicilinde adı geçen kişinin önemi bulunmamakta olup önemli olan araç üzerindeki fiili hakimiyet, araçtan ekonomik yarar sağlama, masraf ve rizikolara katlanma gibi ölçütlerdir. İşletenin belirlenmesinde doktrin ve Yargıtay'ın kabul ettiği görüş maddi ölçüttür”. Nitekim kazaya karışan araçların meydana getirdikleri zararlardan araç sahiplerinin hukuken sorumlu olacağı ilkesi benimsenmiş ise de, bu araçların sahipleri tarafından herhangi bir sebeple yararlanılmasının bir başka kimseye devir edilmesi halinde (çok kısa bir süre olmaması kaydıyla), artık üzerindeki fiili hakimiyetin kalmaması ve bu sebeple ekonomik yönden de bir yararlanma olanağının kalktığı durumlarda, o aracı kaza sı-

rasında fiili hakimiyeti altında bulunduran ve ondan iktisaden yararlanan kimsenin işleten sıfatıyla meydana gelen zarardan sorumlu tutulması gerekip, bunun sonucu olarak da araç malikinin sorumlu tutulmaması gerekecektir. Gerek doktrinde gerekse Yargıtay'ın uygulamalarında, kiracının işleten sıfatının belirlenmesinde, kira sözleşmesinin uzun süreli olması, araç üzerinde fiili hakimiyet ve ekonomik yararlanma unsurlarının birlikte bulunması gerekmektedir.

B) İşleten Türleri

i) Gerçek İşleten

2918 Sayılı K.T.K. madde hükmüne göre; motorlu taşıt maliki, taşıtı mülkiyeti muhafaza kaydı ile satın alan alıcı, uzun zaman kiralayan, ariyet ya da rehin alan kişiler “gerçek işleten” olarak kabul edilmiştir.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki; resmi kayıtlarda adı geçen kimse, yani trafik sicil kayıtlarında araç maliki olarak adı kayıtlarda olan kimse, aynı zamanda taşıtı kendisi adına kullanmakla beraber araç üzerinden fayda sağlıyorsa K.T.K. madde 3 hükmü itibariyle gerek şekli gerek maddi anlamda işleten sıfatına haiz demektir (Yılmaz, 2010: 50).

K.T.K. madde 20/d bendinde öngörülen; “Tescil edilmiş araçların her çeşit satış ve devirleri, ... noterler tarafından yapılmayan her çeşit satış ve devirler geçersizdir.” Hükmü itibariyle noter tarafından yapılmayan her türlü motorlu araç devri geçersizdir. Bununla birlikte doktrinde motorlu araç devrinin noterde yapılmaması halinde dahi eğer taraflar arasında gerçek bir alım-satım iradesi mevcutsa; işleten sıfatının araç üzerinde fiili hakimiyet kurmuş olan devralana geçeceği ifade edilmektedir (Bolatoğlu, 1998: 37; Kaya, 2003: 57; Keskin, 2017: 1695).

Yüksek Mahkeme ise işleten sıfatının devri hususunu daha katı yorumlamaktadır. Şöyle ki; Yargıtay'ın noter vasıtasıyla devri yapılmadıkça işleten sıfatının aracı devralana geçmeyeceği yönündeki kararları ağırlıktadır. Söz konusu kararlarda noterde yapılmayan satış sözleşmesinin gerçeğe aykırı bir biçimde veya sorumluluktan kurtulabilmek adına kazadan sonra yapılabileceği vurgusu görülmektedir. Bununla birlikte Yargıtay'ın araç üzerinde uzun süreli fiili hakimiyet kurmuş kişilerin araç maliki olarak işleten sıfatına haiz olacağı yönündeki kararları da mevcuttur (Yarg. HGK 1997/11-476 E., 1997/744 K.).

Nihayet belirtelim ki; motorlu aracın satışının noter kanalıyla yapılmasına rağmen aracın teslimi söz konusu değilse, eski malikin araç üzerindeki fiili hakimiyeti devam ettiği için işleten sıfatı ile sorumluluğu devam edecektir.

4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 764. maddesinin 1.fıkrası hükmünde; “Başkasına devredilen bir malın mülkiyetinin saklı tutulması kaydı, ancak resmî şekilde yapılacak sözleşmenin devralanın yerleşim yeri noterliğinde özel siciline kaydedilmesiyle geçerli olur.” denilmektedir. T.M.K.'nin söz konusu hükmü itibarıyla mülkiyetin saklı kalması kaydı ile yapılan satış; resmi şekle tabi olup satın alan kişinin ikametgâh yerindeki noter tarafından tutulmakta olan özel bir sicile kaydedilmelidir. K.T.K. madde 3'e göre ise araç mülkiyetinin saklı kalması kaydı ile alan kimse gerçek işleyen olarak kabul edilmektedir(Eren, 2015: 682). Dolayısıyla alıcının ikametgahındaki noter tarafından tutulan mülkiyeti muhafaza sicil kaydında adı gözüken şahıs da “gerçek işleyen” sıfatına haiz olur.

K.T.K.'nin 3. maddesi hükmünde; bir taşıtı uzun vadeli kiralayan, ariyet veya rehin alan kişiler de kiracı, ariyet veya rehin alan olarak gerçek işleyen sıfatında kabul edilmişlerdir. Bu noktada kiralamanın ne kadar sürmesi gerektiği hususu net değildir. Yüksek Mahkeme bu konuda belirli bir süre vermektan imtina ederek, somut olayın hal şartlarına göre değerlendirme yapılması görüşündedir. Nitekim Yargıtay'a göre; “Motorlu araçların kiralanmasında “uzun süre” kavramını belirli bir gün sayısı ile sınırlamak, zarar görenleri korumak için getirilmiş olan tehlike sorumluluğunun amacına ters düşer; zarar görenler, ekonomik açıdan güçsüz olabilecek kimselerle veya dava ve icra sırasında tebligat-infaz gibi işlemlerin zorlanması hatta yapılamaması gibi durumlarla karşı karşıya bırakılmamalıdır. Bu nedenlerle uzun süre kavramının belirlenmesi için ortaya atılan birinci görüş benimsenmemiştir. Davalı şirket, motorlu aracını Alman uyruklu kişiye 6.10.1986 gününde ve yedigün için kiraya vermiş ve ölümle sonuçlanan trafik kazası kiracının Antalya-Manavgat yolunda motorlu aracı kullanırken, kira süresinin ilk gününde gerçekleşmiştir. Bu olgular karşısında kiralama işlemini uzun süreli olarak kabul etmek olanağı yoktur. Çünkü kiracı olan ve yurdumuzda turist olarak bulunan kişinin aracın işletilmesine katılmasındaki amaç tamamen turistik bir geziden ibarettir. Onun aracın benzin ve bir kısım sigorta giderlerine katlanması kiracının uzun süreli ve kiracının işleyen sayılması için yeterli değildir” (Yarg. 4. HD. 1988/1950 E., 1988/6115 K.). Bunun yanında Yüksek Mahkeme'ye göre; kiralayanın uzun süreli kiralamaları salt olarak yeterli olmayıp, kira sözleşmesinin üçüncü kişilere karşı ileri sürülebilir mahiyette olması gerekir. Bu noktada kira sözleşmesi; ticari defter, vergi kayıtları ve kiraya ilişkin ödeme belgeleri ile örtüşmelidir (Yarg. 17. HD. 2014/15376 E., 2017/579 K.).

ii) Farazi İşletenler (İşleten Sayılan Kimseler)

2918 Sayılı K.T.K.'nin ilgili hükümlerince (md. 85/I, 104, 105, 106, 107) bazı kimseler, aslında motorlu aracın gerçek işletenleri olmadıkları halde farazi işleten olarak kabul edilmiş ve bu kimseler motorlu aracın sebebiyet

verdiği kaza neticesinde meydana gelen zarardan gerçek işleyen niteliğinde sorumlu kabul edilmiştir (Eren 2015: 649). Nitekim söz konusu Kanun hükümleri itibariyle farazî işleyen olarak adlandırılan bu kişiler kısaca; motorlu araçlarla ilgili mesleki faaliyetlerde bulunanlar, yarış düzenleyicileri, devlete ve kamu kuruluşlarına ait araçlar, çalınan ve gasp edilen araçlar başlıkları altında sayılabilir. Yargıtay’a göre de; “Kanun koyucu ... bazı kişilerin K.T.K. 3. maddesi kapsamında işleyen olmadıkları hâlde meydana gelen zarardan işleyen gibi sorumlu olacaklarını belirtmiştir. Uygulamada farazî işleyen olarak adlandırılan bu kişiler ile ilgili düzenlemeler motorlu araçlarla ilgili mesleki faaliyetlerde bulunanlar, yarış düzenleyicileri, devlete ve kamu kuruluşlarına ait araçlar, çalınan ve gasp edilen araçlar başlıkları altında yer almıştır. (...) 104. maddede sayılan kişilerin farazî işleyen olarak sorumlu tutulabilmesi için araç üzerindeki eylemsel egemenliğin kesin biçimde bu yere geçtiğinin kabulü gerekmektedir” (YHGK 2018/17-78 E., 2018/1957 K.).

iii) Ortak (Birlikte) İşleyen

Bir motorlu araç üzerinde birden çok kimsenin gerçek işleyen olması mümkündür. Nitekim bir motorlu aracın oluşturacağı tehlike ile aynı motorlu aracın giderleri bir kişinin değil de daha çok kişinin yükümlülüğünde ise ayrıca bu kimseler araçta fiili hâkimiyete sahiplerse, birlikte işleyen durumu söz konusudur (Yılmaz, 2010: 65). Araç mülkiyetinin birden çok kimseye ait olması durumu genellikle adi ortaklıklar ile miras şirketlerinin sahip olduğu araçlar halinde söz konusu olmaktadır (Alkan, 2021: 54). Bu hallerde ortaklardan her biri işleyen sayılacak ve dolayısıyla motorlu aracın sebebiyle meydana gelen zararlardan müştereken ve müteselsilen sorumlu olacaktır (Yılmaz, 2010: 68). Bununla birlikte ortaklardan biri motorlu araçı tamamen kendi nam ve hesabına yönetiyorsa ve fiili hakimiyet kurmuşsa diğer ortak veya ortaklar işleyen sıfatı ile sorumluluktan kurtulabilecektir.

iv) İşletenin Bağlı Olduğu Teşebbüs Sahibi Kavramı

KTK m.85/1 uyarınca “motorlu aracın bir teşebbüsün unvanı veya işletme adı altında veya bu teşebbüs tarafından kesilen biletle işletilmesi halinde, motorlu aracın işleteni ve bağlı olduğu teşebbüsün sahibi, doğan zarardan müştereken ve müteselsilen sorumlu olurlar”. Ancak belirtelim ki; teşebbüs unvanı ya da işletme veyahut teşebbüs kanalıyla verilen bilet ile işletilmiyorsa, kaza neticesinde oluşacak zarar sadece araç işleteninin sorumluluğunda olacaktır (Eren, 2015: 660).

C) İşletenin Eylemlerinden Sorumlu Olduğu Kimseler

i) Genel Olarak

K.T.K. 85. Maddenin 5. fıkrası hükmünce; “İşleten ve araç işleticisi teşebbüs sahibi, aracın sürücüsünün veya aracın kullanılmasına katılan yardımcı kişilerin kusurundan kendi kusuru gibi sorumludur.” hükmüne amirdir. Dolayısıyla tehlike sorumluluğu ilkesi gereğince, motorlu aracı kullanan sürücünün veya söz konusu aracın kullanılmasındaki yardımcı kişilere ait kusurlar da tıpkı araç işletenine ve aracın bağlı olduğu teşebbüs sahibine ait kusurlar gibi kabul edilecek ve bu bağlamda yardımcı kimselerin hareketleri sebebiyle sorumluluklarına gidilecektir (Karacan, 2015: 150).

Esasen Karayolları Trafik Kanunu söz konusu hükmü ile motorlu aracın işleteninin, bağlı olduğu teşebbüs sahibinin ve araç sürücüsünün veya aracın idare edilmesindeki diğer yardımcı kimselerin fiillerini birbiriyle özdeşleştirmiştir. Bu durum ise, araç işletenine ve aracın bağlı olduğu teşebbüs sahibine sorumlulukları açısından kurtuluş kanıtı getirme fırsatı tanımamasına sebep olmuştur. Nitekim araç işleteni veya teşebbüs sahibi, yardımcı kimseleri gerektiği gibi denetlediğini, tüm özen ve gözetim ödevlerini yerine getirdiğini kanıtlaya dahi sorumluluktan kurtulamaz (Bulgur, 2019: 41).

Söz konusu madde hükmü itibariyle araç işleteni veya teşebbüs sahibi; araç sürücüsü ya da diğer yardımcı kişilerin kusuru kadar sorumlu olmaktadır. Bu konu hakkındaki Yargıtay kararlarında da vurgulanmaktadır. Nitekim Yargıtay’a göre; “Haksız fiil faili olan davalı sürücüsünün sorumluluğunun kusur esasına dayandığı ve 2918 Sayılı Karayolları Trafik Kanunu’nun 85/5. maddesi gereği, araç sürücüsünün kusurundan kendi kusuru gibi sorumlu olan davalı araç işleteninin de zarardan bu kusur oranında sorumlu olacağı açıktır”.

Yukarıda arz edilen hususlar bakımından araç işleteni veya aracın bağlı bulunduğu teşebbüs sahibi, araç sürücüsü ve yardımcı diğer kimselerin hal ve hareketlerinden sorumluluğu söz konusu olup, bu bağlamda sürücü ve yardımcı kişi kavramlarının irdelenmesi gerekecektir.

ii) Araç Sürücüsü

Karayolları Trafik Kanunu madde 3 hükmünce araç sürücüsü; “Karayolunda, motorlu veya motorsuz bir aracı veya taşıtı sevk ve idare eden kişidir.” şeklinde tanımlanmıştır. Kanundaki sürücü tanımı, şoför kavramını da kapsayan bir tanım olarak yer almaktadır. Netice itibariyle sürücüler K.T.K. 85/5 maddesinde ifade edilen işletmeye yardımcı kişilerin en başında bulunmaktadır. Bu noktada sürücülerin sorumluluk açısından sınıflandırılması gerekmektedir. Nitekim hukukumuzda sürücüler, “yetkili” ve “yetkisiz” sürücüler olarak iki türlü olarak kabul edilmektedir.

Yetkili sürücü; bir taşıtı, taşıt işleteninin izni, sarih veya zımni olabilir, doğrultusunda süren kişi demektir. Karine olarak motorlu bir taşıtın işleteni haricinde bir kimse tarafından kullanılması durumunda işletenin bu duruma rıza gösterdiği ve bu karinenin aksini ispat külfeti işleten üzerindedir (Eren 2015: 670).

Yetkisiz sürücü ise; motorlu bir taşıtı, o aracın işleteninin rızası olmaksızın tamamen hukuk dışı yollarla ele geçiren veya kullanan kimse dir. Bu noktada ifade edilmesi gereken; işleten/teşebbüs sahibinin, sadece yetkisi olan her tür sürücünün eylemlerinden sorumlu olduğudur. Bu bağlamda; işleten ve teşebbüs sahibi, motorlu taşıtı izni yani kendi rızası ile sürücüye bırakmış ise sürücünün sebep olduğu zarardan da sorumlu olacaktır. Konumuz açısından bu durumun önemi iş sözleşmesi ile çalışan sürücülerin sebep olduğu zararlardan kaynaklanan sorumluluk noktasında ortaya çıkmaktadır.

Belirtelim ki; işletenin rızasıyla motorlu aracı süren kimse işletenin rızası olmaksızın aracı başka bir kimseye kullanım için verse ve bu kişi de zarara sebebiyet verse yine de söz konusu zarardan işleten sorumlu olacaktır. Nitekim burada işleten ve teşebbüs sahibi, aracı, sürücüye kendi rızasıyla bırakmıştır ve dolayısıyla başka bir kimseye verilmesinden dolayı oluşan zarardan sorumluluktan kurtarmaz. Yargıtay'a göre: "İzinsiz kullanmanın, gerçek işletenin sorumluluğunu kaldırır nitelikte olması gerekir. (...) Olay tarihinde yürürlükte bulunan 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu motorlu araç işletenini (çoğu kez malik) kusur aranmaksızın tehlike sorumluluğu kurallarına göre sorumlu tutmuştur. (...) Olayımızda, davacının kendisine ait motorlu aracı dinamosundaki arızanın giderilmesi için buzdolabı tamircisi olan Fethi adlı kişiye bırakmış ve adı geçen tarafından 20 dakika içinde onarılmıştır. Daha sonra da kontak anahtarı üzerinde olduğu halde dükkânın önünde duran aracın Muharrem adlı kişi tarafından izinsiz alınarak kullanıldığı sırada davaya konu olay gerçekleşmiştir. (...) Motorlu aracın tamiri yirmi dakika gibi kısa bir sürede gerçekleşmiş olmasına ve anahtarı üzerinde ve dükkânın önünde bırakıldığına göre motorlu aracın hakimiyet kudretinin eylemli olarak teşebbüs sahibine geçmesi söz konusu değildir. (...) İzinsiz kullanmanın 2918 sayılı Kanunun 107. maddesinde gerçek işletenin sorumluluğunu kaldırır nitelikte olmadığı da anlaşılmaktadır; davacı motorlu aracını önlem almadan güvensiz bir şekilde tamirciye bırakması kusurlu bir davranıştır" (Yarg. 4. Hukuk Dairesi, 1989/5722 E., 1989/7198 K.).

Türk Borçlar Kanunu'nun 61. maddesi hükmünce; birden çok kişi birlikte bir zarara sebebiyet verdikleri veya aynı zarardan çeşitli sebeplerden dolayı sorumlu oldukları takdirde, haklarında müteselsil sorumluluğa ilişkin hükümler uygulanacaktır. Dolayısıyla motorlu araç sürücüsü kusuruyla bir zarara sebebiyet verdiyse; kusuruyla zarara sebep olan sürücü, araç

işleteni ve teşebbüs sahibi ile birlikte zarar görenin zararını giderme borcu altında olur. Bu halde zarar gören kişi; dilerse araç sürücüsüne karşı T.B.K. madde 49 gereğince tek başına, dilerse de işleten ve teşebbüs sahibiyle birlikte müteselsil davalı olmak üzere tazminat davası açabilecektir.

iii) Yardımcı Kişi

K.T.K. madde 3 hükmünce; “Araçlarda, sürücü hariç, araç veya taşıma hizmetlerinde süreli veya süresiz çalışan kişiler ile iş makinelerinde sürücüden gayri kişiler” hizmetli kişi sayılmış ve bu kimseler araç kullanımında yardımcı kişiler olarak kabul görmüştür. 2918 sayılı K.T.K. yardımcı kişiler olarak ifade edilebilecek ve aracın kullanılmasında yardımcı olan diğer kimselerin eylemlerinden araç işleteni sorumlu tutmuştur.

Bu noktada belirtelim ki; “yardımcı kişiler” kavramının salt K.T.K. madde 3’te yer alan “hizmetli” kavramıyla sınırlı olmadığı; motorlu aracın kullanımı esnasında sürücüye işaret veren kişiler, aracın işletilmesinden dolayı fiili ya da hukuki fayda sağlayan kişiler, ehliyet kurslarında eğitim veren öğretmenler ile aynı şekilde aracın sevk ve idaresi konusunda bilgilendiren kişiler de yardımcı kişiler arasında yer aldığı doktrinde ifade edilmiştir (Yılmaz 2010: 84).

D) İŞLETEN VE İŞVEREN KAVRAMLARININ BİRLEŞMESİ

Bireysel İş hukuku bağlamında işveren İş Kanunu’nun 2. maddesinin ilk fıkrasında tanımlanmış olup, söz konusu tanıma göre; “*Bir iş sözleşmesine dayanarak işçi çalıştıran gerçek veya tüzel kişiye yahut tüzel kişiliği bulunmayan kurum ve kuruluşlara işveren denir.* Söz konusu maddenin gerekçesinde, 2821 sayılı kanunda “tüzel kişiliği olmayan kamu kuruluşları” denilmesine rağmen bunun özel hukuk alanında da söz konusu olabileceğine (adi ortaklıklar gibi) işaret edilerek “tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlar” sözüne yer verildiği belirtilmiştir.

Söz konusu hükümde öngörülen tanım itibariyle; işveren bir gerçek veya tüzel kişi ya da tüzel kişiliği olmayan bir kurum ve kuruluş olabilir. Tüzel kişi işveren bir özel hukuk tüzel kişisi (şirket, dernek, vakıf, kooperatif, sendika gibi) veya kamu hukuku tüzel kişisi (KİT, belediye, üniversite gibi) olabilir. Söz konusu hüküm bakımından tüzel kişiliği olmayan bakanlıklar gibi kamu kurumları veya adi şirketler gibi özel hukuk kuruluşları işveren sayılırlar. (Çelik, Caniklioğlu, Canbolat ve Özkaraca, 2022: s. 93; Mollamahmutoğlu, Astarlı ve Baysal, 2021: 50; Süzek, 2021: 148; Narmanlıoğlu, 2012: s. 144)

İşveren sıfatının kazanılmasında önemli olan iş sözleşmesinin karşı tarafını oluşturmaktır. Husumet yönünden somut olayın özelliğine göre gerçek işveren belirlenmeli, kimi işverenlerce muvazaalı uygulamaların yapıl-

masına imkân tanınmamalıdır. Yargıtay’a göre de “davacı işçi, muvazaalı işlemlerle resmi kayıtlarda başka bir şirketin işveren olarak gösterildiğini, gerçek işverenin davalı olduğunu iddia etmiştir. Mahkemece bu hususta herhangi bir araştırma ve inceleme yapılmadan salt kayıtlarda dava dışı bir şirketin işveren olarak görüldüğü gerekçesiyle davanın husumet yönünden reddine karar verilmiştir. Bu konuda taraflardan deliller sorulmalı, varsa tanıklar dinlenmeli, gerekirse işyerinde keşif yapılarak davacının gerçek işverenin davalı şirket olup olmadığı belirlendikten sonra sonucuna göre karar verilmelidir.”

İş Kanunu’nun 2. maddesi hükmünce: “İşveren adına hareket eden ve işin, işyerinin ve işletmenin yönetiminde görev alan kimselere işveren vekili denir. İşveren vekilinin bu sıfatla işçilere karşı işlem ve yükümlülüklerinden doğrudan işveren sorumludur. Bu kanunda işveren için öngörülen her çeşit sorumluluk ve zorunluluklar işveren vekilleri hakkında da uygulanır. İşveren vekilliği sıfatı işçilere tanınan hak ve yükümlülükleri ortadan kaldırmaz.” Bu noktada işveren vekilleri için söz konusu edilen sorumluluğun her işveren vekilinin yetkisi ve görevi ile sınırlı olduğunu, işveren için öngörülen her çeşit sorumluluğu kapsamadığını ifade etmek gerekir. (Mollamahmutoğlu, Astarlı ve Baysal 2021: 50 vd.)

İş hukuku bakımından işveren kavramı kısaca izah edildikten sonra “işleten” kavramı üzerinde tekrar durmak gerekir. Yukarıda ayrıntılı olarak bahsi geçen “işleten” kavramı; araç sahibi olan veya mülkiyeti muhafaza kaydıyla satışta alıcı sıfatıyla sicilde kayıtlı görülen veya aracın uzun süreli kiralama, ariyet veya rehni gibi hallerde kiracı, ariyet veya rehin alan kişi olarak tanımlanabilir. İşletenin belirlenmesinde doktrin ve Yargıtay’ın kabul ettiği görüş maddi ölçüttür ve söz konusu ölçüte göre, trafik sicilinde adı geçen kişinin önemi bulunmamakta olup önemli olan araç üzerindeki fiili hakimiyet, araçtan ekonomik yarar sağlama, masraf ve rizikolara katlanma gibi kıstaslar esas alınır. Aynı yönde bir kararında Yargıtay bu görüşü şöyle ifade etmiştir ““(…) kazaya karışan araçların meydana getirdikleri zararlardan araç sahiplerinin hukuken sorumlu olacağı ilkesi benimsenmiş ise de, bu araçların sahipleri tarafından herhangi bir sebeple yararlanılmasının bir başka kimseye devir edilmesi halinde (çok kısa bir süre olmaması kaydıyla), artık üzerindeki fiili hakimiyetin kalmaması ve bu sebeple ekonomik yönden de bir yararlanma olanağının kalktığı durumlarda, o aracı kaza sırasında fiili hakimiyeti altında bulunduran ve ondan iktisaden yararlanan kimsenin işleten sıfatıyla meydana gelen zarardan sorumlu tutulması gerekip, bunun sonucu olarak da araç malikinin sorumlu tutulmaması gerekecektir. Gerek doktrinde gerekse Yargıtay’ın uygulamalarında, kiracının işleten sıfatının belirlenmesinde, kira sözleşmesinin uzun süreli olması, araç üzerinde fiili hakimiyet ve ekonomik yararlanma unsurlarının birlikte bulunması gerekmektedir”.

Trafik-iş kazalarından kaynaklanan bedensel zararların tazmini bakımından iş mevzuatında yer alan işveren tanımı ile Karayolları Trafik Kanununda tanımlanan “işleten” kavramının birleştirilerek motorlu araç işletenleri, çalıştırdıkları kişilerden dolayı işveren-işleten olarak tanımlayabiliriz (Çelik, 2019: 1-2.).

Önceki paragraflarda da belirtildiği üzere bir trafik-iş kazasından bahsedebilmek için iş kazasının trafik kazası niteliğinde olması gerekir. Başka bir anlatımla kazanın gerek iş kazası gerek trafik kazasına ilişkin unsurları birlikte ihtiva etmesi gereklidir. Bu itibarla bir trafik kazasının iş kazası sayılabilmesi için:

a) İşveren tarafından verilen görev gereği motorlu aracın kullanılması ve kullanılmasına yardım edilmesi sırasında,

b) İşveren tarafından sağlanan taşıtla işin yapılacağı yere götürülüp getirilme sırasında,

c) İşveren tarafından sağlanan personel servis aracında bulunduğu sırada,

d) Görev gereği kent içinde veya şehirler arasında yolculuk yapıldığı sırada kaza geçirilmiş olmalıdır.(Çelik, 2019: 3).

Yüksek Mahkeme de trafik iş kazalarında motorlu araç sahibinin işveren-işleten olarak sorumlu olduğu görüşündedir. Hatta çoğu kararında işletenin kusursuz sorumluluğu esasını benimsemiştir. Nitekim bir kararında “Gerçekten araç sahiplerinin sorumluluğu kusursuz sorumluluk olup fren patlaması mücbir sebep değildir ve araç sahiplerinin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. ‘Davalıların araç sahibi olup teknik arızadan da sorumlu oldukları nazara alınmadan yazılı şekilde davanın reddine karar verilmiş olması usul ve yasaya aykırı olup bozmayı gerektirir”. hükmünü vermiştir (Yarg. 4.HD. E.1983/3705 - K.1983/5700). Netice itibarıyla işveren-işleten olarak tanımladığımız kişiler; sürme faaliyetine katılan sürücülere, aracın kullanılmasında yardımcı olan diğer kişilere, yapılan iş gereği motorlu araçların içinde veya çevresinde bulunan ya da motorlu araçlarla taşınan çalışanlara karşı, gerek İş Kanunu ile Sosyal Güvenlik Kanunu’na, gerek Karayolları Trafik Kanunu, Karayolu Taşıma Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu’nun taşıma hükümlerine göre sorumludurlar.

E) İŞVERENİN SORUMLU OLACAĞI TRAFİK-İŞ KAZALARI

Çalışmamızın önceki paragraflarında muhtelif başlıklar altında trafik-iş kazası örnekleri verildi. Bu başlık altında ise daha derli toplu bir biçimde işverenin sorumluluk hukuku ilkeleri çerçevesinde trafik-iş kazası

nedeniyle işçinin bedensel zararını tazmin etmesi gereken olaylara Yargıtay kararları çerçevesinde birtakım örnekler verilecektir.

Yüksek Mahkeme'ye göre; bir trafik kazasının aynı zamanda iş kazasının unsurlarını da ihtiva etme durumu söz konusuysa öncelikle kazanın bir trafik kazası mı, yoksa bir trafik-iş kazası mı olduğunun tespiti gereklidir. Zira kaza bir trafik-iş kazası ise davanın yasal dayanağı KTK değil, 5510 sayılı Kanun'un 21. maddesinin 4. fıkrası olacaktır(Yargıtay Kararı, 10. Hukuk Dairesi 2014/4899 E., 2014/7823 K., 03.04.2014 T.). Bu yönde bir Yargıtay kararına göre; "...Somut olayda, Bağ-Kur sigortalısı, davalının yönetimindeki traktörle giderken meydana gelen trafik kazasında vefat etmiştir.Sigortalının kaza geçirdiği yerde bulunma zamanı ve sebebi, ilgili ceza mahkemesi kararı,sigorta sicil dosyası, ölüm geliri ve ölüm aylığı tahsis dosyaları, sigortalılığına esas faaliyeti, varsa tanık beyanı ve diğer tüm deliller birlikte değerlendirilerek olayın oluş şekli, giderek iş kazası olup olmadığı 13. belirlenmelidir. Zira çözümlenmesi gereken ilk sorun, kazanın bir trafik kazası mı yoksa trafik-iş kazası mı olduğudur. Zira kaza bir trafik-iş kazası ise davanın yasal dayanağı, 5510 sayılı Kanunun "İş Kazası Ve Meslek Hastalığı İle Hastalık Bakımından İşverenin Ve Üçüncü Kişilerin Sorumluluğu" başlıklı 21. maddesinin 4. fıkrası olup, anılan düzenlemede, iş kazası, meslek hastalığı ve hastalık, üçüncü bir kişinin kusuru nedeniyle meydana gelmişse, sigortalıya ve hak sahiplerine yapılan veya ileride yapılması gereken ödemeler ile bağlanan gelirin başladığı tarihteki ilk peşin sermaye değerinin yarısı, zarara sebep olan üçüncü kişilere ve şayet kusuru varsa bunları çalıştıranlara rücu edileceği belirtilmiştir".

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu; işveren tarafından asıl işin yapıldığı inşaat alanından yaklaşık 1,5 km. uzaklıkta işçilerin kalması için barınak yapıldığı ve işçinin işyerine gelmek amacıyla yürürken işin yapıldığı yere 100 metre kala geçirdiği trafik kazasının iş kazası olarak kabul etmiştir. Nitekim karara göre; asıl işin yapıldığı işyeri ile eklenti arasında mesafe olması durumunda dahi işverenin hakimiyet ve otoritesinin devam ettiği, başka bir anlatımla bu sahanın iş organizasyonunun kapsamı içinde olduğunun kabulü sosyal güvenlik hukukunun koruyucu amacına hizmet edecektir. Zira işveren asıl işin yapıldığı yerden uzak bir eklenti tesis ederek bunu sigortalıların hizmetine sunduğu andan itibaren iş sağlığı ve güvenliği önlemleri kapsamında sorumluluk alanını genişletmektedir.

Yüksek Mahkeme'ye göre; davacının davalı şirketin işçisi olduğu, şirketin cam sehpalarını pazarladığı, olay günü, işçinin davalıya ait kamyonetin Tır kamyonuna arkadan çarpması sonucu yaralandığı anlaşıldığından olay, 506 sayılı Yasanın 11/A (a-b-c) maddelerine göre iş kazası olduğu açık ve bellidir. Nitekim 506 sayılı Yasanın 5/2. maddesine göre araçlar da işyerinden sayılır.

Yargıtay'a göre; bir işverenin kiraladığı aracın şoförü, o işverenin emir ve talimatı altında sayılmalıdır. Bu nedenle, kiralanan araçta meydana gelen trafik kazasında malûl kalan işçi, işverene karşı maddi ve manevî tazminat talebinde bulunabilir. Bu hususa ilişkin bir yüksek mahkeme kararında; "...Olay, işverenin kiraladığı araçta meydana geldiği için bir iş kazasıdır. SSK'ca da iş kazası sayılarak gelir bağlanmıştır. Esasen bu konudaki taraflar arasında bir uyumsuzluk yoktur. Uyumsuzluk zararı doğuran olay ile işverenin fiili arasında sorumluluğu gerektiren bir illiyet bağının bulunup bulunmadığı noktasında toplanmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, taşıma sözleşmesine de dayansa, araç şoförünü, işverenin emir ve talimatı altında saymak gerekir. Taşıma sözleşmesinde de araç ve şoförün işverenin talimatlarına uyacağı yazılıdır. Burada 1475 sayılı İş Kanununun 1. maddesinin son fıkrası hükmünün varlığı söz konusudur. Böyle olunca asıl işveren olan davalının, davacıya karşı anılan yasa hükmü uyarınca sorumlu olması gerekir ve bu durumda yapılacak iş, davalının sorumluluk derecesini tespit etmekten ibaret olacaktır" ifadelerine yer verilmiştir (Yarg. 9.H.D.18/01/1989, E.1988/10312 - K.1989/139). Bunun gibi Yüksek Mahkeme işveren, işçileri şehre taşıma yükümlülüğünü üzerine aldığı, bu yükümlülüğün iş sözleşmesinin şartları arasına girdiğini, işverenin taşıma işini sözleşme ile başka bir şahsa yaptırmakta olması ve kazanın da bu sırada vuku bulmasını, işverenin sorumluluğunu ortadan kaldırmayacağına hükmetmiştir.

İşverenin sorumlu olduğu bir başka trafik-iş kazasına örnek vermek gerekirse; dava konusu uyumsuzlukta, mühendis olarak işveren nezdinde görev yapan davacının, kendisine tahsis edilen sevk ve idaresindeki araçla, iş sahasından, sosyal tesise geldiği sırada ve tali yolda seyrederken meydana gelmesi, aracın çukura girmesine bağlı olarak araç yoldan çıkması ve araçtan fırlayan davacı yaralanması söz konusudur. Yerel Mahkemece kabul edilen son kusur bilirkişi raporunda; olayda taraflara kusur verilmemiş, zararlandırıcı olay, yol şartlarına bağlanmıştır. Yerel Mahkeme, bu gibi durumlarda; illiyet bağının kesilmesi nedeniyle işverenin sorumluluğuna gidilemeyeceğine karar vermiştir. Söz konusu trafik kazasına ilişkin olarak Yargıtay ise "tehlike sorumluluğundan" hareketle işverenin her türlü özen görevini yerine getirmiş olması durumunda dahi, meydana gelen zararlı sonuçtan sorumlu tutulması gerektiğine hükmetmiştir (Yarg. 21.HD.01.02.2000, E.1999/9269- K.2000/496).

Yüksek Mahkeme'ye göre; otobüs şoförünün, aracın motorundan ses gelmesi üzerine bakmak için indiği sırada geçirdiği kaza, yürütülmekte olan iş sırasında meydana geldiğinden bir iş kazasıdır (Yarg. 10.HD.09.06.2003, E. 2003/4418 - K. 2003/4772). Yine Yargıtay, trafik-iş kazası sonucu ölen işçinin, olay günü yönetimindeki araçla göreve giderken kaza yapması durumunda, işverenin, eski ve bakımsız araç ile kazalıyı göreve gönder-

mesi nedeniyle kusurlu olduğuna hükmetmiştir (Yarg. 21.HD.07.02.2006, E.2005/13299 - K.2006/810).

Yargıtay; servis aracı ile işyerine giderken, davalı araç şoförünün uygun olmayan bir yerde indirmesi sonucu, işçinin davalıya ait şantiyeye gitmek üzere yolun sağından soluna geçerken üçüncü bir şahıs aracının çarpması sonucu ölümü bir trafik-iş kazası olduğuna karar vermiştir (Yarg. 21.HD.01.05.2003, E. 2003/4144-K. 2003/41229. Yüksek Mahkeme bir başka kararında; yurtdışında “geçici işçi” olarak çalışan kişinin geçirdiği trafik-iş kazasından, Sosyal Güvenlik Kurumu sorumlu değilse de işveren sorumlu olduğuna hükmetmiştir (Yarg. 21.HD. 04.12.2000, E. 2000/8407 - K.2000/87479).

C) İş kazası MAHİYETİNDE OLMAYAN Trafik kazaları

Geçmiş paragraflarda ifade edildiği üzere bir trafik kazasının aynı zamanda bir iş kazası olarak kabul edilebilmesinin için;

- İşveren tarafından verilen görev gereği motorlu aracın kullanılması ve kullanılmasına yardım edilmesi sırasında,
- İşveren tarafından sağlanan taşıtla işin yapılacağı yere götürülüp getirilme sırasında,
- İşveren tarafından sağlanan personel servis aracında bulunduğu sırada,
- Görev gereği kent içinde veya şehirlerarasında yolculuk yapıldığı sırada,

Trafik kazası geçirilmiş olmalıdır.

Yukarıda bahsi geçen bir trafik kazasının aynı zamanda iş kazası sayılmasının koşulları itibariyle Yüksek mahkeme bir takım trafik kazalarını iş kazası olarak değerlendirmekte, fakat birtakım trafik kazalarının ise iş kazası olmadığı yönünde hüküm kurmaktadır.

Yüksek Mahkeme’ye göre; özel amaçlı eğlence ve seyahatler neticesinde meydana gelen olaylar, iş kazası olarak değerlendirilemez. Bu yönünde bir Yargıtay kararında; “Davacı, geçirdiği kazanın iş kazası olduğunun tespitine karar verilmesini istemiştir. Mahkemece, isteğin kabulüne karar verilmiştir. Dava konusu olayın gece saat:22.00 sıralarında cereyan ettiği, işyerinin Amasya’da bulunduğu, her ne kadar olayda işverence görevlendirilmeden sözedilmişse de, sigorta müfettişine verilen ifadelerde belirtildiği ve dosya içeriğinden anlaşıldığı üzere, davacının içerisinde bulunduğu ve mülkiyeti şirkete ait araçla işverenin oğlunun sevk ve idaresinde iken, kimi kişilerle birlikte tamamen eğlenmek ve gezmek amacıyla Çorum’a geldikleri, gece eğlence sonucu ve aşırı alkollü vaziyette bu keze Samsun

istikametine doğru gidilirken, önde bulunan kamyonu arkadan çarpmak suretiyle kaza yaptıkları anlaşılmıştır. Bu tür özel amaçlı eğlence ve seyahatler sonucu meydana gelen olayların iş kazası olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Mahkemenin, aksine inandırıcı ve yeterli kanıt gösterilmeden, üstelik hayatın olağan akışına ters biçimde olayı iş kazası olarak değerlendirmesi usul ve yasaya aykırı olup, bozma nedenidir” ifadelerine yer verilmiştir (Yarg. 21.HD.29.04.2002, E.2002/2036 - K.2002/35259. Yine bir işçinin kendi özel otosu ile işyerine gitmekte iken, başka bir araçla çarpışması suretiyle geçirdiği trafik kazası, 5510 sayılı Kanun’un 13. maddesinde sayılan durumlardan hiçbirine girmediği için “iş kazası” olarak değerlendirilmemektedir (Yarg. 21.HD.28.06.2001, E.2001/4592 - K.2001/5149).

Yüksek Mahkeme’ye göre; İşçiye başka bir aracın çarpması neticesinde meydana gelen trafik kazası ise işçinin ve kaza neticesinde yaralanması, olayla iş arasında uygun illiyet bağı bulunmadığından Yargıtay tarafından iş kazası sayılamamıştır (Yarg. 10.HD.26.09.1989, E.1989/4351 - K.1989/6491). Aynı yönde Yargıtay’a göre; iş kazası sonucunda yaralanıp, hastanede tedavi gördükten sonra memleketine giderken trafik kazası geçirerek ölen işçinin, geçirdiği iş kazası ile ölümle sonuçlanan trafik kazası arasında uygun neden-sonuç (nedensellik) bağı bulunmadığından, taşıt kazası ile meydana gelen ölüm olayının iş kazası sayılmasına yasal olanak yoktur (Yarg. 10.HD.25.05.1989, E.1989/3064 – K.1989/4630). Nitekim Yüksek Mahkeme, sigortalının ölümüyle sonuçlanan trafik kazasının, 506 sayılı SSK’nun 11. maddesinin (5510 sayılı Kanun’un 13. maddesi) iş kazası olarak sayılan hal ve durumlardan hiçbirisine girmediğine, sigortalının yaralanması ile sonuçlanan ilk iş kazasıyla ölüm olayı arasında illiyet bağının, sigortalının yaptığı işle bir ilgisi bulunmayan trafik kazası olayıyla kesilmiş olduğuna ve olayda iş arasında “uygun neden-sonuç” bağının bulunmadığına hükmetmiştir. Dolayısıyla Yargıtay bahsi geçen trafik kazası sonucu meydana gelen ölüm olayının iş kazası sayılmayacağına hükmetmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktay, Nizamettin/ Arıcı, Kadir/Senyen Kaplan, E. Tuncay; İş Hukuku, Gazi Kitapevi, Ankara 2013.
- Alkan, Osman Nuri; Trafik Kazalarında Sigortacının Sorumluluğu, Adalet Yayınevi, Ankara 2021.
- Bolatoğlu, Bolat; Karayolları Trafik Kanununa Göre Motorlu Araç İşletenin Hukuki Sorumluluğu, Kazancı Hukuk Yayınevi, Ankara 1988.
- Bulgur, Meltem Hayat; Karayolları Trafik Kanunu'na Göre Tehlike Sorumluluğu, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- Çelik, Ahmet Çelik; Trafik-İş Kazaları, Seçkin , Ankara 2019.
- Çelik, Nuri/Caniklioğlu, Nurşen/Canbolat, Talat/Özkaraca,ERCÜMENT; İş Hukuku Dersleri, 35. Bası, Beta yayınları, İstanbul 2022.
- Demir, Halil, “İş Kazası Niteliğindeki Trafik Kazalarından Kaynaklanan Davalarda Tazminat” (www.halildemir.av.tr).
- Eren, Fikret; Borçlar Hukuku, Genel Hükümler, Beta yayıncılık, İstanbul 2015.
- Eyrenci, Öner/Taşkent, Savaş/Ulucan, Devrim/Başkan, Esra; İş Hukuku, Beta, 10. Bası, İstanbul 2020 .
- Karacan, Çetin Hatice; Karayolları Trafik Kanununda Hukuki Sorumluluk, Doktora Tezi; İstanbul 2015.
- Kaya, Mine; “Karayolları Trafik Kanununa Göre İşletilme Halindeki Araçtan Kaynaklanan Sorumluluğun Hukuki Niteliği ve Şartları”, AD, 2003, S. 17 .
- Keskin, Fikri Tunç; Uygulamada Sigorta Hukuku, C.I, adalet Yayınevi, Ankara 2017.
- Mollamahmutoğlu, Hamdi/Astarlı, Muhittin/Baysal Ulaş; İş Hukuku Ders Kitabı, Lykeon Yayıncılık, Ankara 5. Bası.
- Narmanlıoğlu, Ünal; İş Hukuku-Ferdi İş İlişkileri, Beta Yayınları, 3. Bası, İstanbul 2012.
- Süzek, Sarper; İş Hukuku, Beta Yayınları, 21. Bası, İstanbul 2021.
- Yılmaz, Zekeriya; Trafik Kazaları ve Taşımacılıktan doğan Hukuki Sorumluluk, Tazminat, Sigorta ve Rücu Davaları , Ankara: 2010.

BÖLÜM 6

SANAL GERÇEKLİKTE KARAKTER TASARIMI

Serkan VURAL¹

Şadi KARAŞAHİNOĞLU²

1 Doç. Serkan Vural, Yalova Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi Grafik Tasarımı Bölümü YALOVA, mail@serkanvural.com, +90 532 786 4986, Orcid: 0000-0003-2372-504X

2 Doç. Şadi Kardeşahinoğlu, Kırıkkale Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Çizgi Film Animasyon Bölümü KIRIKKALE, sadirin@gmail.com, +90 555 705 3637, Orcid: 0000-0001-8616-1996

GİRİŞ

Sanal gerçeklik, gerçek dünyadan ayrı olarak sanal bir dünyada bulunulmasıdır. Sanal gerçeklik ekipmanları ile kullanıcı çeşitli ortamlarda, gerçek olması mümkün olan ya da gerçek dışı hayali mekanlarda bulunabilmektedir. Sanayi devrimiyle beraber elektronik cihazların gelişimi günümüze dijital bir ortam hazırlamıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte sanal gerçeklik teknolojisinde sanal ve gerçek arasındaki ilişkide ilerlemeler kaydedilmektedir. Yazılımlar tarafından oluşturulan sanal ortamların gerçek dünyaya benzer taklitçi yapıları kullanıcının gerçeklik algısını artırmaktadır. Sanal gerçeklik görme, duyma ve dokunma gibi duyguların algılanabildiği bir ortamdır. İnsani duygularla kullanıcı sanal gerçeklik ortamını yoğun bir şekilde deneyimlemektedir. Sanal gerçeklik teknolojisi, bilgisayar programlarıyla yapılan üç boyutlu sanal içerikler ve donanımlar ile kullanıcıya gerçeklik hissi vermektedir. Fiziksel yaşama ait sanal katmanların üzerine giydirdiği bilgiler dâhilinde kullanıcı gözlük ve eldiven gibi araçlarla bağlantı kurmaktadır.

Giyilebilir teknolojiler ve internet sayesinde zaman ve mekân kavramları esnemiştir. Bu teknolojiler yardımıyla dünyanın farklı yerlerindeki sanatçılar, sanal dünyaya da sanal karakter (avatarlarını) kullanarak eş zamanlı (simultane) ve birlikte (collaborative) tasarlayabilmektedir (Baran, 2023: 373). Sanal gerçeklik, sanal obje ve kullanıcı ile gerçek dünyaya bağlantı kurup, iletişimi doğrudan kullanıcıya aktarmaktadır. Sanal obje ve gerçek yaşamın arasındaki bağı oluşturan kullanıcıdır.

Grafik tasarımcı ve görsel tasarımcıların yaptığı üç boyutlu modelleme, dijital boyama ve kavram tasarımı gibi çalışmalar, uygun yazılımlar ile sanal gerçeklik ortamında kullanılmaktadır (Baran, 2019: 428). Sanal karakter tasarımı, sanal gerçeklik ile ilgili oyunlarda ve diğer sanal ortamlarda kullanıcının etkileşime girdiği figürlerdir. Oyunlardaki sanal karakter tasarımı kullanıcının oyundaki rolünü, hedefini, kişiliğini belirleyen önemli bir unsurdur. Bu karakterler hem işitsel hem de görsel özellikleriyle kullanıcının deneyimini etkilemektedir. Sanal karakter tasarımları hem eğlence hem de eğitim amaçlı kullanılmaktadır. Sanal gerçeklikle ilgili oyunlarda, simülasyonlarda ve çeşitli alanlarda karakter tasarımları yer almaktadır. Sanal karakter tasarımı yapmak için çeşitli üç boyutlu modelleme programları kullanılmaktadır. Örneğin Blender programında üç boyutlu karakter tasarımı hazırlanabilmektedir. Sanal gerçeklikte karakter tasarımında kullanıcı hayal ettiği şeyi kurgulayabilmektedir. Ayrıca karakter tasarımı yaparken kullanıcı eğlenerek öğrenip kendini geliştirebilir.

Sanal gerçeklikte yapılan karakter tasarımlarının kalitesi önemlidir. Bu durum gerçekliğin artırılmasında önemli bir etkidir. Karakter tasarımının teknolojik altyapısı uyumlu olmalı kullanım anında kullanıcıya

sorun yaşatmamalıdır. Karakterin etkileşimi kullanıcının sanal dünyadaki deneyimini artırır. Bu çalışmada sanal gerçeklik kavramının tanımı, tarihi, kullanım alanları, kullanılan donanımları, sanal karakter oluşturma aşamaları ele alınmıştır. Ayrıca sanal gerçeklik teknoloji ile tesadüfî olarak seçilen sanal karakterlerin örneklerine yer verilmiştir. Bu alanda yapılmış olan örnek çalışmalara yer verilerek literatüre katkı sağlanması ve bu teknoloji ile ilgilenmek isteyen bireylere kaynak olmak amaçlanmıştır.

Sanal Gerçekliğin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Sanal, gerçek hayatta olmayan fakat var olduğu algı yanılsamasının yönlendirilmesiyle oluşan, *Virtualis* kelime kökeninden gelmektedir (Kurüzümcü, 2007: 94). Sanal, gerçekte yeri olmayıp zihinde tasarlanan, bilgisayar, tablet, cep telefonu vb. kullanılarak oluşan dijital olarak tanımlanır (TDK, 2023). “Gerçek kelimesi ise yalan olmayan, doğru olan şey, hakikat; aslına uygun nitelikler taşıyan, sahici; düşünülen, tasarımılanan, imgeleyen şeylere karşıt olarak tanımlanmıştır” (TDK, 2023). Sanal gerçeklik, etrafımızda var olan tüm obje ve nesnelerin sayısal ortamda oluşturulan üç boyutlu dijital teknoloji alanıdır.

Sanal gerçeklik, kişinin zihninde üretilen ve değişen derecelerde kullanıcının farkındalığını gerçek dünyaya benzer şekilde oluşturmaktadır (Macpherson ve Keppell, 1998: 63). Sanal gerçeklik bilgisayar ile oluşturulan, dinamik bir ortam ile karşılıklı iletişim içerisinde bulunan kullanıcılarına gerçekmiş hissi veren bir benzetim modeli olarak tanımlanmaktadır (Dickey, 2005: 439). Sanal gerçeklik, gerçek yansımaların yeniden yaratılmasıdır (Kayabaşı, 2005: 151). “Sanal gerçeklik, bilgisayar ortamında oluşturulan 3 boyutlu resimlerin ve animasyonların teknolojik araçlarla insanların akıllarında gerçek bir ortamda bulunma hissini vermesinin dışında, ortamda bulunan bu objelerle etkileşimde bulunmalarını sağlayan bir teknolojidir” (Çavaş, Çavaş ve Can, 2004: 110). Bu anlamda gerçek yaşam formunda yansıyan nesnelerin sanalının da oluşturulabileceği canlandırma yazılımları ile desteklenebilir fikri çıkmaktadır. Sanal gerçeklik gerçek dünyanın çalışma olanaklarını birebir taklit etme yeteneğine sahiptir. Dijital olarak hazırlanabilen içerikler sanal ortamda deneyimlenebilmektedir.

Sanal gerçeklik teknolojisi, gerçek hayatla benzerlik taşıyan bilgisayar tabanlı bir sistemdir (Macpherson ve Keppell, 1998: 60). “Sanal gerçekliği tanımlamanın en iyi yolu, kullanıcı üzerinde odaklanmak ve kullanıcı ile bilgisayar tarafından oluşturulan ortam arasında yer alan etkileşim tarzını incelemektir. Kullanıcıların gerçek nesnelere algılanan şeyleri gerçek dünyada değiştirdikleri gibi sanal dünyada da değişebilir” (Fällman, Backman ve Holmlund, 1999: 2). Sanal gerçeklik, bilgisayarda oluşturulan dijital bilgi ve verileri kullanıcılara sunarak etkileşime girmelerini sağlar. İnsan duygularına hitap eden sistem kullanıcının farklı bir ortamda

olduklarına inandırmaya ve bu ortama dahil olmaya hissi vermeye çalışan üç boyutlu, 360 derece etkileşimli bir dünyadır (Oppenheim, 1993: 216). Sanal gerçeklik, gerçeğin sanal ortamda oluşturulmasıdır. Gerçek dünyada etkilere karşı alınan tepkiler, fizik yasaları kapsamında sanal gerçeklik yazılımlarına gerçek dünyaya yakın benzetmeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Bricken ve Byrne, 1992: 3). Yazılımlar tarafından kopyalanan gerçek yaşam formlarının sayısal ortamda verdiği tepkilerin karşılığı günümüzde aynı karşılığı taşımaktadır.

Teknolojide yaşanan gelişimler neticesinde sanal gerçeklik mühendislik, sanat, eğitim, tıp ve askeri gibi daha birçok alanda kullanılmaktadır. Sanal gerçeklik yazılımları tarafından oluşturulan uygulamalar gerçek hayatta yaşananları taklit etme yeteneğine sahip olmaktadır. Gerçek olmayan hayal dünyası bu alana aktarabilir, değiştirebilir ve deneyimlenebilmektedir.

Sanal Gerçeklik Sisteminde Kullanılan Donanımlar

“Donanımlar hem kullanıcının sanal dünyayı doğru algılamasını etkilemekte hem de kullanıcının sanal gerçeklikteki pozisyonu ile gerçek dünyadaki yeri arasında dengenin devamını sağlamaktadır” (Baran, 2023: 375). Sanal gerçeklik donanımları gerçek çevresel tasvirlerin kopyasını alarak yapay canlandırma ve hareket algısını oluşturan araçlar dâhilinde ilişkiler kurulmasını sağlamaktadır. Görselleştirme ve görüntüleme kullanılan araçlar farklı sanal gerçeklik yaratan donanımlarla beraber kullanılmaktadır. Kullanım ihtiyacına göre değişen uygulamalar teknolojik gelişmelerle birlikte her geçen gün farklı bir boyut kazanmaktadır.

“Sanal gerçeklik cihazlarının özelliklerine uygun dijital araçlar barındıran yazılımlar, tasarımcının çalışma sürecinde gerçek dünya deneyimini mümkün kılarak, yaratıcılığını gerçeğe en yakın şekilde ifade etmesine olanak tanımaktadır” (Baran, 2023: 376). Yardımcı sanal sistemlerin varlığı gerçeklik olgusunu artırmaktadır. Sanal gerçekliğin gelişimi ile yardımcı araçların oluşturulması kullanım alanını genişletmektedir. Yazılımların ihtiyaç ve uygulamalara göre tasarlanması, sanal objelerin konuya ve uygulamaya göre hazırlanması görülmektedir. Sanal gerçeklik teknolojisinde, masaüstü sistemleri ve başa takılı sistemler donanım ve ekipmanlar olarak sınıflandırılmaktadır.

Masaüstü Sanal Gerçeklik Sistemleri

Masaüstü sanal gerçeklik sistemleri, bilgisayar ve yazılımların ortak çalışmasından oluşmaktadır. Bilgisayar programları ile yapılan 3 boyutlu animasyonlar, ses ve görüntü gibi içerikler sanal birer dünya oluşturmaktadır. Masaüstü sanal gerçeklik sistemleri günümüzde kullanımı oldukça faz-

ladır. Örneğin müze ve sergi alanlarında sunuma hazır olan sanat eşyaları hakkında bilgilendirme yapmaktadır. Geçmişe ait bir dönemi, savaşta zarar görmüş mimari yapıları ve geleceğe ait bir tasarımı bu teknolojik yapıyla günümüze getirilme imkânı sağlamaktadır. Masaüstü sanal gerçeklik sistemlerinin yardımcı araçları insanın duyu organlarını sadece görsel sunum ile bırakmamaktadır. Hissiyat duyularını da tetikleyen sanal gerçeklik, oluşturduğu duyu kavramı sayesinde kullanıcıların ilgisini toplamaktadır.

Başa Takılı Sistemler (Head-Mounted Device)

Bilgisayar ile uyumlu sanal gerçeklik uygulamaları, baş üstü ekran sistemleri ile çalışmaktadır. Başlık sistemleri arasında en yaygın olan cihaz, Head Mounted Device (HMD)'dir. Kullanıcının başa taktığı cihaz rahat şekilde kullanımına olanak sağlamaktadır. Başa takılı bu sistemler, her göz için ayrı ekranı olan ve stabil olmayan kaska benzer sistemlerdir. Başa takılan sistemler, gözlüğe benzer yapıda tasarlanmış ve kullanıcının görüşüne göre ayarlanmış LCD ekranlardan oluşur. Sanal gerçekliği, kullanıcının başının hareketlerine ve konumuna göre izlemesinden yararlanılarak tasvir edilmektedir.

“HCD (head-coupled display) olarak da ifade edilen BOOM cihazı, 1989 yılında Fakespace Systems şirketi tarafından geliştirilip kullanılmıştır” (Görsel 1) (Novák-marcinčin ve Kuzmiaková, 2009: 177). Çoklu bağlantısı bulunan bir kola bağlı olan düzener, stereo görünüm için iki görsel ekran ve sistemden oluşur. Düzener kontrol edilebilir ve kullanıcının baş şekli bağlantılar ile belirlenebilmektedir.

Görsel 1. Boom (binoküler omni alıştırma monitör) (Onyesolu ve Eze, 2011: 55)

“İlk kez 1992 yılında SIGGRAPH’92 kongresinde, *Sanal Gerçeklik ve Bilimsel Görselleştirme Konferansında*, Otomatik Sanal Ortam Mağ-

rası (Cave) yeni bir yaklaşım olarak sunulmuştur” (Novák-marcinčin ve Kuzmiaková, 2009: 177). Cave teknolojisi, birden fazla kullanıcının aynı anda derin ve etkileşimli sanal gerçeklik deneyimine adım atmasını sağlayarak, kullanıcıları sanal dünyaya kusursuz bir şekilde adapte etmektedir. Oda boyutlarında oluşturulan küre veya dört duvarla çevrili mekân, 360° görüntülerle zenginleştirilen bir ortam sunarak, gözlük kullanıcılarının özgürce dolaşmasına imkân tanımaktadır. Bu teknoloji, eğitim ve sunum alanlarında görsel ve işitsel destekleme olarak sağlayarak, çoklu kullanıcı etkileşimini doruk noktasına taşımaktadır.

Algı (sensör) izleyicileri tarafından baş hareketlerine duyarlı olan gözlükler aktarımı doğru bir biçimde yansıtmaktadır. Görsel algıyı bozmadan bir bütün içerisinde projeksiyondan yansıtılan görseller çoklu ileticiye aktarılır. Etkileşim içerisinde bulunan kullanıcı sanal ortamın oluşturduğu yapay dünya ile iletişim içerisinde bilgi alışını sağlar.

Sanal gerçeklik gözlüğü, iki göz için farklı görüntü oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. 60hz’lik bir görüntü desteği ile yenilenir. Vericiden gönderilen kızılötesi yayınlar cihaza aktarılarak göz optiklerine iletir. Böylece kullanıcı sağ ve solda oynatılan görüntülere odaklanmaktadır (Magenat Thalmann ve Thalmann, 1998: 6). Her göz için bir tane Statik polarizasyon filtresi, göz görüntülerini polarize etmek için kullanılır. Üç farklı konumdan sağ, sol ve orta ekranlara stereoskopik görüntüyü yansıtmak için altı (Digital Mirror Device) DLP projektör kullanılır. Bir ses kontrol ünitesi, bir Subwoofer ünitesi ve beş hoparlörden oluşan yüksek kaliteli yön konumuna sahip ses sistemi yerleştirilmiştir. Gözlük içerisine yerleştirilen yazılım sanal gerçekliği kullanıcıya gerçek dünyaya benzer görüntü algısı iletir (Görsel 2).

Görsel 2. *HTC Vive Pro Sanal Gerçeklik Gözlüğü (URL 1, 2023)*

Günümüzde sanal gerçeklik kitlesinde ilk akla gelen telefonlarla uyumlu sanal gerçeklik gözlükleridir. Hareket algısına duyarlı telefonlar 360° panoramik görsel ve hareketli videolar izleyebilmektedirler. Telefon uygulamalarında bulunan sanal gerçeklik yazılım desteği ile kullanıcı ek aparat destekleri ile oyun oynama çevresel tasvirleri inceleyebilmektedir.

Çeşitli markalara ait sanal gerçeklik gözlükler özelliklerine göre değişmektedir.

Sanal gerçeklik teknolojileri giyilebilir, dokunma duyusunun beden üstünde de algılanabildiği alternatif donanımları bulunmaktadır. Giyilebilir ve dokunma duyusu tepkili bu donanım teknolojisi gelişimi devam etmektedir (Baran, 2023: 376). Giyilebilir teknolojilerden olan veri eldivenleri sanal gerçeklik ortamında kullanılan objeler arasında etkileşimi sağlamaktadır. Eldiven üzerindeki bulunan algılayıcı çok düşük sinyal veri sürelerini hesaplamaktadır. Gerçek dünyaya yakın hareket olgusunu yakalayan veri eldivenler aktif olarak gerçek hareketleri yazılımlara iletir. Sanal gerçeklik veri eldiveni oyun, sanat, müzik, spor, tıp ve eğitim için de kullanılmaktadır (Görsel 3).

Görsel 3. Veri eldiveni (URL 2, 2023)

Uzaktan kontrol sistemine bağlanan veri eldivenler robot kolların hareket biçimine uyarlılığı yapılmıştır. Bu gelişimlerin neticesinde hastanelerde yapılan ameliyatlarda robot kollara entegre edilerek cerrahi müdahaleler yapılmıştır. El hareket duyarlılığını taklit edebilen yazılımlar üç eksenli hareket manevraları insan organını bire bir taklit etmeyi başarmıştır.

“İki ekseninde çalışan manevra kolu ve fareler gibi, üç ekseninde çalışanları da bulunmaktadır” (Larijani, 1993: 46). Sanal gerçeklik dünyasının vazgeçilmez bir oyuncusu olarak kabul edilen bu cihaz, özellikle sanal gerçeklik temelli oyunlarda önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel fare, Trackball veya Joystick gibi temel kontrol donanımları, bilgisayar sistemlerinde olduğu gibi sanal gerçeklik ortamlarında da hayati bir işlevi yerine getirir. Bu aygıtlar, üzerlerindeki akıllı düğmeler aracılığıyla sanal gerçeklik dünyasında etkileşimler yaratma kapasitesini kullanıcıya sunar (Görsel 4).

Görsel 4. *Oculus Quest kontrol kolu (URL 3, 2023)*

“Giyilebilir sanal gerçeklik cihazları kask biçiminde takılan bir sanal gerçeklik gözlüğü, sanal mekân hareketlerinin kontrol edilmesine sağlayan dokunmaya duyarlı kontrol aygıtları (touch controllers) ve tüm bu donanımların sanal ortamdaki konumu ile gerçek mekândaki hareket eşlemeyi dengeleyen algılayıcılardan oluşmaktadır. Bu donanımların sağladığı olanaklar ile tasarımcılar sanal gerçekliği kullanarak gerçek dünyaya benzer bir hareket özgürlüğüne sahip olabilmekte ve bu ortamda tasarımlarını yapmaktadırlar” (Baran, 2023: 375).

Sanal Karakter Oluşturma Aşamaları

Herhangi bir alan için yapılan karakter tasarımının konsept tasarımı ve eskiz, modelleme, doku, ışıklandırma ve canlandırma yöntemleri karakter oluşturmanın aşamalarındandır. Zbrush, 3ds Max, Maya, 3d Coat, Blender, Cinema 4D, Sketchup, Fusion 360 vb. yazılımlarla çizilen karakter modellenir. Karakterler kullanılacakları uygulama alanlarına göre tasarlanmaktadır.

Tarz (Konsept) Tasarımı ve Eskiz

Görüş, stil, tarz ve üslup gibi farklı anlamlara gelen tarz (konsept) tasarımların tamamını bir çizgide tutmaktadır. Konsept tasarımı dijital alana başlamadan önce, senaryo ve kurguya bağlı kalınarak tasarlanan bir hazırlık sürecidir. Bir oyun senaryosunda dijital alana geçmeden önce konsept tasarımcıları; mekân, sahne, materyal, çevre, karakter, vb. gibi çizimleri yaparak dijital alana geçilmesini sağlayan ilk etkidir. Örneğin Wukong, oyun konsept çizimi *Unreal Engine 5* oyun motorunun geliştirdiği yeni yazılımı poligon ve vertex sınırlandırmasını ortadan kaldırarak yoğun model yükü altında rahatça oynanmaktadır (Görsel 5).

Görsel 5. *Wukong* oyun konsept tasarımı (URL 4, 2023)

Modelleme

Modelleme, dijital ortamda herhangi bir nesnenin matematiksel veri oluşturma işlemine denir. Bu işlem sonucu ortaya çıkan nesneye, üç boyutlu model tanımı yapılmaktadır. Bilgisayar ortamında hazırlanan üç boyutlu obje, hareketin gerçekliğe ulaşması bağlamında önemli bir aşamaya sahiptir. Model üstündeki doku, ışık, renk; gerçek dünya ortamına ne kadar yakınsa, o kadar gerçekçi durmaktadır. Modelleme türleri; organik, poligon (çokgen), sanal gerçeklikte modelleme ve tarama olarak ayrılmaktadır.

Organik (sculpt) Modelleme

Organik modelleme, fırça (brush) tabanlı yapılan model türüdür. Karakter tasarımında fırça tabanlı yazılımlar tercih edilir. Tercih amacı canlı bir form yapısındaki detay ve yoğun poligon altında rahatça çalışılabilir olmasıdır. Karmaşık anatomiye sahip canlı ve bitkilerde, katı modelden uzak nesnelere kullanılmaktadır.

Pixologic, yazılım firması tarafından geliştirilen ZBrush, ilk 1999 yılında sunulmuştur ve resmi olarak 2009 yılında PC ve Mac için piyasaya sürülmüştür. Sanatçılar, ZBrush'un içindeki dijital kili, tıpkı gerçek heykel gibi bastırabilir, uzatabilir, kabartabilir, kazıyabilir veya değiştirebilmektedir. Bu program film, video oyunları, özel efektler vb. profesyonel stüdyolarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Zbrush yazılımını diğer yazılımlardan ayıran özellik tam bir üç boyut program olmamasıdır. Warcraft karakter tasarımı organik modelleme ile Zbrush sculpt tekniğiyle yapılmıştır (Görsel 6).

Görsel 6. *Warcraft organik (sculpt) modelleme örneği (URL 5, 2023)*

Poligon (Çokgen) Modelleme

Poligon modelleme yöntemi, nesnelere üzerindeki nokta, çizgi, yüzey düzlemlerini sağa sola ve yukarı aşağı çekerek form işleme tekniğidir. Geleneksel modelleme türü ve katı modele sahip formlar üzerinde etkili bir tekniktir. Tasarımcıların bu yöntem doğrultusunda film, animasyon, oyun, eğitim, bilgilendirme vb. mecralara yön veren geniş bir yelpaze alanına sahiptir. Ayrıca, endüstriyel ürünlerden mimariye, araçlardan simetrik mekanik parçalara, karmaşık motorlara kadar geniş bir yelpazedeki ürünlerin yaratılmasında gereken manuel emek ve sınırsız çözümlülük ihtiyacını karşılamak adına, bu yöntem son derece uygun bir çözüm sunmaktadır. Görsel yoğun topolojiye sahip model yüksek poligondan az poligona düşürülerek oyuna hazır hale getirilmiştir. Üçgen (Triangle) poligon ise, nesnelere canlandırma esnasında modelin rahat ezilip büzülüp hareket etmesine olanak sağlayan modelleme tekniğidir. Aynı nesne üzerinde üçgen ve kare poligon çalışılabilmektedir (Görsel 7).

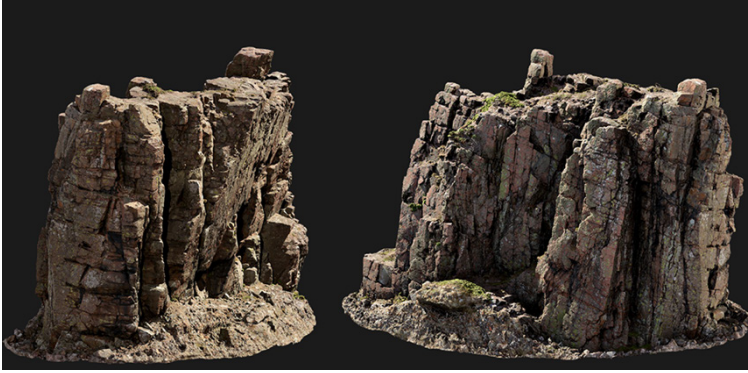
Görsel 7. *Poligon modelleme (URL 6, 2023)*

Sanal Gerçeklikte Modelleme

Teknolojinin gelişimi ile yenilenen dijital meslek gruplarının teknik olarak doğru orantıda etkilenmesi ve yeni meslek alanları oluşturmaktadır. Sanal modelleme, dolgu modelleme türüdür. Sanal ortamda koordinat sistemine bağlı kalmadan nesne ile etkileşim halinde 360° etrafında dönerek modelleme yapılabilmektedir. Diğer modelleme yazılımlarından ayrı tutulması kullanılan araçların basit kullanımınıdır. Modelleme rahatlığını kullanıcıya sunan sanal tekniği, tasarımcıları manuel modelleme zorluğundan kurtarmıştır.

Tarama (Scanning) Modelleme

Tarama modelleme tekniği, gerçek ortamın sayısal verisini resimleme yöntemini kullanarak sanal ortama aktardığı form biçimine denir. Modelenecek nesne etrafında 360° lazer tarayıcı tarafından topolojisi oluşturularak sayısal ortama taşınır. Tarama esnasında sadece nesnenin formu değil, bulunduğu zaman içerisinde ışık, renk, doku, entegre ederek gerçek ortamın ambiyansını sanal sayısal ortama taşır. Modellemesi uzun süren nesnelere drone ve tarayıcı yardımıyla ölçeklere uygun biçimde tarayarak kullanımı uygun hale getirmektedir. Oyun geliştiricilerin uzun soluklu tasarımlarını ve çevre modelleme iş yükünü azaltan bu tarama sistemi, son yıllarda gerçek ortamdan ayırt edilemeyecek kadar ilerlemiştir (Görsel 8).

Görsel 8. 3D drone tarama (URL 7, 2023)

Bu tarzdaki taramalar model ve doku örneği gerçekçiden ayırt edilemeyecek kadar gerçekçi durmaktadır. Fiziksel ortam görünümünün, sanal ortama aktarımı yapılmaktadır.

Doku (texture)

Üç boyutlu yazılım ile oluşturulan nesnelere, poligon yüzeylerinin gerçek yansımalarını yakalayan kaplama işlemi olarak tanımlanmaktadır. Bir nesnenin yüzeyinin plastikten metale, ahşaptan parlak deriye, hatta

toprağa kadar değişen dokularla kaplanması, nesnenin özünü belirlemede önemli tanımlayıcı bilgiler sunar. Bu dijital katmanlar genellikle birbirinden farklı özelliklere sahip olup, dokular arasında geçişler softluktan parlaklığa, düzlükten kabartmaya, renkten şeffaflığa kadar geniş bir çeşitlilik sunarlar.

Işıklandırma

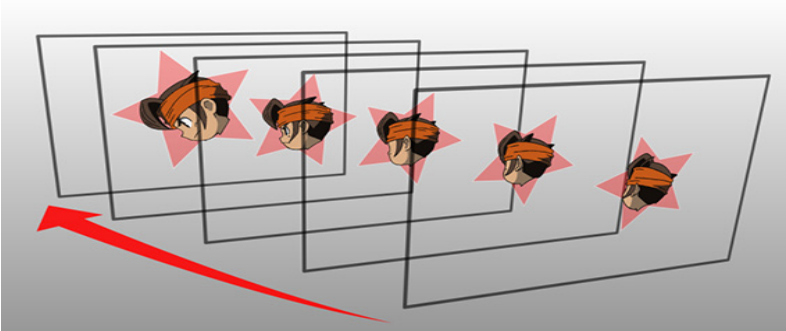
Derinlik yanılsamasını vermek için ışık ve gölge unsurlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Dijital ortamda ışık türleri gerçekliği yakalamak için kullanılmaktadır.

Canlandırma (Animasyon)

Cansız nesnelere canlandırma şeklinde tanımlanan, obje ve şekiller kullanılarak, hareket etkisinin yaratılmasıdır. Sürünmekte olan bir yılan, koşan bir keçi, uçan bir kuşun hareket başlangıç ve bitiş noktasının toplamında oluşan görsel dizin, gözde bir yanılgı oluşturarak hareket ediyormuş algısı oluşturmaktadır. İnsan yapısında bulunan bu yanılsama ile ortaya çıkan göz yanılgısı, sinema, çizgi film, film, sanal ve artırılmış gerçeklik alanlarını geliştirmiştir. Canlandırma türleri; klasik canlandırma, rotoskop, kare durdurma animasyonu ve bilgisayar destekli canlandırma olarak sınıflandırılmaktadır.

Klasik Canlandırma (Cell –Animation)

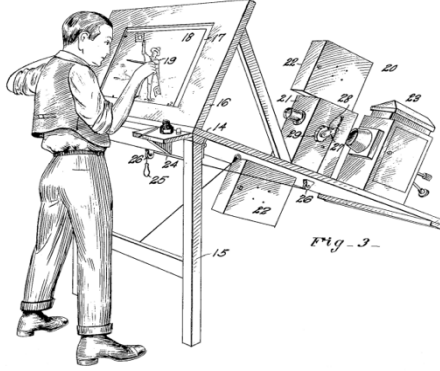
Cell animasyonu, *Cells* adı verilen şeffaf plastik levhalar üzerinde elle iki boyutlu animasyon oluşturma sanatıdır. Bir planlama sürecinin ardından, animatörler taslak çizimleri cells adı verilen şeffaf plastik tabakalara aktarır. Her hücre, plastiğin bir tarafında ana hatlı bir çizime sahiptir. Bu şeffaf plastikler bir arka plan üzerine yerleştirilir ve sırayla fotoğraflanır. 12 veya 24 kare hızında oynatıldıklarında hareket yanılsaması oluşur. Çoğu iki boyut animasyon, hala bir animatör tarafından çizilir, ancak süreci hızlandırmak için dijital yazılım kullanılmaktadır (Görsel 9).

Görsel 9. *Klasik canlandırma örnek uygulaması (URL 8, 2023)*

Rotoskop (Rotoscope)

Rotoskop film endüstrisinde 1887'ye kadar uzanmaktadır. Fransız mühendis Charles-Émile Reynaud ilk praxinoscope'u ortaya çıkarmıştır. 1892'de ilk animasyon filmini halka gösterilmiştir. Birkaç yıl sonra, animatör Max Fleischer, animasyonlu karakterlerde daha akıcı harekete izin veren bir teknik yaratarak animasyon endüstrisinde öncü olmuştur. 1917'de Max Fleischer tarafından geliştirilen teknik rotoskop patentini üzerine almıştır (Görsel 10).

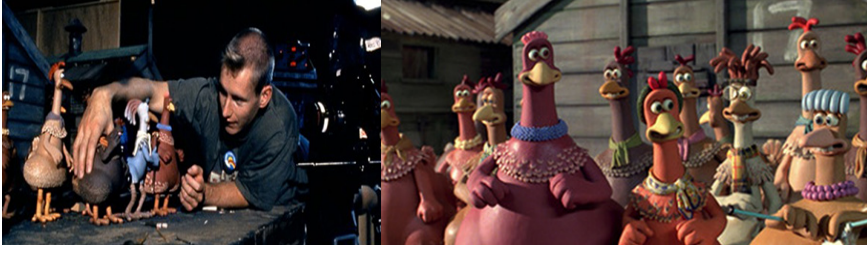
Görsel 10. Rotoskop (URL 9, 2023)

Rotoskop ile animasyon filmlerinin yapılma şekli tamamen değişmiştir. Filmlerde, dizilerde, animasyonlarda, oyunlarda pek çok alanda kullanılmaya başlanmıştır.

Kare Durdurma Animasyonu (Stop Motion)

Görüntü dizisi hızla oynatıldığında, hareket yanılsaması oluşur. Bu uygulamada birkaç farklı Stop Motion tekniği kullanılmaktadır. Kil animasyonundan kukla animasyonuna, kesme-çıkarma animasyonundan parselasyona kadar, animasyon dünyasının en tanınmış teknikleri arasında yer alır. Günümüzde en yaygın ve benimsenen biçimi ise figüratif modellerin kare kare oluşturulup canlandırıldığı durma hareketidir ki bu yöntemle anlatsal veya deneysel bir forma hayat verilir.

“Jiri Trnka’nın *Bir Yaz Gecesi Rüyası*, Nick Park ve Peter Lord’un *Tavuk Koşusu* ve Henry Selick’in yönettiği *Coraline* gibi sinema filmleri, figüratif kukla durma hareketine bu popüler yaklaşımı örneklemiştir” (Görsel 11) (Gasek, 2017: 2).

Görsel 11. *Stop motion uygulama karesi (URL 10, 2023)*

Bilgisayar Destekli Canlandırma

Animasyon, durağan ve hareketli görüntülerde çekimleri imkânsız sahneler ve ortamlar yaratmış ve izleyicilerle buluşturmuştur. Üç boyutlu animasyonlarda oluşturulan bütün sahneler programlar tarafından modellenerek oluşmaktadır. Gerçek ve sanal karakterin bir araya gelerek oluşturduğu animasyon filmler yapılmaktadır (Görsel 12).

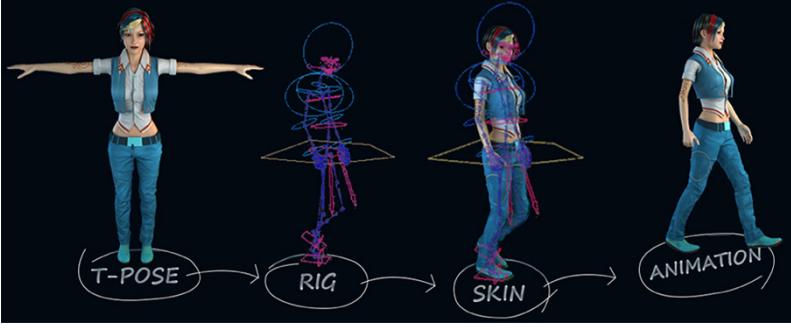

Görsel 12. *Space Jam 2 animasyon film karesi (URL 11, 2023)*

Görsel efekt, canlı aksiyon çekimi sırasında yer almayan nesne ve hareketli objeler için oluşturulan, manipüle edilen veya geliştirilen görüntüleri tamamlamak için kullanılan bir terimdir.

İskelet Giydirme (Rigging)

Rigger'lar, üç boyutlu bilgisayar tarafından oluşturulan tasarımcıların, karakterler için dijital iskelet oluşturma terimidir. Bu iskeletler, büyük bir aslanın nasıl koştuğu veya bir kişinin şarkı söylerken yüzünün ve ağzının nasıl hareket ettiği, birinin kaşını nasıl kaldırdığı gibi bir karakterin veya yaratığın hareketlerini tanımlayan iskelet sistemidir. Rigger'lar, modelciler tarafından oluşturulan statik bir T duruşta üç boyutlu modellerle başlar. Daha sonra karakter için hareketler ağı oluşturulur (Görsel 13).

Görsel 13. İskelet giydirme “Rigging” uygulaması (URL 12, 2023)

Ekranında İmge Oluşturma

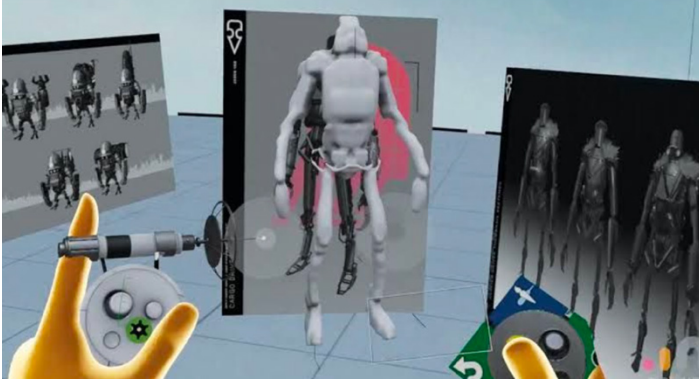
Ekranında imge oluşturma (render), ışığın doğuşunu simüle etmek ve yüzeylerin geometrisini belirlemek; sanal bir sahnenin görsel yaratım sürecinde hayati bir rol oynar. Bu yaratım aşaması, seçilen gölgelendiriciyi kullanarak, sahnenin bir vizyonunu şekillendirir. Üç boyutlu modellerin hazır duruma geldiğinde, sahne aşamasından sonraki işlem render aşamasıdır. Render sürecinde yapılan ışık hesaplamaları ve ortama verilecek ambiyans, ışık kontrollerine gerekli müdahaleler animasyon işlemine başlamadan yapılmaktadır. Sahnedeki doku ve model yoğunluğu gerçek zamanlı hesaplamalarda işlem süresine göre artış gösterebilmektedir.

Sanal Gerçeklikte Karakter Kullanım Alanları

Sayısal veri teknolojisinin hayatımızın içerisine girmesi ile gerçek hayatta benzeri olmayan, hayali herhangi bir şeyin veya herhangi bir formun bilgisayar ortamında oluşturulması yeni ufuklar açmıştır. Hayatın her evresindeki dijital panellerde yer alan sanal karakterler; sanal canavarlar, sanal kahramanlar, canlandırma karakterler ve objelerle karşılaşılacaktır. İnsanlık hayatında yer edinen sanal karakter formları eğitim, sinema, bilgilendirme, eğlence, simülasyon, askeri, tıp, haber, alışveriş, reklam vb. birçok alanda karşımıza eğlendirici, eğitici ve öğretici olarak çıkmaktadır. Örneğin eski yaşamlara ait bir toplumu veya nesnelere bu teknolojik yapıyla sanal ortama taşımak mümkün hale gelmiştir.

Sıfırdan yapılan karakter tasarımlarının duruş, hareket ve üç boyutlu canlandırma gibi unsurları üretim sürecinin önemli bir parçasını olduğundan piyasada başarılı olup olmayacağını belirleyebilmektedir (Karaşahinoğlu, 2021: 26). Sanal gerçeklik, dil öğrenme deneyimini zenginleştirerek bireye, dilin derinliklerine dalma, sanal bir seyahatle istediği ülkede adeta varmış gibi hissetme ve yaşama fırsatı sunabilmektedir. Ayrıca kullanıcı sanal gerçeklik uygulaması ile bireysel çalışma alanını kullanabilmektedir. “Sanal gerçeklik teknolojileri her geçen gün artan bir hızla gelişimini

sürdürmektedir. Bununla beraber gittikçe daha fazla kişiye ulaşarak sanal gerçeklikte yeni bir sosyal paylaşım ağı oluşturmaktadır. Bu ağ sayesinde dünyanın farklı yerlerinde sanat ve tasarımla uğraşan kişileri bir araya getirerek herkesin kendi tasarladığı karakterini (avatar) sanal gerçeklik ortamında buluşturmaktadır” (Baran, 2019: 429). Oculus Rift donanımıyla bütünleşmiş edilen bu ortam aracı, dijital sanatın sınırlarını zorlayan bir heykel ve karakter tasarım yazılımı olarak öne çıkar. Tasarımcılar, yazılımın sağladığı özgün dijital araçları kullanarak, adeta bir sanat eserine hayat verircesine heykeller ve karakterler modelleyip, onlara renk katma özgürlüğüne sahiptir (Görsel 14).

Görsel 14. Medium ile yapılan karakter modelleme (URL 13, 2023)

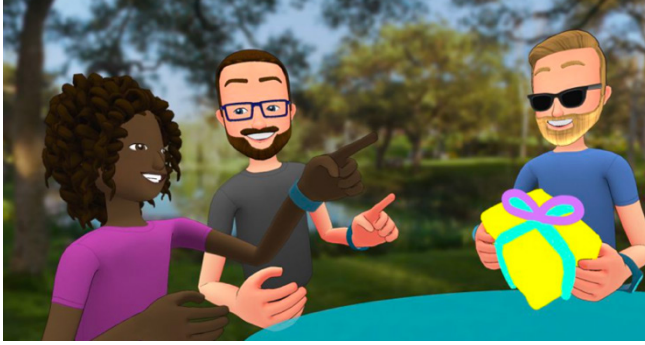
“Dijital oyunlar, kullanıcının kendisini sanal bir mekân içinde belirli bir karakter ya da araçla ilişkilendirerek var olduğu sanal ortam benzetimleri olarak tanımlanmaktadır” (Baran, 2023: 373). Araştırmada oyun, sosyal medya, sinema, reklam ve sağlık alanında yapılmış olan sanal karakterlerin örneklerine yer verilmiştir. Farpoint, PlayStation 4’te oynanan sanal gerçeklik teknolojisi ile yapılan oyundaki karakter ve çevrede kullanılan detaylar gerçeklik algısını artırmaktadır (Görsel 15).

Görsel 15. Farpoint oyun sahnesi (URL 14, 2023)

“Sosyal medya ve sanal gerçeklik teknolojisi arasında bir bağ vardır. Sosyal medyanın platformu olan Facebook 2014 yılında Oculus VR’ı sa-

tın olarak sosyal medya kavramını yeni bir gerçeklik boyutuna taşımıştır” (Baran, 2019: 430). Facebook’un sanal gerçeklik uygulaması olan Facebook Spaces, kullanıcıları arkadaşlarıyla adeta aynı odadaymışçasına eğlenceli ve etkileşim dolu bir sanal ortamda bir araya getiriyor (Görsel 16). Bu platform, Facebook içeriğini sanal gerçeklik formatında paylaşma imkânı sunmanın yanı sıra, 360 derece videolar ve fotoğraflarla farklı coğrafyalara sanal bir yolculuk yapma deneyimi yaşıyor. Ayrıca, hayalleri sanal bir kalemle üç boyutlu bir mekânda hayata geçirme özgürlüğü de sunuluyor.

Görsel 16. Facebook Spaces sosyal medya uygulaması (URL 15, 2023)

“Sosyal medya kullanıcısı kendi oluşturduğu avatarları, sanal gerçeklik gözlükleri ve touch controller’ları aracılığıyla üç boyutlu bir ortamda etkileşime geçebilmelerini sağlamıştır” (Baran, 2019: 431). “Tıp alanında bir doktor, gerçek hayatta oldukça risk taşıyan ve tehlikeli sonuçlar doğuracak olan hastayı benzeşim edilebilir, zor olan bir operasyonu sanal olarak kolayca ve istediği kadar tekrarlayabilmektedir” (Kayabaşı, 2005: 157). Gerçek yaşamda yaşamsal değerleri tehlikeye atacak deneylerin mümkün olmayışı sanal âlemde defalarca yapılabilmektedir. Bilgi ve deneyim açısından sanal gerçeklik insan hayatına faydaları bulunmaktadır.

“Facebook’a ait sanal gerçeklik şirketi Oculus “iyilik için sanal gerçeklik” projesi kapsamında tıp eğitimi için önemli bir adım atılmıştır (Görsel 17). ABD’deki Los Angeles Çocuk Hastanesi ile yapılan iş birliğiyle şirket, tıp öğrencileri ve personelini eğitmek amacıyla, hastalar için önemli kararların kısa sürede alınmasını sağlayan, yüksek riskli pediatrik travmalarla ilgili bir sanal gerçeklik simülasyonu yapmıştır. Bu simülasyonun avantajları ile adayların, eğitim senaryolarını gerçek hayattakine benzer yakınlıkta deneyimleyerek karar verme yetkinliği kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Hastanede karşılaşılan gerçek vakalar ele alınarak, yapay zekâ şirketi AiSolve ve sanal gerçeklik yazılım şirketi BioflightVR’ın da katkısıyla ortaya çıkan sanal senaryolar, tıp öğrencilerinin ve doktorların gerçekçi koşullarda tanı ve tedavi etmede yardımcı olmaktadır” (Baran, 2019: 432).

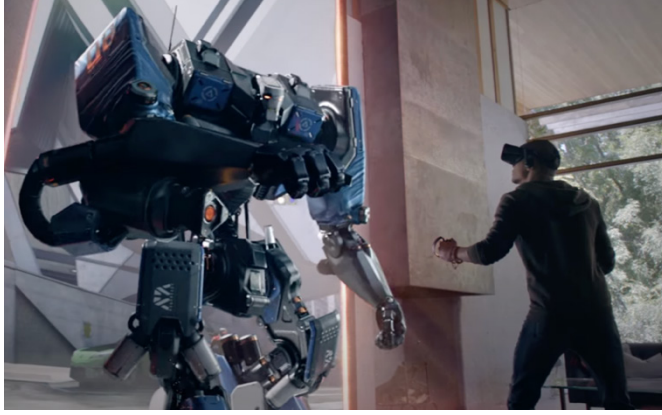
Görsel 17. *Tıp eğitiminde benzetim (URL 16, 2023)*

21. yüzyılda sinema alanında film yapım teknikleri bilgisayar destekli tasarımlar tarafından değişime uğramıştır. Yapım şirketleri, bilgisayar destekli sanal karakterleri film üretim sürecinde kullanmaktadır. Sanal gerçeklik teknolojisinin filmlerde kullanılması izleyiciye sürükleyici bir deneyim sunmaktadır. Sinema alanında yapılan karakter tasarımları, oldukça realist ve detaylı çalışma olanağına sahip bir alandır. Mobil platformlarda yayınlanan Asteroids filmi sanal gerçeklik uygulaması desteklidir (Görsel 18). Film animasyon karakterlerden oluşmaktadır ve 360 derece dönebilen kamera sistemiyle izleyiciye farklı bir deneyim yaşatmaktadır.

Görsel 18. *Asteroids kısa animasyon filmi (URL 17, 2023)*

Sanal gerçeklik teknolojisi eğlence alanında sıklıkla kullanılmaktadır. Özellikle oyun tanıtımları ve sanal gerçeklik ekipmanlarına yönelik reklamlar yapılmaktadır. Gerçek dünya ve sanal dünya arasındaki fark ekipmanlar aracılığıyla izleyiciye gösterilmektedir. Oculus Rift, sanal gerçeklik gözlük ve konsollarının tanıtıldığı reklam filminde oyuncu ekipmanları taktığında karşısına birden sanal bir dünya ve karakter çıkmaktadır (Görsel 19).

Görsel 19. Oculus sanal gerçeklik reklamı (URL 18, 2023)

Sanal gerçeklik ile yapılan reklamlar tüketicinin ilgisini çekmek, marka bilinirliğini artırmak ve satışları artırmak için kullanılmaktadır. Karakter tasarımının reklam mecralarında kullanımı artış göstermektedir. Stüdyoların yenilikçi teknikleri ile tüketim popülasyonunda karakter tasarımına yüklenen iletiyi doğru bir biçimde aktarmaktadır.

Sonuç

Sanal gerçeklik, gerçek dünyayı taklit eden bir teknolojidir ve gerekli aletler ile etkileşimde bulunulmaktadır. Sanal ve gerçek dünya birbirine benzeten bir simülasyon ortamıdır. Gelişimlerin getirdiği teknolojik yazılım ve araçlar bir arada toplanarak sanal ve gerçeklik arasındaki bağı güçlendirmiştir. Sanal gerçeklik, bilgisayar programları ile hazırlanan sanal içeriklerle kullanıcıya gerçeklik hissi vererek etkileşimli bir ortam sunmaktadır. Teknolojik gelişmeler sanal gerçeklik teknolojisine etki ederek sanal ve gerçek arasındaki farkı azaltmaktadır. Program kullanıcıların sanal yaşam formunu gerçek yazılımlarda oluşturması kullanıcılar tarafından gerçek algısını artırmaktadır. Sanal gerçeklik donanım ve yazılımlarının gelişmesi ve birçok alanda kullanılmasıyla önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Bilgisayar programları ile hazırlanan üç boyutlu içerikler internet sayesinde kullanıcılar eş zamanlı olarak sanal evrenin içerisinde bulunmaktadır. Giyilebilir teknolojilerle kullanıcının sanal gerçeklik ortamındaki gerçekliği artarak kusursuz bir deneyim sunmaktadır.

Sanal gerçeklik teknolojisi dijital oyun tasarımları ile kullanıcının oyun içinde aktif bir şekilde kalmasını sağlamaktadır. Sosyal medya alanında kullanılan karakterler kişinin kendi sanal karakterlerinden ya da başka kişiliklerde yapılarak sanal bir ortam oluşturmaktadır. Tıp alanında bir hastanın hastalığının teşhisi ve tedavisi için simülasyon kullanılması hata payını en aza inebilmektedir. Sinema filmlerinde sanal gerçeklik kullanılı-

masıyla derinlik hissiyle gerçekçi ve sürükleyici bir deneyim sunulmaktadır. Reklam filmlerinde sanal gerçeklik kullanılması ise bir pazarlama unsuru olarak markalar tarafından tercih edilmektedir. Daha birçok alanda kullanılan sanal gerçeklik teknolojisi sanal karakterler ile eğlenceli, farklı, özgün ve öğretici olmaktadır. Bu deneyimler sayesinde gerçek yaşamda kullanılan bu teknoloji önemli gelişimler göstermiştir. Gerçek üstü kurgulanan yapay görüntüleme olanağı sunan bu teknoloji hayatın her alanına girmiştir. Bu alanla ilgili akademik yayınların ve sanal gerçeklikte sanal karakter kullanım örneklerinin çoğaltılması kullanıcıların etkileşimde bulunması açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Baran, H. (2019). Sanal gerçeklik donanımları ve yazılımlarının dijital sanat ve sosyal medya üzerindeki etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(67). <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3731>
- Baran, H. (2023). Sanal Gerçeklik ve Animasyon Kurgusuna Dair Yeni Bir Perspektif. *TRT Akademi*, 8(17), 368-395. DOI: 10.37679/trta.1206586
- Bricken, M. ve Byrne, C. M. (1992). Summer Students in Virtual Reality: A Pilot Study on Educational Applications of Virtual Reality Technology. *American Educational Research Association*, 14. <https://eric.ed.gov/?id=ED358853>: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED358853.pdf> adresinden alınmıştır
- Çavaş, B., Huyugüzel Çavaş, P., ve Taşkın Can, B. (2004). Eğitimde Sanal Gerçeklik. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 110-116. <http://www.tojet.net/articles/v3i4/3415.pdf> adresinden alınmıştır
- Dickey, M. (2005). Three-dimensional virtual worlds and distance learning: Two case studies of Active Worlds as a medium for distance education. *British Journal of Educational Technology*, 36(3), 439-451. DOI:10.1111/j.1467-8535.2005.00477.x
- Fällman, D., Backman, A. ve Holmlund, K. (1999). VR in Education: An Introduction to Multisensory Constructivist Learning Environments. *Conference on University Pedagogy*. Sweden: Umea University.
- Gasek, T. (2017). *Frame by Frame Stop Motion*. Oxford: Focal Press. https://www.academia.edu/30998117/Tom_Gasek_Frame_by_Frame_Stop_Motion adresinden alınmıştır
- Karaşahinoğlu, Ş. (2021). Karakter Tasarımında Biçimsel Yaklaşımlar. *Akademik Sanat*(13), 24-35. DOI: 10.34189/asd.2021.13.003 adresinden alınmıştır
- Kayabaşı, Y. (2005). Sanal Gerçeklik ve Eğitim Amaçlı Kullanılması. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 4(3), 151-158. <http://www.tojet.net/articles/v4i3/4320.pdf> adresinden alınmıştır
- Kuruüzümcü, R. (2007). Bir Dijital Ortam ve Sanat Formu Olarak Sanal Gerçeklik. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*(12), 93-96. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/28936> adresinden alınmıştır
- Larijani, L. (1993). *The Virtual Reality Primer*. New York: McGraw-Hill.
- Magenat Thalmann, N., ve Thalmann, D. (1998). Virtual Reality Software and Technology. 1-36. https://www.researchgate.net/publication/2504499_Virtual_Reality_Software_and_Technology adresinden alınmıştır
- Macpherson, C. ve Keppell, M. (1998). Virtual reality: What is the state of play in education? *Australasian Journal of Educational Technology*, 14(1), 60-74. DOI: <https://doi.org/10.14742/ajet.1929> adresinden alınmıştır
- Novák-marcinčin, J., ve Kuzmiaková, M. (2009). Basic Components Of Virtual Reality. *Annals of the University of Petroşani, Mechanical Engineering*(11),

175-182. https://www.researchgate.net/profile/J-Novak-Marcincin/publication/228731560_BASIC_COMPONENTS_OF_VIRTUAL_REALITY/links/5465ca430cf2052b509f5cf8/BASIC-COMPONENTS-OF-VIRTUAL-REALITY.pdf adresinden alınmıştır

Onyesolu, M. O. ve Eze, F. U. (2011). Understanding virtual reality technology: advances and applications. InTech. *Advances in Computer Science and Engineering*, 10.5772/15529

Oppenheim, C. (1993). Virtual Reality and the Virtual Library. *Information Services and Use*, 13(3), 215-27. <https://eric.ed.gov/?id=EJ476302> adresinden alınmıştır

Tdk. (2023). <https://sozluk.gov.tr>

Yengin, D. ve Bayrak, T. (2018). *Yeni Medya ve Sanal Gerçeklik*. istanbul: istanbul aydın üniversitesi yayınları.

Xiong, F., Zhao, X. ve Zhang, Y. (2006). Animation and Virtual Reality. (M. M. Sefa TARHAN, Çev.) *Management and Decision Support Systems in CIGR Handbook of Agricultural Engineering*, 425-434. http://www.tarmakbir.org/haberler/Kitap/31_6.6%203D%20Animasyon%20ve%20Sanal%20Ger%C3%A7eklik.pdf adresinden alınmıştır

URL 1: <https://versus.com/tr/htc-vive-pro-eye> 10.11.2023

URL 2: <https://tr.euronews.com/2020/10/12/sanal-gerceklikte-en-cok-istenilen-ozellik-geliyor-gercek-dokunma-hissi> 10.11.2023

URL 3: <https://www.roadtovr.com/oculus-quest-touch-controllers-hit-fcc-proceeding-spring-2019-launch/> 10.11.2023

URL 4: <https://www.artstation.com/artwork/8emvxE> 10.11.2023

URL 5: <https://www.artstation.com/artwork/lnEQO> 10.11.2023

URL 6: <https://www.artstation.com/artwork/nQGl4> 10.11.2023

URL 7: <https://quixel.com/megascans/home?assetId=venrdcgga> 13.11.2023

URL 8: <https://olm.co.jp/rd/technology/tools/?lang=en> 13.11.2023

URL 9: https://en.wikipedia.org/wiki/Rotoscoping#/media/File:US_patent_1242674_figure_3.png 13.11.2023

URL 10: <http://imwithgeekarchive.weebly.com/film/best-stop-motion-animation-movies> 15.11.2023

URL 11: <https://www.youtube.com/watch?v=47Jy7XzLybs> 15.11.2023

URL 12: <https://dreamfarmstudios.com/blog/what-is-3d-rigging/> 15.11.2023

URL 13: https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn%3AANd9GcR9nDuuVuN2KSSDO1_37GbJrvvV72J4K3gZOLBf3oF0XhsYYf 15.11.2023

URL 14: <https://www.youtube.com/watch?v=KGtLBjQ53tg> 18.11.2023

- URL 15: <https://fbnewsroomus.files.wordpress.com/2017/04/01-facebook-spaces-still-shot.jpg?w=960> 18.11.2023
- URL 16: <https://i4.hurimg.com/i/hurriyet/75/770x0/595fa66367b0a9153051520e> 19.11.2023
- URL 17: <https://skarredghost.com/2017/12/29/asteroids-review-nice-short-vr-animation-movie/> 19.11.2023

BÖLÜM 7

BİREYLERİN RAFİNE ŞEKER İLAVE EDİLMİŞ ÜRÜNLERİ TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI MAİNE, MASSACHUSETTS VE NEW HAMPSHIRE ÖRNEĞİ¹

Sinem TALAN²

Fulya SARPER³

¹ “Bireylerin Rafine Şeker İlave Edilmiş Ürünleri Tüketim Alışkanlıkları; Maine, Massachusetts ve New Hampshire Örneği” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Sorumlu Yazar, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Ankara, TÜRKİYE; ORCID ID: 0000-0003-1670-6027

³ Sorumlu Yazar, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Ankara, TÜRKİYE; ORCID ID: 0000-0001-6386-9385

GİRİŞ

Günümüzde yaşam kalitesini arttırarak yaşamak, uzun yaşamak kadar önemli bir konu gelmiştir. Sağlıklı yaşlanmak ve yaşa bağlı oluşabilecek sağlık risklerini çeşitli yöntemlerle en aza indirebilmek için temel etkenler beslenme ve fiziksel aktivitedir (Akyol ve ark, 2008).

Gerek ağırlık kontrolünü sağlamak gerekse bağışıklığı güçlü tutmak adına beslenmede doğru davranışlarda bulunmak gerekmektedir. Rafine hazır gıdalardan uzak durmak, Akdeniz diyetinin temelini oluşturan meyve, sebze ve tam tahıllı ürünlerden zengin, doymuş yağ içeriği düşük beslenme modeline uymak önemlidir (Eskici, 2020).

Rafine edilmiş ve ilave şeker içeren karbonhidratlar lif içeriği bakımından fakirdirler ve insülin direncine sebep olabilirler. İnsülin direncinin kanser üzerine etkisi tam olarak bilinmemektedir. Araştırmacılar, bu gıdaların meme kanseri gibi bazı kanser türleri için risk teşkil edip etmediğinin belirlenmesi üzerine çalışmalarını sürdürmektedir (Arıkan ve Perçinci, 2021).

Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bazı çalışmalardaki verilere göre; geçmiş yıllara kıyasla günlük kalori alımında artış saptanmış ve bu artışın %80.0'inin şekerli içeceklerden geldiği bildirilmiştir. Fast food tarzı beslenme ile özellikle içeceklerden gelen kalori artışı oldukça fazladır (Çiftçi, 2019).

Tüm dünyada gerek nüfus artışı gerekse de beslenme tarzında izlenen değişimlere bağlı olarak rafine şeker tüketimi katlanarak zirveye ulaşmıştır. Son elli yılda tüketilen rafine şeker esas olarak şeker pancarı ya da kamışından elde edilen, mutfak şekeri olarak da adlandırılan sukrozdur. Sukroz, aynı zamanda sebze ve meyvelerde de bulunan, glukoz ve früktozun birleşmesinden oluşan doğal bir disakarittir (Boyunağa ve ark, 2018).

Rafine şeker, "boş karbonhidrat olarak bilinir, çünkü içinde hiçbir besin değeri olmadan kalori sağlar; vitamin, mineral ve lif içermez. Başka bir deyişle saf bir kalori dozudur ve sindirimi yavaşlatacak lif barındırmaması nedeniyle çok hızlı bir şekilde kan dolaşımına geçmektedir (Carr, 2016).

Şehir yaşamında insanların tükettiği yiyeceklerin neredeyse tamamında yüksek oranlarda şeker bulunmaktadır. Çikolata, bisküvi, pasta, şekerleme, kola, vb. yiyecekler basit şekerler açısından son derece zengin gıdalardır. Bahsedilen gıdalar ile vücuda alınan şekerler hızlı bir şekilde sindirime uğrar ve sonrasında kana geçer. Bunun sonucunda kan şekeri hızlı bir şekilde yükselir. Bu süre zarfında, pankreas daha fazla insülin salgılar ve hipoglisemiye eğilim artar. Birey hipoglisemi sebebi ile açlık hisseder ve atıştırma gereksinimi duyar (Çiftçi, 2019).

Günümüzde diyetlerdeki şekerin ve şeker içeren gıda maddelerinin tüketimindeki hızlı artış, uzun dönem sonra bazı sağlık problemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yüksek oranda şeker tüketiminin insanlarda diş çürümelerine, aşırı şişmanlamaya, kalp hastalıklarına sebep olduğu, ayrıca doğal şekerin kan şekerini hızla arttırdığı ve buna bağlı olarak diyabetli hastalarda zararlı etkiler oluşturduğu görülmüştür. İnsan sağlığını önemli ölçüde tehdit eden bu hastalıkların tedavisi için, medikal tedavinin yanı sıra bilinen en etkili yol, aktivitenin artırılmasıyla birlikte diyetlerin düzenlenmesidir. Bu hastalıkların tedavisi için hastaların diyetlerinde şeker ve şekerli yiyeceklerin tüketimini kısıtlama yoluna gidilir (Yılmaz, 2011).

Serbest şeker alım kaynakları ülkeden ülkeye değişse de şekerle tatlandırılmış içecekler dünyadaki çoğu popülasyonda ana kaynak olarak tanınmaktadır. Şekerli içeceklerin serbest şeker oranları farklılıklar göstermekle birlikte, yine de popüler asitli içeceklerin çoğu 100 ml 10 g şeker içermektedir. Örneğin 470 ml'lik "küçük boy" kola 47 gram şeker ihtiva etmektedir. Doğal %100 meyve sularında da serbest şeker oranı oldukça fazladır; yaklaşık olarak 100 ml sinde 8-10 gram şeker içerebilirler. Güneydoğu Asya popülasyonlarında yaygın olarak tüketilen tatlandırılmış konserve sütlerin her 100 gramında 55 gramdan fazla şeker bulunmaktadır. Çay ve kahve tüketiminin fazla olduğu toplumlarda da beraberinde şeker tüketiminin fazla olabileceği düşünülebilir. Bu içeceklerin tüketiminin azaltılması ya da kaçınılması, diyetteki serbest şeker tüketimini de azaltacaktır (Özcan, 2021).

Şekerli tatlandırılmış içecekler, Amerikan halkının diyetinde büyük paya sahip ek şeker kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bu içeceklere kolayca ulaşılabilirdiğinden ve maliyetli olmadığından ve satışları dikkat çeken görseller ve pazarlama taktikleriyle teşvik edildiğinden dolayı, genellikle gençler ve daha az geliri olan kişiler tarafından tercih edilmektedir (Köfteci, 2019).

Sanayileşmenin artmasıyla gelişen ve büyük bir pazara sahip olan besin endüstrisinin raf ömrü uzun, ucuz üretilen ve daha cazip lezzetlere sahip besin üretme çabası sonucunda şeker ve çeşitlerinin içeren gıdaların artması obeziteye katkı sağlamaktadır. Yüksek şeker içeriğine sahip bu paketli gıdalara ulaşımın daha ucuz ve kolay olması doğal kaynaklardan alınan besinleri ne yazık ki daha pahalı hale getirmekte çoğunlukla ilk tercih olmaktan uzaklaştırmaktadır. Yapılan çalışmalar şeker ve şekerli besinlerin obezite faktörü olduğunu yani obezite, diyabet, metabolik sendrom gibi günümüz hastalıkları üzerine etkisinin olduğunu göstermektedir (Başkurt, 2019).

Günümüzde ulaşılması eskiye nazaran çok daha kolay olan şeker ve diğer tatlandırıcıların insan sağlığı üzerindeki etkileri hala tartışılmaktadır.

Şeker içeriği yüksek olan ürünlerin diyabet, obezite, kalp-damar gibi pek çok hastalığa sebep olması söz konusudur. Bu tez çalışması ile beraber, Maine, Massachusetts ve New Hampshire eyaletlerindeki bireylerin rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketim alışkanlıkları analiz edilerek, literatüre katkı yapılması amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın problemi, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, varsayımlar, kapsam ve sınırlılıklar, araştırmanın modeli, evren ve örneklemin belirlenmesi, verilerin toplanması ve analiz yöntemine yer verilmiştir.

Araştırmanın Problemi

Yetişkin bireylerin rafine şeker ilave edilmiş ürünleri kullanma alışkanlıklarını ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmanın alt problemlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. Bireylerin rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketme sıklıkları nasıldır?
2. Bireylerin rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketme durumları cinsiyet yaş ve eğitim seviyelerine göre farklılaşmakta mıdır?
3. Bireylerin rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketme durumları kronik hastalıkları olma durumlarına göre farklılaşmakta mıdır?
4. Bireylerin rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketme durumları bireylerin uyruğuna göre farklılaşmakta mıdır?
5. Bireylerin rafine şeker ilave edilmiş ürünleri eğilimlerini etkileyen faktörler nelerdir?
6. Rafine şeker ilave edilmiş ürünler yerine, taze meyve sebze gibi sağlıklı ikameler tercih edilmekte midir?
7. Rafine şeker ilave edilmiş ürünler en çok hangi öğünde tüketilmektedir?
8. Bireyleri rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketmeye yönelten duygusal etkenler nelerdir?

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma Amerika Birleşik Devletleri'nin Maine, Massachusetts ve New Hampshire eyaletlerinde yaşayan bireylerin rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketim alışkanlıklarını belirlemek amacıyla planlanıp yürütülmüştür.

Bu genel amaç doğrultusunda kişilerin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik durumlarının, vücut ağırlıklarının, boy uzunluklarının, rafine şeker ilave edilmiş ürünlere karşı tutumlarının ve sağlığa etkileri hakkındaki görüşlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Bu tez çalışması ile beraber, bireylerin rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketim alışkanlıklarına dair veriler analiz edilerek, bu konuda farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri obezite oranı yüksek olan ülkelerden birisi olduğu için, rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketim alışkanlıklarının belirlenmesi ve bu konuda araştırma yapılması önem arz etmektedir.

Varsayımlar

Araştırmada kullanılacak veri toplama tekniği kurallara uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmaya katılacak kişilerin anket sorularına verdikleri yanıtlar samimi ve güvenilirdir.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Bireylerin rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketim alışkanlıkları Amerika Birleşik Devletleri'nin Maine, Massachusetts ve New Hampshire eyaletlerinde ikamet eden katılımcılardan alınan verilerle analiz edilmiştir. ABD'nin bütün eyaletlerinde veriler toplamının güçlüğü ve zaman sınırlamaları öngörüldüğünden dolayı seçilen üç eyalet üzerinden araştırmayı yürütmek daha erişilebilir ve detaylı bilgilere ulaşmaya yardımcı olmuştur. Bu bağlamda araştırmanın kapsamını Maine, Massachusetts ve New Hampshire eyaletlerinde yaşayan kişilerden gönüllü olanlar çalışmaya katılmışlardır.

Araştırma Modeli

Bu araştırmada tarama modeli uygulanmıştır. Bireylerin demografik ve kişisel özellikleri, şekerli ürünleri tüketim sıklıkları, bireylerin tatlı çeydi tercihleri ve tüketim alışkanlıklarını etkileyen çeşitli faktörler, duygu durumu ve tatlı tüketimi arasındaki ilişki ile ilgili bilgi edinmek amacıyla anket formu uygulanmıştır.

Evren ve Örneklem

Evren, araştırma sonuçlarının genele yayılmak istendiği canlı ya da cansız elemanlar bütünüdür. Örneklem ise, belirli bir evrenden belirli ku-

rallara göre seçilen ve evreni temsil ettiği kabul edilen küçük gruptur (Karasar, 2016).

Araştırmanın evrenini araştırmacının kolay ulaşabilmesi nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri Maine, New Hampshire ve Massachusetts eyaletlerinde yaşayan bireyler oluşturmuştur.

Kayıp değer analizleri yapılmadan evvel örnekleme oluşturan katılımcı sayısının 397 olduğu tespit edilmiştir. Ancak katılımcılardan ölçeğin bazı maddelerini boş bırakanlar veya birden fazla maddeyi işaretleyenler saptanmıştır ve bu nedenle 12 katılımcının örneklemden çıkarılmasına karar verilmiştir. Sonuç olarak araştırmanın örneklemini Maine, New Hampshire ve Massachusetts eyaletlerinde yaşayan ve araştırmaya katılmayı kabul eden farklı yaş gruplarına mensup 385 katılımcı oluşturmuştur.

Verilerin Toplanması

Bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Bireylerin demografik özellikleri, rafine şeker ilave edilmiş ürünlere karşı tutumları, tatlı tüketim alışkanlıkları ve sıklıkları anket sorularının yanıtlanması yoluyla elde edilmiştir. Tarama modeli geçmişte ya da halen var olan durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay birey ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme ya da etkileme çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır. Önemli olan onu uygun bir biçimde ‘gözleyip’ belirleyebilmektir. Tarama modelinde amaçların ifade edilişi genellikle soru cümleleri ile olur. Bunlar; “Ne idi?”, “Nedir?”, “Ne ile ilgilidir?” ve “Nelerden oluşmaktadır?” gibi sorulardır (Karasar, 2012).

Tarama araştırmalarında bilgiler, araştırmacının belirlediği cevap seçenekleri ile toplanmaktadır. Bu bilgi toplama yöntemiyle araştırmacı sunduğu mevcut seçeneklerle katılımcının asıl görüşünü yansıtmamasını veya katılımcının yakın görüşünün ifade edilmesini sağlayarak araştırmaya katılan katılımcıları yönlendirme olasılığı bulunmaktadır. Tarama modelinde araştırmacılar katılımcıların özelliklerinin ve görüşlerinin neden kaynaklandığından ziyade katılımcılar arasında nasıl dağıldığıyla ilgilenmektedir (Büyüköztürk ve ark, 2017).

Evren, araştırmada toplanacak verilerin analizi ile elde edilecek sonuçların geçerli olacağı, yorumlanacağı gruptur (Büyüköztürk ve ark, 2017).

Bu çalışmada nicel araştırma tekniği ile veriler elde edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki katılımcı bireylerin soruları cevaplaması yoluyla veriler toplanarak hedef kitlenin rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketim alışkanlıklarıyla ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Anket, demografik

bilgi formu ve tez danışmanı Sarper'in yapmış olduğu çalışmalarda kullanılan soruların ve çeşitli çalışmalarda kullanılan anket formlarının birleştirilmesiyle hazırlanmıştır. İlk bölüm, katılımcıların demografik bilgileri ile ilgili sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölüm, katılımcıların rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketim sıklıklarını ve bu ürünleri en çok tükettikleri öğünleri saptamaya yönelik oluşturulmuş sorulardan oluşmaktadır. Üçüncü bölüm ise; katılımcıların rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tercih ederken dikkat ettikleri faktörleri belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Çalışmanın ABD'de yapılmasından dolayı anket formu İngilizce olarak hazırlanarak katılımcılarla paylaşılmıştır. Çalışmanın verileri Google Forms üzerinden oluşturulan anket formunun katılımcılar tarafından 14/09/2022 – 02/12/2022 tarihleri arasında çevrimiçi doldurulması yoluyla elde edilmiştir. Elde edilen veriler Türkçeye çevrilerek analizleri yapılmıştır.

Nicel araştırma yöntemi, tümden gelimci bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu yüzden kuramsal temelin kurulması ya da alan yazın taraması yapılması önem arz etmektedir. Araştırmalar birbirini tamamlayan ve geliştiren şekilde yapılmaktadır; bir ağacın dalları gibi şekillenmekte ve gelişmektedir. Her araştırmanın sonucundaki öneriler yeni araştırmalara kapı açmaktadır. Veri toplama ve çözümlene süreçleri de çoğu zaman sayısal süreçlerdir (Şimşek, 2018). Nicel araştırmalar genel-geçer bilgilere ulaşmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda bu çalışmalar tekrarlanabilirlik ve nesnellik özelliklerine sahiptir (Gürbüz ve Şahin, 2017).

Verilerin Analizi

Bilimsel bir araştırmada verilerin toplanması işlemi tamamlandıktan sonra bu verilerin belirli yöntemlere göre analizinin yapılması başka bir deyişle işlenmesi gereklidir. Çünkü toplanan ham veriler düzensiz bir malzeme yığını gibidir. Toplanan bütün bilgilerin, araştırmanın amacı doğrultusunda değerlendirilmesi, sınıflandırılması ve sistematik bir hale getirilerek işlenmesi gerekmektedir. Böylece bu bilgilerden anlamlı bir sonuç çıkarılabilir (Koç, 2017).

Verilerin analizi bir istatistik programı kullanılarak yapılmış ve ilgili istatistikler uygulanmıştır. Kategorik değişkenler için frekans ve yüzde, tüketim sıklığı ve ifadelerle ait katılım düzeyleri için frekans ve yüzde ile birlikte ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

Tatlı kullanımına ait değişkenler ile kategorik değişkenler arasındaki ilişki Ki-kare testi ile analiz edilmiştir.

Cronbach's alfa katsayısı ölçeğin güvenilirlik düzeyini vermektedir. Katsayı 0 ile 1 arasında değişmektedir. Alfa (α) katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği şu şekilde yorumlanmaktadır.

- $0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değildir,
- $0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçeğin güvenirliliği düşük,
- $0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilir,
- $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Güvenirlilik	Madde sayısı
0,728	11

11 maddenin güvenirlilik katsayısı 0,728'dir. Buna göre güvenirlilik katsayısı oldukça yüksektir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmanın bu bölümünde, anketlerden elde edilen veriler istatistiksel analizler yapılarak tablolar halinde sunulmuştur.

Bireylerin demografik özelliklerinin dağılımları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri (n=385)

		n	%
Cinsiyet	Kadın	312	81,0
	Erkek	73	19,0
Doğum yılı	1945 ve öncesi	6	1,6
	1946-1964	82	21,3
	1965-1980	129	33,5
	1981-1999	154	40,0
	2000 ve sonrası	14	3,6
Uyruk	ABD	340	88,3
	*Diğer	45	11,7
İş Durumu	Tam zamanlı çalışan	241	62,6
	Yarı zamanlı çalışan	27	7,0
	Asker	1	0,3
	İşsiz/iş arayan	7	1,8
	Emekli	49	12,7
	Öğrenci	25	6,5
	Ev hanımı	24	6,2
Engelli/ çalışamayacak durumda	11	2,9	

Aylık gelir durumu	0-750 dolar	35	9,1
	751-1250 dolar	29	7,5
	1251-1750 dolar	38	9,9
	1751-2500 dolar	70	18,2
	2501 dolar ve daha fazla	213	55,3
Eğitim seviyesi	İlkokul ve altı	3	0,8
	Ortaokul	2	0,5
	Lise	75	19,5
	Ön lisans	49	12,7
	Lisans	138	35,8
	Yüksek lisans	101	26,2
	Doktora	17	4,4
**Boy	1,52 m (5 feet) altı	5	1,3
	1,52 m ile 1.62 m (5' -5' 4" feet) arası	113	29,4
	1,62 m ile 1,82 m (5' 4"- 6 feet) arası	240	62,3
	1,82 m ile 1,93 m (6' -6' 4" feet) arası	23	6,0
	1,93 m ile 2,13 m (6' 4" ile 7 feet) arası	2	0,5
	2,13 m (7 feet) üzeri	2	0,5
	**Kilo	45 kg (100 pounds) altı	4
45 kg ile 67 kg (100 - 149 pounds) arası		125	32,5
68 kg ile 90 kg (150 - 199 pounds) arası		150	39,0
90 kg ile 112 kg (200 - 249 pounds) arası		77	20,0
113 kg (250 pounds) ve üzeri		29	7,5
Medeni durum	Evli	220	57,1
	Bekar	165	42,9
İkamet durumu	Maine	123	31,9
	Massachusetts	152	39,5
	New Hampshire	110	28,6
En uzun süre yaşanılan yer	Köy	24	6,2
	Şehir	225	58,4
	Büyükşehir	118	30,6
	Metropol	18	4,7

Diyet kısıtlaması gerektiren aşağıdaki kronik hastalıklardan hangisine sahipsiniz?	Kronik hastalığım yok	276	71,7
	Diyabet	30	7,8
	Hipotroidi	24	6,2
	Hipertiroidizm	2	0,5
	Kalp	3	0,8
	Kanser	5	1,3
	Böbrek	3	0,8
	***Diğer	42	10,9

*Diğer uyruklara mensup katılımcılar, “Hindistanlı, Fransız, Portekizli, Endonez-yalı, Alman, Danimarkalı, Türk, Taylandlı, Brezilyalı, İrlandalı, Yunan, İtalyan, Norveçli, Bangladeşli, Porto Rikolu, Meksikalı ve Paraguaylı” se-çeneklerini yazmışlardır.

** Amerika’da kullanılan ölçü birimlerinin metre ve kilogram cinsine çevrilmesi sağlanırken yuvarlama yapılmıştır.

***Diğer hastalıklara sahip katılımcılar “Astım, Obezite, Migren, Yüksek Ko-lesterol, Hiper Tansiyon, Çölyak, Osteoporoz ve Egzama” seçeneklerini yazmışlardır.

Tablo 1’e bakıldığında, katılımcıların %81,0’nin kadın, %29,0’nun er-kek olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %40,0’ninin 1981-1999 yılları ara-sında, %33,5’inin ise 1965-1980 yılları arasında doğduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %88,3’ünün ABD uyruklu olduğu saptanmıştır. Katılımcıla-rın %62,6’sını tam zamanlı çalışanlar, %12,7’sini emekliler; %7,0’nin ise yarı zamanlı çalışanlar oluşturmaktadır. Katılımcıların %55,3’ünün aylık gelirinin 2501 dolar ve üzeri olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %35,8’i lisans mezunu, %26,2’sinin ise yüksek lisans mezunudur.

Katılımcıların %62,3’ünün boyu 1,62 m ile 1,82 m (5’ 4”- 6 feet) arasındayken, %29,4’ünün boyu 1,52 m ile 1.62 m (5 -5’ 4” feet) arası olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların %39,0’ninin kilosu 68 kg ile 90 kg (150 - 199 pounds) arasındadır. Katılımcıların %57,1’i evlidir. Katılım-cıların %39,5’i Massachusetts’te yaşadıklarını belirtmiştir. Katılımcıların %58,4’ünün en uzun süre şehirde yaşamış oldukları saptanmıştır. Katılım-cıların %71,7’sinin diyet kısıtlaması gerektiren kronik bir hastalığı bulun-mamaktadır. %7,8’inin diyabet, %6,2’sinin hipotroid, %1,3’nün ise kanser hastası olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketim sıklıkları
(n=385)

	Her gün		Günaşırı		Haftada bir		Ayda bir		Yılda bir		Hiç tüketmem		Ort	ss
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
Reçel	2	0,5	12	3,1	42	10,9	77	20,0	145	37,7	107	27,8	2,25	1,10
Marmelat	-	-	2	0,5	9	2,3	34	8,8	72	18,7	268	69,6	1,45	0,79
Jöle	-	-	8	2,1	23	6,0	66	17,1	123	31,9	165	42,9	1,92	1,01
Sütlü tatlı	5	1,3	17	4,4	49	12,7	85	22,1	108	28,1	121	31,4	2,35	1,24
Kurabiye	5	1,3	44	11,4	107	27,8	138	35,8	67	17,4	24	6,2	3,25	1,10
Kek	1	0,3	5	1,3	30	7,8	115	29,9	203	52,7	31	8,1	2,42	0,82
Dondurma	7	1,8	38	9,9	111	28,8	116	30,1	85	22,1	28	7,3	3,17	1,15
Şerbet	1	0,3	5	1,3	20	5,2	41	10,6	120	31,2	198	51,4	1,75	0,96
Gofret	4	1,0	4	1,0	12	3,1	41	10,6	91	23,6	233	60,5	1,64	0,98
Bisküvi	-	-	6	1,6	23	6,0	71	18,4	99	25,7	186	48,3	1,87	1,02
Bitter çikolata	18	4,7	36	9,4	69	17,9	98	25,5	96	24,9	68	17,7	2,90	1,39
Sütlü çikolata	11	2,9	33	8,6	71	18,4	113	29,4	100	26,0	57	14,8	2,89	1,28
Beyaz çikolata	-	-	7	1,8	18	4,7	54	14,0	123	31,9	183	47,5	1,81	0,97
Meyveli yoğurt	16	4,2	33	8,6	67	17,4	67	17,4	65	16,9	137	35,6	2,59	1,52
Sade granola	7	1,8	23	6,0	34	8,8	77	20,0	88	22,9	156	40,5	2,22	1,32
Şeker kaplı granola	1	0,3	8	2,1	18	4,7	50	13,0	62	16,1	246	63,9	1,66	1,03
Meyve granola	2	0,5	12	3,1	23	6,0	63	16,4	51	13,2	234	60,8	1,79	1,15
Çikolatalı granola	3	0,8	5	1,3	15	3,9	49	12,7	56	14,5	257	66,8	1,61	1,02
Tart	-	-	4	1,0	10	2,6	36	9,4	84	21,8	251	65,2	1,52	0,85
Donut	2	0,5	12	3,1	40	10,4	110	28,6	147	38,2	74	19,2	2,42	1,04
Browni	1	0,3	7	1,8	32	8,3	100	26,0	185	48,1	60	15,6	2,34	0,92
Cheesecake	1	0,3	3	0,8	17	4,4	61	15,8	193	50,1	110	28,6	1,99	0,86
Cupcake	1	0,3	5	1,3	22	5,7	83	21,6	204	53,0	70	18,2	2,20	0,86
Muffin	3	0,8	11	2,9	46	11,9	113	29,4	148	38,4	64	16,6	2,48	1,04
Whoopies	-	-	3	0,8	9	2,3	47	12,2	124	32,2	202	52,5	1,67	0,84
Puding	1	0,3	2	0,5	4	1,0	36	9,4	77	20,0	265	68,8	1,45	0,78
Profiterol	-	-	-	-	7	1,8	33	8,6	55	14,3	290	75,3	1,37	0,72
Fudge	-	-	2	0,5	6	1,6	38	9,9	142	36,9	197	51,2	1,63	0,77
S'mores	-	-	1	0,3	5	1,3	47	12,2	158	41,0	174	45,2	1,70	0,75
Çörek	2	0,5	3	0,8	6	1,6	49	12,7	90	23,4	235	61,0	1,59	0,89
Pasta	-	-	4	1,0	11	2,9	86	22,3	217	56,4	67	17,4	2,14	0,77
Sıcak çikolata	2	0,5	7	1,8	20	5,2	73	19,0	173	44,9	110	28,6	2,08	0,96
Meyve suyu	1	0,3	3	0,8	15	3,9	49	12,7	73	19,0	244	63,4	1,61	0,94
Meyveli soda	1	0,3	6	1,6	17	4,4	50	13,0	52	13,5	259	67,3	1,60	1,00

Hipotonik spor içeceği	4	1,0	8	2,1	12	3,1	45	11,7	50	13,0	266	69,1	1,59	1,06
İzotonik spor içeceği	3	0,8	7	1,8	13	3,4	42	10,9	53	13,8	267	69,4	1,57	1,02
Hipertonik spor içeceği	3	0,8	3	0,8	12	3,1	40	10,4	48	12,5	279	72,5	1,50	0,95
Enerji içeceği	10	2,6	9	2,3	22	5,7	36	9,4	47	12,2	261	67,8	1,70	1,24
Kola	12	3,1	12	3,1	29	7,5	48	12,5	54	14,0	230	59,7	1,90	1,34
Diyet kola	20	5,2	24	6,2	20	5,2	40	10,4	48	12,5	233	60,5	2,00	1,52

Tablo 2 incelendiğinde, en çok tüketilen rafine şeker ilave edilmiş ürünler olarak, katılımcıların %35,8'inin kurabiyeyi ayda bir, %27,8'inin ise haftada bir tükettikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların %29,4'ünün ayda bir sütlü çikolata, %25,5'inin ise ayda bir bitter çikolata tükettikleri saptanmıştır.

Katılımcıların %30,1'inin dondurmayı ayda bir tükettikleri tespit edilmiştir. Tiryaki ve Akbay'ın (2009) yapmış olduğu çalışmada katılımcıların %15,1'nin ayda 1 veya iki kez dondurma tükettikleri belirlenmiştir. Bu durum çalışmamızla paralellik göstermemektedir. Ayrıca Uzdil (2016) yapmış olduğu araştırmada öğrencilerin %62,1'nin dondurmayı nadiren tükettikleri belirlenmiştir.

En az tüketilen tatlı ürünler incelendiğinde; katılımcıların %75,3'ünün profiterolü hiç tüketmedikleri, %68,8'inin ise pudingi hiç tüketmedikleri belirlenmiştir. Bireylerin %69,6'sının marmeladı hiç tüketmedikleri saptanmıştır.

Katılımcıların %31,4'ünün sütlü tatlıları hiç tüketmedikleri tespit edilmiştir. Sezgin (2021) yapmış olduğu çalışmada katılımcıların %18,3'ünün sütlü tatlı tüketmedikleri saptanmıştır. Bu durum çalışmamızla farklılık göstermektedir. Ayrıca, Erçim (2014) yapmış olduğu araştırmada erkeklerin %23,5'u ve kadınların %21,3'nün sütlü tatlıları hiç tüketmedikleri belirlenmiştir.

Katılımcıların %63,4'ünün meyve suyunu tüketmedikleri, %3,9'unun ise haftada bir kez tükettikleri tespit edilmiştir. Onurlubaş ve arkadaşlarının (2015) yapmış olduğu çalışmada katılımcıların %4,1'inin meyve suyunu hiç tüketmedikleri, %43,5'inin ise haftada bir kez meyve suyu tükettikleri belirlenmiştir. Ayrıca Işkın'ın (2016) yapmış olduğu çalışmada katılımcıların %11,8'nin taze meyve suyunu, %5,2'sinin ise hazır meyve suyunu hiçbir zaman tüketmedikleri belirlenmiştir. Bu durum çalışmamızla farklılık göstermektedir.

Katılımcıların %59,7'sinin kolayı hiç tüketmedikleri saptanmıştır. Kumburlu (2022) yapmış olduğu çalışmada katılımcıların %9,8'inin

fast food içecek grubundan asitli içecekleri hiçbir zaman tüketmedikleri belirlenmiştir. Bu durum çalışmamızla paralellik göstermemektedir.

Katılımcıların %5,2'sinin diyet kolayı her gün, %6,2'si güneşirı, %5,2'sinin haftada bir ve %10,4'nün ayda bir tükettikleri saptanmıştır. Memiş (2004) yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin diyet içeceklerden kolayı %14.6'sı haftada 1 ve 15 günde 1, %8.7'si nadiren, %7.8'i güneşirı, %6.8'inin de her gün tükettiği, maden suyunu %8.7'si nadiren, %7.8'i güneşirı, sade gazozu ise %8.7'sinin haftada 1 %7.8'inin nadiren tükettiği belirlenmiştir. Bu durum çalışmamızla farklılık göstermektedir.

Tablo 3. Bireylerin rafine şeker ilave edilmiş ürünleri kullanımını etkileyen faktörlerin dağılımları (n=385)

	n	%	
Tatlı tüketim tercihlerinizi etkileyen faktörler nelerdir?	Sosyal medya	14	3,6
	Arkadaş önerileri	58	15,1
	Ürünün fotoğrafı	46	11,9
	Ürünün fiyatı	59	15,3
	Hepsi	63	16,4
	*Diğer	145	37,7

*Tatlı tüketim tercihlerini diğer faktörlerin belirlediğini belirten katılımcılar “Ürünün lezzeti, Açlık Seviyesi, Ruh Hali, Deneyimler, Ürünün İçeriğindeki, Glutensiz Olup Olmadığı, Canımın Çekmesi, Glikoz Seviyesi, Süt ve Süt Ürünlerinin Bulunup Bulunmadığı, Hiçbir Etkenin Belirlemediği” seçeneklerini yazmışlardır.

Rafine şeker ilave edilmiş ürünleri kullanımını etkileyen faktörler Tablo 3'te incelenmiştir. Katılımcıların %15,3'ünün ürünün fiyatı, %15,1'nin arkadaş önerileri, %11,9'nun ürünün fotoğrafından etkilendiği tespit edilmiştir. Katılımcıların %3,6'sı ise sosyal medyanın tatlı tüketim tercihlerini belirlediğini belirtmişlerdir.

Tablo 4. *Tatlıların tüketildikleri öğünlerin dağılımları (n=385)*

		n	%
Genellikle hangi öğünde tatlı tüketirsiniz?	Kahvaltı	23	6,0
	Öğle yemeği	24	6,2
	Akşam yemeği	99	25,7
	Öğün aralarında	239	62,1

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcıların %62,1'inin genellikle öğün aralarında tatlı tükettikleri, %6,0'ı ise kahvaltıda tatlı ürünler tükettikleri tespit edilmiştir.

Gül ve arkadaşlarının (2020) yapmış olduğu çalışmada katılımcıların %13,6'sının öğle öğününde, %19,8'inin ise akşam öğününde tatlı çeşitlerini tercih ettikleri belirlenmiştir. Bu durum çalışmamızla paralellik göstermemektedir. Çalışmamızda katılımcıların %6,2'si öğle öğününde, %25,7'sinin ise akşam yemeğinde tatlı tükettikleri saptanmıştır.

Acar (2015) yapmış olduğu çalışmada, öğrencilerin öğünlerde tükettikleri besin çeşitleri sorgulandığında öğrencilerin ara öğünlerde %49,9'nun bisküvi, şeker, çikolata, patates kızartması tükettiği saptanmıştır.

Tablo 5. *Tatlıların alındığı yerlerin dağılımı (n=385)*

		n	%
Genelde tatlıları nereden alırsınız?	Fırın	41	10,6
	Süpermarket	233	60,5
	Evde yaparım	88	22,9
	Kafe	23	6,0

Tatlıların alındığı yerlerin dağılımı Tablo 5'te verilmiştir. Katılımcıların %60,5'inin genelde tatlıları süpermarketten aldıkları, %22,9'unun ise evde kendi yaptıkları saptanmıştır. Bu veri Abdikoğlu ve arkadaşlarının (2018) yapmış olduğu çalışmada tatlıların en çok satın alındığı yer ile ilgili sorulan soruyla paralellik göstermektedir. Katılımcıların %46,0'sı marketten ve %27,0'sininin tatlıları pastaneden almayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların %24,0'ü ise tatlıyı evde yapmayı tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Tablo 6. Tatlı tüketilirken dikkat edilen unsurların dağılımı*

		n	%
Tatlı tüketirken nelere dikkat ediyorsunuz?			
Katkı maddesi olup olmadığına dikkat ederim.	Hayır	319	82,9
	Evet	66	17,1
Diğer tatlılar yerine meyve tüketmeye özen gösteririm.	Hayır	336	87,3
	Evet	49	12,7
Günlük taze olmasına özen gösteririm.	Hayır	349	90,6
	Evet	36	9,4
Kalori miktarına dikkat ederim.	Hayır	307	79,7
	Evet	78	20,3
Fiyatına dikkat ederim.	Hayır	297	77,1
	Evet	88	22,9
Hepsine dikkat ederim.	Hayır	330	85,7
	Evet	55	14,3
Hiçbirine dikkat etmem.	Hayır	265	68,8
	Evet	120	31,2
**Diğer	Hayır	347	90,1
	Evet	38	9,9

*Birden fazla şıkka cevap verildiği için toplamları alınmamıştır.

**Diğer katılımcılar “Porsiyon Büyüklüğü, Protein ve Karbonhidrat Dengesi, İçeriğinde Ne Kadar Miktar Şeker Bulunduğu, Süt ve Süt Ürünleri İçermemesi, İçeriğinde Suni Tatlandırıcı Bulundurmaması, Ürünün Organik Olup Olmadığına Dikkat Ederim” seçeneklerini yazmışlardır.

Tablo 6’ya bakıldığında, katılımcıların %20,3’ünün tatlı ürünleri satın alırken kalori miktarına dikkat ederken; %22,9’u fiyatına dikkat ettikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların %14,3’ü bütün faktörlere dikkat etmektedir ve katılımcıların %31,2’inin ise hiçbir faktöre dikkat etmedikleri belirlenmiştir. Katılımcıların %17,1’inin tatlı tüketirken katkı maddesi olup olmadığına dikkat ettiklerini belirtirken; %12,7’si ise diğer tatlılar yerine meyve tüketmeye özen göstermektedir. Katılımcıların %9,4’nün tatlı ürünleri tüketirken günlük taze olmasına özen gösterdikleri saptanmıştır.

Tablo 7. Kahve/çaylarına şeker ekleme durumlarının dağılımı (n=385)

		n	%
Kahvenize/çayınıza günde kaç çay kaşığı şeker eklersiniz?	Şeker atmam	257	66,8
	1-4 çay kaşığı	113	29,4
	5-8 çay kaşığı	12	3,1
	9-12 çay kaşığı	3	0,8

Katılımcıların %66,8'i kahvesine/çayına şeker atmamaktadır. %29,4'ünün ise kahvesine/çayına 1-4 çay kaşığı, %3,1'nin ise 5-8 çay kaşığı şeker ekledikleri tespit edilmiştir.

Tablo 8. Katılımcıların tatlı tüketimine ilişkin bazı ifadelerle katılım düzeylerinin dağılımı

	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Ort	ss
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
Tatlı tüketmenin yemeği bitirmek için iyi bir yol olduğunu düşünüyorum.	42	10,9	82	21,3	99	25,7	141	36,6	21	5,5	3,04	1,11
Genellikle tatlılara ihtiyacım olur çünkü "mutsuz" hissedirim.	106	27,5	136	35,3	69	17,9	58	15,1	16	4,2	2,33	1,15
Genelde tatlılara ihtiyacım olur çünkü "mutlu" hissedirim.	96	24,9	141	36,6	79	20,5	61	15,8	8	2,1	2,34	1,08
Stresimi azaltmak için genellikle tatlılara ihtiyacım olur.	96	24,9	107	27,8	68	17,7	93	24,2	21	5,5	2,57	1,25
Acıktığımda atıştırmalık olarak yemeyi seviyorum.	55	14,3	72	18,7	60	15,6	167	43,4	31	8,1	3,12	1,23
Düğün, doğum günü gibi etkinliklerde yerim.	34	8,8	14	3,6	28	7,3	178	46,2	131	34,0	3,93	1,16
Lezzetli bir şeyler yemek istediğimde buna ihtiyacım var.	45	11,7	66	17,1	72	18,7	148	38,4	54	14,0	3,26	1,23
Enerji kaynağı olduğu için tüketiyorum.	121	31,4	136	35,3	66	17,1	44	11,4	18	4,7	2,23	1,15
Toz şeker yerine bal, pekmez, agave şurubu veya hindistan cevizi şekeri tüketiyorum.	86	22,3	91	23,6	88	22,9	96	24,9	24	6,2	2,69	1,24
Aşırı şeker tüketimini önlemek için marketten ürün alırken içinde şeker olup olmadığına bakarım.	77	20,0	76	19,7	70	18,2	99	25,7	63	16,4	2,99	1,38

“Şekersiz” iddiasının varlığı, yiyecek satın alırken seçimlerimi etkiler.	113	29,4	97	25,2	59	15,3	60	15,6	56	14,5	2,61	1,42
--	-----	------	----	------	----	------	----	------	----	------	------	------

Tablo 8’e bakıldığında, katılımcıların %46,2’si “Düğün, doğum günü gibi etkinliklerde yerim.” ifadesine “Katılıyorum” yanıtını verdikleri belirlenirken, katılımcıların %34,0’ı bu ifadeye “Kesinlikle Katılıyorum” cevabını verdikleri saptanmıştır.

Albayrak ve arkadaşlarının (2022) yapmış olduğu çalışmada katılımcıların negatif duygu durumlarında tükettikleri gıdaların kategorilerine göre dağılımına bakıldığında tatlı gıdaların, %46,1 ile, oldukça ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durum çalışmamızla farklılık göstermektedir. ABD’deki katılımcıların negatif duygu durumlarında tatlı ürünleri tüketme alışkanlıklarının daha az olduğu edilmiştir. Katılımcıların %35,3’ü “Genellikle tatlılara ihtiyacım olur çünkü mutsuz hissederim” ifadesine “Katılmıyorum” yanıtını, %15,1’nin ise “Katılıyorum” yanıtını verdikleri saptanmıştır.

Güllü (2020) yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin yarısından fazlası üzüntülü ve stresli dönemlerinde tatlı yeme hislerinin arttığını bildirirken, %45,3’ü de öğün içerisinde mutlaka bir tatlının olmasını tercih ettiklerini belirtmiştir. Çalışmaya katılanların %63,7’si hamur işi besinleri sevdiklerini ifade etmiş, %56,2’si işleri iyi gittiğinde kendisine ödül olarak tatlı aldıklarını bildirmiştir. Bu durum çalışmamızla paralellik göstermemektedir. Katılımcıların %36,6’nın “Genelde tatlılara ihtiyacım olur çünkü ‘mutlu’ hissederim.” ifadesine katılmadıklarını ve %15,8’inin ise bu ifadeye katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların %43,4’ünün “Tatlı yiyecekleri acıktığımda atıştırmalık olarak yemeyi seviyorum.” ifadesine “Katılıyorum” yanıtını, %18,7’sinin ise “Katılmıyorum” yanıtını verdikleri tespit edilmiştir.

Katılımcıların %38,4’ünün “Lezzetli bir şeyler yemek istediğimde tatlıya ihtiyacım var.” ifadesine “Katılıyorum” cevabını, %18,7’sinin ise “Kararsızım” cevabını verdikleri belirlenmiştir.

Tablo 9. Cinsiyet ile tatlılıkların tüketildikleri öğünlerin dağılımı (n=385)

	Kadın	Cinsiyet		Ki-kare	p
		Erkek			
	n	%	N	%	

Genellikle hangi öğünde tatlı tüketirsiniz?	Kahvaltı	18	5,8	5	6,8	2,839 ^a	0,417
	Öğle yemeği	17	5,4	7	9,6		
	Akşam yemeği	78	25,0	21	28,8		
	Öğün aralarında	199	63,8	40	54,8		

*p<0,05

Tablo 9 incelendiğinde, çalışmaya katılan kadınların %25,0'nun, erkeklerin %28,8'inin akşam yemeğinde, katılımcı kadınların %5,4'nün erkeklerin ise %9,6'sının öğle yemeğinde tatlı tükettikleri belirlenmiştir (p>0,05). İstatiksel açıdan cinsiyet ile hangi öğünde tatlı tükettikleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Kartal ve arkadaşlarının (2017) yaptığı çalışmada kadın öğrencilerin %65,1'i ve erkek öğrencilerin %54,9'nun bisküvi, kek, çikolata gibi tatlı ürünlerin ara öğünlerde tüketildiği saptanmıştır. Bu durum çalışmamızla paralellik göstermektedir. Çalışmamızda katılımcı kadınların %63,8'inin, erkeklerin ise %54,8'inin öğün aralarında tatlı tükettikleri belirlenmiştir (p>0,05).

Tablo 10. Cinsiyet ile tatlı tüketilirken dikkat edilen unsurların dağılımı (n=385)

	Cinsiyet					Ki-kare	p
	Kadın		Erkek				
	n	%	n	%			
Tatlı tüketirken nelere dikkat ediyorsunuz?							
Katkı maddesi olup olmadığına dikkat ederim.	Hayır	259	83,0	60	82,2	0,028 ^a	0,867
	Evet	53	17,0	13	17,8		
Diğer tatlılar yerine meyve tüketmeye özen gösteririm.	Hayır	274	87,8	62	84,9	0,445 ^a	0,505
	Evet	38	12,2	11	15,1		
Günlük taze olmasına özen gösteririm.	Hayır	282	90,4	67	91,8	0,136 ^a	0,712
	Evet	30	9,6	6	8,2		
Kalori miktarına dikkat ederim.	Hayır	250	80,1	57	78,1	0,153 ^a	0,695
	Evet	62	19,9	16	21,9		
Fiyatına dikkat ederim.	Hayır	244	78,2	53	72,6	1,053 ^a	0,305
	Evet	68	21,8	20	27,4		
Hepsine dikkat ederim.	Hayır	266	85,3	64	87,7	0,282 ^a	0,596
	Evet	46	14,7	9	12,3		
Hiçbirine dikkat etmem.	Hayır	214	68,6	51	69,9	0,045 ^a	0,833
	Evet	98	31,4	22	30,1		
**Diğer	Hayır	280	89,7	67	91,8	0,276 ^a	0,599
	Evet	32	10,3	6	8,2		

*p<0,05

**Diğer katılımcılar “Porsiyon Büyüklüğü, Protein ve Karbonhidrat Dengesi, İçeriğinde Ne Kadar Miktarda Şeker Bulunduğu, Süt ve Süt Ürünleri İçermemesi, İçeriğinde Suni Tatlandırıcı Bulundurmaması, Ürünün Organik Olup Olmadığına Dikkat Ederim” seçeneklerini yazmışlardır.

Tablo 10’da görülebileceği gibi, çalışmaya katılan kadınların %87,8’inin, erkeklerin %84,9’unun diğer tatlılar yerine meyve tükettikleri saptanmıştır. Katılımcı kadınların %19,9’unun, erkeklerin ise %21,9’unun kalori miktarına dikkat ederken, kadınların %21,8’inin erkeklerin ise %27,4’ünün tatlıların fiyatına dikkat ettikleri tespit edilmiştir (p>0,05). İstatistiksel açıdan cinsiyet ile tatlı tüketirken dikkat edilecek unsurlar arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 11. Cinsiyet ile kahve/çaylarına şeker ekleme durumlarının dağılımı

	Cinsiyet					Ki-kare	p
	Kadın		Erkek				
	n	%	N	%			
Kahvenize/çayınıza günde kaç çay kaşığı şeker eklersiniz?	Şeker atmam	213	68,3	44	60,3	17,125 ^a	*0,000
	1-4 çay kaşığı	93	29,8	20	27,4		
	5 ve daha fazla	6	1,9	9	12,3		

*p<0,05

Tablo 11'e bakıldığında, ankete katılan kadınların %68,3'ü ve erkeklerin %60,3'ü şeker kullanmadığı tespit edilmiştir. Erkeklerin %12,3'ünün, kadınların ise %1,9'unun kahve veya çaylarına günde 5 çay kaşığı ve üzeri şeker kattıkları belirlenmiştir. İstatistiksel açıdan cinsiyet ile kahveye/çaya atılan şeker arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (p<0,05).

Terzioğlu'nun (2015) yapmış olduğu çalışmada kadınların %43.9'unun içeceklerine şeker eklediği belirlenirken, %56,1'inim ekmediği belirlenmiştir. Erkeklerin ise; 56.1'i içeceklerine şeker eklediğini beyan ederken %38.9'u ekmediğini beyan etmiştir.

Arslan ve arkadaşlarının (2016) yapmış oldukları çalışmada üniversite öğrencilerinin sıcak içeceklerde şeker kullanımı kızlarda %51,4, erkeklerde %71,6 sıklığında olduğu tespit edilmiştir. Erkek öğrencilerin sıcak içeceklerle daha fazla şeker ilave ettikleri belirlenmiştir (p<0.05).

Tablo 12. Uyruk ile şekerli ürünlerin tüketimi arasındaki ilişkinin dağılımı (n=385)

	Uyruk					Ki-kare	p
	ABD		*Diğer				
	n	%	n	%			
Genellikle hangi öğünde tatlı tüketirsiniz?	Kahvaltı	19	5,6	4	8,9	24,293 ^a	**0,000
	Öğle yemeği	14	4,1	10	22,2		
	Akşam yemeği	92	27,1	7	15,6		
	Öğün aralarında	215	63,2	24	53,3		

*p<0,05

*Diğer uyruklara mensup katılımcılar, “Hindistanlı, Fransız, Portekizli, Endonez-
yalı, Alman, Danimarkalı, Türk, Taylandlı, Brezilyalı, İrlandalı, Yunan,
İtalyan, Norveçli, Bangladeşli, Porto Rikolu, Meksikalı ve Paraguaylı” se-
çeneklerini yazmışlardır.

Uyruk ile değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi için yapılan
Ki-kare testi sonuçları Tablo 12’de verilmiştir.

Uyruk ile tatlı tüketilen öğün arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
Uyruğu ABD olanların %63,2’si ve diğer olanların %53,3’ü öğün araların-
da tatlı tüketmektedir. ABD’li katılımcıların %4,1’nin, diğer katılımcıların
ise %22,2’sinin öğle yemeğinde tatlı tükettikleri tespit edilmiştir. Uyruğu
ABD olanların %27,1’i ve diğer olanların %15,6’sı akşam yemeğinde tatlı
tükettikleri saptanmıştır($p<0,05$).

Tablo 13. Uyruk ile şekerli ürünlerin tüketimi arasındaki ilişkinin dağılımı
($n=385$)

	Uyruk				Ki- kare	P	
	ABD		*Diğer				
	n	%	n	%			
Tatlı tüketirken nelere dikkat ediyorsunuz?							
Katkı maddesi olup olmadığına dikkat ederim.	Hayır	282	82,9	37	82,2	0,014 ^a	0,904
	Evet	58	17,1	8	17,8		
Diğer tatlılar yerine meyve tüketmeye özen gösteririm.	Hayır	298	87,6	38	84,4	0,367 ^a	0,545
	Evet	42	12,4	7	15,6		
Günlük taze olmasına özen gösteririm.	Hayır	313	92,1	36	80,0	6,818 ^a	0,009*
	Evet	27	7,9	9	20,0		
Kalori miktarına dikkat ederim.	Hayır	274	80,6	33	73,3	1,295 ^a	0,255
	Evet	66	19,4	12	26,7		
Fiyatına dikkat ederim.	Hayır	262	77,1	35	77,8	,012 ^a	0,914
	Evet	78	22,9	10	22,2		
Hepsine dikkat ederim.	Hayır	294	86,5	36	80,0	1,359 ^a	0,244
	Evet	46	13,5	9	20,0		
Hiçbirine dikkat etmem.	Hayır	231	67,9	34	75,6	1,074 ^a	0,300
	Evet	109	32,1	11	24,4		
**Diğer	Hayır	304	89,4	43	95,6	1,686 ^a	0,194
	Evet	36	10,6	2	4,4		

* $p<0,05$

*Diğer uyruklara mensup katılımcılar, “Hindistanlı, Fransız, Portekizli, Endonezyalı, Alman, Danimarkalı, Türk, Taylandlı, Brezilyalı, İrlandalı, Yunan, İtalyan, Norveçli, Bangladeşli, Porto Rikolu, Meksikalı ve Paraguaylı” seçeneklerini yazmışlardır.

**Diğer katılımcılar “Porsiyon Büyüklüğü, Protein ve Karbonhidrat Dengesi, İçeriğinde Ne Kadar Miktarda Şeker Bulunduğu, Süt ve Süt Ürünleri İçermemesi, İçeriğinde Suni Tatlandırıcı Bulundurmaması, Ürünün Organik Olup Olmadığına Dikkat Ederim” seçeneklerini yazmışlardır.

Tablo 13’e bakıldığında, uyruk ile tatlı tüketirken günlük taze olmasına özen gösterme durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Uyruğu ABD olanların %7,9’u ve diğer cevabı verenlerin %20,0’si günlük taze olmasına özen göstermektedir ($p<0,05$). ABD’li katılımcıların %12,4’nün, diğer katılımcıların ise %15,6’sının diğer tatlılar yerine meyve tüketmeye özen gösterdikleri tespit edilmiştir. Uyruğu ABD olanların %19,4’ü ve diğer cevabını verenler %26,7’si kalori miktarına dikkat ettikleri saptanmıştır ($p>0,05$).

Tablo 14. Uyruk ile şekerli ürünlerin tüketimi arasındaki ilişkinin dağılımı ($n=385$)

	Uyruk					Ki-kare	p
	ABD		**Diğer				
	n	%	n	%			
Kahvenize/çayınıza günde kaç çay kaşığı şeker eklersiniz?	Şeker atmam	233	68,5	24	53,3	5,868 ^a	0,053
	1-4 çay kaşığı	96	28,2	17	37,8		
	5 ve daha fazla	11	3,2	4	8,9		

* $p<0,05$

**Diğer uyruklara mensup katılımcılar, “Hindistanlı, Fransız, Portekizli, Endonezyalı, Alman, Danimarkalı, Türk, Taylandlı, Brezilyalı, İrlandalı, Yunan, İtalyan, Norveçli, Bangladeşli, Porto Rikolu, Meksikalı ve Paraguaylı” seçeneklerini yazmışlardır.

Katılımcıların kahve ve çaylarına şeker ekleme durumları Tablo 14’te incelenmiştir. ABD’li katılımcıların içeceklerinde daha az şeker tükettikleri tespit edilmiştir. ABD uyruklu katılımcıların %68,5’i kahve ve çaylarına şeker atmadıklarını, diğer uyruklara mensup katılımcıların ise %53,3’nün kahve/çaylarına şeker atmadıkları saptanmıştır ($p>0,05$).

ABD’li katılımcıların %3,2’sinin, diğer katılımcıların ise %8,9’unun kahve/çaylarına 5 çay kaşığı ve daha fazla şeker ekledikleri belirlenmiştir ($p>0,05$).

Tablo 15. Doğum yılı ile tatlılıkların tüketildikleri öğünlerin dağılımı ($n=385$)

	Doğum yılı									Ki-kare	p
	1964 ve öncesi		1965-1980		1981-1999		2000 ve sonrası				
	n	%	n	%	n	%	n	%			
Genellikle hangi öğünde tatlı tüketirsiniz?	Kahvaltı	2	2,3	11	8,5	10	6,5	-	-	9,568 ^a	0,387
	Öğle yemeği	7	8,0	6	4,7	9	5,8	2	14,3		
	Akşam yemeği	24	27,3	35	27,1	39	25,3	1	7,1		
	Öğün aralarında	55	62,5	77	59,7	96	62,3	11	78,6		

* $p<0,05$

Tablo 15 incelendiğinde, 1964 ve öncesi doğanların %62,5’inin, 1965 -1980 doğumlu olanların %59,7’sinin, 2000 ve sonrası doğanların %78,6’sının öğün aralarında tatlı tükettikleri belirlenmiştir. 1964 ve öncesi doğanların %2,3’ünün, 1965 -1980 doğumlu olanların %8,5’inin öğün aralarında tatlı tükettikleri saptanmıştır. 2000 ve sonrası doğan katılımcıların hiçbirinin kahvaltıda tatlı tüketmediği saptanmıştır ($p>0,05$).

Tablo 16. Doğum yılı ile tatlı tüketilirken dikkat edilen unsurların dağılımı

	Doğum yılı									Ki-kare	P
	1964 ve öncesi		1965-1980		1981-1999		2000 ve sonrası				
	n	%	n	%	n	%	N	%			
Tatlı tüketirken nelere dikkat ediyorsunuz?											
Katkı maddesi olup olmadığına dikkat ederim.	Hayır	74	84,1	106	82,2	127	82,5	12	85,7	0,234 ^a	0,972
	Evet	14	15,9	23	17,8	27	17,5	2	14,3		
Diğer tatlılar yerine meyve tüketmeye özen gösteririm.	Hayır	79	89,8	114	88,4	132	85,7	11	78,6	1,927 ^a	0,588
	Evet	9	10,2	15	11,6	22	14,3	3	21,4		

Günlük taze olmasına özen gösteririm.	Hayır	81	92,0	117	90,7	137	89,0	14	100,0	2,165 ^a	0,539
	Evet	7	8,0	12	9,3	17	11,0	0	-		
Kalori miktarına dikkat ederim.	Hayır	71	80,7	102	79,1	126	81,8	8	57,1	4,921 ^a	0,178
	Evet	17	19,3	27	20,9	28	18,2	6	42,9		
Fiyatına dikkat ederim.	Hayır	72	81,8	108	83,7	110	71,4	7	50,0	12,958 ^a	0,005*
	Evet	16	18,2	21	16,3	44	28,6	7	50,0		
Hepsine dikkat ederim.	Hayır	75	85,2	112	86,8	130	84,4	13	92,9	0,942 ^a	0,815
	Evet	13	14,8	17	13,2	24	15,6	1	7,1		
Hiçbirine dikkat etmem.	Hayır	65	73,9	86	66,7	101	65,6	13	92,9	5,844 ^a	0,119
	Evet	23	26,1	43	33,3	53	34,4	1	7,1		
**Diğer	Hayır	75	85,2	117	90,7	143	92,9	12	85,7	4,019 ^a	0,259
	Evet	13	14,8	12	9,3	11	7,1	2	14,3		

* $p < 0,05$

**Diğer katılımcılar “Porsiyon Büyüklüğü, Protein ve Karbonhidrat Dengesi, İçeriğinde Ne Kadar Miktarda Şeker Bulunduğu, Süt ve Süt Ürünleri İçermemesi, İçeriğinde Suni Tatlandırıcı Bulundurmaması, Ürünün Organik Olup Olmadığına Dikkat Ederim” seçeneklerini yazmışlardır.

Tablo 16 incelendiğinde, doğum yılı ile tatlı tüketirken fiyatına dikkat etme durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu saptanmıştır. 1964 ve öncesi doğmuş olanların %18,2’si; 1965-1980 arası doğmuş olanların %16,3’ü; 1981-1999 arası doğmuş olanların 28,6’sı ve 2000 ve sonrası doğmuş olanların %50,0’si tatlı tüketirken fiyatına dikkat etmektedir ($p < 0,05$).

1964 ve öncesi doğmuş olanların %80,7’si; 1965-1980 arası doğmuş olanların %79,1’i; 1981-1999 arası doğmuş olanların 81,8’i ve 2000 ve sonrası doğmuş olanların %57,1’i tatlı tüketirken kalori miktarına dikkat etmemektedir.

1964 ve öncesi doğmuş olanların %26,1’i; 1965-1980 arası doğmuş olanların %33,3’ü; 1981-1999 arası doğmuş olanların %34,4’ü ve 2000 ve sonrası doğmuş olanların %7,1’i tatlı tüketirken hiçbirine dikkat etmedikleri tespit edilmiştir ($p > 0,05$).

Tablo 17. Doğum yılı ile kahve/çaylarına şeker ekleme durumlarının dağılımı (n=385)

	Doğum yılı										Ki-kare	P
	1964 ve öncesi		1965-1980		1981-1999		2000 ve sonrası					
	n	%	n	%	n	%	N	%				
Kahvenize/çayınıza günde kaç çay kaşığı şeker eklersiniz?	Şeker atmam	67	76,1	88	68,2	93	60,4	9	64,3	17,191 ^a	0,009*	
	1-4 çay kaşığı	21	23,9	39	30,2	50	32,5	3	21,4			
	5 ve daha fazla	-	-	2	1,6	11	7,1	2	14,3			

*p<0,05

Doğum yılı ile kahveye/çaya atılan şeker arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. 1964 ve öncesi doğmuş olanların %76,1'i; 1965-1980 arası doğmuş olanların %68,2'si; 1981-1999 arası doğmuş olanların %60,4'ü ve 2000 ve sonrası doğmuş olanların %64,3'ü kahvesine/çayına şeker atmaktadır (p<0,05). Şeker kullanımı 1981-1999 arası doğmuş olanlarda en fazladır.

1964 ve öncesi doğmuş olanların %23,9'u; 1965-1980 arası doğmuş olanların %30,2'si; 1981-1999 arası doğmuş olanların %32,5'i ve 2000 ve sonrası doğmuş olanların %21,4'ü kahvesine/çayına 1-4 çay kaşığı şeker atmaktadır. Şeker kullanımı 1981-1999 arası doğmuş olanlarda en fazladır (p<0,05).

Tablo 18. Eğitim seviyesi ile tatlıların tüketildikleri öğünlerin dağılımı (n=385)

	Eğitim seviyesi										Ki-kare	p	
	Lise ve altı		Ön lisans		Lisans		Yüksek lisans		Doktora				
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%			
Genellikle hangi öğünde tatlı tüketirsiniz?	Kahvaltı	2	2,5	3	6,1	10	7,2	7	6,9	1	5,9	11,772 ^a	0,464
	Öğle yemeği	4	5,0	2	4,1	12	8,7	3	3,0	3	17,6		
	Akşam yemeği	19	23,8	11	22,4	35	25,4	29	28,7	5	29,4		
	Öğün aralarında	55	68,8	33	67,3	81	58,7	62	61,4	8	47,1		

*p<0,05

Tablo 18 incelendiğinde, eğitim seviyesi ile tatlıların tüketildikleri öğün olarak bütün eğitim kademelerine mensup kişilerin en çok öğün aralarında tatlı ürünler tükettikleri tespit edilmiştir. Lise ve altı eğitim seviyesindekilerin %68,8'inin, ön lisans seviyesindekilerin %67,3'ünün, lisans seviyesinde olanların %58,7'sinin, yüksek lisans seviyesindekilerin %61,4'ünün ve doktora seviyesindekilerin %47,1'inin öğün aralarında tatlı tükettikleri belirlenmiştir ($p>0,05$).

Tablo 19. Eğitim seviyesi ile tatlı tüketilirken dikkat edilen unsurların dağılımı

	Eğitim seviyesi											Ki-kare	p
	Lise ve altı		Ön lisans		Lisans		Yüksek lisans		Doktora				
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%			
Tatlı tüketirken nelere dikkat ediyorsunuz?													
Katkı maddesi olup olmadığı	Hayır	68	85,0	40	81,6	115	83,3	80	79,2	16	94,1	2,797 ^a	0,592
	Evet	12	15,0	9	18,4	23	16,7	21	20,8	1	5,9		
Diğer tatlılar yerine meyve tüketmeye özen gösteririm.	Hayır	72	90,0	43	87,8	118	85,5	88	87,1	15	88,2	0,949 ^a	0,917
	Evet	8	10,0	6	12,2	20	14,5	13	12,9	2	11,8		
Günlük taze olmasına özen gösteriyorum.	Hayır	74	92,5	45	91,8	122	88,4	92	91,1	16	94,1	1,489 ^a	0,829
	Evet	6	7,5	4	8,2	16	11,6	9	8,9	1	5,9		
Kalori miktarına dikkat ederim.	Hayır	63	78,8	42	85,7	116	84,1	73	72,3	13	76,5	6,318 ^a	0,177
	Evet	17	21,3	7	14,3	22	15,9	28	27,7	4	23,5		
Fiyatına dikkat ederim.	Hayır	59	73,8	40	81,6	108	78,3	75	74,3	15	88,2	2,843 ^a	0,584
	Evet	21	26,3	9	18,4	30	21,7	26	25,7	2	11,8		
Hepsine dikkat ederim.	Hayır	69	86,3	38	77,6	115	83,3	92	91,1	16	94,1	6,688 ^a	0,153
	Evet	11	13,8	11	22,4	23	16,7	9	8,9	1	5,9		
Dikkat etmiyorum	Hayır	50	62,5	34	69,4	99	71,7	73	72,3	9	52,9	4,606 ^a	0,330
	Evet	30	37,5	15	30,6	39	28,3	28	27,7	8	47,1		

**Diğer	Hayır	71	88,8	42	85,7	126	91,3	93	92,1	15	88,2	1,959 ^a	0,743
	Evet	9	11,3	7	14,3	12	8,7	8	7,9	2	11,8		

* $p < 0,05$

**Diğer katılımcılar “Porsiyon Büyüklüğü, Protein ve Karbonhidrat Dengesi, İçerisinde Ne Kadar Miktarda Şeker Bulunduğu, Süt ve Süt Ürünleri İçermemesi, İçerisinde Suni Tatlandırıcı Bulundurmaması, Ürünün Organik Olup Olmadığına Dikkat Ederim” seçeneklerini yazmışlardır.

Eğitim seviyesi ile değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Lise ve altı eğitim seviyesindekilerin %15,0'mın, ön lisans seviyesindekilerin %18,4'ünün, lisans seviyesinde olanların %16,7'sinin, yüksek lisans seviyesindekilerin %20,8'inin ve doktora seviyesindekilerin %5,9'unun tatlı tüketirken katkı maddesi olup olmadığına dikkat ettiklerini belirtmişlerdir ($p > 0,05$).

Tablo 20. Eğitim seviyesi ile kahve/çaylarına şeker ekleme durumlarının dağılımı ($n=385$)

	Eğitim seviyesi											Ki-kare	p
	Lise ve altı		Ön lisans		Lisans		Yüksek lisans		Doktora				
	n	%	N	%	n	%	n	%	n	%			
Kahvenize/çayınıza günde kaç çay kaşığı şeker eklersiniz?	Şeker atmam	49	61,3	32	65,3	90	65,2	70	69,3	16	94,1	11,402 ^a	0,180
	1-4 çay kaşığı	25	31,3	15	30,6	42	30,4	30	29,7	1	5,9		
	5 ve daha fazla	6	7,5	2	4,1	6	4,3	1	1,0	-	-		

* $p < 0,05$

Eğitim seviyesi ile kahve/çaylarına şeker ekleme durumları incelendiğinde, lise ve altı eğitim seviyesindekilerin %61,3'nün, doktora eğitim seviyesindekilerin ise %94,1'nin kahve/çaylarına şeker eklemediği tespit edilmiştir ($p > 0,05$).

Lise ve altı eğitim seviyesindekilerin %31,3'ü, yüksek lisans seviyesindekilerin %29,7'sinin ve doktora eğitim seviyesindekilerin %5,9'nun kahve/çaylarına 1-4 çay kaşığı şeker attıkları belirlenmiştir. Eğitim seviyesi arttıkça çaya/kahveye atılan şekerin miktarının azaldığı tespit edilmiştir ($p > 0,05$).

Tablo 21. *Kronik hastalığı olma durumu ile tatlılıkların tüketildikleri öğünlerin dağılımı (n=385)*

			Diyet kısıtlaması gerektiren aşağıdaki kronik hastalıklardan hangisine sahipsiniz?				Ki-kare	p
	Kronik hastalığım yok		**Kronik hastalığım var					
	n	%	n	%				
Genellikle hangi öğünde tatlı tüketirsiniz?	Kahvaltı	17	6,2	6	5,5	0,999 ^a	0,801	
	Öğle yemeği	19	6,9	5	4,6			
	Akşam yemeği	72	26,1	27	24,8			
	Öğün aralarında	168	60,9	71	65,1			

*p<0,05

**Kronik hastalıklara sahip katılımcılar “Diyabet, Hipotroidi, Hipertroidizm, Kalp Hastalığı, Kanser, Böbrek, Astım, Obezite, Migren, Yüksek Kolesterol, Hipertansiyon, Çölyak, Osteoporoz ve Egzama” seçeneklerini yazmışlardır.

Tablo 21’de görülebileceği gibi, kronik hastalığı olma durumu ile tatlılıkların tüketildikleri öğünlerin dağılımı olarak kronik hastalığı olmayanların %60,9’unun, kronik hastalığı olanların ise %65,1’inin öğün aralarında tatlı tükettikleri belirlenmiştir. Kronik hastalığı bulunmasına rağmen katılımcıların tatlı tüketimine devam ettikleri saptanmıştır (p>0,05).

Kronik hastalığı bulunmayan katılımcıların %6,2’si, kronik hastalığı bulunan katılımcıların ise %5,5’nin tatlı ürünleri kahvaltıda tükettikleri tespit edilmiştir (p>0,05).

Tablo 22. Kronik hastalığı olma durumu ile tatlı tüketilirken dikkat edilen unsurların dağılımı (n=385)

	Diyet kısıtlaması gerektiren aşağıdaki kronik hastalıklardan hangisine sahipsiniz?					Ki-kare	p
	Kronik hastalığım yok		**Kronik hastalığım var				
	n	%	n	%			
Tatlı tüketirken nelere dikkat ediyorsunuz?							
Katkı maddesi olup olmadığı	Hayır	228	82,6	91	83,5	0,003	0,956
	Evet	48	17,4	18	16,5		
Diğer tatlılar yerine meyve tüketmeye özen gösteririm.	Hayır	241	87,3	95	87,2	0,000	1,000
	Evet	35	12,7	14	12,8		
Günlük taze olmasına özen gösteriyorum.	Hayır	252	91,3	97	89,0	0,258	0,611
	Evet	24	8,7	12	11,0		
Kalori miktarına dikkat ederim.	Hayır	219	79,3	88	80,7	0,027	0,870
	Evet	57	20,7	21	19,3		
Fiyatına dikkat ederim.	Hayır	210	76,1	87	79,8	0,423	0,515
	Evet	66	23,9	22	20,2		
Hepsine dikkat ederim.	Hayır	243	88,0	87	79,8	4,319 ^a	0,038*
	Evet	33	12,0	22	20,2		
Hiçbirine dikkat etmiyorum	Hayır	182	65,9	83	76,1	3,332	0,068
	Evet	94	34,1	26	23,9		
***Diğer	Hayır	250	90,6	97	89,0	0,079	0,779
	Evet	26	9,4	12	11,0		

*p<0,05

**Kronik hastalıklara sahip katılımcılar “Diyabet, Hipotroidi,, Hipertroidizm,, Kalp Hastalığı, Kanser, Böbrek, Astım, Obezite, Migren, Yüksek Kolesterol, Hiper Tansiyon, Çölyak, Osteoporoz ve Egzama” seçeneklerini yazmışlardır.

***Diğer katılımcılar “Porsiyon Büyüklüğü, Protein ve Karbonhidrat Dengesi, İçeriğinde Ne Kadar Miktarıda Şeker Bulunduğu, Süt ve Süt Ürünleri İçermemesi, İçeriğinde Suni Tatlandırıcı Bulundurmaması, Ürünün Organik Olup Olmadığına Dikkat Ederim” seçeneklerini yazmışlardır.

Tablo 22 incelendiğinde, kronik hastalığı olma durumu ile tatlı tüketirken katkı maddesi olup olmadığına, diğer tatlılar yerine meyve tüketmeye özen göstermeye, günlük taze olmasına, kalori miktarına ve fiyatına dikkat etme durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Kronik hastalığı olmayanların %12,0’ı ve hastalığı olanların %20,2’si bunlara dikkat etmektedir. Kronik hastalığı olanlar daha çok dikkat etmektedir(p>0,05).

Tablo 23. Kronik hastalığı olma durumu ile kahve/çaylarına şeker ekleme durumlarının dağılımı (n=385)

		Diyet kısıtlaması gerektiren aşağıdaki kronik hastalıklardan hangisine sahipsiniz?				Ki-kare	p
		Kronik hastalığım yok		**Kronik hastalığım var			
		n	%	n	%		
Kahvenize/çayınıza günde kaç çay kaşığı şeker eklersiniz?	Şeker atmam	179	64,9	78	71,6	3,668 ^a	0,160
	1-4 çay kaşığı	88	31,9	25	22,9		
	5 ve daha fazla	9	3,3	6	5,5		

*p<0,05

**Kronik hastalıklara sahip katılımcılar “Diyabet, Hipotroidi, Hipertroidizm, Kalp Hastalığı, Kanser, Böbrek, Astım, Obezite, Migren, Yüksek Kolesterol, Hipertansiyon, Çölyak, Osteoporoz ve Egzama” seçeneklerini yazmışlardır.

Kronik hastalığı olma durumu ile kahve/çaylarına şeker ekleme durumlarının dağılımı incelendiğinde, kronik hastalığı olmayan katılımcıların %64,9’unun, kronik hastalığı olan katılımcıların ise %71,6’sının kahve ve çaylarına şeker atmadığı saptanmıştır. Kronik hastalığı olmayanların %31,9’unun ve kronik hastalığı olanların ise %22,9’unun çay/kahvelerine 1-4 çay kaşığı şeker ekledikleri belirlenmiştir. İstatiksel açıdan kronik hastalığı olma durumuyla kahve ve çaylarına şeker ekleme durumları arasında anlamlı bir farklılık vardır(p>0,05).

Tablo 24. *Tatlı tüketimine ilişkin ifadelere katılım düzeylerinin cinsiyet açısından incelenmesi (n=385)*

			Cinsiyet				Ki-kare	p
	Kadın		Erkek					
	n	%	n	%				
Tatlı tüketmenin yemeği bitirmek için iyi bir yol olduğunu düşünüyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	103	33,0	21	28,8	0,496	0,780	
	Kararsızım	79	25,3	20	27,4			
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	130	41,7	32	43,8			
Genellikle tatlılara ihtiyacım olur çünkü “mutsuz” hissederim.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	199	63,8	43	58,9	1,027	0,599	
	Kararsızım	53	17,0	16	21,9			
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	60	19,2	14	19,2			
Genelde tatlılara ihtiyacım olur çünkü “mutlu” hissederim.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	192	61,5	45	61,6	0,001	1,000	
	Kararsızım	64	20,5	15	20,5			
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	56	17,9	13	17,8			
Stresimi azaltmak için genellikle tatlılara ihtiyacım olur.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	165	52,9	38	52,1	0,581	0,748	
	Kararsızım	53	17,0	15	20,5			
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	94	30,1	20	27,4			
Acıktığımda atıştırmalık olarak yemeyi seviyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	105	33,7	22	30,1	0,820	0,664	
	Kararsızım	50	16,0	10	13,7			
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	157	50,3	41	56,2			
Düğün, doğum günü gibi etkinliklerde yerim.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	41	13,1	7	9,6	3,818	0,148	
	Kararsızım	19	6,1	9	12,3			
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	252	80,8	57	78,1			

Lezzetli bir şeyler yemek istediğimde buna ihtiyacım var.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	88	28,2	23	31,5	4,526	0,104
	Kararsızım	53	17,0	19	26,0		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	171	54,8	31	42,5		
Enerji kaynağı olduğu için tüketiyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	217	69,6	40	54,8	10,926	0,004*
	Kararsızım	54	17,3	12	16,4		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	41	13,1	21	28,8		
Toz şeker yerine bal, pekmez, agave şurubu veya hindistan cevizi şekeri tüketiyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	152	48,7	25	34,2	5,355	0,069
	Kararsızım	66	21,2	22	30,1		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	94	30,1	26	35,6		
Aşırı şeker tüketimini önlemek için marketten ürün alırken içinde şeker olup olmadığına bakarım.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	129	41,3	24	32,9	2,426	0,297
	Kararsızım	53	17,0	17	23,3		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	130	41,7	32	43,8		
“Şekersiz” iddiasının varlığı, yiyecek satın alırken seçimlerimi etkiler.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	180	57,7	30	41,1	8,607	0,014*
	Kararsızım	48	15,4	11	15,1		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	84	26,9	32	43,8		

*p<0,05

Tablo 24’e bakıldığında, “Enerji kaynağı olduğu için tüketiyorum” ifadesine katılım ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu saptanmıştır. Kadınların %13,1’i ile erkeklerin %28,8’i bu ifadeye katılmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde erkeklerde bu ifadeye katılım daha fazladır(p<0,05).

“Şekersiz iddiasının varlığı, yiyecek satın alırken seçimlerimi etkiler” ifadesine katılım ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kadınların %26,9’u ile erkeklerin %43,8’i bu ifadeye katılmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde erkeklerde bu ifadeye katılım daha fazladır(p<0,05).

Kadınların %17,8'inin, erkeklerin ise %17,9'unun "Genelde tatlılara ihtiyacım olur çünkü "mutlu" hissederim" ifadesine katıldığı belirlenmiştir. Bu ifadeye katılım ile cinsiyet arasında bir ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$).

"Stresimi azaltmak için genellikle tatlılara ihtiyacım olur" ifadesine katılım ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kadınların %30,1'inin, erkeklerin ise %27,4'ünün bu ifadeye katıldığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

"Toz şeker yerine bal, pekmez, agave şurubu veya hindistan cevizi şekeri tüketiyorum" ifadesine katılım ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kadınların %30,1'nin, erkeklerin ise %35,6'sının bu ifadeye katıldığı saptanmıştır ($p>0,05$).

Tablo 25. Tatlı tüketimine ilişkin ifadelere katılım düzeylerinin uyruk açısından incelenmesi ($n=385$)

	ABD	Uyruk				Ki-ka-re	p
		n	%	**Diğer			
				n	%		
Tatlı tüketmenin yemeği bitirmek için iyi bir yol olduğunu düşünüyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/Katılmıyorum	104	30,6	20	44,4	4,466	0,107
	Kararsızım	92	27,1	7	15,6		
	Katılıyorum/Kesinlikle katılıyorum	144	42,4	18	40,0		
Genellikle tatlılara ihtiyacım olur çünkü "mutsuz" hissederim.	Kesinlikle katılmıyorum/Katılmıyorum	223	65,6	19	42,2	9,374	0,009*
	Kararsızım	57	16,8	12	26,7		
	Katılıyorum/Kesinlikle katılıyorum	60	17,6	14	31,1		
Genelde tatlılara ihtiyacım olur çünkü "mutlu" hissederim.	Kesinlikle katılmıyorum/Katılmıyorum	212	62,4	25	55,6	1,515	0,469
	Kararsızım	70	20,6	9	20,0		
	Katılıyorum/Kesinlikle katılıyorum	58	17,1	11	24,4		
Stresimi azaltmak için genellikle tatlılara ihtiyacım olur.	Kesinlikle katılmıyorum/Katılmıyorum	182	53,5	21	46,7	0,964	0,618
	Kararsızım	60	17,6	8	17,8		
	Katılıyorum/Kesinlikle katılıyorum	98	28,8	16	35,6		
Acıktığımda atıştırmalık olarak yemeyi seviyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/Katılmıyorum	112	32,9	15	33,3	0,864	0,649
	Kararsızım	51	15,0	9	20,0		
	Katılıyorum/Kesinlikle katılıyorum	177	52,1	21	46,7		

Düğün, doğum günü gibi etkinliklerde yerim.	Kesinlikle katılmıyorum/Katılmıyorum	39	11,5	9	20,0	12,117	0,002*
	Kararsızım	20	5,9	8	17,8		
	Katılıyorum/Kesinlikle katılıyorum	281	82,6	28	62,2		
Lezzetli bir şeyler yemek istediğimde buna ihtiyacım var.	Kesinlikle katılmıyorum/Katılmıyorum	97	28,5	14	31,1	0,756	0,685
	Kararsızım	62	18,2	10	22,2		
	Katılıyorum/Kesinlikle katılıyorum	181	53,2	21	46,7		
Enerji kaynağı olduğu için tüketiyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/Katılmıyorum	235	69,1	22	48,9	11,841	0,003*
	Kararsızım	58	17,1	8	17,8		
	Katılıyorum/Kesinlikle katılıyorum	47	13,8	15	33,3		
Toz şeker yerine bal, pekmez, agave şurubu veya hindistan cevizi şekeri tüketiyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/Katılmıyorum	160	47,1	17	37,8	2,029	0,363
	Kararsızım	78	22,9	10	22,2		
	Katılıyorum/Kesinlikle katılıyorum	102	30,0	18	40,0		
Aşırı şeker tüketimini önlemek için marketten ürün alırken içinde şeker olup olmadığına bakarım.	Kesinlikle katılmıyorum/Katılmıyorum	140	41,2	13	28,9	5,154	0,076
	Kararsızım	64	18,8	6	13,3		
	Katılıyorum/Kesinlikle katılıyorum	136	40,0	26	57,8		
“Şekersiz” iddiasının varlığı, yiyecek satın alırken seçimlerimi etkiler.	Kesinlikle katılmıyorum/Katılmıyorum	192	56,5	18	40,0	5,444	0,066
	Kararsızım	52	15,3	7	15,6		
	Katılıyorum/Kesinlikle katılıyorum	96	28,2	20	44,4		

*p<0,05

**Diğer uyruklara mensup katılımcılar, “Hindistanlı, Fransız, Portekizli, Endonezyalı, Alman, Danimarkalı, Türk, Taylandlı, Brezilyalı, İrlandalı, Yunan, İtalyan, Norveçli, Bangladeşli, Porto Rikolu, Meksikalı ve Paraguaylı” seçeneklerini yazmışlardır.

Tablo 25’de görülebileceği gibi, “Genellikle tatlılara ihtiyacım olur çünkü “mutsuz” hissederim” ifadesine katılım ile uyruk arasında anlamlı

bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Uyuğu ABD olanların %17,6'sı ile diğer olanların %31,1'i bu ifadeye katılmaktadır ($p<0,05$).

“Düğün, doğum günü gibi etkinliklerde yerim” ifadesine katılım ile uyruk arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Uyuğu ABD olanların %82,6'sı ile diğer olanların %62,2'si bu ifadeye katılmaktadır ($p<0,05$).

“Enerji kaynağı olduğu için tüketiyorum” ifadesine katılım ile uyruk arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Uyuğu ABD olanların %13,8'i ile diğer olanların %33,3'ü bu ifadeye katılmaktadır ($p<0,05$).

Tablo 26. *Tatlı tüketimiyle ilişkin ifadelere katılım düzeylerinin doğum yılı açısından incelenmesi (n=385)*

	Doğum yılı									Ki-kare	P
	1964 ve öncesi		1965-1980		1981-1999		2000 ve sonrası				
	n	%	n	%	n	%	n	%			
Tatlı tüketmenin yemeği bitirmek için iyi bir yol olduğunu düşünüyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	36	40,9	45	34,9	42	27,3	1	7,1	12,032	0,061
	Kararsızım	22	25,0	36	27,9	37	24,0	4	28,6		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	30	34,1	48	37,2	75	48,7	9	64,3		
Genellikle tatlılara ihtiyacım olur çünkü “mutsuz” hissederim.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	67	76,1	77	59,7	92	59,7	6	42,9	14,360	0,026*
	Kararsızım	13	14,8	23	17,8	31	20,1	2	14,3		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	8	9,1	29	22,5	31	20,1	6	42,9		
Genelde tatlılara ihtiyacım olur çünkü “mutlu” hissederim.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	62	70,5	79	61,2	87	56,5	9	64,3	11,086	0,086
	Kararsızım	16	18,2	25	19,4	38	24,7	0	0,0		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	10	11,4	25	19,4	29	18,8	5	35,7		
Stresimi azaltmak için genellikle tatlılara ihtiyacım olur.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	55	62,5	70	54,3	74	48,1	4	28,6	10,187	0,117
	Kararsızım	13	14,8	22	17,1	31	20,1	2	14,3		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	20	22,7	37	28,7	49	31,8	8	57,1		

Acıktığımda atıştırma olarak yemeyi seviyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	34	38,6	46	35,7	44	28,6	3	21,4	10,270	0,114
	Kararsızım	11	12,5	25	19,4	24	15,6	-	-		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	43	48,9	58	45,0	86	55,8	11	78,6		
Düğün, doğum günü gibi etkinliklerde yerim.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	18	20,5	19	14,7	11	7,1	-	-	18,410	0,005*
	Kararsızım	5	5,7	5	3,9	15	9,7	3	21,4		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	65	73,9	105	81,4	128	83,1	11	78,6		
Lezzetli bir şeyler yemek istediğimde buna ihtiyacım var.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	37	42,0	35	27,1	35	22,7	4	28,6	13,217	0,040*
	Kararsızım	9	10,2	24	18,6	36	23,4	3	21,4		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	42	47,7	70	54,3	83	53,9	7	50,0		
Enerji kaynağı olduğu için tüketiyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	64	72,7	81	62,8	102	66,2	10	71,4	7,185	0,304
	Kararsızım	12	13,6	30	23,3	23	14,9	1	7,1		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	12	13,6	18	14,0	29	18,8	3	21,4		
Toz şeker yerine bal, pekmez, agave şurubu veya hindistan cevizi şekeri tüketiyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	44	50,0	61	47,3	64	41,6	8	57,1	3,801	0,704
	Kararsızım	18	20,5	28	21,7	38	24,7	4	28,6		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	26	29,5	40	31,0	52	33,8	2	14,3		
Aşırı şeker tüketimini önlemek için marketten ürün alırken içinde şeker olup olmadığına bakarım.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	29	33,0	52	40,3	67	43,5	5	35,7	5,533	0,478
	Kararsızım	16	18,2	27	20,9	26	16,9	1	7,1		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	43	48,9	50	38,8	61	39,6	8	57,1		
“Şekersiz” iddiasının varlığı, yiyecek satın alırken seçimlerimi etkiler.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	48	54,5	78	60,5	80	51,9	4	28,6	6,645	0,355
	Kararsızım	12	13,6	19	14,7	25	16,2	3	21,4		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	28	31,8	32	24,8	49	31,8	7	50,0		

*p<0,05

“Genellikle tatlılara ihtiyacım olur çünkü mutsuz hissederim” ifadesine katılım ile doğum yılı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. 1964 ve öncesi doğumlu olanların %9,1’i; 1965-1980 arası doğumlu olanların %22,5’i; 1981-1999 doğumlu olanların %20,1’i ile 2000 ve sonrası doğumlu olanların %42,9’u bu ifadeye katılmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde 2000 ve sonrası doğumlu olanlarda bu ifadeye katılım en fazla iken 1964 ve öncesi doğumlu olanlarda en azdır (p<0,05).

“Düğün, doğum günü gibi etkinliklerde yerim” ifadesine katılım ile doğum yılı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. 1964 ve öncesi doğumlu olanların %73,9’u; 1965-1980 arası doğumlu olanların %81,4’ü; 1981-1999 doğumlu olanların %83,1’i ile 2000 ve sonrası doğumlu olanların %78,6’sı bu ifadeye katılmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde 1981-1999 doğumlu olanlarda bu ifadeye katılım en fazla iken 1964 ve öncesi doğumlu olanlarda en azdır (p<0,05).

“Lezzetli bir şeyler yemek istediğimde buna ihtiyacım var” ifadesine katılım ile doğum yılı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. 1964 ve öncesi doğumlu olanların %47,7’si; 1965-1980 arası doğumlu olanların %54,3’ü; 1981-1999 doğumlu olanların %53,9’u ile 2000 ve sonrası doğumlu olanların %50,0’ı bu ifadeye katılmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde 1981-1999 doğumlu olanlarda bu ifadeye katılım en fazla iken 1964 ve öncesi doğumlu olanlarda en azdır (p<0,05).

Tablo 27. Tatlı tüketimiyle ilişkin ifadelerle katılım düzeylerinin eğitim seviyesi açısından incelenmesi (n=385)

	Eğitim seviyesi											Ki-kare	P
	Lise ve altı		Ön lisans		Lisans		Yüksek lisans		Doktora				
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%			
Tatlı tüketmenin yemeği bitirmek için iyi bir yol olduğunu düşünüyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	26	32,5	20	40,8	44	31,9	32	31,7	2	11,8	21,808	0,005*
	Kararsızım	28	35,0	16	32,7	35	25,4	14	13,9	6	35,3		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	26	32,5	13	26,5	59	42,8	55	54,5	9	52,9		
Genellikle tatlılara ihtiyacım olur çünkü “mutsuz” hissederim.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	45	56,3	29	59,2	87	63,0	70	69,3	11	64,7	6,887	0,549
	Kararsızım	17	21,3	9	18,4	29	21,0	11	10,9	3	17,6		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	18	22,5	11	22,4	22	15,9	20	19,8	3	17,6		

Genelde tatlılara ihtiyacım olur çünkü “mutlu” hissederim.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	47	58,8	34	69,4	80	58,0	65	64,4	11	64,7	5,351	0,720
	Kararsızım	18	22,5	5	10,2	33	23,9	19	18,8	4	23,5		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	15	18,8	10	20,4	25	18,1	17	16,8	2	11,8		
Stresimi azaltmak için genellikle tatlılara ihtiyacım olur.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	43	53,8	27	55,1	68	49,3	54	53,5	11	64,7	5,802	0,669
	Kararsızım	17	21,3	6	12,2	25	18,1	16	15,8	4	23,5		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	20	25,0	16	32,7	45	32,6	31	30,7	2	11,8		
Acıktığımda atıştırmalık olarak yemeyi seviyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	31	38,8	18	36,7	40	29,0	33	32,7	5	29,4	4,940	0,764
	Kararsızım	12	15,0	6	12,2	27	19,6	13	12,9	2	11,8		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	37	46,3	25	51,0	71	51,4	55	54,5	10	58,8		
Düğün, doğum günü gibi etkinliklerde yerim.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	20	25,0	6	12,2	13	9,4	7	6,9	2	11,8	23,879	0,002*
	Kararsızım	10	12,5	3	6,1	11	8,0	3	3,0	1	5,9		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	50	62,5	40	81,6	114	82,6	91	90,1	14	82,4		
Lezzetli bir şeyler yemek istediğimde buna ihtiyacım var.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	31	38,8	15	30,6	35	25,4	27	26,7	3	17,6	9,302	0,317
	Kararsızım	17	21,3	8	16,3	26	18,8	16	15,8	5	29,4		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	32	40,0	26	53,1	77	55,8	58	57,4	9	52,9		
Enerji kaynağı olduğu için tüketiyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	48	60,0	31	63,3	94	68,1	74	73,3	10	58,8	8,112	0,423
	Kararsızım	19	23,8	10	20,4	20	14,5	15	14,9	2	11,8		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	13	16,3	8	16,3	24	17,4	12	11,9	5	29,4		
Toz şeker yerine bal, pekmez, agave şurubu veya hindistan cevizi şekeri tüketiyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	36	45,0	18	36,7	59	42,8	53	52,5	11	64,7	9,393	0,310
	Kararsızım	22	27,5	10	20,4	35	25,4	19	18,8	2	11,8		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	22	27,5	21	42,9	44	31,9	29	28,7	4	23,5		
Aşırı şeker tüketimini önlemek için marketten ürün alırken içinde şeker olup olmadığına bakarım.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	38	47,5	14	28,6	54	39,1	37	36,6	10	58,8	11,408	0,180
	Kararsızım	14	17,5	12	24,5	28	20,3	16	15,8	0	0,0		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	28	35,0	23	46,9	56	40,6	48	47,5	7	41,2		

“Şekersiz” iddiasının varlığı, yiyecek satın alırken seçimlerimi etkiler.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	38	47,5	26	53,1	81	58,7	53	52,5	12	70,6	5,526	0,700
	Kararsızım	16	20,0	7	14,3	20	14,5	15	14,9	1	5,9		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	26	32,5	16	32,7	37	26,8	33	32,7	4	23,5		

* $p < 0,05$

Tablo 27’de görülebileceği gibi, “Tatlı tüketmenin yemeği bitirmek için iyi bir yol olduğunu düşünüyorum” ifadesine katılım ile eğitim seviyesi arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu saptanmıştır. Lise ve altı okul mezunu olanların %32,5’i; ön lisans mezunu olanların %26,5’i; lisans mezunu olanların %42,8’i; yüksek lisans mezunu olanların %54,5’i ile doktora mezunu olanların %52,9’u bu ifadeye katılmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde yüksek lisans mezunu olanlarda bu ifadeye katılım en fazla iken ön lisans mezunu olanlarda en azdır ($p < 0,05$).

Sevimli’nin (2018) yapmış olduğu çalışmada tatlı tüketimi hakkındaki görüşlerin eğitim durumu değişkenine göre incelendiğinde “Özel günler, diğer günlere göre tatlı tüketimimi artırır.” ($t = 3,19$; $p = 0,750$), “Tatlı tüketiminin yemeği sonlandırmak için iyi bir yöntem olduğunu düşünüyorum.” ($t = 0,864$; $p = 0,388$), “Tatlı tüketimine genellikle kendimi mutlu hissetmek için ihtiyaç duyarım.” ($t = 0,440$; $p = 0,660$), “Tatlı tüketimine genellikle stresimi azaltmak için ihtiyaç duyarım.” ($t = -1,444$; $p = 0,149$) ve “Sağlık için tatlı tüketiminin dengede tutulması gereklidir.” ($t = -0,326$; $p = 0,744$) ifadesine katılma düzeyinin eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p > 0,05$). Bu durum çalışmamızla farklılık göstermektedir.

“Düğün, doğum günü gibi etkinliklerde yerim” ifadesine katılım ile eğitim seviyesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Lise ve altı okul mezunu olanların %62,5’i; ön lisans mezunu olanların %81,6’sı; lisans mezunu olanların %82,6’sı; yüksek lisans mezunu olanların %90,1’i ile doktora mezunu olanların %82,4’ü bu ifadeye katılmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde yüksek lisans mezunu olanlarda bu ifadeye katılım en fazla iken lise ve altı okul mezunu olanlarda en azdır ($p < 0,05$).

Tablo 28. Tatlı tüketimiyle ilişkin ifadelere katılım düzeylerinin kronik bir hastalığı olma durumu açısından incelenmesi (n=385)

	Diyet kısıtlaması gerektiren aşağıdaki kronik hastalıklardan hangisine sahipsiniz?				Ki-kare	p	
	Kronik hastalığım yok		**Kronik hastalığım var				
	n	%	n	%			
Tatlı tüketmenin yemeği bitirmek için iyi bir yol olduğunu düşünüyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	83	30,1	41	37,6	4,210	0,122
	Kararsızım	68	24,6	31	28,4		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	125	45,3	37	33,9		
Genellikle tatlılara ihtiyacım olur çünkü “mutsuz” hissedirim.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	182	65,9	60	55,0	5,528	0,063
	Kararsızım	42	15,2	27	24,8		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	52	18,8	22	20,2		
Genelde tatlılara ihtiyacım olur çünkü “mutlu” hissedirim.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	174	63,0	63	57,8	1,188	0,552
	Kararsızım	53	19,2	26	23,9		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	49	17,8	20	18,3		
Stresimi azaltmak için genellikle tatlılara ihtiyacım olur.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	153	55,4	50	45,9	2,993	0,224
	Kararsızım	47	17,0	21	19,3		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	76	27,5	38	34,9		
Acıktığımda atıştırma olarak yemeyi seviyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	93	33,7	34	31,2	0,859	0,651
	Kararsızım	45	16,3	15	13,8		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	138	50,0	60	55,0		
Düğün, doğum günü gibi etkinliklerde yerim.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	29	10,5	19	17,4	4,654	0,098
	Kararsızım	18	6,5	10	9,2		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	229	83,0	80	73,4		

Lezzetli bir şeyler yemek istediğimde buna ihtiyacım var.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	78	28,3	33	30,3	0,253	0,881
	Kararsızım	51	18,5	21	19,3		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	147	53,3	55	50,5		
Enerji kaynağı olduğu için tüketiyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	188	68,1	69	63,3	3,766	0,152
	Kararsızım	41	14,9	25	22,9		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	47	17,0	15	13,8		
Toz şeker yerine bal, pekmez, agave şurubu veya hindistan cevizi şekeri tüketiyorum.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	126	45,7	51	46,8	0,061	0,970
	Kararsızım	63	22,8	25	22,9		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	87	31,5	33	30,3		
Aşırı şeker tüketimini önlemek için marketten ürün alırken içinde şeker olup olmadığına bakarım.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	118	42,8	35	32,1	6,940	0,031
	Kararsızım	42	15,2	28	25,7		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	116	42,0	46	42,2		
“Şekersiz” iddiasının varlığı, yiyecek satın alırken seçimlerimi etkiler.	Kesinlikle katılmıyorum/ Katılmıyorum	151	54,7	59	54,1	0,103	0,950
	Kararsızım	43	15,6	16	14,7		
	Katılıyorum/ Kesinlikle katılıyorum	82	29,7	34	31,2		

* $p < 0,05$

**Kronik hastalıklara sahip katılımcılar “Diyabet, Hipotroidi,, Hipertroidizm,, Kalp Hastalığı, Kanser, Böbrek, Astım, Obezite, Migren, Yüksek Kolesterol, Hiper Tansiyon, Çölyak, Osteoporoz ve Egzama” seçeneklerini yazmışlardır.

“Aşırı şeker tüketimini önlemek için marketten ürün alırken içinde şeker olup olmadığına bakarım.” ifadesine katılım ile kronik bir hastalığa sahip olma durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p > 0,05$). Kronik hastalığı olmayanların %42,0’si ile hastalığı olanların %42,2’si bu ifadeye katılmaktadır.

“Şekersiz iddiasının varlığı, yiyecek satın alırken seçimlerimi etkiler” ifadesine katılım ile kronik bir hastalığa sahip olma durumu ara-

sında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kronik hastalığı olmayanların %29,7'si ile hastalığı olanların %31,2'si bu ifadeye katıldığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 29. *Tatlıların alındığı yer ve tatlı tüketim tercihlerin ile cinsiyet arasındaki ilişkinin incelenmesi (n=385)*

	Cinsiyet					Ki-kare	p
	Kadın		Erkek				
	n	%	n	%			
Genelde tatlıları nereden alırsınız?	Fırın	33	10,6	8	11,0	5,546	0,136
	Süpermarket	181	58,0	52	71,2		
	Evde yaparım	78	25,0	10	13,7		
	Kafe	20	6,4	3	4,1		

* $p<0,05$

Tablo 29'a bakıldığında, tatlıların alındığı yer ile ilgili soruya kadın katılımcıların %58,0'ının; erkek katılımcıların ise %71,2'sinin tatlıları süpermarketten aldıkları tespit edilmiştir. Kadınların %25,0'ının; erkeklerin ise 13,7'sinin tatlıları genellikle evde yaptıkları belirlenmiştir. Kadınların tatlıları evde yapma oranı erkeklerden daha yüksek olduğu saptanmıştır. İstatistiksel açıdan tatlıların alındığı yer ile tatlı tüketim tercihlerinin cinsiyet arasındaki ilişkide anlamlı bir farklılık vardır ($p>0,05$).

Tablo 30. *Cinsiyet ile tatlı tüketim tercihlerini etkileyen unsurların dağılımı (n=385)*

	Cinsiyet					Ki-kare	p
	Kadın		Erkek				
	n	%	n	%			
Tatlı tüketim tercihlerinizi etkileyen faktörler nelerdir?	Sosyal medya	8	2,6	6	8,2	9,363	0,095
	Arkadaş önerileri	46	14,7	12	16,4		
	Ürünün fotoğrafı	37	11,9	9	12,3		
	Ürünün fiyatı	46	14,7	13	17,8		
	Hepsi	49	15,7	14	19,2		
	**Diğer	126	40,4	19	26,0		

* $p<0,05$

**Tatlı tüketim tercihlerini diğer faktörlerin belirlediğini belirten katılımcılar

“Ürünün lezzeti, Açlık Seviyesi, Ruh Hali, Deneyimler, Ürünün İçeriğindeki, Glutensiz Olup Olmadığı, Canımın Çekmesi, Glikoz Seviyesi, Süt ve Süt Ürünlerinin Bulunup Bulunmadığı, Hiçbir Etkenin Belirlemediği” seçeneklerini yazmışlardır.

Tablo 30 incelendiğinde, kadın katılımcıların %14,6’sının; erkek katılımların ise %17,8’inin ürün fiyatının tatlı tüketim tercihlerini etkiledikleri belirlenmiştir. Kadın katılımcıların %40,4’ünün; erkek katılımcıların ise %26,0’nın diğer seçeneğini seçtikleri tespit edilmiştir. Kadın katılımcıların %2,6’sının, erkek katılımcıların ise 8,2’sinin tatlı tüketim tercihlerini etkileyen faktörün sosyal medya olduğunu belirtmişlerdir ($p>0,05$).

Tablo 31. *Tatlıların alındığı yer ve tatlı tüketim tercihleri ile doğum yılı arasındaki ilişkinin incelenmesi (n=385)*

	Doğum yılı									Ki-kare	p
	1964 ve öncesi		1965-1980		1981-1999		2000 ve sonrası				
	n	%	n	%	n	%	n	%			
Genelde tatlıları nereden alırsınız?	Fırın	6	6,8	16	12,4	17	11,0	2	14,3	14,286	0,112
	Süpermarket	56	63,6	70	54,3	97	63,0	10	71,4		
	Evde yaparım	21	23,9	39	30,2	26	16,9	2	14,3		
	Kafe	5	5,7	4	3,1	14	9,1	0	0,0		

* $p<0,05$

**Diğer “Ürünün lezzeti, Açlık Seviyesi, Ruh Hali, Deneyimler, Ürünün İçeriğindeki, Glutensiz Olup Olmadığı, Canımın Çekmesi, Glikoz Seviyesi, Süt ve Süt Ürünlerinin Bulunup Bulunmadığı, Hiçbir Etkenin Belirlemediği” seçeneklerini yazmışlardır.

1964 ve öncesi doğmuş olanların %6,8’i; 1965-1980 arası doğmuş olanların %12,4’ü; 1981-1999 arası doğmuş olanların %11,0’ı; 2000 ve sonrası doğmuş olanların ise %14,3’ü tatlıları genelde fırından aldıkları saptanmıştır ($p>0,05$).

1964 ve öncesi doğmuş olanların %23,9’u; 1965-1980 arası doğmuş olanların %30,2’sinin; 1981-1999 arası doğmuş olanların %16,9’unun; 2000 ve sonrası doğmuş olanların ise %14,3’ünün tatlıları genelde evde yaptıkları tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 32. Doğum yılı ile tatlı tüketim tercihlerini etkileyen unsurların dağılımı (n=385)

		Doğum yılı								Ki-kare	p
		1964 ve öncesi		1965-1980		1981-1999		2000 ve sonrası			
		n	%	n	%	n	%	n	%		
Tatlı tüketim tercihlerinizi etkileyen faktörler nelerdir?	Sosyal medya	1	1,1	4	3,1	9	5,8	0	0,0	25,664	0,042*
	Arkadaş önerileri	14	15,9	16	12,4	25	16,2	3	21,4		
	Ürünün fotoğrafı	7	8,0	17	13,2	21	13,6	1	7,1		
	Ürünün fiyatı	8	9,1	19	14,7	28	18,2	4	28,6		
	Hepsi	11	12,5	21	16,3	27	17,5	4	28,6		
	**Diğer	47	53,4	52	40,3	44	28,6	2	14,3		

*p<0,05

**Tatlı tüketim tercihlerini diğer faktörlerin belirlediğini belirten katılımcılar “Ürünün lezzeti, Açlık Seviyesi, Ruh Hali, Deneyimler, Ürünün İçeriğindeki, Glutensiz Olup Olmadığı, Canımın Çekmesi, Glikoz Seviyesi, Süt ve Süt Ürünlerinin Bulunup Bulunmadığı, Hiçbir Etkenin Belirlemediği” seçeneklerini yazmışlardır.

Tablo 32’ye bakıldığında, tatlı tüketim tercihlerini etkileyen faktörler ile doğum yılı arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu saptanmıştır. 1964 ve öncesi doğmuş olanların %53,4’ü; 1965-1980 arası doğmuş olanların %40,3’ü; 1981-1999 arası doğmuş olanların %28,6’sı diğer faktörlerden etkilenmekte iken 2000 ve sonrası doğmuş olanların %28,6’sı ürünün fiyatı, %21,4’ü arkadaş önerilerinden etkilenmektedir (p<0,05).

Tablo 33. Tatlıların alındığı yer ve tatlı tüketim tercihleri ile uyruk arasındaki ilişkinin incelenmesi (n=385)

		Uyruk				Ki-kare	p
		ABD		**Diğer			
		n	%	n	%		
Genelde tatlıları nereden alırsınız?	Fırın	33	9,7	8	17,8	4,783	0,188
	Süpermarket	204	60,0	29	64,4		
	Evde yaparım	82	24,1	6	13,3		
	Kafe	21	6,2	2	4,4		

*p<0,05

**Diğer uyruklara mensup katılımcılar, “Hindistanlı, Fransız, Portekizli, Endonezyalı, Alman, Danimarkalı, Türk, Taylandlı, Brezilyalı, İrlandalı, Yunan,

İtalyan, Norveçli, Bangladeşli, Porto Rikolu, Meksikalı ve Paraguaylı” seçeneklerini yazmışlardır.

Tablo 33 incelendiğinde, ABD’li katılımcıların %60,0’ının, diğer uyruklara mensup katılımcıların ise %64,4’ünün tatlıları süpermarketten aldıkları belirlenmiştir. ABD’li katılımcıların %24,1’inin, diğer uyruklara mensup kişilerin ise %13,3’ünün tatlıları genelde evde yaptıkları tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 34. *Uyruk ile tatlı tüketim tercihlerini etkileyen unsurların dağılımı (n=385)*

	Uyruk				Ki-kare	p	
	ABD		**Diğer				
	n	%	n	%			
Tatlı tüketim tercihlerinizi etkileyen faktörler nelerdir?	Sosyal medya	10	2,9	4	8,9	8,795	0,118
	Arkadaş önerileri	49	14,4	9	20,0		
	Ürünün fotoğrafı	40	11,8	6	13,3		
	Ürünün fiyatı	54	15,9	5	11,1		
	Hepsi	53	15,6	10	22,2		
	***Diğer	134	39,4	11	24,4		

* $p<0,05$

**Diğer uyruklara mensup katılımcılar, “Hindistanlı, Fransız, Portekizli, Endonezyalı, Alman, Danimarkalı, Türk, Taylandlı, Brezilyalı, İrlandalı, Yunan, İtalyan, Norveçli, Bangladeşli, Porto Rikolu, Meksikalı ve Paraguaylı” seçeneklerini yazmışlardır.

***Tatlı tüketim tercihlerini diğer faktörlerin belirlediğini belirten katılımcılar “Ürünün lezzeti, Açlık Seviyesi, Ruh Hali, Deneyimler, Ürünün İçeriğindeki, Glutensiz Olup Olmadığı, Canımın Çekmesi, Glikoz Seviyesi, Süt ve Süt Ürünlerinin Bulunup Bulunmadığı, Hiçbir Etkenin Belirlemediği” seçeneklerini yazmışlardır.

Tablo 34’e görülebileceği gibi, tatlı tüketim tercihlerini etkileyen faktörlerle ilgili soruya ABD’li katılımcıların %14,4’ünün, diğer uyruklara mensup kişilerin ise %20,0’ının arkadaş önerilerinden etkilendikleri saptanmıştır. ABD’li katılımcıların %15,6’sının, diğer uyruklara mensup kişilerin ise %11,1’inin ürünün fotoğrafından etkilendikleri tespit edilmiştir. ABD uyruklu katılımcıların %2,9’unun, diğer katılımcıların ise %8,9’unun sosyal medyanın tatlı tüketim tercihlerini etkilediklerini belirtmişlerdir ($p>0,05$).

Sonuç ve Öneriler

ABD'nin Maine, Massachusetts ve New Hampshire eyaletlerinde yaşayan bireylerin şekerli ürünleri tüketim alışkanlıklarını belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmaya 385 birey dahil edilmiştir. Katılımcıların %81,0'nin kadın, %29,0'unun erkek olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %40,0'ının 1981-1999 yılları arasında, %33,5'inin ise 1965-1980 yılları arasında doğduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %88,3'ünün ABD uyruklu olduğu saptanmıştır. Katılımcıların %62,6'sını tam zamanlı çalışanlar, %12,7'sini emekliler; %7'sini ise yarı zamanlı çalışanlar oluşturmaktadır. Katılımcıların %55,3'ünün aylık gelirinin 2501 dolar ve üzeri olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %35,8'i lisans mezunu, %26,2'sinin ise yüksek lisans mezunudur.

Katılımcıların %62,3'ünün boyu 1,62 m ile 1,82 m (5' 4"- 6 feet) arasındayken, %29,4'ünün boyu 1,52 m ile 1.62 m (5 -5' 4" feet) arası olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların %39,0'ının kilosu 68 kg ile 90 kg (150 - 199 pounds) arasındadır. Katılımcıların %57,1'i evlidir. Katılımcıların %39,5'i Massachusetts'te yaşadıklarını belirtmiştir. Katılımcıların %58,4'ünün en uzun süre şehirde yaşamış oldukları saptanmıştır. Katılımcıların %71,7'sinin diyet kısıtlaması gerektiren kronik bir hastalığı bulunmamaktadır. %7,8'inin diyabet, %6,2'sinin hipotroid, %1,3'nün ise kanser hastası olduğu belirlenmiştir.

En çok tüketilen tatlı ürünler incelendiğinde; katılımcıların %35,8'inin kurabiyeyi ayda bir, %27,8'inin ise haftada bir tükettikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların %29,4'ünün ayda bir sütlü çikolata, %25,5'inin ise ayda bir bitter çikolata tükettikleri saptanmıştır. Katılımcıların %30,1'inin dondurmaya ayda bir tükettikleri tespit edilmiştir.

En az tüketilen tatlı ürünler incelendiğinde; katılımcıların %75,3'ünün profiterölü hiç tüketmedikleri, %68,8'inin ise pudingi hiç tüketmedikleri belirlenmiştir. Bireylerin %69,6'sının marmeladı hiç tüketmedikleri saptanmıştır. Katılımcıların %31,4'ünün sütlü tatlıları hiç tüketmedikleri tespit edilmiştir.

Katılımcıların %63,4'ünün meyve suyunu tüketmedikleri, %3,9'unun ise haftada bir kez tükettikleri belirlenmiştir. Katılımcıların %59,7'sinin kolayı hiç tüketmedikleri saptanmıştır.

Katılımcıların %6,2'si öğle öğününde, %25,7'sinin ise akşam yemeğinde tatlı tükettikleri belirlenmiştir. Katılımcıların %60,5'inin genelde tatlıları süpermarketten aldıkları, %22,9'unun ise evde kendi yaptıkları saptanmıştır.

Katılımcıların %20,3'ünün tatlı ürünleri satın alırken kalori miktarına dikkat ederken; %22,9'u fiyatına dikkat etmektedir. Katılımcıların %14,3'ü

bütün faktörlere dikkat etmektedir ve katılımcıların %31,2'sinin ise hiçbir faktöre dikkat etmedikleri belirlenmiştir. Katılımcıların %17,1'inin tatlı tüketirken katkı maddesi olup olmadığına dikkat ettiklerini belirtirken; %12,7'si ise diğer tatlılar yerine meyve tüketmeye özen göstermektedir. Katılımcıların %9,4'ünün tatlı ürünleri tüketirken günlük taze olmasına özen gösterdikleri belirlenmiştir.

Katılımcıların %66,8'i kahvesine/çayına şeker atmamaktadır. %29,4'ünün ise kahvesine/çayına 1-4 çay kaşığı, %3,1'nin ise 5-8 çay kaşığı şeker ekledikleri tespit edilmiştir.

Katılımcıların %46,2'si "Düğün, doğum günü gibi etkinliklerde yerim." ifadesine "Katılıyorum" yanıtını verdikleri belirlenirken, katılımcıların %34,0'ı bu ifadeye "Kesinlikle Katılıyorum" cevabını verdikleri belirlenmiştir.

Katılımcıların %35,3'ü "Genellikle tatlılara ihtiyacım olur çünkü mutsuz hissederim" ifadesine "Katılmıyorum" yanıtını, %15,1'inin ise "Katılıyorum" yanıtını verdikleri saptanmıştır.

Katılımcıların %43,4'ünün "Tatlı yiyecekleri acıktığımda atıştırmalık olarak yemeyi seviyorum." ifadesine "Katılıyorum" yanıtını, %18,7'sinin ise "Katılmıyorum" yanıtını verdikleri tespit edilmiştir.

Katılımcıların %38,4'ünün "Lezzetli bir şeyler yemek istediğimde tatlıya ihtiyacım var." ifadesine "Katılıyorum" cevabını, %18,7'sinin ise "Kararsızım" cevabını verdikleri belirlenmiştir.

Çalışmaya katılan kadınların %25,0'ının, erkeklerin %28,8'inin akşam yemeğinde, katılımcı kadınların %5,4'nün erkeklerin ise %9,6'sının öğle yemeğinde tatlı tükettikleri belirlenmiştir ($p>0,05$).

Uyruk ile tatlı tüketilen öğün arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Uyruğu ABD olanların %63,2'si ve diğer olanların %53,3'ü öğün aralarında tatlı tüketmektedir. ABD'li katılımcıların %4,1'nin, diğer katılımcıların ise %22,2'sinin öğle yemeğinde tatlı tükettikleri tespit edilmiştir. Uyruğu ABD olanların %27,1'i ve diğer olanların %15,6'sı akşam yemeğinde tatlı tükettikleri saptanmıştır ($p>0,05$).

Uyruk ile tatlı tüketirken günlük taze olmasına özen gösterme durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Uyruğu ABD olanların %7,9'u ve diğer cevabı verenlerin %20,0'si günlük taze olmasına özen göstermektedir ($p>0,05$). ABD'li katılımcıların %12,4'nün, diğer katılımcıların ise %15,6'sının diğer tatlılar yerine meyve tüketmeye özen gösterdikleri tespit edilmiştir. Uyruğu ABD olanların %19,4'ü ve diğer cevabını verenler %26,7'si kalori miktarına dikkat ettikleri saptanmıştır ($p>0,05$).

Doğum yılı ile tatlı tüketirken fiyatına dikkat etme durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. 1964 ve öncesi doğmuş olanların %18,2'si; 1965-1980 arası doğmuş olanların %16,3'ü; 1981-1999 arası doğmuş olanların 28,6'sı ve 2000 ve sonrası doğmuş olanların %50,0'ı tatlı tüketirken fiyatına dikkat etmektedir ($p<0,05$).

Doğum yılı ile kahveye/çaya atılan şeker arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. 1964 ve öncesi doğmuş olanların %76,1'i; 1965-1980 arası doğmuş olanların %68,2'si; 1981-1999 arası doğmuş olanların %60,4'ü ve 2000 ve sonrası doğmuş olanların %64,3'ü kahvesine/çayına şeker atmaktadır. Şeker kullanımı 1981-1999 arası doğmuş olanlarda en fazladır ($p<0,05$).

Eğitim seviyesi ile tatlıların tüketildikleri öğün incelendiğinde, bütün eğitim kademelerine mensup kişilerin en çok öğün aralarında tatlı ürünler tükettikleri tespit edilmiştir. Lise ve altı eğitim seviyesindekilerin %68,8'nin, ön lisans seviyesindekilerin %67,3'ünün, lisans seviyesinde olanların %58,7'sinin, yüksek lisans seviyesindekilerin %61,4'nün ve doktora seviyesindekilerin %47,1'nin öğün aralarında tatlı tükettikleri belirlenmiştir ($p>0,05$).

Lise ve altı eğitim seviyesindekilerin %31,3'ü, yüksek lisans seviyesindekilerin %29,7'sinin ve doktora eğitim seviyesindekilerin %5,9'unun kahve/çaylarına 1-4 çay kaşığı şeker attıkları belirlenmiştir. Eğitim seviyesi arttıkça çaya/kahveye atılan şekerin miktarının azaldığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Kronik hastalığı olma durumu ile kahve/çaylarına şeker ekleme durumlarının dağılımı incelendiğinde kronik hastalığı olmayan katılımcıların %64,9'unun, kronik hastalığı olan katılımcıların ise %71,6'sının kahve ve çaylarına şeker atmadığı saptanmıştır. Kronik hastalığı olmayanların %31,9'unun ve kronik hastalığı olanların ise %22,9'unun çay/kahvelerine 1-4 çay kaşığı şeker ekledikleri belirlenmiştir. İstatiksel açıdan kronik hastalığı olma durumuyla kahve ve çaylarına şeker ekleme durumları arasında anlamlı bir farklılık vardır ($p>0,05$).

"Şekersiz iddiasının varlığı, yiyecek satın alırken seçimlerimi etkiler" ifadesine katılım ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kadınların %26,9'u ile erkeklerin %43,8'i bu ifadeye katılmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde erkeklerde bu ifadeye katılım daha fazladır ($p<0,05$).

"Toz şeker yerine bal, pekmez, agave şurubu veya hindistan cevizi şekeri tüketiyorum" ifadesine katılım ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kadınların %30,1'inin, erkeklerin ise %35,6'sının bu ifadeye katıldığı saptanmıştır ($p>0,05$).

“Genellikle tatlılara ihtiyacım olur çünkü “mutsuz” hissederim” ifadesine katılım ile uyruk arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Uyuğu ABD olanların %17,6’sı ile diğer olanların %31,1’i bu ifadeye katıldığı tespit edilmiştir ($p<0,05$).

“Düğün, doğum günü gibi etkinliklerde yerim” ifadesine katılım ile uyruk arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Uyuğu ABD olanların %82,6’sı ile diğer olanların %62,2’sinin bu ifadeye katıldığı belirlenmiştir ($p<0,05$).

“Enerji kaynağı olduğu için tüketiyorum” ifadesine katılım ile uyruk arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Uyuğu ABD olanların %13,8’i ile diğer olanların %33,3’ü bu ifadeye katılmaktadır ($p<0,05$).

“Düğün, doğum günü gibi etkinliklerde yerim” ifadesine katılım ile doğum yılı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). 1964 ve öncesi doğumlu olanların %73,9’u; 1965-1980 arası doğumlu olanların %81,4’ü; 1981-1999 doğumlu olanların %83,1’i ile 2000 ve sonrası doğumlu olanların %78,6’sı bu ifadeye katılmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde 1981-1999 doğumlu olanlarda bu ifadeye katılım en fazla iken 1964 ve öncesi doğumlu olanlarda en azdır ($p<0,05$).

Tatlıların alındığı yer ile ilgili soruya kadın katılımcıların %58,0’ının; erkek katılımcıların ise %71,2’sinin tatlıları süpermarketten aldıkları tespit edilmiştir. Kadınların %25,0’ının; erkeklerin ise 13,7’sinin tatlıları genellikle evde yaptıkları belirlenmiştir. Kadınların tatlıları evde yapma oranı erkeklerden daha yüksek olduğu saptanmıştır. İstatiksel açıdan tatlıların alındığı yer ile tatlı tüketim tercihlerinin cinsiyet arasındaki ilişkide anlamlı bir farklılık vardır ($p>0,05$).

Kadın katılımcıların %14,6’sının; erkek katılımların ise %17,8’inin ürün fiyatının tatlı tüketim tercihlerini etkiledikleri belirlenmiştir. Kadın katılımcıların %40,4’ünün; erkek katılımcıların ise %26,0’ının diğer seçeneğini seçtikleri tespit edilmiştir. Kadın katılımcıların %2,6’sının, erkek katılımcıların ise %8,2’sinin tatlı tüketim tercihlerini etkileyen faktörün sosyal medya olduğunu belirtmişlerdir ($p>0,05$).

1964 ve öncesi doğmuş olanların %6,8’i; 1965-1980 arası doğmuş olanların %12,4’ü; 1981-1999 arası doğmuş olanların %11,0’ı; 2000 ve sonrası doğmuş olanların ise %14,3’ü tatlıları genelde fırından aldıklarını belirtmişlerdir($p>0,05$).

1964 ve öncesi doğmuş olanların %23,9’u; 1965-1980 arası doğmuş olanların %30,2’sinin; 1981-1999 arası doğmuş olanların %16,9’unun; 2000 ve sonrası doğmuş olanların ise %14,3’ünün tatlıları genelde evde yaptıklarını belirtmişlerdir ($p>0,05$).

ABD’li katılımcıların %60,0’ünün, diğer uyruklara mensup katılımcıların ise %64,4’ünün tatlıları süpermarketten aldıkları belirlenmiştir. ABD’li katılımcıların %24,1’inin, diğer uyruklara mensup kişilerin ise %13,3’ünün tatlıları genelde evde yaptıkları tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tatlı tüketim tercihlerini etkileyen faktörlerle ilgili soruya ABD’li katılımcıların %14,4’ünün, diğer uyruklara mensup kişilerin ise %20,0’ünün arkadaş önerilerinden etkilendikleri belirlenmiştir. ABD’li katılımcıların %15,6’sının, diğer uyruklara mensup kişilerin ise %11,1’nin ürünün fotoğrafından etkilendikleri tespit edilmiştir. ABD uyuklu katılımcıların %2,9’unun, diğer katılımcıların ise %8,9’unun sosyal medyanın tatlı tüketim tercihlerini etkiledikleri belirlenmiştir ($p>0,05$).

Öneriler

Şeker tüketimi ile ilgili öneriler;

- Şekerli ürünlerin tüketiminin azaltılması ve halkın bu konuda daha çok bilinçlenmesi için radyo ve televizyon kanallarında dengeli ve sağlıklı beslenme, genel sağlığın korunması, diyetle eklenebilecek sağlıklı besinler ile ilgili konularda bilgilendirici yayınlar yapılabilir.
- Beslenme eğitimi dersleri ilkokuldan itibaren verilerek çocuklarda bu konularda bilinç oluşması sağlanabilir. Ayrıca her yaşta bireyde bu konuda farkındalık oluşması adına, halk eğitim merkezlerinde tatlı tüketimi hakkında eğitimler verilebilir. Anne babaların bu konularda daha hassas davranmasıyla birlikte çocuk obezitesi gibi pek çok konuda toplum bilinçlenebilir.
- Yüksek fruktozlu mısır şurubu içeren pek çok paketli gıdanın tüketiminin azaltılması için bireylerin kendi tatlılarını evde yapmaları teşvik edilebilir. Bal, pekmez, hurma gibi ikameleri kullanarak yapılan sağlıklı tatlı tariflerinin öğretildiği kurslar açılabilir ve ayrıca bu reçetelerin televizyon kanallarında şefler tarafından paylaşılması sağlanabilir. Ayrıca kola ve diğer asitli içeceklerin yerine evde yapılabilecek vitamin değeri yüksek taze meyve suyu ya da limonata gibi sağlıklı ikameler önerilebilir.
- Yiyeceklerin besin değerleri ve paketlerin etiketlerini okuma alışkanlığı kazandırılarak, halkın günlük şeker tüketimi kontrol altına alınabilir. Özellikle yüksek fruktozlu mısır şurubu içeren paketli ürünlerin tüketimi önlenmelidir.
- Sebze ve meyve tüketimini artırmak için, bu konularda programlar ya da kamu spotları televizyonlarda gösterilebilir. Aynı zamanda dergi, gazete ve televizyon gibi kitle iletişim araçları aracılığıyla

konunun uzmanları olan doktorların aktaracağı bilgiler de toplumdaki tüm kesimlere ulaşabileceğinden dolayı toplumun beslenme alışkanlıklarındaki yanlış ve eksik bilgilerin düzeltilmesinde yararlı olacaktır.

- Şekerin fazla tüketilmesiyle oluşan hastalıkların önlenmesi için insanların doğum günü, düğün ya da diğer özel etkinlikler dışında tatlı yemesinin azaltılması önerilebilir.
- Bireylerin fiziksel aktivitelerini artırması, kalori yakımına yardımcı olacaktır. Amerika Birleşik Devletleri'nde halkın düzenli egzersiz yapmasını sağlamak için parklara spor aletleri konulabilir. Bu durum spor salonuna gitmek için maddi durumu yeterli olmayanlara faydalı olacaktır. Böylelikle, bireyler ücretsiz bir şekilde açık havada spor yapabilir. Temiz havada yürüyüş, bisiklet sürme ve yüzme gibi fiziksel aktivitelerin faydaları ile ilgili bilgiler televizyon, kamu spotları ve yazılı basın ile halka anlatılarak bilgilendirilmeleri yapılabilir.

Araştırmacılara yönelik öneriler;

- Bu araştırmada bireylerin tatlı tüketim alışkanlıkları Amerika Birleşik Devletleri'nin Maine, Massachusetts ve New Hampshire eyaletlerinde ikamet eden katılımcılardan alınan verilerle analiz edilmiştir. Yapılacak farklı çalışmalarda diğer eyaletlerde anketler uygulanarak karşılaştırma yapılabilir. California, Arizona, Washington, Oregon, Texas gibi ülkenin farklı kısımlarında yapılacak anket çalışmalarıyla o bölgedeki halkın rafine şeker ilave edilmiş ürünleri kullanım durumları üzerine bir çalışma hazırlanabilir.
- Beden kütle indeksi ve rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketim alışkanlıkları arasındaki ilişki incelenebilir.
- Şeker içeren gıdaların yanı sıra, sağlık için olumsuz etkileri olan trans yağların tüketimi de inceleme konusu olabilir. Çünkü hızlı yemek alışkanlıklarının yaygın olduğu ülkelerde fast food tarzı zararlı ürünlerin kullanımı oldukça sık olmaktadır. Bu konuda da farkındalık oluşturulması gerekmektedir.
- Bu çalışmada nicel araştırma yöntemleri uygulanmıştır. Araştırmada mevcut olan değişkenlerin daha detaylı incelenebilmesi adına, nitel araştırma yöntemleri ile farklı bir araştırma yapılabilir. Böylelikle katılımcıların rafine şeker ilave edilmiş ürünleri tüketimi ile ilgili sebepler daha açık bir şekilde belirlenebilir.

- Amerika'da yaşayan pek çok Türk bulunmaktadır. Farklı bir araştırmada Amerika'da yaşayan Türklerin şeker tüketim alışkanlıkları özel olarak inceleme konusu olabilir.

KAYNAKÇA

- Abdikoğlu, D. İ., Oraman, Y. ve Unakıtan, G. (2018). Tekirdağ ilinde tüketicilerin tatlı tüketim eğilimlerinin belirlenmesi. *Conference: VII. IBANESS Congress Series Tekirdag* 705-712.
- Acar, Z. Ö. (2015). *Üniversite öğrencilerinde obezite ve yaşam davranışları* (Uzmanlık tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Akyol, A., Bilgiç, P. ve Ersoy, G. (2008) *Fiziksel aktivite, beslenme ve sağlıklı yaşam*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Albayrak, R., Tarhan, N. T., Gençtürk, N., Özkök, F. ve Sünnetçiođlu, S. (2022). Tüketicilerin konfor gıda tercihleri üzerine bir araştırma. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 6(2), 499-518.
- Arıkan, S. ve Perçinci, N. (2021). Karbonhidratların kronik hastalıklarla ilişkisi ve tıbbi beslenme tedavisindeki rolü. *Türkiye Sağlık Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 36-50.
- Arslan, S. A. (2016). Üniversite öğrencilerinin beslenme ve fiziksel aktivite alışkanlıklarının belirlenmesi. *Kırıkkale Üniversitesi, TAF Preventive Medicine Bulletin Research Gate*, 15(3), 171-180.
- Başkurt, S. (2019). *Gebelerin besinlerle tükettikleri şekerin beden kütle indeksi ve gestasyonel diyabet üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Edirne.
- Boyunağa, H., Badem, N. D. ve Mortaş, T. (2018). Mısır şurubunun metabolizmada oluşturduğu anarşi ve hastalıklarla ilişkisi. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 20(2), 198-204.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (23. Baskı). Pegem Akademi.
- Carr, A. (2016). *İyi Şeker, Kötü Şeker. Allen Carr's Easyway*. Çeviren: Ayhan Semih Koç. Butik Yayıncılık.
- Çiftçi, E. Ş. (2019). *İstanbul İlinde şeker ve şekerli mamüller tüketim alışkanlıklarının belirlenmesi üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ.
- Erçim, R. E. (2014). *Üniversite öğrencilerinin beslenme durumlarının değerlendirilmesi ve sağlıklı yeme indekslerinin saptanması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Eskici, G. (2020). Covid-19 Pandemisi: Karantina İçin Beslenme Önerileri. *Anadolu Kliniđi Tıp Bilimleri Dergisi* 25(1), 124 – 129.
- Gül, K. ve Gül, M. (2020). *Üniversite öğrencilerinin yiyecek seçimi ve beslenme alışkanlıkları: Balıkesir Üniversitesi örneği*. *Journal of Recreation and Tourism Research /JRTR*, 7(4), 551-574.

- Güllü, M. ve Küçükkömürler, S. (2020). *Üniversite öğrencilerinin karbonhidrat tüketimi ve BKİ değerlerinin incelenmesi*. *Turkish Studies*, 15(3), 1-16.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri Felsefe yöntem-analiz* (4. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Işkın, M. (2016). *Üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. Ankara: Nobel.
- Kartal, M., Bucak, F. K. ve Balcı, E. (2017). *Üniversite öğrencilerinin beslenme kültürleri*. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 4(4), 332-338.
- Koç, V. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köfteci, S. M. (2019). *İlkokul dönemi çocuklarda şeker tüketim sıklıklarının saptanması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kumburlu, N. (2022). *Adana ili kentsel alanda yaşayan bireylerin fast food tüketim alışkanlıkları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Adana.
- Memiş, E. (2004). *Üniversite öğrencilerinde şişmanlık (Obezite) Durumu ve diyet ürünleri kullanmaları üzerinde bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Onurlubaş, E., Doğan, H. G. ve Demirkıran, S. (2015). *Üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları*. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 32(3), 61-69.
- Özcan A. (2021). *Ülkelerde beslenme – şeker tüketimi ve ağız-diş sağlığı ilişkisinin incelenmesi* (Bitirmez tezi). İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi.
- Sevimli, Y. (2018). *Türkiye'deki tatlı tüketim alışkanlıkları: Y kuşağının (18-25 yaş arası) incelenmesine yönelik bir araştırma*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Sezgin, K. (2021). *Yetişkinlerde gıda tüketim alışkanlıklarının demografik özelliklere göre karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Terzioğlu, E. (2015). *Başkent Üniversitesi İstanbul Hastanesi'nde çalışan 20-64 yaş arası yetişkin bireylerde şekerli ve tatlandırıcı içecek tüketiminin enerji alımı ve obezite üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

- Tiryaki, g. y. ve Akbay C. (2009) *Kahramanmaraş'ta Dondurma Tüketim Alışkanlığı*. *Gıda*, 34 (3): 143-148
- Uzdil, Z. (2016). *Üniversite öğrencilerinde umutsuzluk düzeyinin beslenme durumu ve demografik özelliklerle ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Yılmaz, M. (2011). *Gıda ürünlerinde şeker yerine kullanılan doğal ve sentetik maddelerin analizi için yeni yöntem geliştirmek*. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

BÖLÜM 8

ULUSLARARASI İLETİŞİM MODELİ: CABLE NEWS NETWORK, AGENCE FRANCE-PRESS VE ANADOLU AJANSI ÖRNEĞİ

Bengü KAYIARSLAN¹

¹ Akdeniz Karpaz Üniversitesi, Öğretim Görevlisi, Bengü KAYIARSLAN, ORCID ID: 0000-0003-4112-4977

1. Giriş

Medya, iletişim araçlarından aldığımız işitsel, görsel ve hem görsel hem işitsel verilerin, bilgi veya eğlence amaçlı olarak depolanması ve iletilmesi için kullanılan araçlar olarak tanımlanmaktadır (Uyar, 2019). Geniş bir yelpazede kullanılan “medya” kavramı reklam medyası, yayın medyası, dijitalmedya, elektronik medya, basılı medya, haber medyası, sosyal medya, yeni medya, multimedya gibi başlıkları da içermektedir (Gedik, 2020). Gedik (2020)’e göre; “medyanın temel amacı, mümkün olan en fazla sayıda insanı aynı anda bilgilendirmek ya da iletişim kurmaktır”. İletişim araçlarından biri olan geleneksel medya, gazete, dergi, televizyon, radyo gibi görsel, işitsel ve yazılı basın araçlarından oluşmaktadır (Ağyıldız, 2023). Bu tanımlama doğrultusunda haberlerin, güncel olaylar hakkında bilgi veren, yönlendiren, eğiten, duyguları dile getiren, toplumsal ilişki kurmayı sağlayan, eğlendiren, uyaran ve kamuoyu oluşturmada aktif olma amacı taşıdığı belirtilmektedir (Gönenç, 2016). Yazılı, görsel veya işitsel bir iletişim aracı olan haberler, gazete, dergi, televizyon, radyo, internet siteleri ve sosyal medya gibi birçok farklı medya platformları aracılığıyla yayınlanabilmektedir. Cambridge Dictionary tanımına göre ise, haber, “son olaylar hakkında bilgi veya raporlar” olarak belirtilmektedir. Aynı zamanda “birine henüz gerçekleşmiş ve onu etkileyebilecek kötü bir şeyden bahsetmek” anlamına da gelmektedir. Genel yorum itibarıyla, haberler, genellikle güncel olaylar hakkında bilgi vermektedir. Bu olaylar içeriği siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, spor, sanat gibi birçok farklı alandan oluşabilmektedir. Hem yöresel hem de uluslararası düzlemde enformasyon akışını sağlayan haberlerin, tarafsız olmasının yanı sıra, etkili iletişim teknikleri ile çeşitli konularda güncel durum ve olaylar hakkında bilgilendirici niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Toplumun algısını yönetebilmesi misyonuyla da önem taşımaktadır. Haber içeriklerinde algı yönetimi, haberin sunuluş biçimi, başlık seçimi, görsel kullanımı ve haber metniyle okuyucunun veya izleyicinin duygu ve düşüncelerini etkileyerek belirli bir yönde şekillendirme amacını da taşımaktadır. Ayrıca, haber kaynakları ve medya organları tarafından kullanıldığında haberin yorumunu veya etkisini değiştirebilmektedir (Kılıç, 2016). Uluslararası iletişim boyutu incelendiğinde ise, Prof.Dr. İrfan Erdoğan (2023)’ın yapmış olduğu açıklama doğrultusunda, “uluslararası iletişim öncelikle makro-seviyedeki ilişkileri” anlatmaktadır. Bahsi geçen

birimin ulus olduğu vurgulanmaktadır. “Ulus birimleriyle ilgili siyasal, kültürel, ekonomik, eğitim, turizm, çevre, işçi göçü, ücret politikaları, gümrük konuları, yatırım, üretim, dağıtım ve uluslararası diplomatik ilişkiler uluslararası iletişim kapsamı içine girer” (Erdoğan,2023). Devletlerarası iletişim tek yönlüden çok yönlüye gidebilmektedir. Tek taraflı iletişimi olanlar,bir ülkenin kendi devleti ile ilgili konularda aldığı, uyguladığı kararları ve ilişkileri içermektedir. Karşılıklı iletişim ve ilişkilere sahip olanlar uluslararası alanda yapılan anlaşmaları içermektedir. Özellikle “ikili ilişkiler güçlü ile güçsüz arasında ise, bu aslında tek yönlüdür. Çoklu ilişkiler bölgesel veya küresel gruplaşmalarla oluşur” (Erdoğan, 2023).

Bu araştırma uluslararası iletişimin tek yönlü olup olmadığını ve bu düzlemde sunulan haber içeriklerinin ve yayın politikalarını belirtmeyi hedeflemektedir. Ayrıca ABD, Fransa ve Türkiye'nin başlıca haber kaynaklarından Cable News Network (CNN), Agence France-Press (AFP) ve AnadoluAjansı (AA)'nın 7 Ekim 2023 tarihinde başlayan İsrail-Filistin savaşını 20 Ekim tarihine kadar zaman dilimi içinde kamuoyu ile paylaşma şekilleri hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

1.1. Araştırma Sorusu

Dünya'da farklı strateji ve ideolojilere sahip devletlerin himayesinde olan yazılı basına İsrail-Filistin Savaşının yansıma şekilleri nasıldır; sorusu ışığında toplanan araştırma bulguları, kamuoyunu aydınlatmayı ve politika yapımcıların savaş hususunda yorumları ile bilgilendirmeyi amaçlamaktadır.

1.2. Sınırlılıklar

ABD, Fransa ve Türkiye'nin başlıca haber kaynaklarından Cable News Network (CNN), Agence France-Press (AFP) ve Anadolu Ajansı (AA)'nın 7 Ekim 2023 tarihinde başlayan İsrail-Filistin savaşını 20 Ekim tarihine kadar zaman dilimi içinde kamuoyu ile paylaşma şekilleri hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

2. Uluslararası İletişim ve Kavramları

Uluslararası iletişim, farklı ülkeler, kültürler veya dil grupları arasındaki iletişimi ifade etmektedir (İnandım, 2017). Bu tür iletişim, insanlar, kurumlar ve devletlerarasında bilgi, fikir, ticaret, kültürel etkileşim gibi çeşitli amaçlar için gerçekleştirilmektedir.

Uluslararası iletişim, küresel bir dünyada giderek daha önemli hale gelmektedir. Farklı dillerle yapılan iletişim, kültürler arası anlayışı teşvik etmektedir. Uluslararası medya, dünya çapındaki olaylar ve haberler hakkında bilgi sağlamaktadır. Ülkeler arasındaki resmi iletişim, diplomatik ilişkiler ve uluslararası anlaşmalar yoluyla gerçekleşmektedir. Uluslararası işletmeler, farklı ülkelerde faaliyet gösterirken, ticaret, yatırım ve iş anlaşmaları için iletişim kurmaktadır. Sanat, spor, müzik, film ve diğer kültürel etkinlikler, kültürel anlayışı artırmakta ve uluslararası iletişimi teşvik etmek için de kullanılmaktadır (Uslu, 2017). Bu açıklamalar doğrultusunda, uluslararası iletişimin direk olarak dil, medya, diplomasi iş dünyası, kültürel değişim ve farklıları ayrıca dolaylı olarak eğitim yoluyla da yapıldığı görülmektedir. Belirtilen bu yolların aktif ve verimli şekilde kullanılması için çeşitlik politika ve prosedürler bulunmaktadır. Uluslararası iletişimde bir yayın politikası, bir kurumun veya organizasyonun uluslararası ilişkiler ve iletişim stratejilerini yönlendiren belirli prensipler, hedefler ve yaklaşımları içermektedir. Bu politika, bir kurumun veya organizasyonun uluslararası mesajlaşma, itibar yönetimi ve iletişim stratejilerini düzenlemede de etkin olduğunu anlatmaktadır.

Kader (2017)'e göre, "uluslararası iletişimde yayın politikası hakkında düşünülmesi gereken bazı temel noktalar" belirtilmektedir. İlk olarak, hangi uluslararası hedef kitlelere ulaşmayı amaçladığı belirlenmektedir. Bu kitleler kimlerdir, 'ne tür bilgilere veya mesajlara ilgi gösterirler ve iletişiminizin onların ilgisini çekmesi için ne tür bir içeriğe ihtiyaçları vardır?' soruları net olarak cevaplanmaktadır. İletilmek istenilen mesaj içeriği, uluslararası medya, sosyal medya, internet siteleri, basılı yayınlar veya doğrudan iletişim yoluyla gerçekleştirilebilmektedir. İletişim dili, görsel öğeler ve mesajlar hedef kitlenin kültürel bağlamına uygun olmalıdır. Yayın politikası, kurumun, organizasyonun veya devletin hangi tarzda iletişim yapacağını belirlemektedir. Diğer yandan, uluslararası iletişimde, kriz yönetimstratejileri de önem teşkil etmektedir. Yayın politikası, beklenmeyen olaylar veya olumsuz durumlarla nasıl başa çıkılacağını belirten alternatif planlara sahip olmaktadır. Buna bağlı olarak itibar yönetimi, uluslararası iletişimde kritik bir rol oynamaktadır. Olumlu bir itibar oluşturmak ve korumak için izlenecek stratejiler hazır bekletilmelidir. İletişimin sürdürülebilir olabilmesi için uyulması gereken yasal ve etik ilkeleri net bir şekilde tanımlanmalıdır

(Kader, 2017). Yayın politikası, bir organizasyonun uluslararası iletişim çabalarını tutarlı, etkili ve hedeflenmiş hale getirmeye yardımcı olmaktadır. Bu politikalar, organizasyonun uluslararası stratejilerini ve hedeflerini yansıtarak, iletişim ekiplerinin bu hedeflere ulaşmasına yardımcı olmaktadır.

Her haber ve bilgi içeriğinde, istenilen ilgiyi görebilmek, kamuoyunu yönlendirebilmek amacıyla hileli yönlendirmeler yapılabilmektedir. Bir kişinin veya bir grup insanın, başka bir kişiyi, topluluğu veya durumu yanıltmak, etkilemek veya kontrol etmek amacıyla çeşitli taktikler veya hileler kullanarak bilinçli bir şekilde yönlendirmesi veya yönetmesi manipülasyon olarak tanımlanmaktadır. Manipülasyon, genellikle kişisel kazanç veya başkalarını kendi amaçlarına hizmet etmek için kullanılmakta, imaj, itibar ve yönetim şekli üzerinde kişilerde baskın olmaktadır. Duygusal, ikna edici, sosyal, finansal, medya kaynaklı ve ilişkiler üzerinde yaygın olarak güdümlenme teknikleriyle karşılaşmaktadır (Erdem, 2023).

Uluslararası iletişim boyutunda devletlerin ilgili haberleri toplum ile paylaşırken bir çerçevede sansür uygulama yetkileri de bulunmaktadır. Kavram olarak bakıldığında sansür, çeşitli durum, olay ya da kişilerin çeşitli yollarla kontrol altına alınması olarak tanımlanmaktadır (Ayva, 2019). Genellikle hükümetler tarafından uygulanan ve en somut amacı toplumu korumak ve devletin çıkarlarını savunmak olan sansür uygulaması, basın özgürlüğü, sanat, edebiyat, sinema, müzik, internet alanlarında yaşanmaktadır. Özellikle ifade özgürlüğüne ve demokratik haklara aykırılığı ve toplumdabaskı, korku ve özgürlüklerin kısıtlanması gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Aksi tutum, ifade özgürlüğünün ihlali olarak kabul edilmekte ve demokratik toplumlarda sıkça eleştirilmektedir (Ayva, 2019). İnternet, görsel, ifade, sanat ve basın sansür çeşitleri bulunmaktadır (Tekeli, 2021).

2. Abdülhamit, basılan her kitap, gazete ve dergilerin yayımlanmadan önce siyasal düzene uygunluklarının araştırılmaya başlandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. İnternet yayınlarının da dâhil olduğu günümüzde ideolojiye ters düşecek herhangi bir yazı ya da fikrin iletilmesinin engellenmesi anlamına da gelmektedir (Demirel, 2007).

Haber içeriklerinin devlet ideolojisine paralel yürütülebilmesi ve belli bir kitleyi etkisi altında alarak yönetme amacıyla propagandaların da yapıldığı görülmektedir. Tarihsel süreçte, “Propaganda, bir doktrini tüm insanlara kabul ettirmeye çalışır...

Propaganda, bir fikrin bakış açısından genel halk üzerinde çalışır ve onları bu fikrin galibiyetine hazır hale getirir.” Adolf Hitler’in bu sözleri, propagandayı Ulusal Sosyalizm ideallerini yaymak için kullanmıştır (Holokost Ansiklopedisi, t.y.). Siyasi, askeri, ticari, dini ve sosyal propaganda çeşitlerinin ortak özelliği, çeşitli taktikler ve araçlar kullanarak bilinçli bir şekilde insanların duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını etkileyebilmektir (Avcı, 2018, s.s.75-144). Propagandanın etkili olabilmesi için inanılır, basit, ilginç, tutarlı, sık tekrar edilmesi, bölgesel veya genel gerçeklerle uyumlu olması gerekmektedir. Propagandacı özellikle mücadelenin sonucunu belirleyecek olan tarafsızlar, fikri olmayanlar ve tereddütlü olanlar üzerinde çalışmaktadır (Türk, t.y.). Bu açıklamadan yola çıkarak, kültürel kimlik için propaganda yapmak, belirli bir kültürel kimliği tanıtmak, güçlendirmek veya desteklemek amacıyla kullanılan iletişim stratejilerini içerebilmektedir (Bülbül, 2004). Gezgin ve Akdal (2017)’in en temel yorumu;

“Propagandayla ilgili varılabilecek en temel kanı, propagandanın ikna amacını gütmesi ve bireylerde belli bir yönde tutum, kanaat ve kamuoyu oluşturma fikri taşımasıdır. Propaganda faaliyetleri özellikle yeni iletişim teknolojilerinin aktif olarak kullanılmaya başlamasından sonra daha kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmeye başlamıştır. Bu sayede propaganda faaliyetleri tek tuşla dünya çapında yayılmaya başlamış ve ilgili aktörler tarafından başarısının ölçülmesi de kolaylaşmıştır” (Gezgin ve Akdal, 2017) şeklinde bilgi vermektedir.

Bu tanım ile devletlerin sahip olduğu medya kuruluşları vasıtasıyla haberleri topluma iletirken, ülkemenfaatlerini korumak ve kamuoyu oluşturmak amacıyla sansür ve manipülasyonun dışında propagandayı da kullandıkları görülmektedir.

2.1. Uluslararası Kültür ve Algı Yönetimi

Küresel iletişim, dünya genelinde farklı kültürler arasındaki etkileşimi ve iletişimi ifade etmektedir. Uluslararası kültür, farklı ülkelerin kültürlerinin bir araya gelmesiyle oluşan bir kavramdır. Bu kavram, uluslararası kültürel kuruluşlar, sempozyumlar, festivaller ve dergiler gibi farklı alanlarda ele alınmaktadır (Erbaş ve Gül, 2014). Başka bir açıklamayla küresel iletişim kavramı, dünyanın farklı yerlerinden insanların çeşitli iletişim teknolojisi

biçimleri aracılığıyla birbirine bağlandığı küresel köy fikriyle yakından ilgilidir (Cheviron, 2014). Diğer bir değişle, ister ekonomik, ister politik, isterse de kültürel olsun küreselleşme, meşruluğunu iletişim toplumuna atfedilen değerleri kendi değerleriymiş gibi sunmasından almaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar, küreselleşmenin iletişim kalıpları, medya sistemleri ve kültürel kimlikler üzerindeki etkisinin incelenmesini içermektedir. Aynı zamanda iletişim teknolojilerinin küresel iletişim akışlarını ve bunları etkileyen güç dinamiklerini şekillendirmedeki rolünü analiz etmektedir. Uluslararası düzeyde gerçekleşen küresel iletişim, dünyagenelinde ekonomilerin, kültürlerin, siyasetin ve iletişimin bütünleşmesine yol açan küreselleşme fikriyle yakından ilişkilendirilmektedir (Usluata, 2021). Küresel iletişim, küreselleşmenin iletişim kalıpları, medya sistemleri ve kültürel kimlikler üzerindeki etkisini ve iletişim teknolojilerinin küresel iletişim akışları ile bunları etkileyen güç dinamiklerini şekillendirmedeki rolünü analiz etmeyi içermektedir. Bu anlamda iletişim, bugün yaşadığımız dünyanın şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır.

İletişim dinamiklerine uluslararası düzlemde bakıldığında, algı yönetim şekilleri ile paralel olduğu görülmektedir. Algı yönetimi, gerçekleri yansıtmak, yanıltmak ve psikolojik operasyonlar yoluyla tutum, davranış, mantıksal ve farklılıkları etkilemek için kullanılan bir yönetim teknolojisi olarak tanımlanmaktadır (Türk, t.y.). Devletler, algı yönetimi yoluyla halkın düşüncelerini, tutumlarını ve davranışlarını etkilemeye çalışmaktadır. Medya, sosyal medya, reklam, propaganda, kamu diplomasisi, bilgi kontrolü ve lobi faaliyetleri ile algı yönetimi gerçekleştirilmektedir. Özellikle bilgi kontrolü yolu, bilgiye erişimi kontrol etmek, sansür uygulamak veya bilgiyi manipüle etmek yoluyla yapılmaktadır (Gündoğdu, 2022).

Medya, haber seçimi ve sunumu, haber başlıkları, görsel ve işitsel unsurlar, manipülasyon, yanıltma, sansür, örtülü mesajlar, kitle psikolojisi, duygusal etkileme, korku yaratma, güvenilirlik, otorite, toplumsal normlar, değerler ve inançlar gibi unsurlar ile algı yönetiminin başında yer almaktadır. Diğer yandan editoryal politika içinde, medya şirketlerinin duruşları, belirli bir görüşü veya politikayı destekleyerek veya eleştirerek toplumun algısını etkileyebilmektedir. Oluşturulan haberler De Fleur ve Dennis'e göre; "olay, haber kaynakları, sivil örgütler, hükümet ya da devlet bilgileri, ekonomik olaylar, haber merkezlerindeki etkili güçler,

gazeteci, haberlerin yayınlandığı aracın özellikleri, çalışanların iş koşullarına bağlı olarak şekil değişikliklerini göstermektedir”. Bilginin yerine enformasyon akışı yer almaktadır. Enformasyonu bilgidan ayıran en önemli özellik ise, “karmaşa oluşturarak, sonuç ve hükmü aktardığı aşırı tekrarın olduğu, neden ve niçin sorularına yanıt vermektense, kim ve neyi sorularının cevaplarına ulaşıldığı” görülmektedir (Çağlar, 2019). Yüksel (2004)’e göre ise, “Kuşkusuz her olay haber değildir. Haber üretim sürecinde gazeteci, haber kaynağından aldığı bilgiyi kolay tüketebilir kılmak için enformasyona dönüştürmek zorundadır”. Bu süreçte uluslararası haber ajanslarına bakıldığında, kültürel, ekonomik ve siyasi olarak, devlet hegemonyası altında kamuoyu oluşturmada nasıl bir yol izledikleri daha açık görülmektedir.

3. Uluslararası Haber Ajansları

Uluslararası haber ajansları, dünya genelinde haberlerin toplanması, düzenlenmesi ve dağıtımı konusunda uzmanlaşmış haber ajanslarıdır (Gadimov, 2015). Bu ajanslar, dünya genelindeki olayları takip ederek, haberlerin doğru ve hızlı bir şekilde yayınlanmasını sağlamaktadır. Medya kuruluşlarına, gazetelere, dergilere, radyo ve televizyon yayıncılarına haberler sunmaktadır.

Haberlerin içeriklerinin ve topluma aktarılma şekillerini anlayabilmek için MacBride Raporu önemli bir kaynak olmaktadır. 1980 yılında UNESCO tarafından oluşturulan bu rapor, adını rapor hazırlayan komitenin başkanı olan Yeni Zelandalı gazeteci ve diplomat Sean MacBride'den almıştır. Rapor, "Many Voices, One World" (Birçok Ses, Bir Dünya) başlığını taşımakta, iletişim ve bilgi akışının küresel düzeyde ele alınmasını amaçlamaktadır. Dünya çapında iletişim ve medyasistemlerinin incelenmesini ve bu sistemlerin adil, dengeli ve demokratik bir şekilde işlemesi için öneriler sunmaktadır. Raporda, medyanın kültürel çeşitliliği, haberleşme özgürlüğü, bilgi akışının eşitliği gibi konulara vurgu yapılmaktadır. Ayrıca kültürel ve ekonomik hakların gözetilerek haberlerin ulaştırılması gerektiği savunulmaktadır. İletişim konularında küresel bir çerçeve sunmuş ancak uygulama konusunda çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Raporda daha demokratik ve çeşitlilik içeren bir medya ortamı çağrısı da bulunulmuştur. Ayrıca Batı medyasının küresel iletişim akışlarını şekillendirmedeki hâkimiyeti de eleştirilmiştir. Erasan (2019)'ın

yapmış olduğu çalışmaya göre; “Üçüncü Dünya Ülkeleri sanayileşmiş ülkelerden kendilerine yönelik haber akımı egemenliğinden dengeli haber akımı özgürlüğüne müdahale olarak niteliyor ve saldırılarını bu noktada yoğunlaştırıyorlardı. Basın özgürlüğünün savunucuları, ulusal egemenliklerin müdahalecileri olarak anılıyordu. Haberin değişik değerlendirilişi, haberin rolü, gazetecilerin hakları ve sorumluluklarına ilişkin anlayışlar enine boyuna tartışıldı ve bunlar medyanın, dünyanın başlıca sorunlarına katkı sağlayabilecek güç kaynakları olarak görüldü” (Erasan, 2019) şeklindedir.

Uluslararası haber ajansları arasında Dünya'nın en büyük haber ajanslarından biri olan Amerika merkezli Associated Press (AP) ve Cable News Network (CNN), Londra merkezli Reuters, Fransa merkezli Agence France-Presse (AFP), Almanya merkezli DPA (Deutsche Presse-Agentur), Çin merkezli Xinhua, İspanya merkezli Agencia EFE ve Türkiye merkezli Anadolu Ajansı (AA) gibi ajanslar yer almaktadır. Bu ajanslara bakıldığında Dünya'da olan küresel olayları devlet stratejilerini koruyarak ve kendi ideolojileri doğrultusunda izleyiciye aktardığı görülmektedir. Yazılı olarak gazetecilik meslek etiğinin yanı sıra, haber dünyasında olması gerekenleri maddeleyen MacBride Raporu, Alemdar (2013)'a göre; “...arşiv belgesi olmaktan başka bir özelliği kalmamıştır.” yönündedir.

3.1. Cable News Network, Agence France-Presse ve Anadolu Ajansı 'nın Yapısı

Birleşmiş Milletler (BM)'in kayıtlarına göre dünya üzerinde toplamda 206 ülke yer almaktadır (Bayram, 2023). Ülkeler özellikle kendi sınırları içinde yer alan haberleri kitlelere aktarırken, devlet stratejileri doğrultusunda yayın yapmaktadırlar. Ajanslara bakıldığında, Amerikalı haber kanallarının başında, ilk 24 saat canlı ve sadece haber yayını yapan kanal olan Cable News Network (CNN), Ted Turner tarafından 1 Haziran 1980 yılında Atlanta, Georgia'da kuruldu (Taipei Times, 2005). CNN, dünya genelinde geniş bir izleyici kitlesine sahiptir. Haber bültenleri dışında belgeseller, talk show'lar, röportajlar ve özel programlar da üretmektedir. "Anderson Cooper 360", "The Situation Room" ve "CNN Tonight" gibi programlar ile öne çıkmaktadır. Aynı zamanda çevrimiçi platformlarda güçlü bir konumdadır. CNN.com ve sosyal medya hesapları, dünya genelinde haberlerin takip edilmesi için popüler kaynaklar arasındadır. CNN International ise, dünya

genelinde 24 saatlik haberleri sunan biralt kanaldır. Bu kanal, CNN'in haberleri uluslararası izleyici kitlesi için özelleştirilmiş bir sürümünü sunmaktadır. Yayın gazeteciliği, haber raporları ve belgesel çalışmaları için birçok ödül kazanmış vepek çok saygın haber organizasyonu tarafından tanınmaktadır. Dünya çapında haber ve bilgi akışı konusunda önemli bir rol oynamakta ve haber medyasının uluslararası düzeydeki gelişimine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, izleyicilerine dünya çapındaki haberlere hızlı ve güvenilir bir şekilde ulaşma fırsatı da sunmaktadır. Haber, eğitim, halk hizmetleri ve diğer medya çalışmalarını ödüllendiren saygın bir ödül olan Peabody Ödüllerinin dışında, Emmy ödüllerini haber sunumları, belgesel çalışmaları ve gazetecilikteki başarıları nedeniyle birçok kazanmıştır. Medya çalışmalarını ödüllendiren Peabody Ödüllerine birçok kez sahip olmuştur. Diğer yandan, Overseas Press Club (Yurtdışı Basın Kulübü) Ödülleri, uluslararası haberlerin raporlanması ve medya çalışmalarının tanınması amacıyla CNN'e verilmiştir. Alfred I. duPont-Columbia Üniversitesi Gazetecilik Ödülleri, National Headliner Ödülleri, Society of Professional Journalists Ödülleri ve George Polk Gazetecilik Ödüllerini gazetecilik alanında gösterdiği üstün başarı gerekçesi ile hak etmiştir. CNN Worldwide Fact Sheet'e göre, CNN International'ın 200'den fazla ülkede ve bölgede geniş bir şekilde dağıtıldığı belirtilmektedir. Ayrıca, Türkçe dilinde yayın yapan CNN Türk'ün de 13 milyondan fazla izleyiciye ulaştığı ifade edilmektedir. Haber kanalı ve web sitesi olarak faaliyet gösteren bir medya varlığıdır (Erol, 2016). Asya/Pasifik, Avrupa ve Orta Doğu merkezli bürolarında 31 büro, ekonomik kriz nedeniyle kapatılmış ya da bütçe kısıntılarına gidilmiştir (Wikipedia, t.y.).

Uluslararası haber kanalları arasında yer alan Paris merkezli, Agence France-Presse (AFP), 1835 yılında Havas adıyla kurulan dünyanın en eski haber ajansıdır. 1944 yılında başlayan yayın hayatıyla, 100 milletten 2.260 çalışanı ile dünya çapında 260 şehirde editoryal varlığı bulunmaktadır. 151 ülkeden faaliyet göstermesiyle küresel ağı büyüklüğü görülmektedir. Yüksek kaliteli multimedya üretimi, garantili bağımsızlık, dezenformasyonla mücadelede liderlik rolü nedeniyle en popüler kanallar arasında yer almaktadır. Ajans, dünyamızı şekillendiren olaylar ve günlük hayatımızı etkileyen konular hakkında hızlı, kapsamlı ve doğrulanmış yayınlar sunmaktadır. AFP, altı dilde (İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Portekizce, Almanca ve Arapça)

video, metin, fotoğraf ve grafiklerle kaliteli multimedya içeriğine sahiptir. Ajans, sağladığı bilgilerin kesinliği veya nesnellikinden taviz verebilecek etki veya hususları hiçbir koşulda dikkate almayacağını belirten tüzüğünde; “hiçbir durumda fiili veya hukuki olarak herhangi bir ideolojik, siyasi veya ekonomik grubun kontrolü altına giremez” şeklindedir (AFP, t.y.). Sadece 2023 yılı içinde, Dünya’nın en eski foto muhabirliği yarışmasının 80’incisi olan Uluslararası Yılın Fotoğrafları, AFP foto muhabirlerinin çalışmalarını bir kez daha onurlandırmıştır. "Afganistan'ın Meydan Okuyan Kadınları" konulu haberciliği, 2023 İnsan Hakları Basın Ödülleri’nde Son Dakika Haberleri (İngilizce) kategorisinde birincilik kazanmıştır. AFP, Lovie Ödülleri kapsamında Webby Ödülleri (Avrupa’daki eşdeğeridir) ile Avrupa çevrimiçi alanında kültür, teknoloji ve iş dünyasındaki mükemmelliği ödüllendirilmiştir (AFP, t.y.).

Anadolu Ajansı (AA) ise, Türkiye Cumhuriyeti’nin resmî ilk haber ajansıdır. Kuvayi Milliye hareketini yurda ve dünyaya duyurmak amacıyla Mustafa Kemal Atatürk’ün talimatıyla Halide Edip Adıvar ve Yunus Nadi Abalıoğlu tarafından 6 Nisan 1920’de Ankara’da kurulmuştur. Uluslararası markası da olan AA, 100 farklı ülkede yayımlarına devam etmektedir. Ajansın, 1750’den fazla çalışanı ve Türkiye’nin 81 ilinde 911 ilçede var olmasıyla tanınmaktadır. Dünya’da 7 farklı kıtada faaliyet gösteren AA’nın, Dünya’nın 41 noktasında da merkez ofisleri bulunmaktadır (AA, 2021). Aynı zamanda Reuters, Associated Press (AP), Deutsche Press Agentur gibi uluslararası ajanslarla bağlantıları bulunmaktadır. Bu bağlantılar, karşılıklı haber alışverişlerinde etkili olmaktadır (Gönenç, 2004).

3.2. Cable News Network, Agence France-Presse ve Anadolu Ajansı’nın İsrail-Filistin Savaşını Yansıtma Şekilleri

7 Ekim 2023 tarihinde başlayan İsrail-Filistin savaşının kamuoyuna yansıtma şekilleri incelendiğinde, aynı tarihli Anadolu Ajansı (AA) “İsrail-Filistin’deki gelişmelere dünyadan tepkiler” başlığını atmıştır. Aynı tarihte “Dışişleri Bakanlığı: (İsrail-Filistin gerilimi) Bölgede sükûnetin bir an önce yeniden tesis edilmesine büyük önem veriyor, sivil can kayıplarının şiddetle kınıyoruz” açıklaması görülmektedir. 10 Ekim tarihli AA’nın web sitesinde “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Terörle mücadelede uluslararası işbirliği ve ortak irade şarttır.” açıklaması haber başlığı olarak yer

almaktadır. 13 Ekim tarihinde “Putin, İsrail'in Gazze'ye kara operasyonunun ciddi sonuçları olacağı uyarısında bulundu” yazısı görülmektedir. 18 Ekimde ise, “AK Parti Sözcüsü Çelik: İsrail'in bu planlı katliamını lanetliyoruz” başlığı bulunmaktadır. “İsrail ordusu Gazze'ye gece boyunca 100 saldırı düzenledi” 20 Ekim tarihli haber başlığını oluşturmaktadır.

Diğer yandan Agence France-Presse (AFP)'in Facebook platformundaki AFP News Agency sayfasının 10 Ekim tarihli gönderisi: “İsrail Salı günü Gazze'deki Hamas hedeflerini vurdu ve Filistinlerleşim bölgesi yakınlarındaki zorlu çatışmalarda ordu tarafından geri alınan güney kasabalarında

1.500 İslamcı militanın cesedinin bulunduğunu söyledi.” şeklindedir. 15 Ekim'de ise, “İsrail güçleri Pazar günü, ülke tarihinin en kanlı saldırısını gerçekleştiren Filistinli İslamcı militan grup Hamas'ı yok etmeyi amaçlayan Gazze'ye yönelik kara harekâtına hazırlanıyordu.” haberi yer almaktadır. 16 Ekim tarihli haberi ise, “Fransa genelindeki okullar Pazartesi günü, Cumhurbaşkanı Macron'un "İslamcı terör" olarak nitelendirdiği bir eylemde bıçaklanarak öldürülen öğretmen için bir dakikalık saygı duruşunda bulunacak. Ülke çapındaki anma töreni, binlerce kişinin Dominique Bernard'a saygılarını sunmak üzere Arras'ta toplanmasının ardından geldi. Cuma günü öldürülmesi ülkede şok etkisi yarattı ve okullarda daha sıkı güvenlik önlemleri alınması çağrılarına yol açtı. Hükümet şimdiden ülkeyi yüksek alarm durumuna geçirdi ve 7,000 asker konuşlandırdı.” yönündedir. Aynı tarihte ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken, “Ağır bombardıman altındaki bölgede sıkışıp kalan milyonlarca Filistinlinin karşı karşıya kaldığı vahim insani durumla ilgili endişeler artarken İsrail Pazartesi günü Gazze Şeridi'ne yardım girişine ya da yabancıların çıkışına izin verecek geçici bir ateşkes olmadığını açıkladı. Gazze'yi yöneten İslamcı Hamas grubunu "yok etmek" için yaklaşan kara harekâtı öncesinde İsrail'e döndü ve "sivillerin Hamas'ın zulmü yüzünden acı çekmek zorunda kalmaması gerektiğini" vurguladı. 18 Ekim tarihine bakıldığında da, “Gazze'deki sağlık yetkilileri, İsrail bombardımanından kaçan ve yaralıları barındıran bir hastane yerleşkesine düzenlenen hava saldırısında en az 200 kişinin öldüğünü açıklayarak Orta Doğu'da ve ötesinde kınama ve öfkeye yol açtı. Hamas tarafından yönetilen sağlık bakanlığı Gazze'nin merkezindeki Ahil Arab hastanesine yapılan saldırının arkasında İsrail'in olduğunu iddia ederken, İsrail ordusu İslami Cihad militanları tarafından atılan ve arızalanan bir

roketi suçladı.” haberi okunmaktadır.

CNN ‘in X platformundaki ana başlıklarına bakıldığında ise; 8 Ekim 2023 “ Hamas'ın terör saldırısından bir gün sonra çatışmalar şiddetlendi. Yüzlerce ölü ve binlerce yaralı var. İsrail Hamas'ın onlarca kişiyi rehin aldığını söylüyor.” Yine aynı tarihte “ ABD Dışişleri Bakanı Blinken, Hamas'ın İsrail'deki terör saldırısının ardından kayıp ve ölü Amerikalılarla ilgili haberleri doğrulamak için ABD'nin "fazla mesai" yaptığını söyledi.” 12 Ekim tarihinde, “ Tel Aviv'de bulunan Dışişleri Bakanı Antony Blinken, ABD'nin İsrail'e verdiği destekten asla vazgeçmeyeceğini söyledi ve Hamas terörünü "İŞİD'in en kötüsüne" benzetti.” 15 Ekim tarihli haber başlığında ise, “ Eski Başkan Donald Trump'ın Hamas'ı överken İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'yu eleştiren son açıklamalarının 'Amerika'yı zayıf gösterdiğini” belirtti. 18 Ekimde de, “ Yüzlerce kişi, yetkililerin Müslüman olduğu için bıçaklanarak öldürüldüğünü söylediği 6 yaşındaki Filistinli-Amerikalı çocuk için düzenlenen saygı nöbetinde bir araya geldi.” bilgisi yer almaktadır.

İsrail-Filistin savaşı hakkında 7-20 Ekim 2023 tarihlerinde CNN, AFP ve AA ajanslarının sosyal medya platformlarına yansıyan haber başlıkları incelendiğinde; AA'nın yayınladığı çoğu haber içeriğinin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayip Erdoğan'ın sözlerinden oluştuğunu, ilgili bakanlıkların durumu kınadıkları ve “İsrail” ile “katliam” kelimelerinin aynı cümlede geçerek, bağdaştırıldığı görülmektedir. Diğer taraftan, AFP yayınladığı haber başlıklarında, “İslamcı militan”, “Filistinli İslamcı militan grup Hamas” ifadesini sıklıkla yenilemiş, Fransa Cumhurbaşkanı E.Macron'nun savaşı “İslamcı terör” olarak nitelendirdiği görülmektedir. CNN, haberinde direk alıntı yaparak, “ Hamas terörünü "İŞİD'in en kötüsüne" benzeterek ifadesi vurgulamıştır. “İslami cihad militanları” kalıbı ile çizilen resimde CNN, “ Hamas'ın terör saldırısı...” söyleminin yineleniği görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

4.1.Sonuç

Editoryal kararlar haber kuruluşları tarafından alınmaktadır. Ancak okunulan ve seyredilen haber içeriklerinin farklı teknolojiler aracılığıyla merkezileştirildiği de görülmektedir.

Günümüzde iletişim yapısının belki de en önemli özelliği dengesizlik olgusudur (Pala, 1985). Algı yönetiminin, ülkelerin siyasi, ekonomik ve stratejik güç yapılarına göre değişkenlik gösterdiği görülmektedir. “Many Voices, One World” (Birçok Ses, Bir Dünya) raporunda belirtildiği gibi, her coğrafyadan haberin sade ve şeffaf olarak yansıtılması gerektiği bir söylem olarak kalmaktadır. Aynı zamanda devletlerin ideolojileri doğrultusunda yönlendirilen haber ajansları, haberleri aktarırken devlet çıkarlarını ve yönetimi koruyarak yayınladıkları gerçekliğine ulaşılmaktadır. Dolayısıyla Dünya’da haber akışının güçlüden zayıfa, diğer tanımı ile tek yönlü olduğunu göstermektedir. Özellikle belirtilen haber başlıkları içinde “İslami terör örgütü” vurgusunun sürekli yapıyor olması, diğer ülkelerinde İslamiyet’e karşı olan bakış açılarını değişmesine neden olmaktadır. Vurgusu yapılan ve özellikle seçilen kelimelerin toplum algısını nasıl yönettiği noktasında ve kamuoyu oluşturmada hangi çeşit provokatör yayınların yapıldığı da görülmektedir.

4.2.Öneriler

Yapılan bu derleme, haber içeriklerinin toplum algısını nasıl yönettiğini, haber kaynaklarının bu süreçte nasıl ilerlediğini anlatmaya çalışmaktadır. İsrail-Filistin savaşının, kullanılan kelimeler ve vurgulanan cümlelerle Dünya genelinde nasıl bir algı oluşturmaya çalıştığını göstermeyi hedeflemektedir.

Mevcutta ele alınan konu başlığı, MacBride Raporu’nda ki tüm maddeler ışığında ve savaşın başladığı 7 Ekim tarihinden bitim süresine kadar yayınlanan diğer haber başlıkları da ele alınarak, farklı ülkelerde ki ajans politikalarının araştırılmasıyla daha geniş kapsamlı olacağı gibi literatüre katkı sağlayacağı görüşündeyiz.

Kaynakça

Agence France Presse (t.y.).

https://www.facebook.com/AFPnewsenglish?locale=tr_TR

(Erişim Tarihi: 13.11.2023)

Anadolu Ajansı, (2021). Kariyerinizde Yeni Bir Adım...

<https://kariyer.aa.com.tr/> (Erişim Tarihi: 13.11.2023)

Agence France-Press, (t.y.). About Us.

<https://www.afp.com/en/agency/about/> (Erişim Tarihi:

11.11.2023)

Ağyıldız, T.S. (2023). Geleneksel Medya Nedir? Geleneksel Medya Hakkında Her Şey. <https://ticimax.com/blog/geleneksel-medya-nedir-geleneksel-medya-hakkinda-her-sey>

(Erişim Tarihi: 30.10.2023).

Alemdar, K. (2013). UNESCO Kitle İletişim

Bildirgeleri. Gazeteciler Cemiyeti Gazetecilik

Araştırma ve Eğitim Merkezi.

Avcı, Ö. (2018). Propaganda Çeşitleri. M. Karaca ve C. Çakı (Ed.), İletişim ve Propaganda. Konya: Eğitim Yayınevi. s.s.75-144.

Ayva, G. (2019). Dünya Tarihinde Sansür Uygulamaları Ve Türkiye’de Sansür.

https://www.umut.org.tr/userfiles/files/Document/document_46adc4c05b5145c890c36a42d3e3fef9.pdf (Erişim Tarihi: 30.10.2023)

Bayram, A. (2023). Dünyada toplam kaç ülke var? Dünyadaki ülke sayısı ve isimleri. <https://www.haberturk.com/dunyada-toplam-kac-ulke-var-dunyadaki-ulke-sayisi-ve-isimleri-hteg-3560244> (Erişim Tarihi: 13.11.2023)

Bülbül, A. R. (2004). Halkla İlişkiler. Ankara: Nobel Yayınevi. Cambridge Dictionary. (t.y.). “News”.

<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/news> (Erişim Tarihi: 30.10.2023)

Chevron, N. T. (2014). Küresel İletişim.

<https://www.amazon.com.tr/K%C3%BCresel-%C4%B0leti%C5%9Fim-Nilg%C3%BCn-Total-Chevron/dp/6059000002> (Erişim Tarihi: 11.11.2023)

CNN (t.y.). <https://twitter.com/CNN> (Erişim Tarihi: 13.11.2023)

Çağlar, Ş. (2005). Televizyon Haberlerinde Haber Üretim Sistemleri. İstanbul Üniversitesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/40124.pdf> (Erişim Tarihi:11.11.2023)

Demirel, F. (2007). II. Abdülhamit Döneminde Sansür. Bağlam Yayınları.<https://www.oktayaras.com/ii-abdulhamid-doneminde-sansur/tr/36626> (Erişim Tarihi: 13.11.2023) Eraslan, H. (2019). Geleneksel Medyadan Dijital Çağa UNESCO İletişim Politikaları. İletişim Kuramve Araştırma Dergisi. (48). s.s.347-351.

Erbaş, H. ve Gül, S.S. (2014). Kapitalizm ve Kültür: Popüler Kültürün Küreselleşmesi vePiyasalaşması. 25(229). s.s.207-228.

Erdem, M. (2023). Manipülasyon Ne Demek?

<https://www.erdempsikiyatri.com/manipulasyon-ne-demek> (Erişim Tarihi: 30.10.2023)

Erdoğan, İ. (2023). Uluslararası İletişim.

<https://www.irfanerdogan.com/uydurular/50uluslararasi.htm> (Erişim Tarihi: 30.10.2023)

Erol, G. (2016). Türkiye'nin Haber Kanalları:NTV ve CNN-Türk'ün Karşılaştırmalı İncelemesi.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22877/244542>

Gadimov, J. (2015). Uluslararası İletişim ve Reuters Haber Ajansı. Zirve Üniversitesi Sanat veİletişim Hakemli Dergisi.

Gedik, S. (2020). Medya Nedir?

<https://www.sefagedik.com.tr/medya-nedir> (Erişim Tarihi: 30.10.2023)

Gezgin, S. ve Akdal, T. (2017). Siyasal İletişimde Kamuoyu, Siyasal Propaganda ve Kampanyalar.Bülend Aydın Ertekin (Ed.), Siyasal İletişim. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Gönenç, A.Y. (2016). Medya ve Haber. İletişim Fakültesi Dergisi.<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/212523> (Erişim Tarihi: 28.10.2023)

Gönenç, E. Ö. (2004). Uluslararası Haber Dolaşımındaki Dengesizliklerin Nedenleri. İstanbulÜniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi. (20), s.s.37-42.

Gündoğdu, M. (2022). Algı Yönetimi Nedir?

<https://ocakmedya.com/algı-yonetimi-nedir/> (Erişim Tarihi: 11.11.2022)

Holokost Ansiklopedisi, (t.y.). Nazi Propagandası.

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/nazi-propaganda> (Erişim Tarihi: 01.11.2023) İnandım,S. (2017).

Uluslararası İletişim Hakkında.

- <https://uluslararasıiletisim838618075.wordpress.com/> (Erişim Tarihi: 02.11.2023)
- Kader, D. (2017). Uluslararası İletişim ve Ana Kavramlar. <https://uluslararasıiletisim838618075.wordpress.com/> (Erişim Tarihi: 02.11.2023)
- Kılıç, D. (2016). Haber Yapma Sürecinin Belirleyici Unsurları Ve Basın Ahlakı. Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/178015>. (Erişim Tarihi: 30.10.2023)
- Pala, N. (1985). Haber Ajansları ve Türkiye'den Bir Örnek.(yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Raine, vd. (2023). October 7, 2023: Israel says it is 'at war' after Hamas surprise attack. <https://t.co/SysbWg7KaI> (Erişim Tarihi: 17.11.2023)
- Tekeli, E.S. (2016). Özgürlük ve Sansür Tartışmaları Çerçevesinde İnternet Düzenlemeleri ve Gözetim. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1775880> (Erişim tarihi: 30.10.2023)
- Uslu, A. (2017). Uluslararası İletişimin Alt Yapısı. <https://uluslararasıiletisim838618075.wordpress.com/> (Erişim Tarihi: 02.11.2023)
- Usluata, A. (2021). Küresel İletişim. <https://iletisimfakultesi.yeditepe.edu.tr/tr/halkla-iliskiler-ve-tanitim-bolumu/3409> (Erişim Tarihi: 11.11.2023)
- Uyar, T. (2019). Medya Nedir? Ne İçin Kullanılır? <https://www.iienstitu.com/blog/medya-nedir> (Erişim Tarihi: 30.10.2023)
- Taipei Times, (2005). CNN haberleri iyisiyle kötüsüyle değiştirdi. <https://www.taipeitimes.com/News/editorials/archives/2005/05/31/2003257358> (Erişim Tarihi: 13.11.2023)
- Türk, M.S. (t.y.). İletişim ve Algı Yönetimi. <https://vergialgi.com/assets/catalogs/prof-dr-mehmet-sezai-turk-ile-iletisim-ve-almi-yonetimi.pdf> (Erişim Tarihi: 11.11.2023)
- Wikipedia (t.y.). CNN. <https://tr.wikipedia.org/wiki/CNN> (Erişim Tarihi: 13.11.2023)
- Yüksel, E. (2004). Medya Gerçeği, Gerçek Yaşam ve Törer Haberciliği. Çizgi Kitapevi.

BÖLÜM 9

SAHA (YAKUT) DEYİMLERİNDE BENZETMELİ ANLATIM KALIPLARI

M. FATİH KİRİŞÇİOĞLU¹

¹ Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

ORCID: 0000-0003-0241-6969

Giriş

Saha (Yakut) Türkleri, Sibiryâ'nın kuzeydoğusunda Saxa Sire "Saha Yeri" (Yakutistan) adlandırdıkları bölgede, Rusya Cumhuriyetine bağlı, 2023 verilerine göre 997.565 nüfuslu bir Muhtar Cumhuriyet içinde 551.653 kişilik bir nüfusa sahiptir (<https://ru.wikipedia.org/wiki/Якутия>). Sahaların, ana Türk kitlesinden ayrılarak kuzeye, bugünkü topraklarına göçmesi tahmini olarak XII-XIII. yüzyıllara tekabül etmektedir. Sahaların yazıyı geç kullanmaları nedeniyle onlarla ilgili yazılı tarihî kaynaklar Rusların bölgeye gelmeleriyle oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla daha eski dönemlerle ilgili yapılan tespitler arkeolojik kazılara ve masal, destan, ef-saneler gibi sözlü kültür ürünlerine dayanarak yapılmaktadır. Ancak Sahaların, VI-X. yüzyıllar arasında Baykal Gölü kıyılarında yaşadığı konusu üzerinde araştırmacılar hemfikirdir. Bu dönemin sonundan Ruslarla karşılaşmalarına kadar olan dönemle ilgili elde net kaynaklar bulunmamaktadır. En net bilgiler ise, yukarıda belirtildiği gibi Rusların bölgeye gelmesiyle elde edilmeye başlanmıştır. Çolak, bu dönemlerle ilgili şu açıklamayı yapmıştır: "XII. yüzyıla kadar olan döneme dair eldeki bilgiler, XII-XVII. yüzyıla kadarki bilgilere göre üzerinde daha çok mutabakata varıldığından bu dönemi bulanık dönem; XII-XVII. yüzyıllar arasındaki dönemi ise eldeki verilerin eksikliğinden hareketle karanlık dönem olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. XVII. yüzyılda Rusların bölgeyi işgaliyle başlayan süreç, Sahalar hakkında daha geniş bilgilerin kaydedildiği dönemin başlangıcını oluşturmaktadır." (Çolak 2022: 14).

Saha Türkleri dilleri, edebiyatları, inançları ve hayat tarzları açısından daima ilgi odağı olmuştur. Bu bakımdan Türkiye dışında en çok araştırılan ve araştırılmaya devam edilen kavimdir. Türkiye'de yapılan çalışmalar ise son dönemlerde ciddi bir artış göstermiştir. Sahalarla ilgili bildiri ve makale sayısındaki ciddi artış bir yana, Sahalarla ilgili yayınlanan kitap sayısı 10'un üzerine çıkmıştır. Bu alanda yapılan lisansüstü tez çalışmalarında da önemli bir artış vardır. Sadece 2016-2023 tarihleri arasında on iki yüksek lisans, sekiz doktora çalışması tamamlanmıştır (Çolak 2023: 715). Sahalar, bünyesinde barındırdığı eskicil unsurlar dolayısıyla Türk lehçeleri arasında müstesna bir yere sahiptir. Bu bakımdan Sahaların dili, edebiyatı, tarihi ve folkloru üzerine yapılan bu çalışmalar, ortak Türk kültür mirasının gelişmesine önemli katkılar sağlanacaktır. Bu nedenle Sahalarla ilgili yapılan çalışmalar önem arz etmektedir.

Deyim

Dil, en basit tanımıyla iletişimi sağlayan işaretler sistemidir. Bu yönüyle önemli bir vazife görmektedir. Dilin, insanlığa en büyük armağanı yarattığı kültürdür. Bu bakımdan kültür ve dil birbiriyle doğrudan ilişkili, birbirinden ayrılmaz parçalardır. Biri olmadan diğeri asla olmaz. Dil unsu-

ru olup kültürü etkileyen ve aynı zamanda kültürden etkilenen dil unsurları vardır. Bu unsurlardan biri de deyimlerdir. Dilin söz varlığının bir parçası olan deyimler, anlamı derinleştiren, ifadeleri yeknesaklıktan kurtaran önemli dil unsurlardır. Deyimler üzerine önemli çalışmalar kaleme alan Ömer Asım Aksoy, deyimini “Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce.” şeklinde açıklamaktadır (Aksoy 1988: 52).

Ahanov’a göre deyim en az iki sözden oluşmalı, bir bütün olarak anlama sahip olmalıdır. Ayrıca deyimler, sözlerden ve diğer söz gruplarından ayrılmaktadır (Ahanov 2008: 165-169). Dubois’e göre deyim bir grup kelimeden oluşan bir birimdir. Deyimlerin sözdizimi kendine özgüdür ve değişmez bir yapıları vardır. Ayrıca kültürel özellikteki ifadelerdir (Dubois 1994: 239). Dolayısıyla deyimler üzerine yapılacak çalışmalarla onun ait olduğu toplumun kültürü üzerine çıkarımlar yapmak mümkündür.

Deyimler eski Türkçeden günümüz lehçelerine kadar kullanılagelen dil birlikleridir. Deyimlere hem konuşma hem de yazı dilinde sıkça müracaat edilmektedir. Dolayısıyla yaygın bir kullanım ağına sahiptir.

Eski Türkçedeki ve çağdaş lehçelerdeki deyimler üzerine önemli çalışmalar kaleme alınmıştır. Ancak Saha deyimleriyle ilgili Türkiye’de yayınlanan müstakil bir çalışma olmamakla birlikte yayınlanmış makale ve bildirimler ise Saha deyimlerinin tüm hususiyetlerini ortaya koyabilmiş değildir. Bu çalışmada Saha deyimleri değerlendirilmeye alınıp bu deyimlerdeki benzetmeli anlatım kalıpları üzerinde durulmuştur. Çalışmada yer alan deyimlerin büyük kısmı E.K. Pekarskiy’in 1899 yılında yayımlanmaya başladığı ve halen tamamı Türkiye Türkçesine aktarılmamış olan *Yakut Dili Sözlüğü*’nden tespit edilmiştir. Ayrıca Yemelyanov (2001) ve Popov’un (2010) çalışmalarından da faydalanılmıştır.

İnceleme

Saha Türkçesinde deyim genellikle *somoĝo domox*¹ terimiyle karşılanmaktadır (Çolak 2023: 1022). Ancak bazı kaynaklarda *etii* veya atasözü karşılığı da olan *ös xohoon* kelimesiyle ifade edilmektedir (Kirişçiöglü 1999: 14; Popov 2010: 4).

Saha deyimlerin şekil özelliklerine bakıldığında zaman diğer Türk lehçelerinde sık görülmeyen bir özellik ile karşılaşılmaktadır. Nitekim Yıldız, Kırgız deyimleri ile ilgili çalışmasında her deyimın kendisine has bir üslubunun olduğunu söylemektedir (Yıldız 2013: 4719). Bu

1 *Somoĝo* ve *domox* kelimelerinin anlamları için bkz. Çolak 2023: 1022.

özellik, deyimlerin oluşmaya başladığı tarihî dönemlerde değişmeli ifadeyi vermek üzere kullanılan *dılı* “gibi” veya *diebikke dılı* “denildiği/dedikleri gibi” kelimesinin yaygın bir şekilde deyimlerde yer almasıdır (Sivitsev 1996: 3):

Abaahu kuha uruumsağar dılı. “Şeytan’ın kızının akraba-sını sevdiği gibi.” (Menfaat için çevresine ilgi gösterenler hakkında)

Ehe kımırdağastaabitigar dılı. “Ayının karıncayı avlaması gibi.” (Büyük insanın küçük işler yapması hakkında)

Obo obo, ılbay ılbay diebikke dılı. “Obo obo, ılbay albay dedikleri gibi.” (Zenginleştikten sonra balık adının obo mu, ılbay mı olduğunu bilmeyen balıkçı kızı gibi)

Hatta eski bir yapı olarak değerlendirilebilecek *üüte suox inax inram-tağay (-ıgar dılı kihi)* “Sütü olmayan inek böğürgen olur” (çok konuşup iş yapmayan insanlar hakkında) örneğinde olduğu gibi benzeyen ve benzetilen açık bir şekilde verilmiştir.

Dılı kelimesi yaygın bir şekilde kullanılmakla birlikte çoğu zaman *kurduk* “gibi, benzer” kelimesini de deyimlerde görülmektedir. *Kurduk* kelimesinin kullanıldığı yapılarda benzetilen açıkça belirtilmiştir. Mecazlı anlatıma ihtiyaç duyulmamıştır:

It kurduk ımsu. “Köpek gibi açgözlü.”

Kıhalağalaax kördösör diebikke kurduk. “Söylendiği gibi ihtiyacı olan ister.”

Kütür baay okko sıtar it kurduk. “Cimri adam ot üstünde yatan ite benzer.” (malını yemeyen adam hakkında)

Dılı veya *kurduk* kelimelerinin kullanıldığı yapılarda deyimlerin genellikle isim cümleleri veya sıfat-fiil eki almış fillerden müteşekkil isim cümleleri olduğu görülmektedir:

Colo suoxxa soto taha tübehie diebikke dılı. “Zavallıya taksim esnasında yalnız düdükler düşer deniliyor.”

Törüü ilik oğogo bihik oñorbukka dılı. “Doğmamış çocuğa beşik yapmak gibi.”

Deyimlerin cümle yapılarına bakıldığında fiil cümlelerinin genellikle geniş zaman; az da olsa geçmiş zaman ifadesi taşıdıkları görülmüştür:

Biererin beske iyaabit, uunarın umnan kebispit. “Vereceğini çama asmış, uzatacağını unutmuş.” (cimri kişi hakkında)

Deyimlerin tamamı mensur olup bir kısmında manzum bir ifade tarzı yakalamak da mümkündür:

<i>At kurduk aattaax,</i>	At gibi ünlü,
<i>suol kurduk suraxtaax.</i>	yol gibi şöretli.
<i>İlii tutuurdaax,</i>	Eli yüklü,
<i>öttük xaralaax,</i>	yamı kürklü,
<i>Xalcaayı aayı xatın,</i>	güney yamaçta kayın,
<i>tomtor aayı toyon.</i>	her tepede bey.

Deyimlerin muhteva özelliklerine bakıldığında günlük hayatın net bir fotoğrafını görmek mümkündür. Yaşanılan mekân ve bununla bağlı çevre özellikleriyle tabiat, hayvanlar, dinî inancın tezahürleri, kullanılan eşyalar ve bunların toplum tarafından algılanışı bize özlü ve sanatlı bir şekilde verilmektedir. Bu sanat, benzetmedir. Benzetmenin temelinde ise insan vardır. İnsan, farklı özelliklerinden dolayı bir nesneye veya objeye benzetilmiştir. Saha deyimlerinde yer alan bu benzetmeler şu şekilde sınıflandırılabilir:

a. İnançla ilgili olanlar:

Abaahi kuha uruumsağar dılı. “Şeytanın kızının akrabasını sevdiği gibi.” (menfaat için çevresine ilgi gösterenler hakkında)

İhe erien üön, taha tañara çümeçite. “İçi yılan, dışı tanırının mumu.” (ikiyüzlü insanlar hakkında)

Xarağın aallarar. “Kötü ruh görür, cinlenmiş gibi olur.” (Popov 2010: 77)

Ele-bıla tılın ette. “Canı gönülden dua etti.” (Popov 2010: 86)

b. Tabiatla ilgili olanlar:

Bierrerin beske ıyaabıt, uunann umnan kebispit. “Vereceğini çama asmış, uzatacağını unutmuş.” (cimri kişi hakkında)

Kühüññü kihi külbütinen, saaskı kihi salbammutınan. “Sonbaharda adamın gülmesiyle, ilkbaharda adamın yalanlanmasıyla.” (yazın çalışıp kışa hazırlanmış kişi hakkında)

Sıtınñañ dülüññü ergippit diebikke dılı. “Çürük kütüğü çevirdi denildiği gibi.” (hiçbir şeyi olmayandan bir şey is-

tendiği yahut kabiliyetsiz birisine iş havale edildiği zaman söylenir)

İkki ardılarigar uu toxtubat. “Onların arasından su sızmaz.”

Küöx otu tostu ükteebet kihi. “Yeşil otu da ezmeyen adam.” (mütevazı kişi hakkında)

Saaskı xallaan kurduk kubulgattaax. “Bahar havası gibi değişken.” (kararsız adam hakkında)

Suol turuuga “kışın ortalık donduğunda yola gitmeye kalkma.” (Popov 2010: 52-53)

c. Hayvanlarla ilgili olanlar:

Bit sietigine tarbanıllıya. “Bit ısırursa o zaman kaşınır.”

Ebeni ölörbökkö turan tiriitin üllestibikke dılı. “Öldürülmemiş ayının derisini bölüşmek kabilinden.” (önceden yapılan esassız tahminler hakkında)

Ehe kımurdağastaabıtıgar dılı. “Ayının karıncayı avlaması gibi.” (büyük insanın küçük işler yapması hakkında)

It kurduk ımsu. “Köpek gibi açgözlü.”

Xaxxan bahınan kuttaabıkka dılı. “Puhu kuşunun başıyla korkutmuş gibi.”

Köğönü tutarı çörköytön mappıt. “Yeşilbaş ördeği yakalamaktayken bağirtlaktan oldu.” (tatmin olmayan insan veya elindeki değerini bilmeyen insan hakkında)

Kulunnaax bie kurduk kuodarıhallar. “Taylı kısrak gibi hep bir arada.” (çok yakın dostlar hakkında)

Kuobax kurduk xorgus. “Tavşan gibi korkak.”

Kus uñuoğun kıayan tohuppat kihi. “Ördeğin kemiğini bile kıramayan kişi.”

Kütür baay okko sıtar it kurduk. “Cimri adam ot üstünde yatan ite benzer.” (malını yemeyen adam hakkında)

Mekçirge tiit töbötün bıcaharıgar dılı. “Baykuşun adamın başına atılmayı istediği gibi.”

It saağa biirge emteex diebikke dılı. “Köpek pisliği de bir işte faydalı olabilir denildiği gibi.” (Eskiden gebe kadınlar aşerdiği zaman beze sarılmış köpek pisliği koklarmış.

Kendisinden hiçbir şey beklenmediği halde isabetli bir şey söylemiş veya bir hizmet yapmış olan adam hakkında söylenir)

Oroğun bulbatax kutuyax kurduk. “Delliğini bulamayan fare gibi.” (çok korkup kaçacak yer arayan kişi hakkında)

Sahıl kurduk nılañnas “Tilki gibi pehpelemek”

Sıtar inağı turuorbat kihi. “Yatan ineği kaldırmaz kişi.” (mütevazı kişi hakkında)

Tarbaabit inax kurduk. “Kaşınan inek gibi.” (armağanlarla bir işe razı edilen kişi hakkında)

Toyon semiger turax oloror. “Kartal şikârının (leşinin) üzerine karga konmuş.” (zengin yanında geçinen adam hak.)

It da teppitin sağa suox. “Çok küçük, zayıf, cansız.” (Popov 2010: 84)

It oxsor kihi suox. “Hiç kimse yok.” (Popov 2010: 84)

d. Eşyalarla ilgili olanlar:

Attaaxtan kimñutın, satuttan tayağın ılar. “Atlıdan kamçısını, yayadan bastonunu alır.” (cimri kişi hakkında)

Salañı saba saaratar diebikke dılı. “Beceriksiz adama ipelik sapı mani olurmuş.” (kendi aciz iken başkalarına kaba hat atanlar için söylenmektedir)

Siidenen uu baspıkka dılı. “Elek ile su çekmek gibi.”

Sula sılcın sıarğa bıatın bıha kerbiir. “Yerde sürüne sürüne kızak bağını keser.” (sezdirmeden kötülük yapan kişi hakkında)

Ühehete tuollaga. “Onun çatalı (kebab şişi) dolmuştur.” (çok zengin olduğu halde daha fazla mal mülk isteyen kişi hakkında)

e. Uzuvarla ilgili olanlar:

Kıtım daa kıhybat, tulam daa tulxatıybat “Uçlarım bile kazanmaz, kıllarım bile kımıldamaz.”

Muos muoska, tiis tiiske, tuyax tuyaxxa. “Boynuz boynuz, diş diş, tırnak tırnağa.” (savaş hakkında)

Erie üktüür egelegeleex, xatıya üktüür xanalğalaax. “Ayak

çekmek, bu işi yapanın kendisi için de tehlikelidir.” (müzevirler hakkında söylenir; yani müzevirlik, müzevirlerin kendisi için de tehlikelidir demektir)

Atağın teñneebit. “Ölmüş.” (Popov 2010: 11)

Kıhıl tılıgar olordor (tüherer). “Çok yüksek sesle güçlüce bağırır, böğürür.” (Popov 2010: 33)

Saha Türkçesindeki deyimlerin bir kısmı atasözü niteliğinde de kullanılmaktadır (Kirişçiöğlü 2007: 22,23):

Alcarxaytan as taxsar. “Belâdan aş çıkarır.” (kötü durumlardan menfaat sağlayanlar hakkında).

Colo suoxxa soto taha tübehie diebikke dılı. “Zavallıya taksim esnasında yalnız düdükler düşer deniliyor.”

Xoyutañ turbut çuçaax xarağın xastar. “Geç kalan kuş, gözlerini kazıyor.” (Yiyecek bir şey bulamadığından ağlayarak gözyaşını siliyor. İşte böylece geç kalan adam da her şeyi kaçırıyor.)

It tuğu da gına suox buollağına emehetin salanar. “İtin yapacak işi yoksa kendi kışını yalar.” (işsizlikten boş şeylerle uğraşanlar hak.)

Kıtrax bieğe dılı kırugınan kiiren kıybañnaama. “Kenardan gelerek kısır kısırak gibi ortalıkta dönme.” (lüzumu olmadığı halde iki adamın işine üçüncü bir adam karıştığı zaman söylenir)

Küler ıtır ikki ağas balıs diebikke dılı. “Gülüş ve ağlayış iki kardeşdir dedikleri gibi.”

Ölbüt kihitten üge körcüöbüt diebikke dılı. “Ölüden darbi mesel istemiş denildiği gibi.” (faydasız bir adamdan birçok şeyler isteyen kişi hakkında)

Ölö sıtar kihitten tuha ereybit diebikke dılı. “Ölüm halinde yatan kişiden hizmet bekledi denildiği gibi.” (hiçbir şey bilmeyen adamdan birçok şeyler soran adam hakkında)

Talan-talan taragayğa tabıllan. “Fazla seçersen kel bulursun.” (kız seçmekte müşkülpesent olan erkeklere derler)

Törüü ilik oğogo bihik oñorbukka dılı. “Doğmamış çocuğa beşik yapmak gibi.”

Sonuç

Saha Türklerinin kullandığı deyimlerin halkın yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı ortak düşüncelerini ve hayat felsefesini ortaya koyduğu için onları toplumun aynası gibi görmek mümkündür. Sahaların hayat şartları diğer Türk topluluklarından daha çetin olduğu için hayatı algılama ve tabiatı yorumlama biçimleri de daha farklı olmuştur. Nitekim Çetin, deyimlerle ilgili çalışmasında göçebe toplumların tarımcı/ekinci medeniyete geçmeleriyle anlamlarının, hatta kelimelerin başlangıçtaki şekillerinin unutulduğu, dönüşüp farklılaştığını belirtmiştir (2006: 154). Ayrıca bu deyimlerde, Türk lehçelerinde sık karşılaşılmayan bir özellik ile tespit edilmiştir. Bu özellik, deyimlerin oluşmaya başladığı tarihî dönemlerde değişmeceli ifadeyi vermek üzere kullanılan *dılı* “gibi” veya *diebikke dılı* “denildiği/dedikleri gibi” kelimesinin yaygın bir şekilde deyimlerde yer almasıdır. Buna rağmen pek çok benzetmeli ifadenin Türk lehçelerindeki deyimlerdeki benzetmelerle uyumlu olduğunu söylenebilir. Benzetmeler bakımından deyimlerde bir çeşitlilik söz konusudur. Ele alınan deyimlerde inançla, tabiatla, hayvanlarla, eşyalarla ve uzuvlarla ilgili benzetmeler tespit edilmiştir.

Yüzyıllar önce ana kitleden ayrılan bu lehçedeki deyimlere dair bütün hususiyetler makale, bildiri ve kitap bölümü gibi dar içerikli çalışmalarda ele alınamaz. Müstakil eserler veya lisansüstü tezlerde yapılacak çalışmalarla Saha deyimlerine dair daha kapsamlı veriler orta konulabilecektir.

KAYNAKLAR

- AHANOV, K. (2008) *Dil Biliminin Esasları*, (akt. Murat Ceritoğlu). Ankara: TDK Yayınları.
- AKSOY, Ö. A. (1984), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-I*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- ÇETİN, İ. (2006), Bir Deyim ve Kaynağı: Arpacı Kumrusu Gibi Düşünmek, *Ortak Türk Keçmişinden Ortaç Türk Geleceğine IV. Uluslararası Folklor Konferansının Materialları*, Bakı, 153-155.
- ÇOLAK, D. (2022), *Saha Destanları Kus Debiliye Destanı*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÇOLAK, D. (2023), Saha Türkçesinde Tağıs- “Çıkmak” Fiili ile Kurulan Deyimler Üzerine Biçimsel ve Anlamsal Bir Değerlendirme, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(2), 1018-1041.
- ÇOLAK, D. (2023b), Türkiye’de Saha (Yakut) Türkleriyle İlgili Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme (2016-2023), *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 703-716.
- DUBOİS, J. (1994), *Dictionnaire de lingusitique et des sciences du langage*, Paris.
- KİRİŞÇİOĞLU, M. F. (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- PEKARSKİY, E.K. (1945), *Yakut Dili Sözlüğü*, İstanbul.
- POPOV, İ.K. (2010), *Somoğo Domoxtor Kılgas Tılcıt*, Cokuuskay.
- SİVİTSEV, D.K. (1996), *Saxa Folkloru Xomuurunuk*, Novosibirsk.
- YEMELYANOV, N.V. (2001), Yakut Atasözleri ve Deyimlerinin Kökeni, (çev. A. Çelikbay), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 354-379.
- YILDIZ, N. (2013). Kırgız ve Türkiye Türkçelerinde “Göz” Kelimesi İle Kurulmuş Deyimlerin Mukayesesi”, *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, 4719-4738.

İnternet Kaynakları

[https://ru.wikipedia.org/wiki/ Якутия](https://ru.wikipedia.org/wiki/Якутия) (Erişim tarihi: 05.01.2024)

BÖLÜM 10

1909-1919, SİVAS KENT YAŞAMINDA DİKKAT ÇEK-
KEN ÜÇ YAYIN: VİCDAN, KIZILIRMAK, İRADE-İ
MİLLİYE GAZETELERİ

Güney NAİR¹

1 Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Orcid id: 0000-0002-6165-9672

Giriş

Araştırmada Sivas'ta 1909-1919 yıllarında yayın hayatına başlayan üç gazetenin, teknik özellikleri, toplum yaşamına etkileri ve toplumsal değişim sürecinde üstlendikleri roller yerel gazetelerin buldukları bölgelere katkıları bağlamında irdelenmeye çalışılacaktır. Mahiroğulları (2018:279)'nın da vurguladığı gibi, basın-yayın faaliyetleri bir toplumun kültürel ve sosyal gelişme düzeyiyle ilgili önemli ipuçları vermektedir. Bir ülkedeki matbaa, basımı yapılan kitap ve bin kişi başına düşen gazete, dergi, televizyon sayısı sosyal gelişmenin temel göstergeleri arasında kabul edilmektedir. Basın yayın faaliyetleri açısından Sivas basın geçmişinin zengin olduğunu söylemek yanlış bir ifade değildir. Çünkü ilk vilayet Gazetesi olan "Sivas"'ın (1878) yayınından bu yana kent yaşamında onlarca yerel gazete rol almıştır. Bu gazeteler hem nicelik hem nitelik bakımından güçlü yayın organları olmuş, gazete idarehaneleri ise ülkenin dikkat çekici konularının tartışıldığı, gazete sütunlarına yansıtıldığı önemli merkezler haline almıştır. Birçok milletvekili, siyasetçi, sanatçı, aydın ve bilim insanı bu gazetelerin sayfaları arasından yol alarak ülkenin önemli isimleri arasında yerleşmişler ve kent kültürüne büyük katkılar sağlamışlardır.

Sivas, Türkiye'nin önemli kentleri arasında yer almakta, coğrafi olarak Konya'dan sonra ikinci büyük kent ünvanını elinde bulundurmaktadır. Köklü bir tarihsel geçmişe ve kritik bir jeo-politiğe sahip olması nedeniyle, her dönem merkezi otorite tarafından önemsenen bir yerleşim yeri olmuştur. Fakat ekonomik anlamda yeteri derecede yatırıma sahip olamaması nedeniyle özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında büyük göç hareketine sahne olmuş, başta İstanbul olmak üzere ülkenin büyük kentlerine çok sayıda aile göç etmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2022 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre Sivas'ta yaşayan kişi sayısı 634.924 olarak belirlenmişken, İstanbul'da yaşamlarını sürdüren ve Sivas nüfus kütüğüne kayıtlı kişilerin sayısı 765.784 olarak kayıtlara geçmiştir. Bir başka ifadeyle İstanbul'da yaşayan Sivaslıların sayısı, Sivas'ın nüfusundan daha fazladır. Ankara'da da Sivas nüfusuna kayıtlı kişi sayısının 161.706 olduğu belirlenmiştir. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde de çok sayıda Sivaslı yaşamını sürdürmektedir. Sivas'tan büyük kentlere doğru yaşanan bu yoğun göçün, kent kültürü açısından önemli bir avantajı, şehrin büyük kentlerle sürekli etkileşimi nedeniyle yaşanan değişimi yakından gözlemleme ve yorumlama olanağı yaratmasıdır. Her ne kadar geleneksel kimliği ön plana çıksa da, Sivas toplumsal değişime kayıtsız kalmayan, değişme dinamiklerini derinden hisseden bir kent görünümündedir ve yaşadığı çeşitli tarihsel olaylar, bu durumu desteklemektedir.

Araştırmacının konuya yönelik daha önceki çalışmalarındaki tespiti, merkezi otoritenin Sivas'ı, özellikle yayıncılık alanında doğuya açılan bir pencere olarak gördüğüdür. Sivas kent yaşamında yayın hayatına başla-

yan ve bu araştırmada yer verdiğimiz bizzat Mustafa Kemal'in direktifleri doğrultusunda basımı gerçekleşen "İrade-i Milliye" ve Ankara'da yayınlanan "Hakimiyet-i Milliye" gazeteleri arasındaki habercilik bağı, sonraki yıllarda Ankara'da yayınlanan "Ulus Gazetesi" ile Sivas'ta yayınlanan "Ülke Gazetesi" arasında kurulan habercilik bağı bu tezimizi destekleyen iki örnek olarak kabul edilebilir. Özellikle Ülke Gazetesi'nin, tek parti döneminde (1 Kasım 1945), Sivas'ta bir bölge gazetesi kimliği ile yayın hayatına sokulması tezimizi desteklemesi anlamında dikkat çekicidir. Sivas basın tarihi her biri başlı başına araştırma konusu olan çok sayıda yayıncılık faaliyetini içinde barındırmaktadır.

İnceleme amacıyla seçtiğimiz "Vicdan" ve "Kızılırmak" Gazeteleri, 1909 yılında yayın hayatına başlayan ve kentin ilk özel gazeteleri kimliğini kazanan iki yayın organıdır. İkisinin de çabasının, ülkenin içinde bulunduğu yön arayışında, daha sonra Anadolu'ya yayılacak olan yenilikçi girişimi destekleme yönünde tavır takınmaları ve bu bağlamda yerel halkı bilgilendirmeleridir. İrade-i Milliye ise, her iki gazetenin yön tayininin odak noktasında bulunan ve milli mücadele hareketinin ilk yayın organıdır. Her üç gazetede doğru zamanda, doğru yerde durarak bir ülkenin dönüşümünün gözlemcisi ve yorumcusu olmuşlardır. Parçalanarak yıkılan bir Osmanlı Devleti'nden büyük mücadelelerle var olan Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolun en kritik dönemlerine tanıklık eden bu yayın organlarının, toplum yaşamına katkıları dikkat çekicidir.

Yerel Basın Organlarının Toplum Üzerindeki Etkisi

Yerel basın kavramı, ulusal sınırlar içerisinde büyük kentler dışında kalan, lokal bölgelerde belirli kitlelere ulaşan yayın organlarını tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Yerel basın olarak adlandırılan bu iletişim araçları, Kent, kasaba ve daha küçük yerleşimlerde gün, hafta, ay gibi belirli aralıklarla yayın yapan ve yayımlandıkları alanda halkın isteklerini dilendiren bu doğrultuda haberler yapan (Ünal, 1996:1068) ve yöre halkını bilgilendirmeyi amaçlayan basın organlarıdır. "Taşra basını" olarak adlandırılan bu yayıncılık faaliyeti, "Vilayet basını" olarak da tanımlanmaktadır. Yerel basın kavramı, merkezin dışında, ona ait olmamayı içeren ve belirli bir coğrafi sınır getiren süreçleri tanımlamaktadır. Yaşın (2009:116)'a göre yaygın basın-yayın organlarında yer almayan, bölgesel gündemi oluşturan haber içeriklerini, genelin ilgisini çekmeyen haber konularını, yerel gazetelerin okurlarına taşımak gibi bir sorumluluğu vardır.

Belirli, bir bölgede yayıncılık yapan basın-yayın organlarının güçlü bir ekonomik kaynağa sahip olmadan ya da yüksek bir baskı-dağıtım ağı elde etmeden varlıklarını sürdürmeleri kolay değildir. Günümüzde genelde "düzenli aralıklarla yayın yaşamlarını sürdüren yerel gazetelerin en önemli gelir kaynaklarının arasında resmi ilanlar ilk sırada gelmektedir. Arvas

(2019:97) Basın İlan Kurumu'nun planlamaları doğrultusunda yerel gazetelere verilen resmi ilanları alabilmenin en önemli koşulunun gazetelerin basılı yani matbu ve periyodik yayın yapması olduğunu belirtmektedir.

İnsanlar, doğup büyüdüğü, yaşadıkları ya da uzaklaşmış olsalar bile mazilerine yönelik duygu ve düşünceler barındıran yerlere duygu bağı taşırlar. Yaşanan “an”da olup bitenleri öğrenme merakına dayalı (Ertuğ, 1970: 2) olan, gazetecilik faaliyetleri tarihin her evresinde genel veya yerel olsun, insanların bu öğrenme merakını gidermelerine katkı sunmuştur.

Yerel basın organları, bir topluluğun kimliğinin ve birliğinin korunmasına katkıda bulunmanın yanında, yerel işletmelerin reklam verme ve yerel halkın bölgesel sorunları hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlama gibi ekonomik ve sosyal rollere sahiptirler. Bu bağlamda, toplumsal yaşam üzerinde önemli etkileri vardır. Okuyucularını ve takipçilerini bilinçlendirerek, yerel konulara duyarlılık oluşturmak, gelişen olaylar karşısında ortak tepkilere toplumsal katılımı sağlayarak yerel ölçekte de olsa bir toplumsal bilinç sağlamak misyonunu omuzlarında taşımaktadırlar. Bu yayın kuruluşları, yerel yönetimlerin faaliyetlerini ve politikalarını takip ederek, halk adına gözlemlemekte ve yerel yönetimlerin hesap verebilirliğini artırmakta, kamu hizmeti denetimi yapmaktadırlar. Toplulukların bir araya gelmesini sağlamanın yanında, toplumsal etkinlikleri duyurma, toplumun çeşitli katmanları arasında etkileşimi, ilişkileri dolayısıyla toplumsal bağları güçlendirme gibi sorumlulukları olan yerel basın organları bir bölgenin kültürel mirasını ve tarihini de koruyarak yerel etkinlikleri koruma sorumluluğunu yerine getirirler. Gelenekler ve tarihi yerler hakkında bilgi vermek, içinde bulunduğu toplumun kimliğini güçlendirme çabasında olmak, ekonomik işleyiş süreçlerini gözlemlemek ve zaman zaman bu süreçlere müdahil olmak, yerel ölçekte yerel basın organlarının önemli sorumlulukları arasındadır. Kısacası yerel basın-yayın organları buldukları bölgenin gözü kulağı olarak her şeye dahil olmak zorundadırlar.

Günümüz dünyasında teknolojik alanda yaşanan ilerlemelerin sağladığı olanaklar, küreselleşme ile birlikte artan enformasyon akışı, dünyamızın küresel bir köy olarak tanımlanmasını sağlamakla birlikte, yerel basın organlarının da dijital ortamda zenginleşmesine zemin hazırlamıştır. Yayıncı ve toplum arasında oluşturulan köprü, adreslere bırakılan yazılı basın organlarından ziyade, bilgisayar, tablet, telefon ekranlarına yansıyan bir mecra da yoğunlaşmıştır. Değirmencioglu (2007:483) yerel özellikte bazı olayların, teknolojik gelişmeler nedeniyle tüm dünyaya ulaşabildiğini, bu sayede tüm insanlığın ortak sorunu haline gelebildiğini ifade etmektedir. Bu çerçevede günümüz dünyası, herkesin birbirinden haberdar olduğu küçük bir köy olarak tanımlanmaktadır. İletişim, toplumun üyeleri arasındaki bağları kuvvetlendiren en önemli sosyal olgudur.

Yerel basın organlarının içinde “yazılı basın organları” tarifi içinde yer alan yerel gazeteler tarih boyunca önemli toplumsal sorumluluklar üstlenmişlerdir. Ancak yerel gazetelerin, özgür yayıncılık yapabilmelerinin dolayısıyla bağımsız yayın politikalarına sadık kalabilmelerinin, bu idealler doğrultusunda ayakta kalabilmelerinin yolu, diğer ülkelerde görüldüğü gibi, yüksek satış gelirleri ile yayımlanan ilanlardan elde edilen gelirlerden geçmektedir. Maddi kaynak olmadan ayakta kalabilmeleri mümkün değildir.

31 Temmuz 1840 tarihinde ilk sayısını yayınlayan Ceride-i Havadis Gazetesi, toplumumuzda ilk gazete ilanının örneklerini de taşımaktadır. Yerel gazetelere devlet tarafından resmi ilan verilip ücretsiz olarak gazete de yayınının sağlanması 1864 tarihli “Matbuat Nizamnamesi” ile gerçekleşmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde 1864 yılında yürürlüğe giren “Vilayet Nizamnamesi” Osmanlı İdari yapısında önemli bir değişikliği beraberinde getirmiş, eyalet biçiminden “vilayet” sistemine geçilmiştir. Duman (2007:79)’ın belirttiğine göre idari anlamda yaşanan bu değişiklikler sonrasında Osmanlı Devleti yirmidokuz vilayete ayrılmış ve her vilayete bir vali ataması gerçekleştirilerek, yeni idari yapıyla bölgelerin yönetilmesine başlanmıştır. Vilayet Nizamnamesi’nin araştırmamız açısından yarattığı sonuç, görevli oldukları bölgeleri yönetmekle sorumlu valilerin, çalışmalarını halka daha iyi duyurabilmek için oluşan hukuki zemin çerçevesinde yayıncılık faaliyetlerine başlamalarıdır. Osmanlı vilayet valileri, toplum ile bağ kurabilmenin, idarenin düşüncelerini, çalışmalarını halka anlatabilmenin ve gerekli konularda gerektiği şekilde halkı yönlendirebilmenin en önemli unsurlarının başında gazetelerin geldiğini görmüşlerdir. Bu çerçevede valiliklerde, vilayet matbaaları kurulmaya başlamış, bu matbaalar idari yapının ihtiyacı olan kırtasiye, baskı vb. ihtiyaçları karşılamanın yanında gazete yayınlanma faaliyetlerine hız vermişlerdir. 1318 (1902) tarihinde yayınlanan Maarif Salnamesi’nde o tarihte ülke sınırları içerisinde 90 tanesi İstanbul’da olmak üzere 145 adet matbaanın yayıncılık faaliyetlerine katkı sunduğu (ÇGD, 1984: 51) belirtilmektedir.

Bu doğrultuda ilk örnek olarak Tuna vilayeti valisi Mithat Paşa’nın 1864 yılında çıkardığı “Tuna Gazetesi” tarihimizde “vilayet gazeteleri dönemi” olarak adlandırılan sürecin başlangıcını oluşturmuştur (Nair, 2016: 41). Vilayet Gazeteleri, toplumumuzda yerel gazeteciliğin devlet eliyle başlangıcı olarak kabul edilebilir. Basın İlan Kurumu (2018)’nin verdiği bilgilere göre, “ilan” yayını aracılığıyla yazılı baskı yapan gazetelere maddi devlet desteğinin sağlanmasına yönelik hukuki düzenlemeler 1877 yılında ortadan kaldırılmakla beraber, 1909’da çıkan ‘Matbuat Kanunu’ ile bu alandaki belirsizlikler ve uygulamada ki aksaklıklar sona erdirilmiştir.

Kanunun yaşama geçirilmesiyle beraber resmi ilanların yayınlanmasının karşılığı olarak gazetelere ücret ödenmeye başlanmıştır. Yeni uygulamaların hayata geçirilmesiyle, hükümet tarafından ücretinin ödenmesi karşılığında gazetelerde yayınlanmasına karar verilen ilanların düzenli olarak dağıtılması görevini, 1862 yılında kurulan Matbuat Müdürlüğü yani günümüzdeki karşılığı ile Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü üstlenmiştir.

23 Temmuz 1908’de, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Meşrutiyet’in ilan edilmesi Osmanlı’nın siyasal yaşamında önemli değişiklikleri beraberinde getirmiş, İttihat ve Terakki devletin en önemli siyasal gücü haline gelmiştir. Eryaman (2020:43)’a göre; Osmanlı Devleti’nde İkinci Meşrutiyet yılları yayıncılık alanında dikkat çeken gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak tarihte yer etmiştir. Meşrutiyet’in ilanıyla ortaya çıkan özgürlük ortamında yayınlanan gazete ve dergi sayısında önemli derecede artışlar gözlenmiştir. Osmanlı’nın toprak kayıplarıyla geçen bu gerileme sürecinde “Meşrutiyet’in ilanının yarattığı özgürlük havası içinde, izleyen ilk 45 günde gazete çıkarmak için başvuruların sayısı 200’ü aşmış, gazete ve dergi sayısı 353’ü bulmuştur” (Koloğlu, 2010:236). Ortaya çıkan özgürlük ortamı, siyasal söylemleri de etkilemiş, vatan, hürriyet (özgürlük), terakki (ilerleme), ittihat (eşitlik içinde birleşme) vb. olgular (Berkes 2003: 398) gündelik yaşamın merkezine oturmuş, bu söylem yayınlanan gazetelerin sayfalarının da ana gündemi olmuştur. Çelik (2024:221) bu dönemi “fikir anarşisi”nin Anadolu’da yaygın biçimde açığa çıktığı, basının İttihatçı çizgide olma ve ya muhalif duruşu sergileme etrafında kutuplaşmanın gözlemlendiği/yaşandığı bir mecraya dönüştüğünü ifade etmektedir.

1909 yılında kabul edilen Matbuat Kanunu çalışmamız açısından son derece önemlidir. Çünkü bu çalışmada yer verdiğimiz Sivas’ın ilk özel gazeteleri “Vicdan” ve “Kızılırmak” bu düzenleme sonrası yayın hayatına atılmışlardır. Her iki gazete dönemin siyasal koşulları içinde toplumsal değişimi ve değişimin yönünü iyi okumuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu’nun bir çöküş döneminde olduğu, Türk aydınlarının bu olumsuz gidişin önüne geçebilmek için çeşitli fikirler etrafında çözüm arayışlarına yöneldiği bir ortamda her iki gazete, genç aydınların penceresinden bakarak geleceği yorumlamışlardır.

Özellikle İttihat ve Terakki çatısı altında önce Selanik’te sonrasında İstanbul’da örgütlenen aydınlar, ülkenin topyekün dönüşümünün birer kahramanı olarak karşımıza çıkmışlar, Cumhuriyet Türkiye’sine giden yolun tuğlalarını büyük mücadelelerle tek tek döşemişler ve yaşanan süreç Mustafa Kemal (Atatürk) adında bir kahramanı Türk toplumunun karşısına çıkarmıştır. Ele aldığımız gazetelerden üçüncüsü, bizzat Mustafa Kemal tarafından Sivas Kongresi günlerinde yayınlanmasına karar verilen İrade-i

Milliye Gazetesi'dir. "Bu üç gazetenin ortak yönü nedir?" sorusuna verilecek en net yanıtlar şöyle sıralanabilir;

- a. Türk toplumunun bu zor dönemleri atlatacağına yönelik inancı taşıyor olmaları,
- b. Zor günlerin atlatılmasına yönelik en önemli adımın toplumsal açıdan bir ve bütün olmak gerektiğinden geçtiği,
- c. Kurtuluşun Osmanlı Sarayı'ndan ziyade, halkın kendi çabalarında olduğu gerçeği,
- d. Her alanda topyekün mücadeleye hazır olunması gerektiği,
- e. Türk toplumunun bağımsız bir şekilde kurtuluşa ulaşacağı noktasında kamuoyu oluşturulması ve bu türden düşünceleri en etkili şekilde halka anlatılarak kamuoyu yaratılması düşüncesi.

Sivas'ta gazetecilik faaliyetlerinin Türk toplumundaki gazetecilik faaliyetlerinin gelişimine paralel bir yol izlediğini söylemek mümkündür. İlk gazete Ermeniler tarafından Tzayn Sepasdio (Sivas'ın Sesi) adıyla 1869 yılında Ermenice basılmış ve dağıtılmıştır. Dönemin iletişim olanakları düşünüldüğünde bu geç olmayan bir tarihtir. Sivas'ta Türkler'in yayınladığı ilk gazete "Sivas" adıyla, valilik gazetesi olarak vilayet matbaasında basılıp dağıtılmış, 1878 yılında yayın hayatına başlamıştır. Bu tarih Türk toplumunda İstanbul'da yayınlanan ilk Türkçe gazete olarak tanımlanan Takvim-i Vekayi'den (1 Kasım 1831) sadece kırkyedi yıl sonradır. Burada ilk Türkçe gazete konusunda yürütülen tartışmalar noktasında Mısır'da Mehmed Ali Paşa tarafından çıkarılmış olan Türkçe ve Arapça yayınlanan Vakayi-i Mısıriye (1828) Gazetesi'nin varlığına da vurgu yapmak gerektiğinden, Takvim-i Vekayi için "İstanbul'da yayınlanan ilk Türkçe Gazete" ifadesini kullanmanın tartışmanın dışında kalmayı kolaylaştıracağı kanaatindeyim.

Yine, Türk toplumunda Türkler tarafından çıkarılan ilk özel gazete Tercüman-ı Ahval'in (21 Ekim 1860) yayınından kırkdokuz yıl sonra Sivas'ta ilk özel gazeteler "Vicdan" ve "Kızılırmak" (Nair, 1999:8) gazeteleri 1909 yılında üç ay arayla yayın hayatına başlamışlardır.

Vicdan Gazetesi

Vicdan Sivas'ta yayınlanan ilk özel gazete ünvanını taşımaktadır. Vicdan Gazetesi'nin nüshalarına uzunca yıllar ulaşılamadığı için bu konuda yürütülen araştırmalarda Kızılırmak Gazetesi kentin ilk özel gazetesi olarak ele alınıp değerlendirildiği görülmektedir. İttihat ve Terakki Fırkası Memurlarınca 26 Temmuz 1909 tarihinde haftalık ve süreli olarak yayınlanmaya başlanan Vicdan Gazetesi, kentin önemli gazeteleri arasında bulunmasına ve özel girişimciliğin ilk örneği olarak tanımlanmasına karşın,

ülkemizin kütüphanelerinde ve yayınlandığı kent olan Sivas'ta koleksiyonuna ulaşılammıştır. Bu nedenle, hakkında uzun yıllar kapsamlı araştırmalar yapılamamış, çok sınırlı bilgilerle varlığından söz edilmiştir.

Varlığı yakın bir zamana kadar bilinmeyen ve kronolojilerde yer etmeyen gazetenin 1-25 sayıları bir tesadüf sonucu özel bir koleksiyonerin eline geçmiş, kent gazetesinin varlığını bu sayede öğrenmiş, başka örneği bulunmadığı için ünük (Unigue) nüsha olarak tanımlanan gazete koleksiyonu, özel arşivde bulunduğundan hakkında çok sınırlı sayıda yazı yayınlanabilmiştir. Sonraları nüshaların bilimin hizmetine sunulması neticesinde, sayılar incelenmiş, Sivas Belediyesi tarafından yeniden baskıları yapılmış, gazete hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşarak, kent basın tarihinin karanlıkta kalan bir bölümü nihayet aydınlatılabilmektedir.

Vilayet Matbaası'nda basıldığını bildiğimiz gazetenin sahibi ve sorumlu müdürü Halit Cevdet Bey'dir. 35 x 22 ebatlarında pazartesi günleri yayınlanan gazete ittihat ve terakki yanlısı bir yayın politikası izlemiştir. Dört sayfadan oluşan gazete 10 para karşılığında okuyucularına ulaşıyordu. "Vicdan'ın o günlerde kaç nüsha basıldığı hakkında bilgi sahibi değiliz, ancak yayınlanan okuyucu mektuplarından anlaşıldığına göre gazete Tokat, Amasya, Kayseri, Şebinkarahisar-ı Şarki, Koyulhisar gibi çevre yerlerde dağıtılıyor ya da abonelerine ulaşıyordu. Gazetede yazı yazarlardan bazıları şunlardı: Halid Cevdet, Alaaddin Paşazade Samih Fethi (M. Turhan Tan), Ahmet Sadık, Sivas Mebusu Ziya Bey (Başara), Tabi-i Baytari Kevork ve Kozmos, Selimefendizade Mustafa Taki, Merkez Hazine Vekili Memed Ref'i, İbrahim Nuri, İkinci Komiser Aram Jot, F.M., D. T., M.M., gibi rumuzları kullanan kişiler.

Bu yazarlar arasında özellikle Alaaddin Paşazade Samih Fethi'nin isminin altını çizmek gerekir. Birinci (2007: 417-418) Samih Fethi; M. Turhan Tan imzasıyla Tasvir-i Efkâr, Tercüman-ı Hakikat, Servet-i Fünun, İçtihad ve Rübab gibi dönemin kayda değer yayınlarına katkıda bulunduğunu belirterek, Cumhuriyet döneminde de Cumhuriyet, Milliyet, Tan, Zonguldak, Gençlik, Yedigün, Yeni Mecmua ve Hayat Ansiklopedisi'nde yazılarının yaymlandığını belirtmektedir.

Çelik (2024:222), başlığının altında üç sütun olarak gazetenin yayın politikasının "neşr-i mekarim-i ahlaka ve beyne'l-anasır tesis-i ittihat ve vifaka ve terakki-i millet ve memlekete hizmet eder ve şimdilik haftada bir defa çıkar bitaraf gazetedir" şeklinde açıklandığını ifade etmektedir. Doğal olarak imtiyaz sahibinin devlette görev ifa ettiği bir yerel gazetesinin ne kadar tarafsız olabileceği sorusunun yanıtı ancak İkinci Meşrutiyet'in yarattığı özgürlük temasıyla açıklanabilecektir.

Gazetenin sadece 25 sayısı özel koleksiyonda bulunduğundan, yayın hayatında ne kadar kaldığına dair net bir bilgi sahibi değiliz. "Sivas'ın ilk,

Anadolu'nun bilinen en eski özel teşebbüslerinden Vicdan kamuoyu adına resmi makamları yakından takip edip eleştiri yazılarına sayfasını açmanın yanında edebiyattan ziraata, tarımdan eğitime geniş bir alanda halkı bilgilendirici yayınlara imza atmıştır” (Çelik, 2024:233).

Kızılırmak Gazetesi

Adını kentin güneyinden akıp giden ve Karadeniz'e dökülen Türkiye'nin en uzun ırmağından alan gazete 15 Ekim 1909 yılında yayın hayatına başlamıştır. Kızılırmak Gazetesi, Vicdan Gazetesi gibi, devletten bağımsız bireysel girişimciliğin Anadolu'da ilk örnekleri arasında görülmektedir.

Kızılırmak Gazetesi yayın hayatına başladığında Arap harfleriyle basılarak okuyucusuna ulaşmaktaydı. Harf devriminin gerçekleştirilmesinden sonra latin harfleriyle yayınlanan gazete ebatlarını da değiştirmiştir. Anadolu'da yayınlanan özel gazetelerin en eskilerinden biri olarak kabul edilen Kızılırmak Gazetesi ilk dönemlerinde kentin tek matbaası olan Vilayet Matbaasında basılmıştır. Kent tarihinde önemli bir yer edecek olan ve çok değerli eserlerin basımını gerçekleştiren, Kamil Matbaası'nın¹, 1930 yılında kurulup faaliyete geçmesiyle, Kızılırmak Gazetesi'nin basımı da burada gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Öğretmen Kamil Kitapçı kurucusudur. Gazetenin yayın hayatında kaldığı sürelerde, 1929 yılında Hayri Lütfullah'ın, 1935 yılında Hacı Abdioğlu Rıza'nın, 1946'da Kemal Kitapçı gibi isimlerin sorumlu müdürlük ve yazı işleri müdürlüğü görevlerinde buldukları görülmektedir. Yazarları arasında birçok ünlü isim ile karşılaşmak olanaklıdır. Milletvekilleri, yerel yöneticiler, edebiyatçılar çeşitli dönemlerde gazetenin sayfalarında yazılarını yayınlamışlardır. Nair (1999:65)'in aktardığına göre, Kızılırmak Gazetesi'nin kurucusu Kamil Kitapçı, Anadolu'nun en eski özel gazetelelerinden biri olan Kızılırmak'ı şöyle anlatmaktadır; 325 senesinde gençler ve memleket işiyle ilgilenen aydın insanlarla toplantı yaparak Sivas'ta özel bir gazete çıkarmaya karar vermiştik. Gazetenin imtiyaz ve idaresini de bana vermişlerdi. Gazetenin ismini Kaymakam Muammer Bey Kızılırmak olarak koymuştu. Kızılırmak 15 Teşrinevvel 325'te ilk sayısını yayınlamıştı. Maddi çıkarlar düşünülmemiş, gayet nazik ve özverili amaçlarla işe başlanılmıştı. Memleketin, sorunları ve her türlü ihtiyaçları açıklıkla tartışılıyor, gerek halk, gerek yetkililer tüm bu tartışmaları dikkate alıyorlardı.

1 Kamil Basımevi 1930 yılında Kamil Yalçiner tarafından kentin ikinci matbaası olarak açılmakla birlikte, kent yaşamının ilk özel matbaası özelliğini kazanmıştır. Kamil matbaası 1970 yılında kapanmıştır. Kırk yıl kentin kültür yaşamına önemli katkılar sağlayan Kamil Matbaası gazete basımının yanı sıra kentli tüccarların kırtasiye, takvim, fatura vb. basım işlerini de karşılamıştır. Kamil Yalçiner (Kitapçı Kamil) kentin ilk kitabevinin (1925) de kurucusudur.

Kızılırmak Gazetesi haftalık olarak yayınlanıyor, bin nüsha basılıyor, yıllık 1,5 mecediye abonelik ücretiyle satılmasına ve toplumda okuryazar sayısı az olmasına karşın basılan tüm sayılar satılıyordu. Bu satışta vilayetin geniş olmasının da tesiri vardı. Hasılat seviyesinin nıfzı o zamanki fukara cemiyetine aitti. Kızılırmak, Vilayet Matbaası'nda çıkardı. Her nüshasına üç para tabiye ücreti verilirdi. Buna hayret etmemelidir. Çünkü üç para çok iyi bir tabiye ücreti idi. Gazetenin nüshası 10 paraya satılırdı.

Ülke Gazetesi (27.06.1966) Sivas'ın ilk özel gazetelerinden biri olan Kızılırmak Gazetesi hakkında şu bilgileri okuyucularına aktarmıştır; Kızılırmak ilk yayınına 325'te başlamış, 326 senesini sonuna kadar devam etmiştir. Üçüncü yayın dönemi 1925 senesidir. Bu sene içinde Sivas Halk Fırkası bir gazete çıkarmaya ve Kızılırmak'ı ihya etmeye karar vermişti. 1925'de Kızılırmak'ı Halk Fırkası'na devredildikten sonra bir müddet yayın hayatına devam etmiş ve sonuçta gazete Kemal Kitapçı'ya devredilmiştir. Kemal Kitapçı bu gazeteyi yine haftalık olarak 1946 yılına kadar yayınlamaya devam etmiş ve bu tarihten sonra Ülke Gazetesi'ni çıkarmaya başladığından dolayı Kızılırmak Gazetesi'nin basımını sonlandırmıştır.

15 Ekim 1909 yılında yayın hayatına başlayan ve iki yıl yayımlandıktan sonra kapanan Kızılırmak Gazetesi'nin ikinci yayın dönemi 1914 yılında başlamaktadır. 1914-1917 yılları arasında ikinci defa okuyucularıyla buluşan gazete, üçüncü kez aynı başlık ile yayınına 1925 yılında başladı. Bu yayın döneminde Kızılırmak Gazetesi'nin Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yayın organı olduğu görülmektedir.

Kızılırmak Gazetesi'nin üçüncü yayın dönemine ait bazı orjinal nüshaları Cumhuriyet Üniversitesi Kütüphanesi'ne Kitapçı Ailesi tarafından bağışlanmıştır. Bu nüshalardan en eskisi 10 Ağustos 1925 tarihli ve 122-4 sayılıdır. Bu sayının künyesi incelendiğinde gazetenin haftada bir gün yayımlandığı, her sayısının fiyatının 5 kuruş, altı aylık abonelik fiyatının 110 kuruş, yıllık aboneliğin ise 220 kuruş olduğu görülmektedir. Gazetenin ismi altında "Halkçı, Cumhuriyetçi, Mefkurdahi Gazetedir" ibaresi yer almaktadır. İsmi üzerinde ise "Tesis tarihi: 1325" ifadesine yer verilmektedir. Yazı işleri için Sermuharrir'e (baş yazar), diğer konular için İdare Müdürüne başvurulması gerektiği belirtilmektedir. "Maksat ve mesleğimize muvafık memlekete nafi yazılara sütunlarımız açıktır" ifadesiyle amaca ve mesleğe uygun, ülkeye yararlı yazılara sayfaların açık olduğu okuyuculara duyurulmaktadır. Gazeteye alınan ilanların ise pazarlığa tabi olduğu, bu konuda sorumluluk (mesuliyet) kabul edilmeyeceği başlığın yanında her sayıda yer almaktadır. Gazetede, Sermuharrir Müdürü olarak Sığırcızade Hayri ismi görülmektedir. Gazetenin bu yayın döneminde sayfalarının iki sayfa olarak yayımlandığı da göze çarpmaktadır.

10 Ağustos 1925 tarihli ve 122-4 sayılı Kızılırmak Gazetesi'nin sayfaları incelendiğinde, 1. sayfada “İçki Derdi” başlıklı bir yazı yayınlandığı görülmekte, bu yazının altında yer alan dipnotta, Türk Ocağı'nda verilen bir konferanstan alıntı olduğu dile getirilmektedir. Bunun yanısıra Vilayet Haberleri başlığı altında çeşitli haberler yayınlanmış, Ganimeler Tayyaresi başlıklı yorum içerikli bir yazı yanında Aziziye'de Leyli Mektebi (Yatılı Okul) açılacağı ve köy çocuklarının burada barındırılıp okutulacağı şeklinde bir haber ile birlikte Çamlıbel mevkiinde gerçekleşen bir soygun haberi okuyuculara duyurulmuştur. Gazetede yayınlanan tek klişe fotoğraf “Nur” başlıklı bir yazıya aittir ve Osman Nuri Bey'in fotoğrafıdır ve ikinci sayfanın dördüncü sütununda yer almıştır. Gazete, beş sütun halinde ve 0.90 ölçülerinde yayınlanmıştır. Bu sayıda gazetenin iki ilan yayınladığı görülmektedir. Bu iki ilandan birisi Ali Rıza Eczanesi'nin, bir diğeri de Vilayet Matbaasının ilanıdır. 1925-1926 yıllarına ait nüshaların hemen hemen tamamı, Cumhuriyet Üniversitesi tarafından koruma altına alınmıştır. Üçüncü yayın dönemi sayıları incelendiğinde gazetenin genel olarak 0.90 ölçülerinde ve iki sayfa olarak yayınlandığı görülmektedir.

7 Ocak 1926 (7 kanunusani 1926) tarihli 123-25 sayılı gazetenin başlığının yanında gazetenin künyesine miladi takvimin de yansıdığı göze çarpmaktadır. Bunun en önemli nedeni kuşkusuz 26 Aralık 1925 tarihinde kabul edilen kanunlarla Hicri ve Rumi takvimin kaldırılması yerine miladi takvim uygulamasının başlamasıdır. Kızılırmak Gazetesi bu kanunun gereklerini kısa sürede uygulamaya başlamıştır. Bununla birlikte 123-29 sayılı ve 4 sayfa olarak yayınlanan 4 Şubat 1926 tarihli gazete de başlığın yanında “Şubat” ifadesi de kullanılmıştır. 1 Nisan 1926'da 123-37 sayılı gazetenin Mesul Müdürlüğü görevini Karapolatzade İsmet üstlenmiştir. 29 Nisan - 20 Mayıs 1926 tarihleri arasında yayınlanan 40., 41., 42., 43. sayılı gazetelerin bordo, sarı ve mavi renkli kağıda basılarak yayınlanmasının özel bir nedeni olmadığını varsaymalıyız.. Matbaada yaşanan kağıt sıkıntısının böyle bir sonucu doğurduğu düşünülebilir.

Ancak, 20 Haziran 1926 tarihli 123-47 sayılı gazete özel bir baskı ile beyaz kağıt üzerine kırmızı renkte harf karakterleriyle basılarak yayınlandı. Bu sayının baş haberi Mustafa Kemal'e İzmir'de düzenlenen suikast girişimine ayrılmıştı. 14 Haziran 1926 tarihinde Mustafa Kemal'e İzmir'de planlanan suikast girişiminin ortaya çıkarılması sonrasında yayınlanan ilk Kızılırmak Gazetesi bu konuya geniş yer ayırdı. 1. sayfada yer alan Mustafa Kemal'e ait klişe fotoğrafın altında “Türkün gözbebeği Gazi, Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa Hazretleri” ifadelerine yer verildi. 8 Temmuz 1926 tarihinde ise gazetenin başlığı farklı bir süsleme ile okuyucularının karşısına çıkmıştır. Başlık altında bulunan “Halkçı, Cumhuriyetçi, Mefkureci” ifadeleri, “Cumhuriyetçi, Mefkureci, Milliyetçi” biçiminde

değiştirilmiş ve farklı bir süsleme ile başlığın altında yer almıştır. Bu sayıda idarehane adresi olarak Vilayet Matbaası gösterilmiştir.

29 Temmuz 1926 tarihli 124-49 sayılı gazeteye kadar haftalık yayınlanan Kızılırmak Gazetesi'nin Ağustos, Eylül, Ekim aylarında yayınlanmadığı göze çarpmaktadır. 3 Kasım 1926 tarihli 124-50 sayılı gazete özel bir baskı görünümündedir. 4 sayfa olarak yayınlanmıştır. Gazete sayfalarında Kongre Lisesi'nin, Vilayet Konağının, Mustafa Kemal'in, Vali Hilmi Bey'in, Eflatun Cem ve Hayri Bey'in klişe fotoğrafları göze çarpmaktadır. Kongre Lisesi'nin yanına yapılan heykelin açılış haberleri bu sayıda dikkat çekmektedir. Bu sayıdan sonra gazetenin ebatları küçülmüş, 0.90'dan 0.45'e düşürülmüş ve dört sayfa olarak yayınlanmıştır.

Araştırmacı açısından süreli yayının en sağlıklı izlenebileceği göstergesi kuşkusuz nüsha sayılarıdır. Bazı zamanlar gün, ay ifadelerinde göze çarpan yanlışlıklar, nüsha sayıları sayesinde düzeltilebilmektedir. Ancak Türk basın tarihi içerisinde özellikle merkez dışı gazetelerin gerek teknik olanakları, gerek gazetecilik arşiv ilkelerindeki olgunlaşmamışlık, uzun vadeli tasarımların söz konusu olmaması bu konuda titiz davranılmadığını ortaya çıkarmaktadır.

4 Temmuz 1927 tarihli 124-25 nüsha sayılı gazetenin büyük başlığı "Aziz halaskarımız sekiz sene evvel kalbi yaralı olarak terk ettiği İstanbul'a nurlu seherler doğduktan sonra giriyor" şeklindedir. Bu başlık altında Mustafa Kemal'in İstanbul'a gidişi anlatılmaktadır. Daha önce vurgulandığı gibi Kızılırmak Gazetesi, Mustafa Kemal'in ilke ve devrimlerine sürekli destek vermiş bir gazetedir. Başlığının altında "Cumhuriyetçi, Mefkureci, Milliyetçi" ifadelerinin yer alması da bunun tipik bir göstergesidir. Çoğu zaman yerel haberlerle okuyucu karşısına çıkan gazete Ankara'da hükümet merkezinde yaşanan gelişmeleri bu arada Mustafa Kemal'e yönelik haberleri sayfalarında yansıtmaktadır. Örneğin 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Gazi Mustafa Kemal Paşa büyük nutkunu okumuş, hemen ardından 22 Ekim 1927 tarihinde yayınlanan 124-50 nüsha sayılı Kızılırmak Gazetesi, dört sayfasının tüm sütunlarını "Büyük Hülasıkarımız Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihi Nutku" başlığı ile bu konuya ayırmıştır.

Bunun yanı sıra 7 Kasım 1927 tarihli 124-53 nüsha sayılı Kızılırmak Gazetesi'nde de birinci sayfaya yerleştirilen dokuz ayrı kare fotoğrafta aralarında Mustafa Kemal, İsmet Paşa, Kazım Paşa'nın da bulunduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin görüntüleri yer almıştır. Bir mahalli gazete olmasına rağmen Kızılırmak'ın Ankara ile bu kadar sık haber alış veriş yapması, merkezi otorite tarafından Sivas'ın Anadolu'ya açılan bir kapı olarak görülmesi ve bu bağlamda yayıncılık yapılması yaklaşımımızı doğrulamaktadır.

Kızılırmak Gazetesi 1928 yılında yayınına tekrar ara vermiş, 1930 yılında dördüncü kez yayınlanmaya başlamıştır. 1935 yılında parti adına imtiyaz sahibi Ahmet Eskici görünmektedir. 18 Kasım 1938 tarihinde tekrar yayınlanmaya başlayan gazetenin 1943 yılında isim hakkı Kamil Kitapçı tarafından satın alınmış, 25 Ekim 1946 yılına kadar Kızılırmak gazetesi yeni sahibiyile yayınına sürdürmüştür.

Vehbi Cem Aşkun'un kaleme aldığı ve 09.08.1966'da Ülke Gazetesi'nde yayınlanan "Anıların Işığında Kızılırmak" başlıklı yazısı bu konuda önemli bilgiler içermektedir. Kızılırmak uzun yıllar rahmetli Sığırcızade Hayri ile valilikten emekli Abdülkadir Sarısözen tarafından çıkarılmıştır. Bu her iki hemşerimizde Sivas'ın az yetiştirdiği değerlerdendir. Yine bu arada adını saygıyla anacağımız Hikmet Işık'ın da bu gazeteye emeği geçmiştir. Hikmet Işık'ta güzel konuşur, güzel yazardı. Hele kibarlığı ancak batı eğitiminde yetişmiş bir insanda bulunurdu. Hayri Bey şairdi de. Abdülkadir Sarısözen müstesna bir kaleme sahiptir. Kızılırmak, 1938'de Sivas'a geldiğim zaman Halkevi yayın kolunun yönetimindeydi. Daha önce parti adına yakın akrabamdan Hacı Aptizade Rıza Gencay tarafından ve CHP adına yönetilmekteydi. Ben 1938 yılının Ekim ayında ve Sivas Ortaokulu'nda göreve başladığım zaman Halkevi'nin yayın kolu başkanı rahmetli Milli Eğitim Müdürü Cemal Gültekin Bey'di. Gazeteyi bu eski Sultani Hocamız yönetmekteydi. Vali Nazmi Toker, ortaokul müdürü Behram Altay'a bana bu gazeteyi çıkaracak iki elaman ver demiş. Oda beni ve arkadaşım Fevzi Kutlu Kalkancı'yı çağırdı ve "çocuklar vali Kızılırmak gazetesini okulumuza veriyor. Artık Sivas'a hakimiz demektir. Hemen gidip görüşün" dedi. Fevzi ile öğleden sonra gittik. Daha kapıdan girer girmez "-Okula vermem, okula vermem" dedi. Bende, "-Beyefendi, okul için gelmedik" dedim. "- O halde buyurun konuşabiliriz" cevabını verdi. Bize şunu öğütledi "- Bu gazete bir vilayet gazetesi olmayacak. Valimiz Divriği'ye teşrif etti gibi haberler istemem. Benim körlüğümü, tembelliğimi yazacaksınız. Ne demek istediğimi anlıyor musunuz?"

İlk sayımızı kötü bir talih eseri olarak Atatürk'ün dünyamızı terk ettiği günlerde 18 Kasım 1938'de çıkardık. Bu sayı baştan sona Atatürk'e ilişkin yazılarla çıktı. İstedığımız gibi yazdık çizdik. Derken "Ülke" Gazetesi çıkmaya başladı. Gün geldi Ülke kapandı. Bizde Kızılırmak'ı büyük bir Anadolu gazetesi şeklinde çıkarmak kararını vermiş ve hazırlıklarımızı yapmıştık. Meşhur 7 Eylül Kararnamesi çıkmasıydı entertepler (baskı makinesi) geliyordu. Talihsiz Kızılırmak bütün bu hazırlıkları Ülke'ye verdi. Çünkü İstanbul basını Ülke hakkında sert yayınlara başlamıştı. Yapılan ricalar üzerine işte bu Ülke'yi ele aldık.

Sivas basın tarihinde Kızılırmak Gazetesi Anadolu basınında en köklü özel gazete olarak uzun süre yayınlanmış, aralıklarla da olsa 25 Ekim 1946 tarihine kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

1919 yılına gelindiğinde sadece Sivas basın tarihinin değil, Türk basın tarihinin de onur sayfalarından biri olan özellikli bir gazete Sivas'ta yayın hayatına başlamıştır. Cumhuriyet Türkiye'si'nin kurucusu Mustafa Kemal'in sahibi olduğu ve milli mücadele hareketinin de ilk sesi olan İrade-i Milliye Gazetesi yayınlanmaya başlamıştır.

İrade-i Milliye Gazetesi

Sivas basın tarihi içerisinde İrade-i Milliye Gazetesi çok özel bir öneme sahiptir. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması sürecinde yaşanan kaotik tablo içinde milli mücadele hareketini başlatan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Sivas'ta topladıkları kongrede (4 Eylül 1919) çok önemli kararlar alınmıştır.

Milli mücadele hareketinin toplumca benimsenmesi yolunda atılan adımların halka iyi anlatılabilmesi için yayınlanması kararı alınan ve kısa süre içinde bizzat Mustafa Kemal'in denetiminde yayın hayatına başlayan İrade-i Milliye Gazetesi milli mücadele hareketinin ilk yayın organı olması açısından Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından da özel öneme sahiptir. Böyle önemli bir misyonu üstlenen ve milli mücadele hareketinin ilk sesi olacak gazetenin Sivas'ta yayınlanmaya başlaması, kentin jeo-politik önemi, açısından dikkat çekicidir. Varlık (2000: 62) gazetenin yayını hakkında, Mustafa Kemal'in kongreyi topladığında, milli mücadele hareketinin sesini duyuracak bir gazetenin yayınlanması gerektiğini düşündüğünü belirterek, kongre günlerinde İrade-i Milliye Gazetesi'nin 14 Eylül 1919'da yayınlanmaya başladığını belirtmektedir. Yayınlanan gazete hareketin öncü sesi olacak ve gücünü halktan alarak bu mücadeleyi tüm dünyaya duyuracaktır. Mustafa Kemal "14 Eylül günü, gazete adının altına 'Ulusun istek ve amaçlarının savunucusudur' ifadesini yazdırmıştır" (Arı, 2006: 13).

İrade-i Milliye Gazetesi'nin ilk sayısında çıkan tüm yazıların Mustafa Kemal tarafından denetlendiği ve O'nun direktifleri doğrultusunda kaleme alındığı bilinmektedir. Örneğin İstanbul delegesi sıfatıyla Sivas Kongresi'nin katılımcıları arasında bulunan ve gazetenin ilk sayısında "Harekatı Milliyenin Esbabı" başlıklı yazıyı yayımlayan İsmail Hami Danişmend, bu yazının Mustafa Kemal'in verdiği talimat doğrultusunda yazıldığını belirtmiştir. Aynı durum birinci sayfada yer alan "Milletin İlk Adımı: Ferit Paşa Kabinesiyle Kat-ı Münasebet" başlıklı yazı içinde geçerlidir. İrade-i Milliye'nin ilk sayısında Mustafa Kemal'in Sivas Kongresini açış konuşması, Kongre üyelerinin imzalarının yer aldığı Padişaha çekilen telgrafın metni, başlatılan hareketin anlatılabilmesi için Türk milletine hitaben yazılan bir bildiri, Mustafa Kemal'in Havza'dan Padişaha çektiği telgrafın metni ile diğer kongre haberleri yer almıştır.

İrade-i Milliye Gazetesi, Vilayet Matbaası'nda basılarak yayın hayatına başlamış, ilk sayıları iki sayfa yayınlanmış, daha sonraları dört sayfa olarak okuyucularına ulaşmıştır. Her sayısının fiyatı 100 para olan İrade-i Milliye'nin abone bedeli altı aylık 125 kuruş, bir yıllık 220 kuruş olarak belirlenmiştir.

Başlığın sol köşesinde “Gönderilecek evrak mü'dir-i mes'ule gönderilmelidir. Derc edilmeyen evrak iade edilmez” ifadeleri yer alırken, başlığın altında “Haftada iki defa neşr olunur. Metalibi ve Amali Milliye'nin Müdafiidir” cümlesi göze çarpmaktadır.

İrade-i Milliye Atatürk ihtilalinin ilk gazetesidir. Başlangıçta bir kez çıkmakta olan gazete bir aralık haftada iki gün, sonraları da günlük olarak çıkmaya başlamıştır (Öztoprak, 1981:11). İrade-i Milliye Gazetesi hakkında Sivas'ta bir kitap yayımlayan Aşkun (1963:161) Atatürk İhtilalinin ilk Gazetesi: İrade-i Milliye” başlığı altında gazetenin yayın hayatına başlamasıyla ilgili olarak şu düşünceleri ortaya koymaktadır: Türk milletinin esaret kabul etmeyen sesi, yurt ve dünya ufuklarında bir bayrak gibi dalgalanmaya başlamıştı. Bu üstün hareketin erkek bir ses organına ihtiyacı vardı. O da ancak bir gazete ile duyurulabilirdi.

İrade-i Milliye Gazetesi, milli mücadele hareketinin kamuoyuna duyurulabilmesi, yurdun işgaline karşı başlatılan örgütlenmenin ve halk hareketinin kamuoyuna iletilebilmesi ve dünyanın bilgilendirilmesi için yayınlanmaya başlamış ve kısa sürede her nüshası aranan bir gazete kimliğine bürünmüştür. Gazetenin yayınları aracılığıyla Türk ve dünya kamuoyu, Anadolu'da başlayan mücadele sürecinin anlam ve amacını takip edebilmiş ve anlayabilmiştir.

Kongreye katılan Sivas milletvekili Rasim Bey, gazetenin adının belirlenmesi ve ilk Yazı İşleri Müdürü'nün isminin belirlenmesi konusunda daha sonra şu bilgileri aktarmıştır; Çıkarılacak gazeteye “İrade-i Millet” ismi verilmesini ben teklif etmişim. Teklifim evvelce muvafık görülmüş iken, bilahare kongre azasından İsmail Fazıl Paşa'nın (Ali Fuat Cebesoy'un pederleri) ısrarı üzerine gazetenin ismi İrade-i Milliye'ye tahvil olundu. Gazetenin bir fıkranın veya zümrenin amel ve maksadına hadim olmayıp bütün milletin irade ve amalını temsil ettiğini göstermek için de sahib-i imtiyaz ve müdür-i mes'ulünün İttihat ve Terakki ile, diğer zümre ve fıkralarla uzaktan yakından bir alakası olmaması lüzumu kongre murahalarından bazılarının, bilhassa Bekir Sami Bey tarafından serd edilmiş ve bu şeraiti haiz bitaraf bir adam bulmakta bana tevdi edilmişti. Ben bu mesele üzerinde imal izah etmekteyken ilk defa karşıma çıkan ve Sivas Lisesi'nde vakti ile çalışkan talebenden bulunan Demircizade Selahattin oldu. Aradığım adamın bu genç olabileceğine derhal karar vererek bir istidal tertibi ile bu namda bir gazetenin imtiyazını almasını ve bu hayırlı

memleket ve millet işinin derihte edilmesini kendisine teklif ve izah ettim. Teklifi kabul etti. Ve resmi müracatta bulunarak ruhsat ve imtiyazını aldı. Bütün bunların Atatürk'ün (o zamanki adıyla Mustafa Kemal Paşa) malumat ve tensipleri ile yapıldığını söylemeyi bittabi zait addederim. Hatta Atatürk Samsun'a çıkıncaya kadar, Anadolu'da ve bu meyanda Sivas'ta da teşekkül eden Vilayet-i Şarkıyye Müdafai Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nde gayet sönük ve hatta ölü bir haldeydi. Muntazam içtimalar bile yapamıyordu (Aşkun, 1963:162).

İrade-i Milliye Gazetesi'nin yayını büyük ilgiyle karşılanmış, nüshaları elden ele kapışılmış, işgal altındaki bölgelere sansüre takılmaması için resmi zarflar içinde gönderilmiş, baskıları kısa sürede tükenmiştir. 1919 yılının son haftalarında Sivas Kongresi çerçevesinde çalışmalarını tamamlayan “Kongre Temsil Heyeti” üyelerinin Ankara'ya gitmeye karar vermesi üzerine Sivas'ta yayınlanmaya başlayan ve Kongrenin tüm haberlerini dünyaya duyuran İrade-i Milliye Gazetesi'nin de Ankara'ya taşınması gündeme gelmiştir. Ancak, Sivas Müdafai Hukuk Cemiyeti üyelerinin gazetenin Sivas'ta bırakılması ve buradan yayınlarına devam etmesi konusundaki ısrarlı tutumları sonucunda durum Mustafa Kemal Paşa tarafından değerlendirilmiş ve Paşa Sivashlıları kırmayarak gazetenin kentte kalmasına karar vermiştir. İrade-i Milliye Gazetesi Sivas'ta üç yıl daha yayınlanmıştır.

Sivas'ta kongre faaliyetlerinin tamamlanmasından sonra temsil heyeti üyelerinin Ankara'ya gitmesinden sonra, İrade-i Milliye Gazetesi'nin Sivas'ta kalması nedeniyle, Mustafa Kemal milletin egemenliğini amaçladığını tüm kamuoyuna anlatabilmek için Ankara'da bir gazetenin yayınlanması gerektiği fikrini gündeme getirdi. Bu karardan sonra hızla sürdürülen alt yapı çalışmaları tamamlanarak, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 1920 yılında Ankara'da yayınlanmaya başlandı.

Burada kent basını açısından dikkate değer bir benzerlik Sivas'ta farklı zaman dilimlerinde yayınlanan İrade-i Milliye Gazetesi ile “Ülke” Gazetesinin Ankara'da yayınlanan iki gazete ile olan ilişkileridir. Ankara'da yayınına başlayan Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin, Sivas'ta yayınına 1922 yılına kadar sürdüren İrade-i Milliye Gazetesi ile kurduğu iletişim köprüsünün benzerini Hakimiyet-i Milliye'nin devamı olarak yayın hayatını Ankara'da sürdüren “Ulus” Gazetesi'nin Sivas'ta yayınlanan “Ülke” Gazetesi ile kurduğunu görüyoruz. Tarihsel süreç içerisindeki bu benzerlik merkezi yönetimin Sivas'ı Anadolu'ya açılan bir pencere olarak gördüğünün iki ayrı örneği olarak karşımızda durmaktadır.

Milli mücadele hareketinin ilk yazılı sesi İrade-i Milliye Gazetesi'nin baskısını Vilayet Matbaasında gerçekleştiren matbaa makinesi günümüzde

Sivas'ta Kongre Müzesi olarak kullanılan binada korunmakta ve sergilenmektedir.

Son Söz

Anadolu'nun önemli kentlerinden biri olan Sivas'ın köklü bir basın geçmişi vardır. Bugüne dek kentte yayınlanan yüze yakın yerel gazetenin her biri kentin sosyo-kültürel yaşamına büyük katkı sunmuş ve insanlar arasında iletişim köprüsü olmuş, bölgenin ve bölgede yaşayanların sesi olma sorumluluğunu yerine getirmişlerdir.

Çok sayıda yerel gazete arasından “Vicdan”, “Kızılırmak” ve “İrade-i Milliye” Gazetelerini ayırtıran özellikler söz konusudur. Bu üç yayın organı ülkenin olağanüstü koşullarında üstlendikleri misyonu layıkıyla yerine getirmişler ve tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır. Her üç gazete, ülkenin kurtuluşunu aynı yönde görmüş, uzun soluklu yayın yapan Kızılırmak ve İrade-i Milliye Gazeteleri büyük dönüşüme gözlemci olmakla kalmayıp, dönüşümü anlama-anlatma yolunda büyük çabalar ortaya koymuşlardır.

Ele aldığımız yayın organları olağanüstü bir dönemin eseridirler. Birçok cephede yenilgilerle sürekli toprak kaybederek dar bir alana sıkıştırılmış ve burada da teslim alınmış bir imparatorluğun külleri üzerinden “hürriyet” aşkıyla yeni bir devlet kurulmasına giden yolun kilometre taşlarından olan bu yazılı yayın organları, Sivas'ın kent yaşamında önemli sorumluluklar yerine getirmişlerdir.

Bu üç gazeteden özellikle İrade-i Milliye'yi daha farklı bir boyuttan değerlendirip, bir devletin kuruluş sürecinin genç sesi olarak tanımlamak yanlış olmasa gerek. Mustafa Kemal'in gazetecilik anlayışının önemli aşamalarından biri olan İrade-i Milliye, yakın Türk tarihinin Sivas'tan yükselen onurlu sayfalarından biri olarak geleceğe mirastır.

Kaynakça

- Arı, K. (2006). Atatürk'ün Yazarlığı ve Gazeteciliği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V-13.
- Arvas, İ.S. (2019). Dijital Haberleşme Çağında Yerel Basının Karşılaştığı Sorunlar. *Erciyes İletişim Dergisi*. Cilt:6, Sayı:1. S:97-110.
- Aşkun, V. C. (1963). Sivas Kongresi. 2. Baskı. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınevi.
- Basın İlan Kurumu (2018). Resmi İlan Tarihçesi. <http://www.bik.gov.tr/kurumsal/resmi-ilan-tarihcesi/> Erişim: 18.01.2024.
- Berkes, N. (1978). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Birinci, A. (2007). Halit Cevdet ve Gazetesi. Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri II (s. 412-421). Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Çelik, F. (2024). Vicdan: Sivas'ın İlk Özel Türkçe Gazetesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12/38, 215-236.
- Ç. G. D. (1984). Basın 80-84. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları
- Değirmencioğlu, G. (2007). *Yeni İletişim Teknolojilerinin Yerel Basına Sunduğu Olanaklar ve Kocaeli Yerel Gazetelerinin İnternet Sayfaları Üzerine Bir Değerlendirme*. Türkiye'de Yerel Basın. İstanbul Üniversitesi Yayınları. S:475-494.
- Duman, H. (2007). Osmanlı Döneminde Yerel Basın (1828-1922). Türkiye'de Yerel Basın, (Ed: S. Gezgin). İstanbul: İ. Ü. İletişim Fakültesi Yayınları.
- Ertuğ, H. R. (1970). Basın-Yayın Hareketleri Tarihi. İstanbul Üniversitesi, Gazetecilik Enstitüsü Yayınları, No:12. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Eryaman, A. (2020). 1909 Matbuat Kanunu Matbuat Hürriyeti Getirdi Mi? İkinci Meşrutiyet Osmanlı Meclisi Mebusan'ında "Matbuat Hürriyeti" Tartışmaları (1909-1914). OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:48. Ss:43-64.
- Girgin, A. (2001) Yerel Gazetecilik. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Kocabaşoğlu, U. (1984). Türkiye'de Basın - Basın 80-84. No:2. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayını.
- Koloğlu, O. (2010). Osmanlı Dönemi Basının İçeriği, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Mahiroğulları, A. (2018). Bozkırdaki Çekirdek Sivas. Sivas: Özlem Kitapevi.
- Nair, G. (1999). 1878-1999 Sivas Basını. Sivas: Dilek Matbaası.
- Nair, G. (2016). Toplumsal açıdan Türk basın tarihi içinde Sivas basınının önemi, İrade-i Milliye ve Mustafa Kemal (Atatürk). 14. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı. S:38-48.

- Öztoprak, İ. (1981). Kurtuluş Savaşında Türk Basını. No:230. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ünal, Ş. (1996). Yerel Basın ve Sorunları. Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı-II. Yıl:2 Sayı:12. Ankara. S:1068-1072.
- Yaşın, C. (2009). Türkiye’de Yerel Basının Yapısal Özellikleri ve Üretim Koşulları. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını. Sayı:28. S:115-151.
- Varlık, B. (2000). Sivas Basın Tarihi Üzerine Notlar. Toplumsal Tarih Dergisi, s. 62-63.

